

O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI
OLIY TA'LIM, FAN VA INOVATSIYALAR VAZIRLIGI
UNIVERSITY OF BUSINESS AND SCIENCE

“Moliya” kafedrası

“MOLIYA ASOSLARI”
fanidan

O'QUV USLUBIY MAJMUA

Bilim sohasi:	400 000- Biznes, boshqaruv va huquq
Ta'lim sohasi:	410 000- Biznes va boshqaruv
Ta'lim yo'nalishi:	60410400 - Moliya va moliyaviy texnologiyalar

Namangan-2025

“Moliya asoslari” fanidan O’quv-uslubiy majmua.
A.Ubaydullayev i.f.f.d., PhD : UBS “Moliya” kafedrası – 2025 yil.

Mazkur majmuada “Moliya asoslari” fanidan na’munaviy fan dasturi, sillabus, amaliy mashg’ulotlar uchun masalalar to’plami, nazorat turlari uchun tayyorlangan topshiriqlar variantlari, test savollari, fandan umumiy nazorat savollari, reyting mezonlari va izohli lug’at jamlangan.

Ushbu o’quv-uslubiy majmua oliy o’quv yurtlari pedagog o’qituvchilari uchun tavsiya etiladi. SHu bilan birga o’quv-uslubiy majmuadan ilmiy xodimlar, aspirant va tadqiqotchilar hamda “Moliya” faniga qiziquvchilar foydalanishlari mumkin.

Tuzuvchi:

A.Ubaydullayev i.f.f.d., PhD

O’quv uslubiy majmua “Iqtisodiyot” kafedrasining 2024 yil 26 avgustdagi 1-sonli yig’ilishida muhokamadan o’tgan va fakultet kengashida ko’rib chiqish uchun tavsiya etilgan.

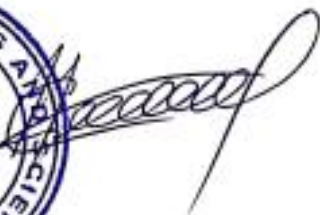
Kafedra Mudiri:

A.Ubaydullayev

Uslubiy majmua “Iqtisodiy” fanlar fakultetining 2024 yil 27 avgustdagi 1-sonli yig’ilishida ko’rib chiqilgan va foydalanishga tavsiya etilgan.

Fakultet dekani:

N.Sotvoldiyev

Taqrizchilar:

M.G’aniyev

I. Jurayev

NamMTI “Iqtisodiyot” kafedrası
dotsenti, i.f.f.d. (DSc)
UBS, “Iqtisodiyot” kafedrası dotsenti,
i.f.f.d (PhD)

O’quv-uslubiy majmua Iqtisodiy fanlar fakulteti Kengashining 27-avgustdagi 1-son yig’ilishida ko’rib chiqib foydalanish uchun tavsiya etilgan.

MUNDARIJA I. O'quv materiallari

1.1 Ma'ruza mashg'ulotlar.....	5
1.2 Amaliy mashg'ulotlar.....	105
II. Mustaqil ta'lim mashg'ulotlari mavzulari va ularni o'zlashtirish bo'yicha uslubiy kursatma.....	167
III. Glossary.....	175
IV. Foydalanilgan adabiyotlar.....	186
V. Ilovalar.....	188
a. Fan o'quv dasturi	
b. Sillabus	
c. Testlar	
d. Tarqatma materiallar	
e. Baholash mezonlari	

MA'RUZALAR MATNI

1-MAVZU. КИРИШ. MOLIYANING MOHIYATI VA FUNKSIYALARI.

Reja:

1. Кириш.
2. Moliya fanining predmeti va vazifalari.
3. Moliyaning ob'ektiv zarurligi va uning funksiyalari.
4. Moliya munosabatlarining tarkibi, shakllari va ularni boshqarish xususiyatlari.

Kirish.

Mamlakatimizda ijtimoiy-iqtisodiy islohotlarni samarali amalga oshirish, milliy iqtisodiyotni yangi davr talabiga moslashtirish, eksportga yo'naltirilgan ishlab chiqarishni yanada rag'batlantirish, barqaror moliya tizimi faoliyatini tashkil etish moliya munosabatlarini yanada rivojlantirishni taqozo etadi.

“Moliya” fani umumkasbiy fanlar blokiga kiritilgan kurs hisoblanib, 2-kursda o'qitilishi rejalashtirilgan. “Moliya” fani gumanitar va ijtimoiy-iqtisodiy fanlar turkumiga kiradi va barcha iqtisodiy bakalavriat ta'lim yo'nalishlarida ham o'qitiladi. Mazkur fan moliya tizimlarini tashkil qiluvchi pul, bank ishi, kredit, investisiyalar, aktivlar, majburiyatlar hamda moliyaviy instrumentlarni boshqarish, yaratish va o'rganishni tasvirlab beradi.

Ushbu fan moliyaviy resurslar fondlarini shakllantirish hamda mamlakatning iqtisodiy va ijtimoiy rivojlanish maqsadlariga erishishda ulardan samarali foydalanish, shuningdek mamlakat moliya tizimining amal qilish qonuniyatlari kabi masalalarni qamrab oladi. Mamlakat moliya tizimi rivojlanish qonuniyatlarni bilish va ularning amal qilishiga ongli munosabatda bo'lishda, mamlakatni demokratlashtirish va iqtisodiyotni bozor tamoyillari asosida isloh qilish jarayonlarining mohiyatini tushunishda talabalarni zarur bo'lgan bilimlar bilan qurollantiradi.

Fanni o'qitishdan maqsad-kelgusida yuqori malakali iqtisodchi-mutaxassislar bo'lib yetishadigan talabalar uchun moliya munosabatlarini tashkil etishning nazariy, huquqiy, tashkiliy asoslari haqida bilimlar berish, ularda davlatning hozirgi davrdagi moliyaviy siyosatining asosiy yo'nalishlari bo'yicha ko'nikma va malakalarni shakllantirishdan iborat.

Bugungi kunda jahon bozori kon'yunkturasi keskin o'zgarib, globallashtirish sharoitida raqobat tobora kuchayib borayotgani mamlakatimizni yanada barqaror va jadal sur'atlar bilan rivojlantirishni taqozo etmoqdaki, olib borilayotgan islohotlar samarasini yanada oshirish, davlat va jamiyatning har tomonlama va jadal rivojlanishi uchun shart-sharoitlar yaratish, mamlakatimizni modernizatsiya qilish hamda hayotning barcha sohalarini liberallashtirish bo'yicha ustuvor yo'nalishlarni amalga oshirish maqsadida, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining btr qator farmon va qarorlari qabul qilindi.

“Moliya” fanini chuqur o'rganish orqali talabalar mamlakatimizning moliya munosabatlaridagi ishtirokini faollashtirish, makroiqtisodiy barqarorlikni mustahkamlash va yuqori iqtisodiy o'sish sur'atlarini saqlab qolish, milliy iqtisodiyotning raqobatbardoshligini oshirish, investisiyaviy muhitni yaxshilash orqali mamlakatimiz iqtisodiyoti tarmoqlari va hududlariga xorijiy sarmoyalarni faol jalb etish, iqtisodiy hamkorlikni yanada rivojlantirish, puxta o'ylangan tashqi qarzlar siyosatini amalga oshirishni davom ettirish, jalb qilingan xorijiy investisiya va kreditlardan samarali foydalanish borasida tegishli nazariy bilimlar va amaliy ko'nikmalarga ega bo'lishadi. Shu bilan birga mazkur fanni o'qitish O'zbekiston Respublikasini rivojlantirishning ustuvor yo'nalishlarida belgilangan vazifalarni samarali hal etishda mutaxassis kadrlarni tayyorlashda muhim o'rin tutadi.

“Moliya” fani zamonaviy moliyaning fundamental (tub) asoslari, moliyaviy tizim, moliyaviy hisobotlar, investision loyihalar va risklarni boshqarish hamda investision portfelni shakllantirish va korporativ strategiya modullariga asosan o'rganiladi.

2. Moliya fanining predmeti va vazifalari.

Bozor munosabatlariga o'tish – hozirgi kunda ko'pchilik davlatlar ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyot dasturining asosiy mazmunini tashkil etadi. Bozor munosabatlariga o'tish insonning ijodiy va mehnat salohiyatini namoyon qilishga, boqimandalikni bartaraf etishga, yo'qolib ketgan egalik tuyg'usini qayta tiklashga imkon beradi. Faqat bozorgina mahsulot ishlab chiqaruvchining hukmini bartaraf etib, respublikaning g'oyat katta boyliklaridan samarali foydalanishni ta'minlay oladi.

Shu borada muhim masalalardan biri: davlat tasarrufidan chiqarish va xususiylashtirish yo'li, yangi paydo bo'layotgan nodavlat, ya'ni ishlab chiqarish faoliyati bilan shug'ullanayotgan va aholiga xizmat ko'rsatayotgan xususiy, aksionerlik, kollektiv va boshqa korxonalarni qo'llab-quvvatlash bilan aralash, ko'p tarmoqli iqtisodiyotni shakllantirishdir. Mamlakatimizda moliyaviy munosabatlarning ijtimoiy ahamiyati katta. Tadbirkorlikni rivojlantirish, kichik va o'rta biznesni tashkil etish, xorijiy mamlakatlar bilan hamkorlikda bo'lib, investitsiyalarni jalb etish va boshqalar moliya munosabatlarining bevosita vazifasi hisoblanadi.

moliya va pul aynan bir narsani bildirsam, u holda savol tug'iladi: aynan bir mohiyatga nima uchun ikkita mustaqil tushuncha mavjud?

Buning uchun mazkur kategoriyaning rivojlanish tarixini ko'rib chiqamiz. «Moliya» iborasi (it. Finanzia) XII-XV asrlarda Italiyaning savdo shaharlarida paydo bo'lib, avvaliga har qanday pul to'lovini bildirgan. Keyinchalik bu ibora qandaydir jarayonni sub'ektlar o'rtasidagi munosabatlarni, aniqrog'i pul munosabatlarini bildirgan va xalqaro ko'lamga yoyilgan, lekin uni ishlatish sohasi umumdavlat pul fondlariga pul to'lovlari bilangina chegaralangan.

Shunday qilib, moliyaning asosiy belgilari quyidagilardan iborat:

1. Pul munosabatlari, ya'ni pul moliyani mavjud bo'lishi va amal qilinishini moddiy asosi hisoblanadi (pul yo'q joyda moliya ham bo'lmaydi).
2. Islohotlarning bosh tashkilotchisi bo'lmish davlatning mavjudligi.
3. Pul munosabatlari jarayonida umumdavlat pul fondlarini shakllanish jarayoni amalga oshiriladi. Aytish mumkinki, moliyaning alohida belgisi uning fondli xarakteridir.
4. Byudjetga mablag'larning doimiy tushishi soliqlar, yig'imlar va boshqa to'lovlarga davlatning majburiy tazyiqi xususiyatini o'z-o'zidan bermaydi va bu holat davlatning huquqiy-me'yoriy asoslarini yaratishga qaratilgan ijodiy faoliyati vositasida hamda bunga xos fiskal apparatning yaratilishi bilan ta'minlanadi.

Mazkur belgilar bo'yicha moliyani barcha pul munosabatlari yig'indisidan xatosiz ajratib olish mumkin. Misol uchun fuqarolar o'rtasida, fuqarolar va chakana savdo o'rtasidagi (hattoki, chakana narxlarni davlat tomonidan tartibga solish sharoitida ham) yuzaga keladigan pul munosabatlarini fuqarolik – huquqiy usul bilan tartibga soladi. Pul munosabatlarining boshqa guruhi – bu jismoniy shaxslar tomonidan daromad solig'ini to'lash. Bu yerda moliyaning barcha belgilari aniq ishtirok etadi: soliqni to'lanishi pul shaklida amalga oshiriladi; ikkita teng huquqli bo'lmagan sub'ektlar ishtirok etadi (jismoniy shaxs va davlat); davlat mazkur munosabatlarning barcha elementlarini aniqlab beradi, ularni qonun ko'rinishida rasmiylashtiradi, nazoratni amalga oshiradi, qonunbuzarlik uchun jazolar belgilaydi. Mazkur to'lovlar natijasi umumdavlat pul fondi – davlat byudjetining daromadlar qismi shakllanadi.

Yuqorida aytilganlardan kelib chiqib, moliyaga birinchi ta'rifni quyidagicha berish mumkin:

Moliya – bu davlat tomonidan iqtisodiy, ijtimoiy va siyosiy masalalarni bajarish uchun mo'ljallangan umumdavlat pul fondlarini shakllantirish va ishlatish jarayonida yuzaga keladigan pul munosabatlarini yig'indisidir.

1. Aynan Markaziy Yevropada birinchi burjua inqiloblari natijasida umumdavlat pul mablag'lari fondi – byudjet yuzaga keldi, hech qaysi davlat hukmdori unga yolg'iz o'zi xo'jayinlik qila olmaydi.

2. Byudjetni shakllantirish va ishlatish tizimi alohida xususiyat kasb eta boshladi, ya'ni davlat daromadlari va xarajatlari tizimi tarkibiy va qonuniy birikmalari bilan yuzaga keldi. Shuni alohida ta'kidlash kerakki, byudjetning xarajatlar qismi asosiy guruxlari bir necha yuz yilliklar deyarli o'zgarmay keldi. O'sha davridayoq xarajatlarni to'rtta yo'nalishi belgilangan edi: Xarbiy maqsadlarga, boshqaruvga, iqtisodiyotga, ijtimoiy zaruratlariga. Davlat xarajatlari strukturasidagi o'xgarishlar XX asrning ikkinchi yarmida yuz berdi. Ular ba'zi g'arbiy Yevropa mamlakatlarining xarbiy xarajatlarni sezilarli qisqartirib, ijtimoiy maqsadlarga, iqtisodiyotga xarajatlar qilishga ko'proq e'tibor berganliklarida namoyon bo'ldi.

3. Pul shaklidagi soliqlar birmuncha afzal xususiyat kasb etdilar. Avvalgi davlat daromadlari asosan natural to'lov va in'omlar hisobga shakllangan.

Shunday yo'sinda, davlatchilik va pul munosabatlarining faqat mazkur bosqichida yaratilgan mahsulotni qiymat ko'rinishida taqsimlash imkoni tug'ildi.

Taqsimlash jarayonlari – jamiyatdagi iqtisodiy munosabatlarining bir qismi hisoblanadi. Moliya ham iqtisodiy kategoriya hisoblanadi. U qiymat harakatining muhim shakllari yordamida davlat pul fondlarini shakllantirish va ishlatishda namoyon bo'ladi.

Har qanday davlatning pul daromadlari va fondlarining asosiy moddiy manbai yalpi ichki mahsulot va uning asosiy qismi – milliy daromad hisoblanadi. Moliya yordamida uning taqsimlanishi va qayta taqsimlanishi amalga oshiriladi, shu bilan birga ishlab chiqarish, taqsimlash va iste'molga to'g'ridan-to'g'ri ta'sir o'tkaziladi.

Moliya shu bilan birga tarixiy kategoriya ham hisoblanadi. U o'zining paydo bo'lish, rivojlanish bosqichlariga ega, ya'ni vaqt davomida o'zgarib boradi. Moliyaning rivojlanishini ikkita asosiy bosqichga bo'lish mumkin.

Birinchi bosqich – moliyaning rivojlanmagan shakli. U, birinchidan, moliyaning noishlab chiqarish xususiyati bilan xarakterlanadi, ya'ni pul mablag'larining asosiy qismi (2/3 qism byudjet) harbiy maqsadlarga sarflangan va deyarli moliya iqtisodiyotga hech qanday ta'sir o'tkazmagan. Ikkinchidan, bir bo'g'indan tashkil topgan byudjet va moliyaviy munosabatlarni chegaralash miqdoridan, ya'ni moliya tizimi qisqaligi va keng qamrovli emasligidan. Ularning barchasi byudjetni shakllantirish va ishlatish bilan bog'liq bo'lgan.

3. Moliyaning ob'ektiv zarurligi va uning funksiyalari.

Moliyaning mohiyati uning funksiyalarida namoyon bo'ladi.

Jamiyat taraqqiyotining turli ijtimoiy-iqtisodiy bosqichlarida, turli moliyaviy tizimlar amal qiladi, ba'zi hollarda mavjud iqtisodiy munosabatlarni muvaffaqiyatli ob'ektiv namoyon qiladi, boshqa hollarda esa, muvaffaqiyatsizroq, biroq moliya har doim taqsimlash funksiyasini bajaradi.

Moliyaning boshqa muhim funksiyasi nazoratdir. U taqsimlash funksiyasi bilan uzviy bog'liqdir. Moliya munosabatlarining turli tarkibi orasida pul fondlarining shakllanishi va ishlatilishi nazorati bilan bog'liq bo'lmagan birorta ham munosabat yo'qdir. Shu bilan birga faqatgina nazorat bilan bog'liq bo'lgan moliyaviy munosabat ham yo'q.

Moliya yordamida davlat ijtimoiy mahsulotni natural-moddiy shakldagina emas, qiymat shaklida ham taqsimlashni amalga oshiradi. Shundan kelib chiqib, kengaytirilgan takror ishlab chiqarish jarayonida qiymat va natural-moddiy nisbatlarning ta'minlanishi ustidan nazorat qilish mumkin va zarur bo'ladi.

Moliya ijtimoiy mahsulot va milliy daromadni shakllantirish, taqsimlash va ishlatishning barcha bosqichlarida nazoratni amalga oshiradi. Nazoratning bosh maqsadi ijtimoiy ishlab chiqarishning samaradorligini oshirish, xalq xo'jaligining barcha bo'g'inlarida ishning sifatini yaxshilash maqsadida markazlashgan va markazlashmagan pul fondlaridan oqilona foydalanishga erishishdir.

Moliyaning nazorat funksiyasi korxonalarning barcha xo'jalik faoliyatlarida namoyon bo'ladi. So'm orqali nazoart qilish ishlab chiqarish va noishlab chiqarish xarajatlari ustidan ustidan, bu xarajatlarning daromadlarga mos kelishi ustidan, asosiy fondlar va aylanma mablag'larning shakllanishi va ishlatilishi ustidan amalga oshiriladi. Mazkur nazorat mablag'lar aylanishining barcha bosqichlarida – moliyalashtirish va kreditlashda, naqd pulsiz hisob-kitoblarni amalga oshirishda, byudjet va moliya tizimining boshqa bo'g'inlari bilan o'zaro aloqalarda amal qiladi. So'm orqali nazorat yordamida mahsulot realizatsiyasi jarayoniga, shartnoma bo'yicha shartlarni bajarilishiga, rentabellikka, foydaga, fond qaytimiga, aylanma mablag'lar aylanishiga ta'sir o'tkazadi.

Shunday qilib, so'm orqali nazoratdaromadlar o'sishini, mablag'lar va moddiy boyliklar oqilona sarflanishini rag'batlantiriladi, korxonalarni kamchiliklarini bartaraf etishga, xo'jalik faoliyatini yaxshilashga, uning samaradorligini oshirishga, xo'jasizlik a isrofgarchilikka yo'l qo'ymaslikka majbur qiladi. So'ng orqali nazoratning muxim xususiyati shunda namoyon bo'ladiki, pul mablag'lar kelib tushishi va ishlatilishi jarayonida o'zliksiz davom etadi va maxsus tekshiruv xamda kuzatishlar Bilan bevosita bog'liq bo'lmaydi, mustaqil axamiyat kasb etadi. Moliyaning nazorat funksiyasi ob'ekti-korxonalar,tashkilotlar, muassasalar faoliyatining moliyaviy ko'rsatgichlari xisoblanadi. Moliyaviy nazoratning samaradorligining oshirish ko'proq korxonada bosh hisobchi, moliya bo'limlarining xodimlari tomonidan ishni qay darajada yo'lga qo'yilganligi, moliyaviy axborotlarning xaqqoniyligi, moliyaviy nazoratning natijalari xalq xo'jaligida xolatni taxlil qilish va ob'ektiv baxolash xamda takror ishlab chikish jarayonini bo'lishini muvaffaqiyatlashtirishga qaratilgan qarorlar qabul qilish imkonini beradi.

Moliyaning nazorat funksiyasi amalga oshirish shakli moliyaviy nazorat xisoblanadi, agar moliyaning nazorat funksiyasi moliyaning o'zining xususiyati bo'lsa, moliyaviy nazorat esa aloxida mazkur nazoratni amalga oshiruvchi nazorat organlarining faoliyati xisoblanadi.

Moliyaviy nazoratni amalga oshirish sub'ektlari bo'yicha moliyaviy nazorat umumdavlat, ma'muriy , ichki xo'jalik, jamoat va mustaqil (auditorlik) nazoratlariga bo'linadi.

Umumdavlat moliyaviy nazoratini xokimiyatining qonun chiqaruvchi organi-Oliy Majlis xamda moliya, soliq, kredit muassasalari, davlat qo'mitalari, maxalliy boshqaruv organlari bo'limlari amalga oshiriladi.Bularning muxim funksiyasi moliyaning xolati ustidan davlat mablag'larining sarflanishi ustidan nazorat olib borishdir.

Ma'muriy moliyaviy nazoratni vazirliklari va boshqarmalarning nazorat taftish bo'limlari amalga oshiradi. Bu organlar quyi korxona va muassasalar moliyaviy xo'jalik faoliyatining tekshiruvini amalga oshiradilar.

Ichki xo'jalik moliyaviy nazoratini korxona, muassasalarining moliyaviy xizmatlarini (munosibat, moliya bo'limlari) tomonidan amalga oshiriladi. Ularning funksiyalariga korxonaning ishlab chiqarish va moliyaviy faoliyatini xamda uning tarkibiy bo'linmalarini tekshirish kiradi.

Jamoat moliyaviy nazoratini aloxida jismoniy shaxslar ixtiyoriy ravishda bajaradi.

Mustaqil moliyaviy nazoratni auditorlik firmalari amalga oshiriladi. Nazorat ob'ekti bo'lib barcha iqtisodiy sub'ektlarning faoliyati xisoblanadi.

Amalga oshirish muddatidan kelib chiqib, moliyaviy nazorat birlamchi, joriy va yakuniy nazorat turlariga bo'linadi.

Birlamchi moliyaviy nazorat korxonalar moliyaviy rejalarini, byudjet tashkilotlarining smetalarini, byudjetlar loyixalarini va boshqalarni tuzish, ko'rib chiqish va tasdiqlash bosqichlarida bajariladi. U xo'jalik operatsiyalarini amalga oshirish va moddiy, mehnat xamda moliyaviy resurslar noratsional sarflanishning oldini olish va shu bilan birga faoliyatiga bevosita, bilvosita zarar yetkazilishini bartaraf qilishga yordam beradi.

Joriy moliyaviy nazorat moliyaviy rejalarning bajarilishi, xo‘jalik moliyaviy operatsiyalarning borishi jarayonida amalga oshiriladi. Uning vazifasi qilingan xarajatlar, olingan daromadlarning to‘g‘riligi, qonuniyligi va maqsadga muvofiqligini, byudjet bilan aloqalarning to‘laligi va muddatidaligini o‘z vaqtida nazorat qilishdan iborat. Mazkur nazorat moliya xizmatlari tomonidan xar kuni yo‘l qo‘yilgan xatoliklarni o‘z vaqtida aniqlash va bartaraf etish maqsadida o‘tkaziladi. Operativlik va moslashuvchanlik bu jarayonda birinchi darajali ahamiyat kasb etadi.

Yakuniy moliyaviy nazorat amalga oshirilgan moliyaviy operatsiyalarning to‘g‘riligi, qonuniyligi va maqsadga muvofiqligini tekshirish va taftish qilish shaklida tashkil qilinadi. Uning asosiy vazifasi moddiy, mehnat va moliyaviy resurslardan foydalanishdagi kamchiliklar va xatoliklarni aniqlash, yetkazilgan zararni qoplash, aybdor shaxslarni ma‘muriy va moddiy javobgarlikka tortish, kelgusida moliyaviy intizomni buzish xllarini oldini olish bo‘yicha chora – tadbirlar qabul qilishdan iborat.

Moliyaviy nazorat mexanizmi takomillashib va rivojlanib bormoqda. Ularning oldiga iqtisodiyotni moliyaviy sog‘lomlashtirish va mamlakatdagi o‘zaro moliyaviy aloqalarni takomillashtirishga yo‘naltirilgan yangi vazifalar qo‘yilmoqda.

4. Moliya munosabatlarining tarkibi, shakllari va ularni boshqarish xususiyatlari.

Moliyaviy munosabatlarning muxim tarkibiy qismi byudjet munosabatlari hisoblanadi.

Byudjet munosabatlari deb respublika, regional, va maxalliy davlat organlarining xo‘jalik sub‘ektlari, shuningdek axolii bilan markazlashgan pul fondlarini shakillantirish va ishlatish bilan bog‘liq bo‘lgan moliyaviy munosabatlarga aytiladi.

O‘zbekiston Respublikasi “Byudjet tizimi to‘g‘risida ” gi qonun loyixasida (Avgust, 1999 yil) davlat byudjetiga shunday ta‘rif beriladi:

Davlat byudjeti -daromad manbalari va ulardan tushadigan tushumlarni ko‘zda tutadigan, shuningdek xarajat hajmi va yo‘nalishi qaysi maqsadlarga ajratilishi va muddatini ko‘rsatuvchi davlatning markazlashgan (Oliy Majlis tomonidan shakillanish va ishlatish rejasi tasdiqlanadigan) pul fondlaridir.

Moliyaviy resurslarni byudjet orqali birlashtirish davlat moliya siyosatini muvaffaqiyatli amalga oshirish imkonini beradi. Byudjet orqali markazlashgan pul resurslarini to‘plash va davlat organlari tomonidan belgilangan maqsadlarga xarajatlar amalga oshiiladi.

Bu byudjet orqali milliy daromadning ma‘lum qismini to‘plash va uni qayta taqsimlashni bildiradi. Shuning bilan moliya tizimining taqsimlash funksiyasi amalga oshiriladi.

Respublika va mahalliy davlat organlari byudjet munosabatlari orqali taqsimlangan milliy daromadni o‘z ixtiyoriga oladi va aniq belgilangan maqsadlarga yo‘naltiradi.

Byudjet moliya resurslarini kerakli soha va yo‘nalishlarda jamlab davlatni iqtisodiyotni boshqarish va ijtimoiy siyosatni amalga oshirishga imkoniyat beradi. Bunda davlat resurslarini daromad qismi bo‘yicha shakillanishi, undan samarali foydalanish nazorat qilinadi (moliya tizimining nazorat funksiyasi). Taqsimlash va nazorat funksiyalari orqali byudjetning iqtisodiy kategoriya sifatidagi mohiyati yuzaga chiqadi. Shu yo‘l bilan byudjet davlat daromadlari va xarajatlarini rejalashtiruvchi moliyaviy munosabatlarni bildiradi. Byudjet ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishga ta‘sir etuvchi qudratli iqtisodiy dastak sifatida yuzaga chiqadi.

Davlat byudjeti moliya tizimining muxim bo‘g‘ini sifatida mamlakatning asosiy moliya rejasini tashkil etuvchi va foydalanuvchi umumdavlat pul fondidir. U mamlakatni boshqarishda ishtirok etadigan boshqa moliyaviy dastaklar ichida eng muxim o‘rinni egallaydi. Ahamiyatli tomoni shundaki, u o‘zida jamiyat daromadining ma‘lum qismini mujassamlashtiradi.

Byudjet qurilishining mohiyatining ochib berishda biz byudjet tizimining bo'g'inlarini, uni tashkil etish va boshqarish, O'zbekiston Respublikasi davlat byudjetining tarkibini ko'rib chiqamiz. O'zbekiston Respublikasi davlat byudjeti quyidagilarni o'z ichiga oladi:

1. Respublika byudjeti;
2. qoraqalpog'iston Respublikasi byudjeti va maxalliy byudjetlar;
3. Davlatning maqsadli fondlarining byudjetlari.

Davlat moliyasi davlatni kerakli iqtisodiy, ijtimoiy va siyosiy funksiyalarini bajarish uchun pul mablag'lari bilan ta'minlashga undalgan moliya tizimining muxim bo'g'inidir. Davlat moliyasi tarkibiga quyidagilar kiradi:

Davlat byudjeti.

Byudjetdan tashqari fondlar.

Davlat krediti.

Davlat korxonalari moliyasi .

Sanab o'tilgan turli xildagi funksional vazifalarni bajaradigan zvenolar bo'yicha davlat iqtisodiy va ijtimoiy jarayonlarning tarmoqli va hududiy muammolarining yechimlari keng miqyosda ta'sir ko'rsatadi.

Davlat moliyasi tarkibida alohida o'rinni egallaydigan byudjetdan tashqari fondlar tegishli hukumat organlarining byudjetiga bog'liq bo'lmaydi va mustaqil yuridik shaxs hujuhiga egadirlar. Byudjetdan tashqari fondlar hukumat organlari qabul qilgan qonun doirasida tashkil eiladi.

Byudjetdan tashqari fondlar -umumdavlat moliyasining muximbo'g'ini bo'lib, ularning faoliyati qat'iy belgilangan, manbalarni tashkil etish yo'llari ko'rsatilgan, pul fondlari bilan foydalanish yo'llarining tartibi aniqlab berilgan, davlat hukumatining yuqori organlarining tegishli aktlari asosida o'z faoliyatini amalga oshiradilar.

Byudjetdan tashqari fondlarni:

Konsolidatsiyalashgan (birlashtirilgan) byudjetga qo'shiladigan fondlar;

Konsolidatsiyalashgan (birlashtirilgan) byudjetga qo'shilmaydigan fondlarga ajratish mumkin.

Funksional jixatiga ko'ra va boshqaruv darajasiga ko'ra byudjetdan tashqari fondlar turli xil bo'ladilar. Ularni funksional jixatiga ko'ra iqtisodiy yoki ijtimoiy fondlarga bo'lish mumkin. Boshqaruv darajasiga qarab esa umumdavlat, respublika va regional fondlarga bo'lish mumkin.

O'zgarishga boy iqtisodiy sharoit ko'pincha boshqaruv qarorlarini tez qabul qilish zarurligini belgilab qo'yadi, shu qatorda moliyaviy resurslarni qayta taqsimlanishida ham. Byudjet mablag'laridan foydalanishni hukumat organlari qonun asosida qat'iy tasdiqlab bersa, byudjetdan tashqari fondlar esa ijroiya orqali belgilanadi. qonun asosida tasdiqlangan byudjet parlament tomonidan nazorat qilinadi, byudjetdan tashqari fondlar esa qonun chiqaruvchi organlar tomonidan nazorat qilinmaydi. Bu ham byudjetdan tashqari fondlarni iqtisodiy sharoitga operativ moslashishini tezlatadi.

Byudjetdan tashqari fondlarni tashkil etilishining movofiqligini ta'minlovchi Yana bir muhim omil-bu byudjet taqchilligidir. Xarajatlarning daromaddan o'sib ketishi kuchayishiga moliyaviy resurslarni faqat qidirib topishda emas, balki korxonalar, tashkilotlar va axolidan tushgan mablag'larni qayta guruxlanishini xam talab etadi. Va nixoyat, xo'jalik yuritishning va xususiylashtirishning ko'p qirrali shakillari, byudjet shakillari bilan bir qatorda jamiyatda pul mablag'larni qayta taqsimlashni Yangi usullarini qo'llash zaruriyatini qat'iy talab etadi.

Shunday qilib, byudjetdan tashqari fondla-bu, jamiyatning ayrim mablag'larini moliyalashtirish va kompleks ravishda operativ mustaqillik asosida sarflash uchun, davlat orqali jalb qilinadigan moliyaviy resurslarni qayta taqsimlash va foydalanish usulidir. g'arb mamlakatlrida bnday fondlarning soni 30 dan 80 gachadir.

Byudjetdan tashqari fondlar o'z maqsadli yo'nalishlari bo'yicha iqtisodiy va ijtimoiyga, boshqarish darajasi bo'yicha esa davlat va maxaliy fondlarga bo'linadi.

Bozor munosabatlariga o'tish insonning ijodiy va mehnat salohiyatini namoyon qilishga, boqimandalikni bartaraf etishga, yo'qolib ketgan egalik tuyg'usini qayta tiklashga imkon beradi. Faqat bozorgina maxsulot ishlab chiqaruvchining hukmini bartaraf etib, respublikaning g'oyat katta boyliklaridan samarali foydalanishni ta'minlay oladi.

Shu borada muxim masalalardan biri: davlat tasarrufidan chiqarish va xususiyashtirish yo'li, Yangi paydo bo'layotgan nodavlat, ya'ni ishlab chiqarish faoliyati bilan shug'ullanayotgan va axoliga xizmat ko'rsatayotgan xususiy, aksionerlik, jamoa va boshqa korxonalarning qo'llab-quvvatlash bilan aralash, ko'p tarmoqli iqtisodiyotni shakllantirishdir. Malakatimizda byudjetdan tashqari fondlarning ijtimoiy ahamiyati katta. Tadbirkorlikni rivojlantirishni, kichik va o'rta biznesni tashkil etish, xorijiy mamlakatlar bilan hamkorlikda bo'lib investitsiyalarni jalb etish va boshqalar byudjetdan tashqari fondlarning vazifasi hisoblanadi.

Sanab o'tilgan turli xildagi funksional vazifalarni bajaradigan zvenolar bo'yicha davlat iqtisodiy va ijtimoiy jarayonlarning tarmoqli va xududiy muammolarning yechimlari keng miqyosida ta'sir ko'rsatadi.

Davlat moliyasi tarkibida alohida o'rinni egallaydigan byudjetdan tashqari fondlar tegishli hukumat organlarining byudjetiga bog'liq bo'lmaydi va mustaqil yuridik shaxs xususiga egadirlar. Byudjetdan tashqari fondlar hukumat organlar qabul qilgan qonun doirasida tashkil etiladi.

Byudjetdan tashqari fondlarga tushadigan mablag'larning foydalanish yo'nalishlari, bu fondlarni maqsadlariga, konkret iqtisodiy sharoitga qarab ishlab chiqilgan va amalga oshiriladigan rejalar asosida belgilanadi. Mablag'larning bir qismi tasis faoliyatga yo'naltiriladi, hamda qimmatli qog'ozlarni olish uchun xam yo'naltirilishi mumkin. Byudjetdan tashqari fondlar investirlar va moliyaviy bozorning qatnashchisi bo'lishi mumkin, chunki:

Birinchidan, odatda pul mablag'lari bilan foydalanish vaqti ularning vujudga kelishi bilan to'g'ri kelmaydi.

Ikkinchidan, investitsion faoliyat natijasidagi daromadlar tegishli fondlarning xarajatlarning moliyalashtirish uchun qo'shimcha manba bo'ladi.

Byudjetdan tashqari fondlarni tashkil etish g'uruhiyaga respublika va maxalliy organlar ega. Respublika darajasida tashkil etilgan byudjetdan tashqari fondlar, odatda maxalliy hukumat organlar ixtiyoriga bir qismini ajratish bilan xarakterlanadi.

Bu respublika va maxalliy byudjetdan tashqari fondlarga tushadigan soliqlarning ulushini aniqlash yo'li bilan amalga oshiriladi.

Bunday yo'l bilan nafaqa fondi, davlat ijtimoiy sug'urta fondi, axolini bandlik fondi va boshqalar tashkil etiladi.

Maxalliy manbalar evaziga maxalla darajada o'z byudjetidan tashqari fondlar tashkil etiladi. Ularning ichida maxallani rivojlantirish uchun, kam ta'minlangan axolii qatlamlarini ijtimoiy qo'llab-quvvatlash, fondlarni, tabiatni saqlash fondlarni va boshqalarni ajratish mumkin.

Maqsadli byudjetdan tashqari fondlar odatda davlat hukumat organlari ixtiyorida bo'ladi, lekin ular operativ boshqarilishi turli vash u qatorda maxsus ma'muriy apparat orqali olib borilishi mumkin.

Boshqaruv tuzilmalar, fondlar bilan foydalanishi uchun qonun bilan belgilangan ma'lum huquqlarga va majburiyatlarga ega.

Byudjetdan tashqari fondlar yordamida quyidagi vazifalar amalga oshiriladi:

Korxonalar, tashkilotlarga kreditlar, supsidiyalar berish moliyalashtirish yo'llari bilan ishlab chiqarish jarayoniga ta'sir ko'rsatadi;

Umuman, ijtimoiy infrastrukturani moliyalashtirish, supsidiya, pesiya va nafaqalar berish yo'llari axoliga ijtimoiy xizmat ko'rsatish;

Chet El davlatlariga shu qatorida xorijiy partiyorlarga zayomlar berish va boshqalar.

Byudjetdan tashqari fondlarni o'zfaoliyatini amalga oshirishni tashkil etish davlat xukumat organlarining ixtiyorida bo'ladi. Ularni jamlash va foydalanish tartibi esa tegishli qonunlar bilan qat'iy belgilanadi.

Investitsiya fondi (IF)-yuridik shaxs bo'lib, u ko'pchilik kapital egalarining jamoa investitsiyalarini boshqaradi. Investitsiya fondlari kredit tizimi rivojlangan moliya muassasalarining juda muxim ko'rinishlaridan biridir.

Investitsiya fondi aksiyalarini bozordagi qiymati fondning barcha qo'yilmalari (Aktivlari) sof bozor qiymatiga (majburiyatlarni chegirib), o'zi iqargan aksiyalari miqdoriga taqsimlangan qiymatga muvofiq keladi. Boshqacha aytganda, investitsiya fondi egalik qilayotgan qimmatli qog'ozlar qiymati qanchalik o'sib borsa, investitsiya fondiga tegishli aksiyalar qiymati xam ko'tariladi va aksincha.

Davlat daromadlarini moliyaviy yo'l bilan to'plashning Yana bir turi-bu davlat zayomlaridan, ya'ni davlat kreditidan keladigan daromaddir. Davlat krediti bu shunday pul munosabatlari tartibiki, unda davlat qarzdor bo'ladiyu kreditor bo'lib esa yuridik yoki jismoniy shaxslar chiqadilar.

Davlat krediti birinchi marta kapitalning dastlabki jamg'arilishi davrida, ya'ni XVI-XVIII paydo bo'lgan edi. Yevropa yirik mamlakatlarining xarbiy yurishlari orqali davlat xarajatlari, xazinaga tushadigan soliqlardan anchagina ko'payib ketdi. Xarajatlarning daromadlar bilan tenglashtirishda davlat krediti dastak bo'lib xizmat qilgandi.

Xozirgi zamon rivojlangan davlatlarida esa davlat krediti o'zining eng yuqori darajasiga ko'tarildi, chunki xozirdavlatlarning xarajatlari o'sib bormoqda, uni qoplash uchun davlat doim soliq bilan birgalikda davlat kreditiga murojat qiladi. Ayniqsa davlat krediti kabi daromadlar xisobiga byudjet kamomatini qoplash jarayonida ko'proq muxtojlik seziladi.

Nazorat uchun savollar:

1. Moliyaning ob'ektiv zarurligi va iqtisodiy mohiyati?
2. Moliyaning funksiyalari va vazifalari?
3. Moliyaning taqsimlash funksiyasi amal qilishidagi taqsimot ob'ektlari va sub'ektlari?
4. Moliyaning nazorat funksiyasi va uning turkumlanishi?
5. Moliya munosabatlarining tarkibiy tuzilishi va turkumlanishi?

2-mavzu. Moliyaning funksiyalari va genezisi (taraqqiyoti)

Ijtimoiy ishlab chiqarishning turli sharoitlarida moliyaning rivojlanish konuniyatini taxlil qilish moliyaviy munosabatlarning mohiyatida umumiy belgilar mavjudligidan guvohlik beradi. Bu moliyani amal qilishining ob'ektiv sabablari va shartlarini saklanib kolinangligi bilan ta'riflanadi. Bularning orasida ikkitasi ajralib turadi: tovar-pul munosabatlarining rivojlanishi va bu munosabatlarning sub'ekti sifatida davlatning amal qilishi. Boshka kiymat kategoriyalaridan farkli ravishda, misol uchun, pul, kredit, mexnatga xak tulash fondi va boshkalar, moliya davlatning amal qilishi bilan organik boglikdir.

Birok, barcha moliyaviy munosabatlar mohiyatidagi umumiy belgilarning mavjudligi ular urtasidagi ma'lum farqlarni rad etmaydi.

Ma'lumki, moliya tizimi moliya munosabatlarining turli buginlari yigindisini bildiradi. Ularning xar biri pul mablaglari fondlarini shakllantirish va ishlatilishidagi xususiyatlari, ijtimoiy takror ishlab chiqarishdagi rolining turlichaligi bilan xususiyatlanadi. Moliya tizimi moliya munosabatlarining kuyidagi soxalarini uz ichiga oladi: davlat byudjeti, nobyudjet fondlar, davlat krediti, mulkiy va shaxsiy sug'urta fondlari, fond bozori, turli mulkchilik shaklidagi korxonalar moliyasi.

Barcha sanab utilgan moliyaviy munosabatlarni ikkita kichik guruxga bulish mumkin. Bular - makrodarajada kengaytirilgan takror ishlab chiqarish extiyojlarini ta'minlovchi umumdavlat moliyasi, xamda mikrodarajada takror ishlab chiqarish jarayonini pul mablaglaribilan ta'minlash uchun kulaniladigan xujalik yurituvchi sub'ektlar moliyasi. Mazkur guruxlashni shartli tarzda kuyidagi sxema orkali ifodalash mumkin.

Moliya tizimi

Umumdavlat moliyasi :

- Davlat byudjeti;
- Nobyudjet fondlar;
- Davlat krediti;
- Mulkiy va shaxsiy sug'urta fondlari;
- Fond bozori.

Xujalik yurituvchi sub'ektlar moliyasi:

- Davlat korxonalari moliyasi;
- Jamoa korxonalari moliyasi;
- Xususiy firmalar moliyasi;
- Xissadorlik jamiyatlari moliyasi;
- Ijara mulki zaminidagi korxonalar moliyasi;
- Kushma korxonalar moliyasi;
- Jamoat tashkilotlari moliyasi va boshkalar.

Moliya tizimini aloxida buginlarga ajratish xar bir buginning vazifalaridagi farklanishga, xamda markazlashgan va markazlashmagan pul fondlarini shakllantirish va ishlatish usullaridagi farklanishga asoslanadi. Umumdavlat markazlashgan pul fondlari moddiy ishlab chiqarish soxalarida yaratilgan milliy daromadni taqsimlash va kayta taqsimlash yuli bilan tuziladi. Iqtisodiy va ijtimoiy rivojlanishdagi davlatning bajaradigan muxim roli uning ixtiyorida moliyaviy resurslarning katta qismini markazlashtirish zaruriyatiga olib keladi. Ularni ishlatish shakllari davlat byudjeti va nobyudjet fondlari orkali namoyon buladi. Bular xisobidan davlatning iqtisodiy, siyosiy va ijtimoiy vazifalarini xal etish extiyoji ta'minlanadi. Pul fondlarini tashkil kilish va ishlatish shakllari va usullari moliya tizimining kredit va sug'urta buginlari orkali kulaniladi. Markazlashmagan pul fondlari korxonalarini uzlarining pul daromadlari va jamgarmalari xisobidan tashkil topadi.

YAgona moliya tizimining asosi korxonalar moliyasi xisoblanadi, chunki ular moddiy ishlab chiqarish jarayonida bevosita ishtirok etadilar. Markazlashgan davlat fondlarining manbai moddiy ishlab chiqarish soxasida yaratilayotgan milliy daromad xisoblanadi.

Umumdavlat moliyasi xalk xujaligining barcha tarmoklari rivojlanishining ma'lum sur'atlarini ta'minlashda, moliyaviy resurslarni iqtisodiyot tarmoklari va mamlakat xududlari urtasida, ishlab chiqarish va noishlab chiqarish soxalari urtasida xamda mulk shakllari, axolining aloxida gurux va katlamlari urtasida kayta taqsimlashda yetakchi rol uynaydi.

Moliyaviy resurslardan samarali foydalanish davlatning faol moliyaviy siyosati asosidagina mumkin buladi.

Moliya tizimi orkali davlat markazlashgan va markazlashmagan pul fondlarini, jamgarish va iste'mol fondlarini soliqlar, davlat byudjeti xarajatlari, davlat kreditini kullash bilan shakllantirishga ta'sir utkazadi.

Davlat byudjeti moliya tizimining bosh bugini xisoblanadi. U davlat boshkaruv organlari funkciyalarini ta'minlash uchun markazlashgan pul fondlarini shakllantirish va ishlatish shaklidir.

Davlat byudjeti mamlakatning asosiy moliyaviy rejasi xisoblanadi va konuniy tarzda Oliy Majlis tomonidan tasdiklanadi. Davlat byudjeti orkali davlat xalk xujaligi tarakkiyotini, ijtimoiy-madaniy tadbirlarni, mudofaani, davlat xokimiyat va boshkaruv organlarini saklashni moliyalashtiradi.

Nobyudjet fondlar - bu davlat xukumati va maxalliy xokimiyatlarning byudjetga kiritilmaydigan xarajatlarni moliyalashtirish bilan boglik bulgan mablaglaridir. Nobyudjet fondlarning shakllanishi oddiy soliq tulovchi uchun soliqlardan

xech kanday fark kilmaydigan majburiy maqsadli ajratmalar xisobidan amalga oshiriladi. Nobyudjet fondlarga ajratmalar summasining asosiy qismi tannarx tarkibiga kiritiladi va ish xaki fondiga nisbatan foizlarda urnatiladi.

Nobyudjet fondlarning maqsadga muvofik amal kilishi muxim ijtimoiy tadbirlarni moliyalashtirishni operativ amalga oshirish imkonini beradi. Davlat byudjetidan farkli ravishda nobyudjet fondlar mablaglarining sarflanishi xokimiyat organlari tomonidan kamrok nazorat kilinadi. Bu, bir tomondan, ularning ishlatilishini yengillashtiradi, boshka tomondan esa, bu mablaglarni tula bulmagan xajmda sarflash imkonini beradi. SHuning uchun nobyudjet fondlar mablaglari sarflanishi nazoratini kuchaytirish maqsadida nobyud-jet fondlarni ularning sarflanishi boskichida maqsadli yunalishni saklagan xolda davlat byudjetiga konsolidaciya kilindi (birlashtirildi).

Sug'urta - ishlab chiqarish munosabatlarining zaruriy elementidir. U ijtimoiy ishlab chiqarish jarayonidagi moddiy zararlarni qoplash bilan boglikdir. Normal takror ishlab chiqarish jarayonining muxim sharti uning uzliksizligi va tuxtovsizligi xisoblanadi. Ishlab chiqarishning doimiy yangilanib borishi insonlarning barcha ijtimoiy-iqtisodiy formaciyalarda, shu jumladan rivojlangan jamiyatda xam mavjud extiyojlarini kondirish uchun zarurdir.

Agarda ijtimoiy ishlab chiqarish jarayoni tabiiy ofatlar yoki boshka favkulodda xodisalarning (yonginlar, portlashlar, epidemiyalar va b.) salbiy okibatlari ta'sirida tuxtasa yoki buzulsa, u xolda jamiyat avvalo turli oldini olish tadbirlarini amalga oshirishga, mabodo ular kuzlangan natijani bermasa, u xolda yetkazilgan moddiy zararni qoplashga, ishchi kuchini takror ishlab chiqarishning normal sharoitlarini kayta tiklashga majbur buladi.

Inson va tabiiy ofatlar urtasidagi karama-karshilik bilan asoslangan ijtimoiy ishlab chiqarishning tavakkalchilik xarakteri birinchi navbatda, tabiiy va boshka ofatlarning salbiy okibatlarini oldini olish, bartaraf kilish va lokalizaciya kilish, xamda yetkazilgan zararni suzsiz qoplash buyicha insonlar urtasidagi munosabatlarni yuzaga keltiradi. Bu ob'ektiv munosabatlar insonlarning erishgan xayot darajasini saklab kolishga bulgan real va mavjud extiyojini aks ettiradi. Mazkur munosabatlarni aloxida xususiyatlar ajratib turadi va ularning yigindisi ijtimoiy ishlab chiqarishni sug'urtaviy ximoyalash iqtisodiy kategoriyasini tashkil etadi.

Sug'urta iqtisodiy kategoriya sifatida moliya kategoriyasining tarkibiy qismi xisoblanadi. Ammo, moliya tulaligicha daromadlarni taqsimlash bilan boglik bulsa, sug'urta esa fakatgina kayta taqsimlash munosabatlarinigina kamrab oladi.

Sug'urtaning xususiyatlarini ochib beruvchi belgilarini kuyidagicha keltirishimiz mumkin:

1. Sug'urtada tusatdan, oldindan kuzda tutilmagan va yengib bulmaydigan xolatlar, ya'ni saklagan xolda davlat byudjetiga konsolidaciya kilindi (birlashtirildi).

Sug'urta - ishlab chiqarish munosabatlarining zaruriy elementidir. U ijtimoiy ishlab chiqarish jarayonidagi moddiy zararlarni qoplash bilan boglikdir. Normal takror ishlab chiqarish jarayonining

muxim sharti uning uzliksizligi va tuxtovsizligi xisoblanadi. Ishlab chiqarishning doimiy yangilanib borishi insonlarning barcha ijtimoiy-iqtisodiy formaciyalarda, tu jumladan rivojlangan jamiyatda xam mavjud extiyojlarini kondirish uchun zarurdir.

Agarda ijtimoiy ishlab chiqarish jarayoni tabiiy ofatlar yoki boshka favkulodda xodisalarning (yonginlar, portlashlar, epidemiyalar va b.) salbiy okibatlar ta'sirida tuxtasa yoki buzulsa, u xolda jamiyat avvalo turli oldini olish tadbirlarini amalga oshirishga, mabodo ular kuzlangan natijani bermasa, u xolda yetkazilgan moddiy zararni qoplashga, ishchi kuchini takror ishlab chiqarishning normal sharoitlarini kayta tiklashga majbur buladi.

Inson va tabiiy ofatlar urtasidagi karama-karshilik bilan - asospangan ijtimoiy ishlab chiqarishning tavakkalchilik xarakteri, biri nchi navbatda, tabiiy va bashka ofatlarning salbiy okibatlarini oldini olish, bartaraf kilish va lokalizaciya kilish, xamda yetkazilgan zararni suzsiz qoplash buyicha insonlar urtasidagi munosabatlarni yuzaga keltiradi. Bu - ob'ektiv munosabatlar insonlarning erishgan xaet darajasyni saklab kolishga bulgan real va mavjud extiyojini aks ettiradi. Mazkur munosabatlarni aloxida xususiyatlar ajratib turadm va ularning yigindisi ijtimoiy ishlab chiqarishni sug'urtavmy ximoyalash iqtisodiy kategoriyasini tashkil etadi.

Sug'urta iqtisodiy kategori sifatida moliya kategoriyasining tarkibiy qismi xisoblanadi. Ammo, moliya tulaligicha daromadlarni taqsimlash bilan boglik bulsap, sug'urta esa fakatgina kayta taqsimlash munosabatlarinigina kamrab oladi.

Sug'urtaning. xususiyatlarini ochib beruvchi belgilarini quyidagicha keltirishimiz mumkin:

1. Sugurkada tusatdan, oldindan kuzda tutilmagan va yengib bulmaydigan xolatlar, ya'ni sug'urta xolatlari ektimoli mavjudligi bilan asoslanuvchi kayta taqsimlash pul munosabatlari yuzaga keladi.
2. Sug'urtada kurilgan zararni sug'urta ishtirokchilari, ya'ni sug'urtalanuvchilar urtasida qoplash amalga oshiriladi. Zararni bunday qoplash usuli zarar kuruvchi xujaliklar soni doimo sug'urta ishtirokchilari sonidan kam bulish extimollogiga asoslanadi, ayniksa ishtirokchilar soni yetarlicha katta bulganda.

Zararni bunday qoplashni tashkil kilish uchun maqsadga yunaltirilgan sug'urta fondi tashkil kilinadi. Bu fond sug'urta ishtirokchilarining badallari xisobidan shakllantiriladi. Sug'urta fondining mablag'lari fakatgina uni tadvkil kilgan urtasida ishlatiladi, sug'urta badalining xajmi esa xar bir katnashchining zararni qoplashdagi ulushini bildiradi. SHuning uchun, sug'urta katnashchilarining doirasi kanchalik keng bulsa, sug'urta badalining xajmi shunchalik oz va sug'urta x,am samarali buladi. Agarda sug'urtada millionlab sug'urtalanuvchilar ishtirok etsa va yuz millionlab ob'ektlar sug'urtalansa, u xolda minimal badallar xisobiga maksimal zararlarni qoplash imkoni paydo buladi.

3. Sug'urta zararlarni ioplashni x;ududiy birlik va malum vakt davomida amalga oshirishni kuzda tutadi. Bunda yil davomida sug'urtalanuvchi xujaliklar urtasida sug'urta fondini xududlar buyicha samarali kayta taqsimlash uchun yetarlicha katta xudud va anchagina sug'urtalashga tegishli ob'ektlar talab kilinadi. Fakatgina Mazkur shartga rioya kilish bilangina katta xududlarni kamrab oluvchi tabiiy ofatlar yetkazgan, zararlarni qoplash imkoni buladi.

Zararni sururta yordamida qoplash ma'lum vav;t davomida amalga oshiriladn, chunki iktiyoriy sug'urta doimo muddat bilan chegaralanadi.

Sug'urta - bu uning katnashchilari urtasmda kurilishi mumkin bulgan zararlarni qoplashga muljallangan maqsadli sururta fondlarini badallar kisobidan shakllantirish bilan boglik bulgan kayta taqsimlash munosabatlari yigindisi.

Suturtaning iqtisodiy moxiyatiga uning funkciyalari mos keladi. Ular sug'urtani moliya tizimining bir bugini sifatida xususiyatlarini oydinlashtirishning tashki shakllari xisoblanadi.

Sug'urtaning turtta funciyasi mavjud:

1. Tavakkalchilik.

2. Oldini olish.
3. Jamgarma.
4. Nazorat.

Asosiysi tavakkalchilik funkciyasi xisoblanadi, chunki sug'urtaviy tavakkal zarar extimolligi sifatida talofat kurgan xujaliklarga pullik yordam kursatish buyicha sug'urtaning asosiy yunalishi bilan bevosita boglik. Aynan tavakkalchilik funkciyasining amal kilish doirasida suturta ishtirokchilari urtasida bulishi mumkin bulgan sug'urta xodisalari okibatlari bilan boglik pul shakklidagi kiymatning kayta taqsimlanishi ruy beradi. Oldini olish funkciyasi sug'urta fondi mablaglarining bir qismi xisobidan sug'urta tavakkalchiligini kamaytirish buyicha tadbirlarni moliyalashtirishga yunaltirilgan. Xayot sug'urtasida suturta kategoriyasi kredit kategoriyasi bilan xayotni ma'lum muddatgacha sug'urtalash shartnomalari buyicha mablaglarni jamgarishda ancha yakinlashadi. Xayot sug'urtasi orkali pul mabpaglarini jamgarish oilaviy sharoitda sug'urtaviy ximoyaga bulgan extiyoj bilan boglikdir. SHu bilan sug'urta jamgarish funkciyasini xam bajarishi mumkin. Sug'urtaning nazorat funkciyasi sug'urta fondini kat'iy maqsadli shakllantirilishi va uning mablaglaridan tugri foydalanishdan iborat. Mazkur funkciya yuqoridagi uch specifik funkciyalardan kelib chikadi va konkret sug'urta munosabatlarida ular bilan birga namoyon buladi. Nazorat funkciyasiga mos ravishda konunchilik va instruktiv xujjatlar asosida sug'urta amallarini tugri bajarilishi ustidan moliyaviy sug'urta nazorati amalga oshiriladi.

Sug'urtani amalga oshirish jarayonida sug'urta ishtirokchilarining turlicha sug'urtaviy manfaatlarini namoyon bulishi, suturtaga tegishli ob'ektlarning turlichaligi, sug'urta xodisalarining keng kulamliligi va boshka omillar bilan boglik bulgan murakkab specifik munosabatlar yigindisi yuzaga keladi. SHu munosabat bilan u yoki bu konkret sug'urta munosabatlarini maxsus terminologiya yordamida aks ettirish zaruriyati tabiiydir.

Sug'urta terminologiyasi yordamida sug'urtalovchi va sug'urtalanuvchilar urtasida bir tilda suxbat olib borish, sug'urta shartlarini tushunish, unda ishtirok etayotgan tomonlarning xukuk va majburiyatlarini aniqlash, sheriklar bilan amaliy munosabatlarii olib borish, reklama va boshka sug'urta ishlarini amalga oshirish mumkin buladi.

Mulkiy va shaxsiy sururta fondlari baxtsiz xodisalar va tabiiy ofatlar natijasida kurulishi mumkin bulgan zararlarning qoplanishini ta'minlaydi, shuningdek ularning oldini olishga kumaklashadi. Fond bozori moliya-kredit tizimi burinlarida muxim urin egallaydi. Fond bozorini mustakil tarzda aloxida qismlarga bulish mumkip, chunki fond bozori maxsus moliyaviy aktivlar – kimmatli kogoslar savdosi natijasida yuzaga keladigan moliyaviy munosabatlarning muxim kurinishidan iborat.

Fond bozorining vazifasi tarmoklarga yuqori daraja daromadli kapital okib kirishi jarayonini ta'minlash xisoblanadi. Fond bozori xam kredit bugini kabi vaktincha bush pul mablarlarini jalb kilish va ulardan samarali foydalanishga xizmat kiladi.

Xujalik yurituvchi sub'ektlar moliyasi mamlakat yagona moliya tizimining asosi xisoblanadi.- U ijtimoiy maxsulot va milliy daromadni yaratish va taqsimlash jarayoniga xizmat kursatadi xamda markazlashgan pul fondlarini shakllantirishning bosh omili xisoblanadi. Korxonalar moliyasining xolatiga markazlashgan pul fondlarining moliyaviy resurslar bilan ta'minlanganligi bevosita ta'sir kursatadi. Bunda shuni aloxida ta'kidlash lozimki, korxonaldr moliyasidan maxsulot ishlab chiqarish va realizaciya kilish jarayonkka faol foydalanish bu jarayonda byudjet, bank krediti xamda sug'urtaning ishtirokini rad etmaydi.

Bozor iqtisodiyoti sharoitida xujalik-operativ 'a moliyaviy mustakillik asosida korxonalar uz faoliyatlarini albatta foyda olish maqsadida tijorat asosida amalga oshiradilar. Ular mustakil ravishda maxsulot realizaciyasi tushumini taqsimlaydilar, ishlab chiqarish va ijtimoiy maqsadlardagi fondlarni shakllantiradilar va sarflaydilar, kredit resurslari va fond bozori resurslaridan foydalanib maxsulot

ishlab chiqarishni kengaytirish uchun zarur mablaglarni topadilar. Tadbirkorlik faoliyatining rivojlanishi korxonalar mustakilligining kengayishini, arziyasini davlat daromadlarini bartaraf qilishning va shu bilan birga ishning xalqaro natijasi uchun javobgarlik xisobining oshirishini ta'minlaydi.

Byudjet muvofiqatlarini davlat, respublika, regional, va maxalliy davlat organlarining xalqaro sub'ektlari, shuningdek axoli bilan markazlashgan pul fondlarini shakllantirish va ishlatish bilan bogliq bulgan moliyaviy munosabatlarga aytiladi.

Uzbekiston Respublikasi "Byudjet tizimi to'g'risida"gi konun loyihasida (avgust, 1999Y.) davlat byudjetiga shunday ta'rif beriladi:

Davlat byudjeti - daromad manbalari va ulardan tushadigan tushumlarni kuzda tutadigan, shuningdek xarajat hajmi va yunalishi kaysi maqsadlarga ajratilishi va muddatini kursatuvchi davlatning markazlashgan (Oliy Majlis tomonidan shakllanish va ishlatish rejasini tasdiqlanadigan) pul fondlaridir.

Moliyaviy resurslarni byudjet orkali birlashtirish davlat moliya siyosatini muvaffaqiyatli amalga oshirish imkonini beradi. Byudjet orkali markazlashgan pul resurslarini toplash va davlat organlari tomonidan belgilangan maqsadlarga xarajatlarni amalga oshiriladi.

Bu byudjet orkali milliy daromadning ma'lum qismini toplash va uni qayta taqsimlashni bildiradi. Shuning bilan moliya tizimining taqsimlash funktsiyasi amalga oshiriladi.

Respublika va maxalliy davlat organlari byudjet munosabatlari orkali taqsimlangan milliy daromadni uz ixtirga oladi va aniq belgilangan maqsadlarga yunaltiradi.

Byudjet moliya resurslarini kerakli soxta va yunalishlarda jamlab davlatni iqtisodiyotni boshqarish va ijtimoiy siyosatni amalga oshirishga imkoniyat beradi. Bunda byudjet resurslarining daromad BISHM buyicha shakllanishi, undan samarali foydalanish nazorat qilinadi (moliya tizimining nazorat funktsiyasi). Taqsimlash va nazorat funktsiyalari orkali byudjetning shtetodiy kategoriya sifatidagi muvofiqat yuzaga chikadi. Shu yul bilan byudjet davlat daromadlari va xarajatlarni rejalashtiruvchi moliyaviy munosabatlarni bildiradi. Byudjet ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishga ta'sir etuvchi kudratli iqtisodiy dastak sifatida yuzaga chikadi.

Davlat byudjetni moliya tizimining muhim bugini sifatida mamlikatning asosiy moliya rejasini tashkil etuvchi va foydalanuvchi umumdavlat pul fondidir. U mamalakatni boshqarishda ishtirok etadigan boshqaruvchi moliyaviy dastaklar ichida eng muhim urinni egallaydi. Ahamiyatli tomoni shundaki, u uzida jamiyat daromadining ma'lum qismini mujassamlashtiradi.

Byudjet kufilishining muvofiqatini ochib berishda biz byudjet tizimining burghshlarini, uni tashkil etish va boshqarish, Uzbekistoi Respublikasi davlat byudjetining tarkibini kurib chikamiz.

Uzbekiston Respublikasi davlat byudjetni quyidagilarni uz ichiga oladi:

1. Respublika byudjetni; I
2. Korakalpogiston Respublikasi byudjeti va maxalliy byudjetlar;
3. Davlatning maqsadli fondlarining byudjetlari.

Davlat moliyasi davlatni kerakli iqtisodiy, ijtimoiy va siyosiy funktsiyalarini bajarish uchun pul mablaglari bilan ta'minlashga kndalgan MOLIIYA tizimining muhim bo'g'inidir. Davlat moliyasi tarkibiga quyidagilar kiradi: -

davlat byudjeti

byudjetdan tashkari fondlar.

Davlat krediti

Davlat korxonalari moliyasi.

Sanab utilgan turli xildagi funktsional vazifalarni bajaradigan zvenolar buyicha davlat iqtisodiy va ijtimoiy jarayonlarning tarmokli va xududiy muammolarining yechimlari keng miqyosda ta'sir kursatadi.

Davlat moliyasi tarkibida aloxida urinni egallaydigan byudjetdan tashkari fondlar tegishli xukumat organlarining byudjetiga boglik bulmaydi va mustaqil yuridik shaxs xukukiga egadirlar. Byudjetdan tashkari fondlar xukumat organlari kabul kilgan konun doirasida tashkil etiladi.

Byudjetdan tashkari fondlar — umumdavlat moliyasining muxim bogini bulib, ularning faoliyati kat'iy belgilangan, manbalirni tashkil etish yullari kursatilgan, pul fondlari bilan foydalanish yullarining tartibi aniqlab berilgan, davlat xukumatining yuqori organlarini tegishli aklari asosida uz faoliyatini amalga oshiradilar.

-Byudjetdan tashkari fondlarni:

Konsolidaciyalashgan (birlashtirilgan) byudjetga kushiladigan fondlar;

Konsolidaciyalashgan (birlashtirilgan) byudjetga kushilmaydigan' fondlarga ajratish mumkin.

Funkcional jixatiga kura va boshkaruv darajasiga kura byudjetdan tashkari fondlar turli xil buladilar. Ularni funkcional jixatiga kura iqtisodiy yoki ijtimoiy fondlarga bulish mumkin. Boshkaruv darajasiga karab esa umumdavlat, respublika va regional fondlarga bulish mumkin.

Uzgarishga boy iqtisodiy sharoit kupincha boshkaruv karorlarini tez kabul kilish zarurligini belgilab kuyadi, shu katorda moliyaviy resurslarni kayta taqsimlanishida xam. Byudjet mablaglaridan foydalanishni xukumat organlari konun asosida kat'iy tasdiklab bersa, byudjetdan tashkari fondlar esa ijroiya organlari orkali belgilanadi. Konun asosida tasdiklangan byudjet parlament tomonndan nazorat kilinadi, byudjetdan tashkari fondlar esa konun chshkaruvchp organlar tomonidan nazorat kilinmaydi. Bu xam byudjetdan tashkari frndlarni iqtisodiy sharoitga operativ moslashishini tezlatadi.

Byudjetdan tashkari fondlarni tashkil etilishining muvofikligini ta'minlovchi yana bir muxim omil - bu byudjet takchilligidir. Xarajatlarni daromaddan usib ketishi kuchayishiga moliyaviy resurslarni fakat kidirib topishda emas, balki korxonalar, tashkilotlar va axolidan tushgan mablaglarni kayta guruxlanishini xam talab etadi. Va nixoyat, xujalik yuritishning va xususiylashtirishning kup kirrali shakllari, byudjet shakllari bilan bir katorda jamiyatda pul mablaglarni kayta- ktaqsimlashni yangi usullarini kullash zaruriyatini kat'iy talab etadi.

SHunday kilib, byudjetdan tashkari fondlar - bu, jamiyatshshg ayrim mablaglarini moliyalashtirish va kompleks ravishda operativ mustakillik asosida sarflash uchun, davlat orkali jalb kilinadigan moliyaviy resurslarni kayta taqsimlash va foydalanish usulidir. Garb mamlakatlarida bunday fondlarning soni 30 dan 80 gachadir.

Davlat krediti bu shunday pul munosabatlar tartibiki, unda davlat karzdor bulib, karz beruvchi bulib esa yuridik yoki jismoniy shaxslar maydonga chikadilar.

Davlat krediti birinchi marta kapitalning dastlabki jamgarilishi davrida, ya'ni XVII-XVSH asrda paydo bulgan edi. Yevropa yirik mamlakatlarining xarbiy yurishlari orkali davlat xarajatlari, xazinaga tushadigan soliqlardan anchagina ko`payib ketdi. Xarajatlarni daromadlar bilan tenglashtirishda davlat krediti dastak bulib xizmat kilgandi.

Xozirgi zamon rivojlangan davlatlarida esa davlat krediti o'zining eng yuqori darajasiga kutarildi, chunki xozir davlatlarning xarajatlari usib bormokda, uni qoplash uchun davlat doim soliq bilan birgalikda davlat kreditiga murojaat kiladi. Ayniksa davlat krediti kabi daromadlar xisobiga byudjet kamomadini qoplash jarayonida kuprok muxtojlnk seziladi.

Zayomlarning ijtimoiy-iqtisodiy moxiyati xuddi soliqlar kabi davlatning muxim moliyalashtirish manbai xisoblanadi va davlat xazina majburnyatlarini ifodalaydi. Davlat krediti orkali olingan mablaglar rivojlangan davlatlar tomonidan fakat uzi emas, balki ularni foizlari bilan kaytarib berishi kerak ya'ni zayomlar, davlat kimmatli kogozi sifatida maydonga chikadi. Lekin rivojlangan mamlakatlarda kreditni kaytarish uchun ularning fakatgina bitta manbai — u xam bulsa soliqdan keladigan daromadlari mavjuddir. SHuning uchun zayomlar kanchalik kup chikarilsa, ularni kaytarish uchun shuncha kup soliq daromadlari talab etiladi.

Davlat krediti bilan xususiy kredit urtasndagi farkni tushunib olish lozim.

Davlat zayomlarni kancha kup chikarilsa, davlatning karzdorligi shuncha usib boradi. Rivojlangan mamlakatlarda davlat xarajatlarni usib borishi tufayli davlat kreditining axamiyati xam oshmoqda.

Yuqorida kursoratnlgan karzlar fakatgina markaziy davlat karzlaridir. Rivojlangan mamlakatlarda maxalliy xukumat organlari xam uz zayomlarini chikaradilar. Bu esa uz navbatida davlat karzlarini yanada oshirib yuboradi.

Davlat karzlarining bu xoldagi doimiy usishi, muomaladagi pul va kimmatli kigozlarning ko'payishiga olib keladiki, bu mamlakat moliyasiga bevosita ta'sir kursatadi. Rivojlangan mamlakatlarda davlat karelarining, soliqlarning, pul emissiyasining usib ketishi birinchi navbatda ijtimoiy axvolga ta'sir etadi, borgan sari ularning ish xaklaridan kup qismini davlatga, unimsiz xarajatlarni qoplash uchun olinishiga sabab buladi.

Rivojlangan davlatlar karzlari ikkiga bulinadi- ichki va tashki. Yirik rivojlangan mamlakatlarda ichki karzlar kupdir. Tashki karzning kup bulishi shu mamlakatni iqtisodiy, siyosiy tomondan boglik kilib kuyadi.

Xozirgi zamon tarakkiyotining xususiyatlaridan biri - yirik rivojlangan davlatlar bir vaktning uzida karzdor, kreditor va garant beruvchi, ya'ni kafil bulishi mumkin.

Davlatlarning karzdorlik faoliyatlarini biz yuqorida kurdik. Rivojlangan davlatlar yirik kreditor sifatida ishlab chiqarishga karz beradilar, berilgan karz ustama foizi bilan kaytarib olinadi. Ba'zida davlat kreditor sifatida ishlab chiqarishni kengaytirishga xissa kkshadi. Okibatda davlat krediti orkali mamlakat yalpi maxsuloti va milliy daromadini ko'payishiga ozmi-kupmi mikdorida ta'sir etadi. Rivojlangan davlat bu faoliyatini maxsus kredit tashkilotlari orkali olib boradi.

Ba'zi mamlakatlarda kapital kuyilmalar uchun karab berilyapti, ya'ni uy-joy kurilishi, maorif, soglikni saklash xujaliklarni moliyalashtiryapti chunki xususiy tadbirkorlar bu soxalarda ish olib bormaydilar.

Franciyada xususiy sektordagi sanoat tarmoklariga davlatning kredit beripsh anchagina rivojlangan.

Angliyada davlat byudjeti mablaglaridan milliy iqtisodiyot tarmoklariga kredit berish keng tarkalgan.

AQSHda xalk xujaligini elektrlashtirish, kishlok joylarda uy-joy kurilishiga kredit berish boshka mamlakatlarga nisbatan kengrok rivojlangan.

Xozirgi zamon rivojlangan davlatlarida davlatning kafolatchi sifatidagi faoliyati xam rivojlapayotir. Davlat kafil bulish orkali kreditning yunalishiga va xajmiga ta'sir kursatadi. Davlat krediti tarkibini urganuvchi ayrim nktisodchilar davlat kafilligini yashirin davlat kdrzidir deb atayaptilar, chunki bu kafillik javobgarlik demakdir. Bozor nktisodisti sharoitidagi maxalliy xukumat organlarinipg, maxsus kredit tashkilotlari va bank kreditlari buyicha xam rivojlangan davlat javobgardir.

SHundai kilib, davlat krediti byudjet kamomadini qoplashga, ssuda kapitali bozorini tenglashtirishga, kengaytirilgan takror ishlab chiqarishni moliyalashtirish manbalarini vujudga keltirishda, ishlab chikarysh kuchlarini joylashtirish va rivojlantirishga sarf etiladi.

2. Moliya tizimi tarakkiyotini boshkarish yuzasidan davlat siyosati.

Moliyaviy siyosat - bu moliyaviy resurslarni jamlash, ularni davlatning uz funkciya va vazifalarini amalga oshirish uchun taqsimlash va ishlatish shakl xamda usullarida tizimli namoyon buluvchi tadbirlar- yigindisidir. Ma'lum mamlakatning moliyaviy siyosati kator omillarga: tarixiy sharoitlar, iqtisodiyotning rivojlanysh darajasi, siyosiy, iqtisodiy va ijtimoiy maqsadlar, ularga erishish muddatlari va xattoki milliy udumlarga xam borlik buladi. Ijtimoiy xayotning evolyucion rivojlanysh va davlat, tuzuminyng barkarorlik davrida davlatning ichki va tashki moliyaviy siyosati mavjud ijtimoiy munosabatlarni saklab kolish va uzgartirishga yunaltirilgan. Inkilobiy uzgarishlar davrida mavjud tuzumni tezrok

uzgartirishdan manfaatdor siesyy kuchlar uni buzish va yayti ijtimoiy. munosabatlar tizimini shakllantirishga yunaltirilgan siyosat olib boradilar. Moliyaviy siyosat - bu davlatning iqtisodiy siyosatini tarkibiy qismi bulib, moliyaviy resurslarni (manbalarni) jalb etish, ularni taqsimlash, ishga solish va foydalanishga davlat orkali yunaltirilgan barcha chora-tadbirlar yigindisidir.

Moliyaviy siyosatning mazmuni aniq bir maqsadga karatylganligi va samaraliligi - ijtimoiy tizimning xarakteri, mulk munosabatlari bilan aniqlanadi.

Moliya siyosatining muxim vazifasi - u yoki bu iqtisodiy va ijtimoiy rivojlanishning davlat rejasini yoki chora-tadbirlarini amalga oshirish uchun tegishli moliyaviy resurslar bilan ta'minlashdir. Lekin moliyaviy siyosatni fakat iqtisodiy siyosatga boglash mumkin emas. Moliyaviy siyosat - bu moliyaviy munosabatlar soxasida davlatning mu stavil faoliyat kursatadigan soxasi. Moliyaviy siyosat mustakil xususiyatga ega bulish bilan bir vaktida davlat siyosatini xar kanday istalغان .ijtimoiy faoliyatni amalga oshirish uchun xok ijtimoiy, xox iqtisodiy, yoki xalkaro munosabatlar doirasida muxim vositadir.

Moliyaviy siyosatning samaradorligini belgilash uchun jamiyatning extiyoji kanchalik kondirilganligi, qo'yilgan maqsadlar va vaznfalar amalga oshirilganligi baxolanishi lozim.

Moliyaviy siyosatga baxo berish v a unga tuzatish, kkshimchalar kiritish uchun birinchi navbatda jamiyat extiyojini kondira oladigan xoldagi ijtimoiy tarakdiyot rejasini aniq bilish zarur. U rejada bulajak va yakig kelajakda amalga oshirish vaktlari belgilangan chora-tadbirlar bulishi lozim. Fakat shundagina moliyaviy siyosatni ishlab chikish va muvaffakiyatli amalga oshirish va ob'ektiv baxolash mumkin.

Moliyaviy siyosatni asosiy yunalishlaridan biri — moliyaviy resurslarni imkon qadar yuqori xajmini aniqlash va ushbu manbalar doimiyligi va uzluksizligini ta'minlashdir, chunki moliyaviy resurslar potentsiali barcha uzgarishlarning moddiy bazasidir. SHuning uchun moliyaviy siyosatni aniqlash va uning strategik va taktik asoslarini ishlab chikish uchun davlatning moliyaviy axvoli, moliyaviy potentsiali, boshkacha kilib aytganda davlatning moliyaviy imkoniyatining ob'ektivligi xaqida aniq ma'lumotga ega bulish lozim. Xukukiy demokratik davlatda statistik moliyaviy kursatkichlar ijtimoiy, mulki bulishi kerak. SHuningdek moliyaviy xisobot ma'lumotlaridan muntazam ravishda konun doirasida uz vaktida tanishib chikishga imkoniyat yaratilishi lozim.

Moliyaviy resurslarni taqsimlash va kayta taqsimlash negizida kuyidagilarni tanlash turadi:

- moliyaviy resurslar egalarini va ularni taqsimlovchilarni;
- moliyaviy resurslardan foydalanishda ustivor yunalishlarini;
- moliyaviy resurslarni tashkil etish uchun manbalar va mablaglarni jalb etish usullarini;
- davlat kulida moliyaviy resurslarni markazlashtirish darajasini.

- Bu masalalar davlatning xayot mazmuniga va funkciyalariga bogli';
xolda yechiladi va amalga oshiriladi.

3-MAVZU: MOLİYAVIY SIYOSAT

1. Moliyaviy siyosat va uning shakllari.

Moliyaviy boshqaruv tizimida eng asosiy element moliyaviy siyosat hisoblanadi. Shu bois moliyaviy boshqaruvning barcha tizimi davlatning moliyaviy siyosatiga asoslanadi. Qisqa qilib aytganda, moliyaviy siyosat davlatning moliyaviy munosabatlar sohasidagi faoliyatidir. Bu faoliyat davlatga yuklatilgan vazifalarni bajarish uchun yetarli miqdorda va kerakli muddatda moliyaviy resurslar bilan ta'minlashga qaratilgan.

Siyosat, siyosiy ta'sir va siyosiy rahbarlik quyidagi uch elementlardan tarkib topadi:

- bosh maqsadni aniqlash va qo'yish hamda jamiyat hayotining ma'lum bir davriga xos qo'yilgan maqsadlarga erishish uchun yechilishi zarur bo'lgan istiqboldagi va yaqin kunlardagi vazifalarni aniqlab olish;

- qo'yilgan maqsadlarga qisqa muddatlarda erishiladigan, yaqin davrdagi va istiqboldagi vazifalar esa oqilona tartibda hal qilinadigan munosabatlarning metodlari, vositalari va konkret shakllarini ishlab chiqish;
- qo'yilgan vazifalarni yechishga qodir bo'lgan kadrlarni tanlash va joy-joyiga qo'yish, ularning bajarilishini tashkil qilish.

Demak, takror ishlab chiqarishning alohida ehtiyojlarini qondirish va uzluksiz takror ishlab chiqarish jarayonini moliyaviy resurslar bilan ta'minlash uchun ijtimoiy boylikni shakllantirish, taqsimlash va qayta taqsimlash jarayonlariga yo'naltiriladigan maqsad va vazifalarning yechilishini aniqlash moliyaviy siyosat deyiladi.

Moliyaviy siyosatga quyidagicha boshqa ta'rif berish ham mumkin: moliyadan foydalanishning metodlari, uni tashkil qilishning amaliy shakllari va metodologik prinsiplarining majmui (yig'indisi) moliyaviy siyosat deyiladi.

Moliyaviy siyosatning tarkibiy qismlari:

1. byudjet siyosati;
2. soliq siyosati;
3. pul siyosati;
4. kredit siyosati;
5. baho siyosati;
6. investitsion siyosat;
7. ijtimoiy moliyaviy siyosat;
8. boj siyosati.

O'zbekistonda moliyaviy siyosatning asosiy vazifalari quyidagilardan iborat:

- Davlat byudjeti moliyaviy ahvolidagi barqarorligini ta'minlash;
- byudjet daromadlari va xarajatlarning ochiq, shaffof va oshkora bo'lishini tashkil etish;
- davlat xarajatlarini birinchi navbatda modernizatsiya qilish va tegishli tarkibiy o'zgarishlarni amalga oshirish asosida iqtisodiyotni innovatsion asosda rivojlanishini ta'minlashga yo'naltirish;
- xarajatlarning ijtimoiy yo'naltirilganligini saqlab qolgan holda davlat byudjetining barcha darajalarida mutanosiblikni ta'minlash;
- davlat byudjeti defitsitini yo'l qo'yilgan eng kam daraja doirasida (YalMning 3-4%i atrofida) cheklashga yo'naltirilgan qat'iy moliyaviy siyosatni amalga oshirish;
- mahalliy byudjetlarning daromad qismini yanada mustahkamlash va byudjetlararo munosabatlarni takomillashtirish;
- byudjet intizomiga qat'iy rioya qilish;
- davlat byudjeti daromadlarining katta qismini joylarga biriktirish, mahalliy byudjetlarning daromad manbalarini mustahkamlash;
- ijtimoiy yo'naltirilgan bozor iqtisodiyoti sharoitida aholining ijtimoiy himoyasini ta'minlash, aholining konstitutsiya bilan kafolatlangan huquqlarini himoya qilishni ta'minlovchi moliyaviy bazani yaratish, erkin mehnat va ishbilarmonlik asosida aholi turmush darajasini keskin oshirish uchun zarur shart-sharoitlarni yaratish;
- soliq yuklamasini kamaytirish va soliqqa tortish tizimini yanada soddalashtirish, soliq ma'muriyatchiligini takomillashtirish;
- soliq konsepsiyasi va siyosatini takomillashtirish, soliqlarning iqtisodiyotga rag'batlantiruvchi ta'sirini kuchaytirish maqsadida:

- soliq tizimining ishlab chiqarishni rivojlantirishga, moddiy, tabiiy, moliyaviy va mehnat resurslaridan, to'plangan mol-mulkdan samarali foydalanishga rag'batlantiruvchi ta'sirini oshirish;
- korxonalar zimmasidagi soliq yuklamasini kamaytirish, qo'shilgan qiymat va foyda solig'i stavkalarini kamaytirish va shu asosda ishlab chiqarishni jonlantirishga turtki berish;
- soliq tushumlari tarkibini tubdan o'zgartirish, resurslar, mol-mulk solig'ining rolini oshirish, jismoniy shaxslardan soliq undirishning progressiv tizimini takomillashtirish;
- soliq siyosati belgilab bergan chora-tadbirlarni amaliyotga tatbiq etuvchi tegishli moliya-soliq mexanizmini ishlab chiqish va takomillashtirish;
- istiqbolli investitsiya loyihalari hamda kichik biznes va xususiy tadbirkorlikni kreditlashni yanada kengaytirish orqali kredit siyosatini takomillashtirish;
- milliy valyutani haqiqiy konvertatsiya qilishni joriy etish, pul almashuv tartibini yanada soddalashtirish, so'mning barqarorligini ta'minlash;
- ijtimoiy himoyaning manzilli bo'lishiga, moliyaviy mablag'larning ijtimoiy yordamga haqiqatda muhtoj aholi qatlamlariga etib borishini ta'minlash;
- mahalliy byudjetlarni shakllantirish manbalari bo'lgan umumdavlat soliqlari bilan mahalliy soliqlar o'rtasida aniq chegara o'tkazish va boshqalar.

2. Moliyaviy qarorlar qabul qilish asoslari va bosqichlari.

Uy xo'jaliklari tomonidan qabul qilinadigan moliyaviy qarorlar.

Amaliyotda uy xo'jaliklari tomonidan, odatda, to'rt xil moliyaviy qarorlar qabul qilinishiga to'g'ri keladi. Ularni quyidagi guruhlariga ajratish mumkin:

1. Pul mablag'larini iste'mol qilish va jamg'arish to'g'risidagi qarorlar. Oila boyligining qaysi qismini iste'molchilik ehtiyojlariga sarflash mumkin? Joriy daromadning qaysi qismini kelajakda sarflash uchun saqlab qo'yish va jamg'arib borish kerak?

2. Investitsiyalar bilan bog'liq bo'lgan (investitsion) qarorlar. Mavjud jamg'armalarni qaysi (qanday) aktivlarga yo'naltirish (joylash-tirish) kerak?

3. Moliyalashtirish to'g'risidagi qarorlar. Uy xo'jaligi o'z iste'molchilik va investitsion rejalarini amalga oshirish uchun qachon va qay tarzda qarz olingan mablag'dan foydalanishi kerak?

4. Riskni boshqarish (riskiy boshqaruv) bilan bog'liq qarorlar. Uy xo'jaliklari qanday qilib va qanday shartlarda moliyaviy vaziyat mavhumligi (noaniqligi) darajasini kamaytirishlari kerak va yo'l qo'yiladigan risk darajasini qachon oshirishlari zarur?

Uy xo'jaliklari o'z daromadlarining ma'lum qismini kelajakda sarflash uchun jamg'arib qo'yishlari natijasida ular umumiy boylik jamg'armasini (pool of wealth) to'plab qo'yadilar. Va ular turli shakllarda saqlanishi mumkin. Kimdir pullarni bankdagi hisob raqamlarida saqlashni afzal ko'rsa, kimdir ko'chmas mulkka yoki biror biznesga tikadi (yo'naltiradi, joylashtiradi). Bu mablag'larning umumiy nomi bor. Ular aktivlar (assets) nomini olgan. *Iqtisodiy qiymatga ega bo'lgan barcha narsalar aktivlar deyiladi.*

*Uy xo'jaliklarining o'zlari to'plagan mablag'larni sarflash borasida qaror qabul qilish jarayoni **xususiy investitsiyalash** (asset allocation) **yoki pul mablag'larini turli aktivlar turlari o'rtasida taqsimlash** deb ataladi.*

Xususiy uy sotib olish bilan bir qatorda odamlar ko'pincha o'z mablag'larini moliyaviy aktivlarga, masalan aksiya yoki obligatsiyalarga tikadi (joylashtiradi, qo'yadi)lar. Agar odam pul qarz olsa, u o'zida yuzaga kelgan qarz majburiyati (liability) bilan bog'liq ma'lum javobgarlikni o'z zimmasiga oladi. Boshqacha qilib aytganda, unda qarz paydo bo'ladi. Uy xo'jaligi boyligi yoki mulkning **toza (sof) bahosi (qiymati)** (net worth) uning mulki bahosidan uning qarz majburiyatlari summasini ayirish orqali aniqlanadi.

Masalan, faraz qilaylik, Siz 100 mln.so'm turadigan uy egasiz va bankdagi hisob raqamingizda 20 mln.so'mingiz bor. Bundan tashqari, Siz bankka 80 mln. so'm qarzsiz. Bu summani Siz uy sotib olayotganda bankdan ko'chmas mulkni garovga qo'yish evaziga olgansiz (majburiyat), va 5 mln. so'm miqdorida kredit kartochkasi bo'yicha to'lanmagan xarajatlaringiz bor. Hisob-kitoblar shuni ko'rsatadiki, uy xo'jaligingizdagi mulkning haqiqiy bahosi 35 mln. so'mni tashkil etadi: jami aktivlardan (120 mln. so'm) qarz majburiyatlari summasi (85 mln. so'm) ayirib tashlanadi. Oxir hisobda (pirovardida) jamiyatning har qanday resurlari uy xo'jaliklariga tegishli. Chunki aynan ular firma egalari (yoki to'g'ridan-to'g'ri, yoki aksiyalarga, hayotni sug'urtalash bo'yicha polislarga egalik qilish yoki pensiya rejalarida ishtirok etish orqali) va soliq to'laydilar. Bu soliqlar esa, davlat tomonidan sarflanadi.

Firmalar qabul qiladigan moliyaviy qarorlar

Asosiy vazifasi tovar ishlab chiqarish va xizmat ko'rsatishdan iborat bo'lgan iqtisodiy faoliyat sub'ekti (boshqacha qilib aytganda, iqtisodiyot sub'ekti) firma deb ataladi. Xuddi uy xo'jaliklari kabi firmalar ham turli shakl va hajm (o'lcham)da bo'ladi. Bunda, bir taraf (qutb)da bitta odamga tegishli yoki oilaviy biznes hisoblangan ustaxonalar, do'konlar va restoranlar tursa, ikkinchi taraf (qutb)da – yuzlab, ba'zida *Mitsubishi* yoki *General Motors*, *Gazprom*, *Rosneft*, *“O'zbekneftgaz”* kabi minglab odamlar ishlaydigan, aksiyador sherik egalari ko'p korporatsiyalar turadi. *Firmalar darajasida moliyaviy qarorlar qabul qilish masalalari bilan shug'ullanadigan moliya sohasi korxonalar moliyasi yoki korporativ moliya(business or corporate finance) deb ataladi.*

Tovar ishlab chiqarish yoki xizmat ko'rsatish uchun har qanday firma, hajmi (o'lchami)dan qat'iy nazar *kapital*¹ga ega bo'lishi kerak. Bino, inshoot, mashina uskunolari va ishlab chiqarish jarayonida ishlatiladigan boshqa zarur resurslar firmaning *jismoniy kapitali* hisoblanadi. *Firmalarga jismoniy kapitalni sotib olishni moliyalashtirish imkonini beruvchi aksiyalar, obligatsiyalar va kreditlar moliyaviy kapital deyiladi.*

Birinchi gal (navbat)da har qanday firma aynan qanday biznes bilan shug'ullanishini belgilab olishi kerak va bu jarayon *strategik rejalashtirish* deb ataladi. Strategik rejalashtirish vaqt omilini inobatga olgan holda xarajat va daromadni baholash bilan bog'liq ekan, ko'p jihatdan, uni moliyaviy qarorga kiritish mumkin.

Ko'pincha, firma o'zining mahsulot liniyasi (yo'nalishi)dan kelib chiqqan holda asosiy yo'nalishga ega bo'ladi va shu bilan bir qatorda birinchisi bilan o'zaro bog'liq boshqa faoliyat bilan ham shug'ullanadi. Masalan, kompyuter ishlab chiqaradigan firma o'z faoliyatining ma'lum bosqichida kompyuterlarga xizmat ko'rsatish faoliyati bilan ham shug'ullanishga ahd qilishi mumkin.

Vaqt o'tishi bilan kompaniyaning strategik maqsadlari o'zgarishi, o'zgarganda ham keskin o'zgarishi mumkin. Ba'zi korporatsiyalar bir vaqtning o'zida biznesning bir-biri bilan mutlaqo bog'liq bo'lmagan sohalarida ishlashi uchrab turadigan hol. Bundan tashqari, shunaqasi ham bo'ladiki, firma o'zining dastlabki faoliyati bilan umuman shug'ullanmay qo'yadi, natijada firmaning nomi uning bugungi vazifalari va maqsadlariga mutlaqo mos kelmay qoladi.

Masalan, *ITT Corporation (International Telephone and Telegraph)* korporatsiyasini eslaylik. Korporatsiya 1920 yilda telefon va telegraf xizmatlarini va tegishli asbob-uskunalarni taklif etuvchi kompaniya sifatida tashkil etilgan. XX asrning 70-yillarida *ITT* ulkan ko'p millatli konglomerat²ga aylandi. Asosiy faoliyatidan tashqari firmaning faoliyat doirasiga sug'urta,

¹Onatimizga “kapital” so'zinemischa “kapital” valotinch “capitalis” so'zlaridankiribkelganbo'lib, so'zma-so'z “bosh”, yoki “asosiy” debtarjimaqilinsa-da, iqtisodiynuqtai-nazardan, engoddiy tarzda, quyidagima'nolardaishlatilishim mumkin: a) o'zinio'ziko'paytirishuchunfoydalaniladigan, o'zegasigafoyd, daromadkeltiradiganboylik (qimmatliqog'ozlar, pulmablag'lari, moddiymol-mulkvash.k); b) kattamablag', ko'ppul, boylik; v) kimgadirkattaboylik, qadriyathisoblangan, muhimahamiatgaegabo'lgan, ahamiatgamoliktarsa. Qarang: o'shamanba. J.II. –B. 316.,

² “Konglomerant” lotincha “conglomeratus” so'zidanolinganbo'lib, so'zma-so'z “to'dalangan, yig'ilgan, to'plangan”

harbiy kiyim-bosh tikish, non mahsulotlari, yog'och-taxta, bog'dorchilik mahsulotlari ishlab chiqarish, shuningdek tog'-kon ishi va avtomobillarni ijaraga berish kirar edi. O'tgan asrning 80-yillari davomida kompaniya shu faoliyat turlarining ko'pchiligi bilan shug'ullanmay qo'ydi va butun diqqat-e'tiborini mehmonxona va qimor biznesiga qaratdi. 1996 yilga kelib esa, korporatsiya umuman telefon va telegraf uskunalari ishlab chiqarmay qo'ydi va telekommunikatsiya xizmatlari ko'rsatishni to'xtatdi.

Firma qanday faoliyat turi bilan shug'ullanishini uzil-kesil belgi (aniq)lab olgach, kompaniya menejerlari fabrika, mashina uskunalari, tad-qiqot o'tkaziladigan laboratoriyalar, ko'rgazma zallari, ulgurji omborxona-lar va boshqa uzoq muddatli aktivlar qurish va sotib olish rejasini ishlab chiqishlari hamda buning barchasini boshqaradigan xodimlarni o'qitish loyihasini tayyorlashlari kerak bo'ladi. Bu jarayon *investitsiyalarni rejalashtirish (capital budgeting process)* deb ataladi.

Bunday tahlil birligi *investitsion loyiha (investment project)* hisoblanadi. Investitsiyalarni rejalashtirish har bir yangi investitsion loyiha uchun asosiy niyat (maqsad)larni belgilash, ularga baho berish, eng manfaatli niyat (maqsad)ni tanlash va ularni amalga oshirish usullarini ishlab chiqishdan iborat.

Firma aynan qanday loyihalarni amalga oshirishini belgilab olgandan so'ng shu loyihalar qay tarzda moliyalashtirilishini aniqlashi kerak. Investitsiyalarni rejalashtirish bilan bog'liq qarorlardan farqli o'laroq kapital tuzilmasiga taalluqli qarorlarni qabul qilayotganda tahlil birligi alohida investitsion loyiha emas, balki firmaning butun o'zidir. Kapital tuzilmasini aniqlash jarayoni firma faoliyatining amaliy moliyaviy rejasini ishlab chiqishdan boshlanadi, shundan keyin moliyalashtirishning optimal tuzilmasini ishlab chiqishga kirishish mumkin.

Firmalar turli-tuman moliyaviy instrumentlarni muomalaga chiqa-rishi mumkin. Bu tashkillashtirilgan bozorlarda savdo (sotuv)ga chiqari-ladigan standartlashtirilgan qimmatli qog'ozlar – oddiy va imtiyozli aksiyalar, obligatsiyalar va konvertatsiya qilinadigan qimmatli qog'ozlar bo'lishi mumkin. Shuningdek, korxonaga qo'yilgan bozordan tashqari (nobozoriy) moliyaviy talablar (claims), ya'ni bank ssudalari, xodimlar uchun opsionlar, ijara shartnomalari va pensiya ta'minoti bo'yicha majburiyatlar ham savdo (sotuv)ga qo'yilishi mumkin.

Korporatsiya kapitali tuzilmasi kapitalning ma'lum qismi egala-ridan har biri korporatsiya daromadining qancha qismini olishini belgilab beradi. Masalan, obligatsiya egalari, odatda, belgilangan (qat'iy) to'lovlar olib turadi, aksiyadorlarga esa daromadga da'vogarlarining barchasi o'z ulushini olgandan keyin qolgan mablag' to'lanadi. Kompaniya ishining qanday nazorat qilinishi qisman kapital tuzilmasiga bog'liq. Odatda, aksiyadorlar firmani direktorlar kengashiga o'z vakillarini saylash huquqidan foyda-langan holda boshqaradilar, obligatsiyalar chiqarish va kompaniyaning boshqa kredit kelishuvlariga kirishi, ko'p hollarda, undan ma'lum shartlarni bajarishni taqozo etadi, *ushbu shartlar, o'z navbatida, kreditorlar bilan tuzilgan tegishli shartnomalarda ko'zda tutilgan bo'ladi* (covenants) va boshqaruv xodimlari faoliyatini cheklaydi. Ushbu shartnoma cheklovlari tufayli kreditorlar ma'lum darajada kompaniya menejerlarining ishi (faoliyati)ni nazorat qila oladilar.

Aylanma kapitalni boshqarish sifati firma muvaffaqiyatiga ulkan ta'sir ko'rsatadi. Agar menejerlar kompaniyaning kunlik moliyaviy ishla-riga doimiy diqqat qilmasalar (e'tibor bermasalar), eng oqil tuzilgan uzoq muddatli reja ham ko'ngildagidek amalga oshmasligi mumkin. Hatto o'sib kelayotgan muvaffaqiyatli firmada ham kiruvchi va chiquvchi pul oqimlari vaqt jihatidan aniq bir-biriga mos tushmasligi mumkin. Menejerlar mijozlar o'z hisoblari bo'yicha to'lovlarni vaqtida amalga oshirishlarini muntazam tekshirib turishlari kerak va hokazo. Boshqacha qilib aytganda, menejerlar firma moliyasi ustidan umumiy boshqaruvni shunday amalga oshirishlari kerakki, pul mablag'larining operatsion defitsiti doimo to'ldirilib turishi, ortiqchasi yaxshi daromad olib keladigan tarzda investitsiya qilinishi kerak³.

debtarjimaqilinib, jumladan, "turli-tumanjins, predmetvaqismlarningtasodifiymexanikkoshilmasidaniboratnarsa; qurama" ma'nolaridaishlatiladi. Qarang: o'shamanba. J.II. –B. 398.

³Amaliyotimizdabungaqaydarajadarioyaqilinayotir? Uningnatijasiquandaybo'layapti? Misollarkeltiraolasizmi? Unga, engumumiytarzda, qandaybahoberganbo'luredingiz? Nimauchun?

Firma moliyaviy qarorlar qabul qilishi vaqtidagi har bir qaror, xoh u investitsiyalash, xoh moliyalashtirish yoki aylanma kapitalni boshqarish masalasi bo'lsin, muayyan ishlab chiqarish texnologiyasiga, shuningdek tadbirkorlik faoliyatini boshqarish tizimi, soliq tizimi va firma faoliyat yuritadigan raqobat muhiti kabi omillarga bog'liq. Firma tanlaydigan moliyaviy siyosat variantlari ham bir-biri bilan uzviy bog'liqdir.

4-mavzu. Moliyani boshqarish

1. Moliyani boshqarishning mazmun-mohiyati, ta'rifi, maqsadi va vazifalari.
2. Moliyani boshqarishning boshqariladigan (obyektlar) va boshqaruvchi (subyektlar) tizimlar yagonaligidan iboratligi.
3. Moliyani boshqarishning asosiy metodologik tamoyillari, usullari va shakllari.
4. Moliyani boshqarish organlari va ularning vazifalari.
5. Moliya tizimini umumiy boshqarish va uni amalga oshiruvchi organlar.

1. Moliyani boshqarish haqida tushuncha.

Boshqaruv - bu ma'lum bir ijobiy natijaga erishish uchun, uslublar va tamoyillar yig'indisi orqali biror ob'ektga maqsadga muvofiq ta'sir etishdir. Inson faoliyatining barcha sohalariga, shu jumladan moliyaviy sohasiga ham boshqaruv jarayoni taalluqlidir.

Moliyaviy boshqaruvni ma'lum bir uslub va tamoyillarga hamda rag'batlantirish va sanksiyalarga tayanib maxsus apparat amalga oshiradi. Ma'lumki, u yoki bu ko'rinishdagi vazifalarni bajarishda turli xil yo'nalishdagi yechimlar mavjud bo'ladi, ammo ularni samarali yechishning o'ziga xos bo'lgan muammolarni bor imkoniyatlardan tez va samarali foydalanish yohud, yangi davr talabiga mos bo'lgan uslublarni joriy etib ko'zlangan maqsadga erishishdir.

Har qanday boshqaruv tizimiga xos bo'lgani kabi, moliyani boshqarishda ham ob'ektlar va sub'ektlar mavjud bo'ladi.

Moliyani boshqarishning ob'ekti bo'lib turli moliyaviy munosabatlar hisoblanadi. Masalan: davlat byudjeti, pensiya fondi, korxonalar ixtiyoridagi markazlashmagan fondlar va sug'urta munosabatlari. Moliyaviy munosabatlarning turkumlanishidan kelib chiqib, ushbu ob'ektlarga quyidagi moliyani boshqaruv sub'ektlari mos keladi: moliya organlari va soliq inspeksiyalari, moliya xizmatlar (bo'lim) va sug'urta organlari.

Moliyani boshqarishni shakllantiruvchi tashkiliy - tuzilmaviy apparatga moliyaviy apparat deyiladi. Moliya tizimining barcha soha va bo'g'inlarida, maqsad qilingan natijaga erishish uchun moliyaviy boshqaruv sub'ektlaridan o'z yo'nalishlari bo'yicha samarali foydalaniladi. Biroq, ular uchun moliyaviy boshqaruvning umumiy uslub va qoidalari mavjuddir. Jumladan, moliyani boshqarishda bir nechta umumiy xususiyatga ega bo'lgan funksional elementlar mavjud.

1. Rejalashtirish;
2. Operativ boshqarish;
3. Nazorat.

Moliyani boshqarish funksional elementlari ichida asosiy o'rinni rejalashtirish tashkil qiladi. Chunki aynan rejalashtirishda sub'ekt har tomonlama o'zining moliyaviy holatini baholay oladi, ya'ni moliyaviy resurslarning qanday holatdaligi, qanday ko'rsatkichlar moliyaviy resurslardan ustivor ahamiyatga molik bo'lgan yo'nalishlarda foydalanilishi va h.k.

Sub'ekt moliyani boshqarish qarorini juda to'g'ri va to'liqligicha ishonchli bo'lgan moliyaviy ma'lumotlarga tayangan holda tasdiklaydi. Aks holda salbiy natijalarga duch kelish tabiiydir.

Operativ boshqarish bu - minimal harajat qilib maksimal samaraga erishish va moliyaviy resurslarni yuqori samara olish uchun qayta taqsimlashga qaratilgan kompleks ishlar yig'indisidir. Operativ boshqarish egiluvchanlik xususiyatiga egadir.

Nazorat - boshqaruv elementi sifatida bir vaqtning o'zida moliyani rejalashtirishda hamda operativ boshqarishda qo'llaniladi. *Nazorat* haqiqiy natija bilan rejadagi ko'rsatkichlarni taqqoslashga yordam beradi, moliyaviy resurslarni o'stirish yo'llarini ko'rsatadi va ulardan samarali xo'jalik yuritish yullarini ko'rsatib beradi.

Moliyani boshqarish shartli holatda umumiy boshqaruv va operativ boshqaruv guruhlariga bo'linadi. Moliyani umumiy boshqaruv sub'ektlariga: Oliy majlis, Vazirlar mahkamasi va Prezident devoni tashkil etadi. Moliya operativ boshqaruv sub'ektlariga : Moliya vazirligi, Davlat soliq qo'mitasi va ularning joylardagi bo'linmalari, sug'urta tashkilotlari, xo'jalik sub'ektlarining moliya bo'lim (xizmat) lari tashkil etadi.

Bozor iqtisodiyoti sharoitida moliyani boshqarishni ilmiy asoslangan holda, rivojlangan xorijiy mamlakatlarning tajribasidan hamda respublika ichidagi xususiyatlarni hisobga olib tashkil qilinsa maqsadga muvofiq bo'ladi.

2. Moliyani boshqarish organlari va ularning funksiyalari

O'zbekiston Respublikasida moliyani umumiy boshqarishni Konstitutsiyaga asosan Oliy majlis, Vazirlar mahkamasi va Prezident devoni amalga oshiradi. Moliyani operativ boshqarish moliyaviy apparatga yuklatilgan. Davlat operativ boshqarish yordami bilan tarmoqlar iqtisodidagi barcha tuzulmalarda moliyani boshqaradi. Aynan moliyaviy apparat moliyaviy rejalashtirish ishlarini, hisob va tahlil, nazorat va tartibga solish, moliya rejasini tuzish va bajarish vazifalarini bajaradi.

Tarmoqlar iqtisodidagi xo'jalik sub'ektlarining moliyasini boshqarishni moliya bo'limlari o'z zimmasiga olsa, sug'urta faoliyatida maxsus sug'urta tuzulmalari bajaradi va davlat moliyasini boshqarishni barcha chora-tadbirlarni Moliya Vazirligi va Davlat Soliq Qo'mitasi amalga oshiradilar.

Moliyani boshqarishni to'g'ri tashkil qilish ulardan samarali foydalanishni belgilab beradi. Birinchi navbatda, moliyani boshqarish sub'ektlari tomonidan ishni qay yo'sinda tashkil qilinganligi operativ boshqaruv organlari faoliyatiga bevosita ta'sir qiladi. Shunga tayangan holda moliyaviy apparatning mavqei ancha yuqori bo'lishi shart. Aks holda moliyaviy tuzilma ishchilarning malakasi va mutaxassisligiga bo'lgan yuqori talabni amalga oshira olmaydi va natijada moliyani boshqarishda oqsoqlikka yuz tutadi.

Hozirgi kunda Moliya Vazirligining apparatida vazirdan tashqari yettita vazir muovini mavjuddir. Shu bilan bir qatorda Vazirlik apparatida bir nechta maqsadli yo'naltirilgan boshqarmalar mavjudki, ulardan asosiylari bo'lib: davlat byudjeti bosh boshqarmasi; aholini ijtimoiy himoyalash va ijtimoiy rivojlantirishni moliyalashtirish boshqarmasi; soliq siyosatini boshqarish; pul muomalasini boshqarish; agrosanoat kompleksini tartibga solish va moliyalashtirish bosh boshqarmasi; bosh nazorat taftish qo'mitasi va boshqalar.

Bugungi kunda Davlat Soliq Qo'mitasining asosiy funksiyalari quyidagilardan iboratdir : soliq qonunchiligini hayotga tadbik qilinishi ustidan nazorat; barcha soliqlar va soliq vazifasini bajaruvchi majburiy to'lovlarni sub'ektlardan to'liqligicha va o'z vaqtida davlat byudjetiga tushirish; soliq qonunchiligini takomillashtirish bo'yicha moliyani umumiy boshqaruv organlariga takliflar berish va h.k.

Davlat Soliq Qo'mitasi oldingi daromadlarini boshqarish tuzilmasi o'rinda vujudga kelgan bo'lib o'ziga xos xususiyatlarga ega. Davlat Soliq Qo'mitasi vertikal tuzilmaga ega bo'lib, unga viloyatlardagi soliq boshqarmalari bo'ysunadi, soliq boshqarmalariga esa tumanlardagi mahalliy moliya organlari tarkibiga bevosita kirmaydigan soliq inspeksiyalari bo'ysunadi.

Mamlakatda moliyani boshqarishdagi tuzulmaviy o'zgarishlarni tashkil etish asosiy maqsad emas, balki moliya tizimining jamiyatdagi iqtisodiy va ijtimoiy o'zgarishlarga ta'sirini oshirish birinchi tomondan bo'lsa, ikkinchi tomondan tarmoqlar iqtisodini qayta ko'rib tezda bozor iqtisodiga bosqichma-bosqich o'tishni ta'minlashdir.

Moliyani boshqarishni qayta qurishning markaziy bo'g'inlaridan bo'lib mahalliy - xududiy sub'ektlarning erkin moliya siyosatini yurgizishni ta'minlashdir. 2007 yilda mahalliy byudjetlar daromadi davlat daromadining qariyb 60%dan yuqorisini tashkil kilmokda. Mazkur ko'rsatkich moliyani boshqarishdagi ilk ijobiy natijalar nishonasidir.

3. Bozor iqtisodiga o'tish sharoitida moliyaviy rejalashtirishdagi o'zgarishlar

Moliyaviy rejalashtirishning ob'ekti bo'lib xo'jalik sub'ektlari va davlatning moliyaviy faoliyati hisoblanadi. Har bir xo'jalik sub'ekti moliyaviy rejasini tuzadi, ya'ni bu alohida muassasaning smeta harajatlaridan tortib to davlatning yig'ma moliya balansigacha qamrab oladigan muhim jarayondir.

Har qanday moliya rejasida ma'lum bir davrga mo'ljallangan hamda moliya va kredit tizimi bilan bog'liq bo'lgan daromadlar va harajatlar aniqlanadi.

Umuman olganda moliya tizimining barcha soha va bo'g'inlarida, faoliyatidan kelib chiqib, moliyaviy rejalar tuziladi. Masalan: tijorat asosida faoliyat ko'rsatayotgan xo'jalik sub'ektlari daromadlar va harajatlar balansi, notijorat asosida faoliyat ko'rsatayotgan muassasalar esa smeta harajatlari ko'rinishida moliyaviy reja tuzadilar.

Moliyaviy rejalashtirishning aniq vazifalarini moliya siyosati aniqlab beradi. Ular tarkibiga quyidagilar kiradi: rejali topshiriqlarni bajarish uchun zarur bo'lgan moliyaviy resurslar miqdori va ularning manbalari; harajatlarni iqtisod qilish va daromad rezervlarini oshirishni aniqlash; markazlashgan va markazlashmagan fondlar o'rtasidagi taqsimlashlarni optimal yullarini kidirib topish va boshqalar.

Iqtisodiyotni ma'muriy boshqarish sharoitida moliyaviy rejalashtirish direktiv xususiyatga ega bo'lib, davr talabiga mos egiluvchanlikka molik emas edi. Rejalashtirish 5 yillik, 20 yillik ko'rinishlarga xos edi. Zotan, 1 yillik rejalashtirish mavjud bo'lsada, u yuqoridagi direktiv rejalashtirishdan kelib chiqar edi. Moliyaviy rejalashtirishda asosiy urg'u taqsimlashga qaratilsa, bozor iqtisodida asosan ayirboshlashga qaratilgandir. Chunki, aynan ayirboshlashda tovarlar va ishlab chiqarishga ketgan harajatlar namoyon bo'ladi. Shunday qilib, bozor iqtisodiyoti sharoitida moliyaviy rejalashtirishning asosiy va ustivor iqtisodiy ko'rsatkichlari bo'lib, tovar va xizmatlarni ishlab chiqish va sotish mexanizmida qatnashadigan pul, baho, qiymat qonuni, talab va taklif qonuni mujassamlanadi.

Bozor iqtisodiyoti moliyaviy rejalashtirishni rad etmaydi. Ammo, bozor munosabatlari rejali iqtisodiyotga qaraganda rejalashtirishni egiluvchan, ya'ni davr talabiga moslab o'zgartirib boradi. Moliyaviy rejalashtirish bir nechta uslublarga tayangan holda amalga oshiriladi. Shulardan asosiylari bo'lib quyidagilar hisoblanadi:

1. Ekstrapolyatsiya usuli;
2. Normativ usuli;
3. Matematik modellashtirish usuli.

Ekstrapolyatsiya usulining mohiyati shundaki, o'tgan hisobot davrining moliyaviy natijalaridan xulosa chiqarib kelgusi hisobot yili uchun moliyaviy rejani tuzishni ko'zda tutadi.

Normativ usulda, belgilangan norma va normativlardan foydalanish ko'zda tutiladi.

Masalan: byudjet muassasalarida 1-sinfda nechta bola o'qishi lozim, sanatoriyada qancha joy bo'lishi kerak va h.k.

Matematik modellashtirish usulida, asosan, moliyaviy modellashtirishni real iqtisodiy va ijtimoiy jarayonlarga tayangan holda ko'rilishini belgilab beradi.

Nazorat uchun savollar:

1. Moliyaviy boshqaruvning mohiyati va tashkiliy tamoyillari?
2. Moliyaviy boshqaruv organlari va ularning vazifalari?
3. Davlat moliyasini boshqarishning hozirgi zamon strategik vazifalari?
4. O'zbekiston Respublikasi Moliya Vazirligi va Soliq Qo'mitasi faoliyatini isloh qilish bo'yicha ohirgi yillardagi davlat tadbirlari?

5-MAVZU: MOLIYAVIY NAZORAT .

Reja:

1. Moliyaning nazorat funktsiyasi va moliyaviy nazorat.
2. Moliyaviy nazoratning ob'ektlari va sub'ektlari.
3. Moliyaviy nazoratning usullari: tekshiruv, taxlil, taftish.

1. Moliyaning nazorat funktsiyasi va moliyaviy nazorat.

Nazorat iqtisodiy tizimning zarur elementi siyosatida butun insoniyat civilizatsiyasi bilan birga rivojlanadi, evolutsion taraqqiyot va shakilliy tufonlar jarayonida, jamiyat iqtisodiy formatsiyasi, siyosiy tizimi, davlat va xujalik boshqaruvi, konun chiqaruvchi, ijroiya va sudlov xokimiyati organlari almashib jarayonida uzgarib boradi.

Evropada davlat xujaligida nazoratni joriy etishga dastlabki urinishlar kirolik boshqaruvlari davriga tegir keldi Xujalikning ushbu borayotgan miqyoslari tufayli nazorat muxim boshqaruv omiliga aylanib bordi. Kar kandy xokimiyat, ayniksa xarajatlar daromadlardan, ortgan davlatlar moliyaviy axvoli mushkulligidan dalolat beradigan urushlar davrida, tartibga solingaya moliyaga ehtiyoj sezardi. Mablag izlab, moliyaviy islohotlar, shu jumladan byudjet-nazorat tusidagi islohotlar utkazilardi. Demokratik mamlakatlarda davlat moliyaviy resurslari yoki byudjetni boshqarish xukumatning jakshyat oldidagi mas'uliyatini keltirib chikaradi. Okibatda «moliya darvozasi oldida» nazorat tashkil etish boshqaruvning zarur elementiga aylanib, shuning uchun dunsning rivojlangan barcha mamlakatlarda moliyaviy nazorat davlat nazoratining asosiy turiga aylangan.

Nazorat - jamiyat iqtisodiy xayotidagi ob'ektiv xodisa va xdr kandy davlat boshqaruvining muxim buginidir. SHu bilan birga u kup ming raxbar va mutaxassislar, mexnat jamoalari, jamoat va davlat tashkilotlarining sub'ektiv ijod sohasidir.

Uzbekiston Respublikasida iqtisodiyotning kayta tarkiblanishi, bozor munosabatlarining shakllanishi, mulkning davlat tasarrufidan chikarilishi va xususiylashtirilishi sharoitida nazoratning roli tobora kuchayib borishi shart. Jaxondagi barcha yirik davlatlar AKSH, Buyuk Britaniya, Olmoniya, Franciya va Yaponiyaning rivojlanish namunalari shundan dalolat berib, bu mamlakatlarda davlat (parlament) nazorati tizimlari, xukumatning ijroiya xokimiyati xuzurida tashkil etilgan nazorat-taftish tizimlari va mustakil audit tizimlarni kupdan tarkib topgan va muvaffakiyatli ish olib bormokda.

Moliyaviy nazorat tizimni sub'ektlar (nazorat kiluvchilar), ob'ektlar (nazorat kilinuvchilar), nazoratning usul va vositalarini birgalikda jamlab, uz ichiga oladi. Ular nazorat ob'ektni xolatini, ijroning kutilgan natijalarini aniklash, ularni taxlil kilish va baxolash, tuzatish kiritishga karatilgan xatti-xarakatlar yusinini ishlab chikish uchun yaxlit uygunlikda xamkorlik kiladi.

Moliyaviy nazorat, audit, buxgalteriya xisobi, iqtisodiy taxlil muammolarni xal kilinishi ilmiy asosga tayanishi kerak. Mazkur mavzu uchun E. A. Aren, P. S. Bezrukix I.A.Belobjekiy, N.G.Belov, YU.A.Danilevskiy, S.K.Egorova, YU.M.Itkin, N.P.Kondrako15, L.M.Kramarovskiy, I.A.Lamikin, J.K.Lobbek R.Montgomeri, S.S.Nosova, V.P.Suyt, V.F.Paliy, N.Sanaev, A.D.SHeremet, S.O.-SHoxii kabi tanikli olimlarning ilmiy ishlarni shunday asos bulib xizmat ki-chdi.

Uzbekiston Respublikasida moliyaviy nazorat, mustakil audit, buxgalteriya xisobni va iqtisodiy taxlil mustakil ixtisoslashgan iqtisodiy fan tarmoklari xisoblanadi. Ularning xar biri uz predmetiga, vazfalariga, maksadlariga, tadqiqot va amaliy kullanish usulariga. Fanlarning ixtisoslashuvi ularni uziga xos kullanish soxalari bushtcha chukurlishtirish va tabakalashtirish imkonini beradi. Iqtisodiyot faniing mustakil tarmogi bulaturib, ular uzaro chambarchas boglik va yagssha yunalishga iqtisodiyot samaradorligini oshirishni, kuyilgan xujalik maksadlariga muvaffakiyatli erishilishini ta'minlovchi boshqaruv echimlarini tayyorlashga karatilgan.

Xar bir xujalik sub'ekti uz davlatining umumiy xujaligini rivojlantirishga xissa kushadi. Nazorat-xisobga asoslangan taxliliy fanlar - okilona boshqaruv echimlarini talab olish uchun asosdir. Buxgalteriya xisobi va auditning iqtisodiy taxlili, moliyaviy nazorat butun davlatni iqtisodiy mexanizmi va xar bir aloxida korxona, tashkilot, norma, kompaniyaning maromli ishlashi uchun zarur. Bozor iqtisodiyoti sohasida axborot ulkan ahamiyatga ega, zero u lik va xakkoni axborot xokimlik berishi, u iga ega bulmaslik esa nazoratsizlik boshboshdoklik turli xavf-xatarning kuchayishiga olib kelishi ilgaridan ma'lum .

Bozor sharoitida xisob-kitob axborotiga aloxida e'tibor berilib, bu mantikan tugri, chunki korxona, akciyadorlik jamiyati, shirkat, firma, kompaniya moliyaviy axvolining shakllantirilgan va kayta ishlangan kursatkichlari ssuda, kredit, investiciya sarmoyalari va shu kabilarni berish chogida ishlab chiqarishni rivojlantirish maksadlarida boshkaruv karorlarini kabul kilish uchun amalny imil xususiyatiga ega bulishi kerak.

Bozorni iktisodiy axborot bilan ta'minlash moliyaviy xisobopshsh-xolis va ishonchli ma'lumotlariga tayanishi kerak. Bunda ma'lumotlar fakat mustakil auditorlar tomonidan turriligi tekshirilib tasdiklanganidan, shuningdek korxona reytingini aniklash uchun ushbu ma'lumotlar kayga ishlanganidan keyingina olinishi mumkin.

Nazorat - bu biror ishning, narsaning axvoli, kishining yurish-turish va shu kabi ustidan doimo kuzatish tekshirish. Nazorat - davlat boshkaruv organlarining ayrim boshkaruv soxalarida davlat tomonidan belgilangan koidalarga davlat tomonidan belgilangan koidalarga xujalik sub'ektlar, mansabdor shaxslar rioya etishini kontrol' kilishdan iborat faoliyatdir.

Moliyaviy nazorat - bu molnyaviy tekshirish va u bilan borlik bulgan masalalar xarakatini va muomalasini majmui bulib, xujalik sub'ektlari faoliyatini va boshkarishni uziga xos usullar va shakllar yordamida tashkil etish.

Davlatnpg moliyaviy nazoratn xar bir davlspchiii kk :kim 4:)unciyasi bulib, moliya-kredit tizimini normal xarakat kilishiga albatta bajarilishi kerak bulgai shartlaridan biridir. Karshiliklar munosabatlarida asoslangan, bozor nktisodiyotiga utish rejasida, iktisod uzini boshkarishiga barkaror va samaradorlp xarakat.charga aloxida e'tibor berilgan. Bu, moliyaviy nazaratni ayrim buginlarini yuk kilishga asos bulib va kolganlarni intizomini bushashtirishga olib keldi, ishlarni real axvolini, moliyaviy intizomni buzidishini suiste'molni bartaraf kilolmadi.

Xissadorlik korxonalarida va boshka nodavlat sektordagi xujalik sub'ektlarda davlat moliyaviy nazoratni yuk kilini.ki xorijiy lavlatlarda bu nazorat yukligi bilan izoxlanadi. Lekin, ularda bozor tizimi kup yillar davomida tuzilgan bulkb aldashda va noinsoflik moliyaviy dallolchilikda tartib-koidani va masuliyatni kattik tutishgan. Uzbekiston Respublikasida bozor tizimini mukammali tuzilishiga birmuncha uzok davr, boshkaruv, ishlab chiqarish, tijorat. va bank tuzilishida uzlarini madaniyatli civilizovanno" tutishni urganishga asosan vakt zarur. Modomiki, amaldor, mansdor shaxslar va xujalik sub'ektlar orasida uzaro munosabatlarida madaniyatli munosabatlar yuk ekan, unga erishish uchun, zarur SHartlardan biri bulib kattik nazorat kerak.

Bozor munosabatlari xamma shakldagi mulk egalari bulgan xujalik sub'ektlarning, sistematik reviziyalarini va moliyaviy xujalik faoliyatini tekshirishni zarurligini, kamchiliklarni oldini olnS na ularsh. bartaraf etish uchun chora-tadbirlarni ishlab chikishni rad etmaydi. CHoliyavim nazarat bozor iktisodiyotiga xam uziga xos ob'ektiv va xamma xorijny davlatlarda kay me'yorda siyosiy va iktisodiy vazifalari talab etsa, shu me'yorda kullaniladi.

Oxirgn yillarda xar xil mulk egalari bulgan nodavlat xujalik sub'ektlari vujudga keldi. Sergayrat tadbirkorlarning asosiy maksadi-daromad olnsh. Bunga davlat korxonalar va tashkilotlar bilan uzluksiz alokalar orkali erishish mumkin, va kupincha man etilgan, ta'kidlangan yullar bilan. Tadbirkorlarning bir kismi etarli professional bilimlarga, etarli tashkiliy tajribaga, ma'naviy fazilatlarini, kabul kilinayotgan xulosani fakkat daromad tomonidan emas, balki konunga rioya kilish tomonidan baxolashga ega emaslar.

Bozor munosabatlarining uziga xos xususiyatlari quyidagilarda namoyon buladi:

- moliyaviy resurslarning manbalarida;
- mkpiyalashtichit prpnciplarida;
- nakd pulsiz shakldagi xisob-kitoblarda;
- moliya-krednt tizimining tarknbida va uuing buginlari orasidagi uzaro munosibatlarida.

Bu sharoitda, iazorat organlarda rejalashtirilmagan va ularga administrativ-ma'muriy boshkarish tizimida kerakli axamiyat berilmagan moliyaviy nazoratnpgg kup yangi yunalishlari vujudga keldn. Molpyaviy na:zorot uchup juda katta soxaning faoliyati tashkil topdi.

SHunaka iazoratiing samaradorligi anik belgilangan kopuniy xujjatlarni mavjudlngidan va ular ichida normativlar, limitlar, sankciyalar, davlat mablaglarni ishlatishda chegaralar, masalan, iktisodiyotni rivojlanish boskichini xozirgi sharoitga javbb berishi, ish xakini oylik mikdorini

belgilashda, ijtimoiy xakikatni kuchaytirishda, inflyatsiyani kamaytirish uchun imkon yaratishda, va goshkalarda namoyon buladi.

Xozirgi sharoitda tijorat banklarni farliyatini nazorat kilishi uziga xos aloxida axamiyatga ega. Ularning ishlari natijasidan ta'sischilarning va xnzmat kursatayotgan xaridorlarning moliyaviy xotirjamligi boglik ular katorida asosiy mikdorini davlat korxonalari va tashkilotlar tashkil etadi; kreditlashtirish mexanizm', moliyalashtirish, oyudjetni bajarilishpipg uzaro boglikligi; korxonalar, tashkilotlar va axoligpshg pul mablaglaglarini saklanishi; ijtimoiy-iktisodiy rivojlaitirish rejasini moliyalashtirish va rivojlantirish rejasipi moliyalchshtirish va kreditlashtirishni tulikligi va uz vaktidaligi. Tijorat banklari uz xaridorlarga kreditlashtirish va xizmat kursatish uchup sharoitlar tugdirib berib, va ularni tijorat sir deb imkon yaratib, xaridorlarning va davlatning moliyaviy manfaatlariga zarur kursatib uz foydasi mikdorini tez usishiga olib boradi.

SHuning uchun tijorat banklarida nazoratni fakat markaziy bank orkali kuchaytirish emas, balki samaradorli bulishi uchun, birlashgan umumdavlat moliyaviy nazorat organ tomonidan, maxalliy markaziy bankning, moliya va soliq organlarning vakillari ishtirokida, kompleks reviziyami utkazish zarur. Bunda nazoratga bank ichidagi nazorat xam duchor bulardi.

Davlat, nodavlat mulk egalari shaklidagi xujalik sub'ektlarida ish yuritishlariga befark karolmaydi.

- Birinchidan, bu sektor katta millim boylikni egalaridir, chunki bu boylikni asosiy kismi bepul yokn imtiyozl baxolanish ravishda davlat sektordan ularning kuliga utgan.

- Ikkinchidan, nodavlat xujalnk sub'ektlarning asosiy kismi bozor iktisodiyotiga utish davri ichida uz kapitalini xali ishlab bir mikdorga etkazib olmagan, lekin bor moliyaviy bazasi moliya-kredit soxasidagi operaciylar orkali yaralgan, xamda davlat moliyaviy resurslarni xar xil yullar bilan, tu katorda man etilgan yullar bilan jalb kilgan.

- Uchinchidan, tuzilgan moliya bank tizimida, yirik korxonalar va tashkilotlarda, moliyaviy nshlab-chiqarish guruxlarini akcnialarnn asosiy kismi davlat va axoli kulida.

Molnyaviy nazoratnn kopuniy ravishda, zaruriyat turnlganda va uz vakolati chegaralarida Uzbekiston Respublikasinnng davlat boshkaruv organlari olib boradi. Ulardan: Moliya Vazirligi, Davlat Soliq Kunitasi, Davlat mulk kunitasi, Davlat Bojxona Kunitasi va boshkalar. Markaziy bank tijorat banklarni nazorat kiladi va kolgan fondlarni faoliyatini Ijtimoiy ta'mnnnot Vaznrligi koshida vakolatli maxsus tuzilgan inspekiyalari olib booishadi.

Davlat moliyasiy nazorat organi bulib Moliya Vazir.tgi koshida tuzilgan nazorat-taftish bogckarmasi (KRU) mavjud. } xamma mulk egalari shaklidagi xujalik sub'ektlarida moliyaviy intizomiga rioya kilmaslik moliyaviy intizomni buzilishlari nazorat-taftnsh boshkarmasini faoliyatini zaruriyatini kuchaytirishga belgilab bermokda.Xakk xujalikni boshkarish tizimini rivojlanishida xukkmat va ayrim boshkaruv nazorat orgaplarning faoliyatini yaxshilash muxim uripii egallaydi.

8 avgust 1996 yilda Uzbekistan Respublikasining "Prezidenta "Tekshirishlarni tartibga solnsh va nazorat organlarini faoliyatini koordinaciyasini takomillashtirish" tugrisidagi Kdrorga imzo kuydi. Unda tekshirishlarni nazarat kilish maksadida, xujalik sub'ektlarining faoliyatiga, mulkchilik shaklidan kat'iy nazar, nazorat organlari tomonidan sababsiz aralashishni yul kuymaslik xujalik sub'ektlarni moliya-xujalik faoliyatini tekshirish va taxlil kilishni koordinaciyalash Uzbekiston Respublikasi Davlat Soliq Kunitasi zimmasiga yuklatildi. Uning koshida nazorat organlarining faolnyatini koordinaciyalash bumicha Respublika Kengashi tashkil etildi va unga kuyidagi vaziskalar yuklatildi:

- yil, yarim yil va kvartallar davrida rejali tekshirignlarni utkaznsh jadvalini ishlab chikish va tasdiklash;

- amalda kompleks tekshirishlarni utkazishni kiritish va ularda bitta korxona xamma vakolatli tashkilotlar tomonidan tekshirilib, shuni evaziga utkaziladigan tekshirishlar mikdorini va ayrim masalalarni kayta tekshirilishini kamaytirish.

Idoraga karashli revizion xizmatlarni mavjudligi va ular tomonida xujalik sub'ektlarinn tekshirilishi samarasiz deb xisobga olinib kabul kilindi.

Uzbekiston Respublikasi Prezidentining karori bilan 20 avgust 1996 yildan boshlab Uzbekiston Respublikasi Prezidenti apparatinipg Nazorat insiskciyasi tashkil etildi. Nazorat ppsgk-kciyasn tizimiga

kuypdagilar kiradi:

1. Uzbekiston Respublikasi Prezident apparatining nazorat inspekcipyasi;
2. Korakaliagistoi Respublikasi Jokargi Kenges Raisi koshidagi nazorat inspekcipyasi;
3. Respublika, shaxar va tumailar xokimiyati apparatining nazorat iispskcnyalari.

Bugupgi kunda pazorat inspekciyalar ma'lum belgilangan vazifalarni bajarib amal kilishmokda.

Msxiat va ishlab chiqarish jarayopi muayyan shakldan kat'i nazar, olkigan maxsulotning kutilgan natijaga muta:yusibligini anik.lashtiruvchi uz-uzini tekshirish bilan birga olib boriladi.

Xkamkorlik va kooperaciyaning turlicha shakllari, xujalik alokalariping murakkablashuvi natijasida bevosita ijrochilarning mexpati ijtimoiy xususiyat kasb etib, bu ob'ektiv ravishda boshkaruv mekpati siigarn mexnat •yuis|)asini keltirib chikaradi.

Boshkaruv mexnati - *ishlab chiqarish tizimini tezkor tartibga solish, ishlab chiqarish yoki xizmat kursatish jarayonining zarur shartidir.*

Ayni paytda boshkaruvning xar kanday turi ishlab chiqarish jarayoni ustidan nazoratni uz ichiga oladi. Belgilangan jarayonlarning ijrosini tekshirmasdan turib bocsharish mumkin emas. Nazoratning susaytirilishi boshkar ish darajasi pasayishiga olib keladi. Boshkaruv karorlari kabul kilishi samaradorligi nazoratning ta'sirch-anligiga

boglik.

Moliya pul munosabatlarining aloxida usullari yordamida kengaytirilgan takror ishlab chiqarish, taksimlash, muomala va iste'molning barcha boskichlarnni namoyon kiladi-

Davlat, korxonalar, tashkilotlar, firmalar, xususiy shax s. [ar urtasida kelib CH1shuvchi Iktisodiy munosabatlar moliyaviy tizimii tashkil etadi. Moliyaviy tizim deganda, ularning faoliyatiii nazorat kiluvchi va tartibga solib turuvchi jami moliyaviy muassasalar va organlar tushuniladi.

Moliyaviy institutlar '- investorlar bilan omonatchilar urtasida faoliyatning uzlari mashgul bulgan turidan foyda oluvchi vositachilik faoliyati bilan shugullanadigan shaxslardir. Banklar, pensiya va investiciya jamgarmalari, sug'urta kompaniyalari, tovar, xom ashyo va 4zond birjalari, akciyadorlar va boshkalar moliyaviy vosit;1chi sifatida xarakat kiladilar.

Moliyaviy institutlar:

- tovar va xizmatlar samaraln almashinuvini amalga oshirishlari;
- mavjud iktisodny formaciya extiyojlariga muanosib pul shaklidagi sarmoyani vujudga ke.ltirishlari;

- extiyojlarni muayyam ie'matlarga aylantirshiga kum;kl;.il'l1sh.1 ki kerak.

Moliyaviy vositach'lar kuyilgap 'vazifalarni xal etish uchun taksimlash va nazorat vaznskasini bajaradilar, zero tuplangan jamgarmalarii tugri taksimlashgina emas, balki ulardan jamiyat uchun nagadar samarali, kanday foyda bilan ishlatilayotganligini nazorat kilish xam muxim. Jamgarmalarni rejali ravishda yaratib, taksimlab va ulardan foydalanilishni nazorat kila borib, moliyaviy institutlar korxona, xujalik tarmokdari, xususiy shaxslar va moliyaviy tizimning barcha ishtirokchilari pul mablaglarining markazlashtirilmagan jamgarmalari shakllantirilishi va *foid'll'lpilishlg'a.* ta'snr kursatadilar.

Moliyaviy- nazoratning yuzaga kelishi va rivojlanishi davlat moliyaviy tizimining tashkil etilishi va rivojlanishi bilan shart kili b kuyildi.

Moliya kabi moliyaviy nazorat xam kapitalistik jamiyatdan avvalgi boskichlardayok shakllanish va rivojlanishning uzok davrini bosib utdi. Uning ba'zi elementlari kuldorlik va feodal jamiyatlaridagi ijtimoiy munosabatlarda namoyon buldi.

Kuldorlik va feodal jamiyatlari barcha ijtimoiy katlamlariga sint a i xokimlik va tobelits munosabatlari, «musht» xukuki davlat solg , tuplovchilari faoliyatining nixoyatda xilma xil «nazorat» shakllarining "urkirab gullab-yashnashi uchun ob'ektiv asos yaratadi.

Davlat boshligining daromadlarini davlat daromadlari va xarajatlari bilai mukoyasalash kuldorlik va feodal jamiyatlarga xos xodila bulgan. Rim seiatsn siyosiy xayotda xal kiluvchi rol' uynagan Rim respublikasn davridagina jamoat xujaligi xususiy xujalikdan ajratildi, bir muncha rivojlangan moliyaviy munosabatlar tizimi paydo bulib, davlat daromadlari boj soliqlari, akcizlar, fiskal monopolnyalardan iborat edi. Daromadlar xam, xarajatlar xam erariyga - Rim senatining xazinasini va fisk - imperator xazinasiga bulingan edi.

Rim respublikasining inkirozi bilan (ayniqsa, Rim imperiyas davrida) moliyaviy nazorat elementlari yukoldi, chunki xokimiyatni tulik egallab olgan imperatorlar xazinaga uz mulki sifatida karar va jamiyat mablaglaridan uz bilganlaricha foydalanardilar.

Feodalizm davrida moliya masalasi betartib bulib, davlat tomoiidan tartnbgga solingan pul muosabatlari tizimi mavjud emasdi. Feodalizm da moliyaviy munosabatlarnng bir muncha rivojlangan shakllari shaxarlar - xunarmandchilik manxfaktura, savdo markazlari, banki rlik uylari paydo bulgan joylarda mavjud bulgan.

Molpya elemsitlariga nisbatan moliyaviy nazorat mutlako ibtidoiy axvolda edi. Davlat xazinasi davlat boshligi xazinasidan ajratilmagan va xokimi mutlaklar mablaglardan uz mablaglari singari mutlako benazorat foydalanardilar. Davlat xarajatlari nazoratdan tulik xoli bulib, bu xukmron sinflarning tekinoxurlarcha iste'moli, xazinani talon-taroj kilish va poraxurlik usishiga xizmat kilar; natura soliqlari va tulovlar undirishda boshboshdoklik xukm surardi.

SHunday kilib, kuldorlik jamiyatidagi kabi feodal jamiyatda xam moliyaiy nazorat moliyaga nisbatan ancha sust rivojlanadi.

Xokimiyat tepasiga kelgan yangi burjua sinfi mufassal moliyaviy tizimini barpo etdi, davlat xazinasi davlat boshligi xazinasidan ajratildi, soliqlar va yigimlarning batartib tizimi belgilandi.

Rivojlangan moliyaviy tizim moliyaviy nazoratning rivojlaiishii takozo etardi. Franciya, Italiyada davlat moliyaviy iazora gning bevosita sub'ektlari - Kisob palatalari, Angliyada – Bosh nazoratchi va Bosh tulovchi konun chikaruvchi xokimiyat (parlament) tomonidan tayinlanadi.

Davlat mulkining rivojlanishi bilan moliyaviy nazorat ss-kasi xam kengayib bordi, lekin u tobora shartli tue ola boshladi, turli davlat sektori korxonalaridan tashkari kupdan kup xususiy korxonalar uzlarining xakikiy daromadlarini bemalol yashirardi

Ayrim xususiy korxonalarda yuksak uyushkoklik operativligi va ishlab chiqarish zararlari darajasi, ishlab chiqarish-moddii. resurslar xolati, mulkning butligi ustidan nazorat ta'sirchanligkga erishiladi, xisob-kitob va ichki xujalik nazorati yulga kuyilgan.

Uzbekistondagi bozor munosabatlari tizimida, MDXning *boshka*. mamlakatlaridagi singari, yangi moliyaviy nazorat tizimini tashkil etish boshlandi.

Xar kanday ijtimoiy xodisa singari iktisodiy munosabatlarni tadjik kilishning dialektik metodi tarakkiyotning barcha boskichlarida ularning xar tomonlama tadjik kilinishini nazarda tutadi.

Moliyaviy nazoratning moxiyatini tushu nish uchli uning xar caiday iktisodny formaciya va ishlab chshufmsh muissabatlarning barcha turlariga xos bulgan umumiy xususiylarini aniklab olish lozim.

Moliya nazorat vazifasining mavjudligi uz urnida moliyaviy nazorat mavjudligini keltirib chikarmaydi, u tegishli davlat organlarining mukim tashkil etuvchi faoliyatini takazo etadi.

1. Moliyavny nazorat - kengaytirilgan takror nshlab chiqarishda moliya muxim rolining bir kurinishidir.

2. Moliyaviy nazorat davlat boshkaruv organlari faoliyatining turlaridan biri sifatida namoyon buladi.

3. Moliyaviy nazorat - boshkaruvniig tartibga solish, rejalashtirgl, xisob-kitob va xujalikni yurituvchi sub'ekt faoliyatining taxlili singari mustakil vazifasidir

4. Taksnm lash munosabatlari orkali moliyaviy nazorat ishlab chiqarish, ayirboshlash, muomala va iste'mol munosabatlariga tatbik etiladi.

Moliyaviy nazorat nazariyasi, uning mazmuni, urki va tashkil etilishini ishlab chikish bilan kuplab olimlar shugullangan bulib, shuning uchun bozor munosabatlarning yangi tizimiga utish va yangi moliyaviy tizimni shakllantirish chogida barcha turli-chuman fikrla; pi, jumladan sobik SSSR va bozor iktisodiyotn rivojlangan mamlakatlar olimlarining fikrlarini urganib chikmok foydalidir.

Moliyaviy nazorat - moliyaviy, kredit va xujalik organlari (tashkilotlari)ning rejalarining bajarilish jarayonida moliyaviy, byudjet, soliq kredit, xisob-kitob va kassa iitizomini ta'minlashga karatilgan va pul xarajatlarining konuniyligi, asosiligi va okilonaligini tekshirishdan iborat konun normalari bilan tartibga soliiuvchi faoliyatidir.

Keltirib utnlkan ta'riflar taxlili, nazoratning eng muxim jixati - ogishlarni kayd kilish va baxolash

xulosalaridan iboratligi xususida xulosa chiqarish imkonimi beradi. Bu, fikrimizcha, nazoratning mohiyatini belgilab beradi. Ogishlarki kayd kilish uchun kopun puk gai iazaridan nazorat kilinayotgan ob'ektning ruxsat etilgap xolati va kutnltn daraja va xatti-xarakati yul kuyiladigan daraja bnlap kisslanadi; xarakatlar, xarajatlar, natijalar, standartlar, rejalashtirilayotgan yoki zarur ma'lumotlar bilan kiyoslanadi; kullangan va xukukiy cheklashlar bilan amalga oshirilgan xarakatlar kiyoslanadi; kutilayotgan va xakikiylari okilona va maksadga muvofiklari bilan kiyoslanadi; boshka kiyoslashlar xam amalga oshiriladn. Nazoratning mohiyati va nazorat kiluvchi shaxsning ish *usuli* shundan iborat.

Utkazilgan kiyoslashlardan ish manfaatiga xizmat kiladigan va xatto ayibdorlarni jazolash uchun baxolash xulosalari chiqarish nazoratnn boshkarishning boshka vazifalaridan farklaydigan maksadi shu.

SHunday cilib, moliyaviy nazorat - davlat tomonidan tashkil etishni nazorat kilish vazifalari yuklatilgan davlat yoki mustakil jamoat organlari tomonidan xukumat, korxonalar, tatplotlar va muassasalar faoliyatining samaradorligini angklashga karatilgan nazorat tizimidir. Davlat byudjetini shakllantirish va sarflashdagi rezervlarni, moliyavgt va moddiy resurslarni boshcarishnish barcha darajalarpda operagkiyalarning macsadga muvoficligi va samaradorligini, konuniylik principiilaridan chetga otish va ularni buzishlarni angshlash nazora.p tizimi vazifasiga kiradi. Nazorat makksadi - tuzatish choralarini kurish, aybdorlarni javobgarlikka tortish va bularning oldini olishdai iborat.

Moliyaviy nazoratning tarkibiy kismilarini F.S.Massarigin aniklashga intilib, u «nazoratning uch turi: moliya-xujalik nazorati, moliya-byudjet nazorati va kredit-bank nazorati mavjud» deb kisoblaydi. Muallif fikricha, nazorat sub'ektlari shunday tuzilishning mezonlari sifatida maydonga chikadi CHunonchi, moliya-xujalik nazorati asosan korxonalar va ularning birlashmalari, moliya-byudjet nazorati - Moliya vazirligi tizimining organlari, kredit-bank nazorati - bank tizimi organlari tomonidan amalga oshiriladi.

Bunday tasnifdashga karshi E.A Voznesenskii kuyidagicha dalilni ilgari surdi: moliya-byudjet naeorati deb nom olgan nazorat moliya-xujalik nazoratini xam, kredit-bank nazoratini xam uz ichiga oladi.

I.A.Belobjeckiy moliya nazoratining amal kilishish kuyidagicha ta'rif berdi: «Moddiy ishlab chiqarish soxasi va noishyaab chiqarish soxasnning xujalik jarayonlari va pul muomalalarini majmui moliya nazoratining kullanish ob'ekti xisoblanadi. SHuning *uchuy* an'aniviy «molnya nazorati» atamasi urniga ilmiy iste'molga moliya-xujalik na-zorati tushunchasini dadilrok kiritish maksadga muvofik».

Moliyaviy nazoratning ob'ektlari va sub'ektlari.

Xokimiyat vakolatlari xajmida va sub'ektlarning nazorat faollpgi darajasida ifodalangan boshkaruv tizimidagi nazorat makomi -nazorat ob'ekt va sub'ektlari ta'riflab utilgan tasniflar tuzilishi mezoni sifatida kabul kilingan.

Nazorat vazifalarini ifodalovchi organlar nazorat sub'ektlari xisoblanadi. Nazorat ob'ektlari - moliya tizimi va iktisodiy samaradorligini tekshirish lozim bulgan moliya-xujalik-tijorat tuzilmalari paydo bulganida nazorat sub'ektlari (taftishchilarni) tashkil etish zarurati paydo buladi.

Madomiki nazorat ob'ektlari doimky xarakatda bulib, sub'ekglar xam uzgarar ekan, ularning nazorat ishlari yunalinishi xam muntazam ravishda uzgarib turishi kerak.

Nazorat sub'ektlariga boglik ravishda E.A.Voznesenskiy kuyidagi ixtisoslashgan turlarni farklaydi: oliy va maxdliiy davlat xokimiyati organlari tomonidan amalga oshiriluvchi umumdavlat nazorati; jamoat nazorati, ichki idoraviy, ichki xujalik nazorati.

E.A Voznesenskiy nazoratni amalga oshirilish soxasiga boglik xolda tasniflashga urinib kurdi: moliyaviy, statistik davlat moliya inspekciyasi organlarining nazorati, yongindan saklash nazorati, sanitariya-gigiena nazorati vk boshkalar. Nazarimizda, bu belgilar buyicha nazoratni tasniflash maksadga muvofik emas.

P. V. CHernomord ichki xujalik nazoratining moliyaviy nazoratning mustakil turi sifatidagi makomini rad etib, uni idoraviy nazoratining tarkibiy kismi sifatida talkin kiladi.

Uzbekiston mustakillikka erishganidan keyingi chukur ijtimoiy-iktisodiy uzgarishlar, tadbirkorlikning rivojlanishi, ilgari amal kilib kelgan tuzilmalarning tugatilishi bilan ayni bir paytda iktisodiy faoliyat yangi shakllarining yaratilishi boshkaruvning tubdan kayta tashkil etilishiga sabab buldi.

Kichik kushma korxonalar, fermer xujaliklari, akciyadorlik jamiyatlari, xususiylashtirish,

investiciya va sururta fondlarining paydo bulishi - bularning bari nazorat organlari tarkibining uzgarishiga ta'sir kursatdi va soliq inspeksiyasi, xisob palatalari va auditorlik xizmatlari kurinishidagi davlatning yangi nazorat kiluvchi organlari va mustakil organlar paydo buldi. Ushbu organlarning skunknyalari, xukuk va vazifalari, ular kullaydigan usullar uzgardi yoki yangi jix,atlar kasb etdi.

Jamoat nazoratini mustakil, masalan, iste'molchilar xukuklarni ximoya kilish jamiyati, atrof muxitni ximoya kilish jamiyati, misol uchun «Ggeen Rease» singari jamiyatlar amalga oshira boshladilar.

Moliyaviy nazorat nazariyasini ishlab chikish dolzarb vazifaga aylandi, zero, butun tizim nazariy echimlar asosida barpo etiladi. SHuning uchun nazorat tipi, turi va shakli singari tushunchalar atamashunosligiga aniklik kiritilishi kerak.

Nazoratni tavsiflash muammosiga nuktai nazarlarning kupligi uning murakkab sintetik xususiyatidan dalolat beradi.

«Tip» tushunchasi xar kanday ijtimoiy-iktisodiy xodisaning, shu jumladan moliyaviy nazoratning goyat muxim va mukim belgilarini xususiyatlaydi. Bizning fikrimizcha, xokimiyat vakolat-gari xajmrts ifodalanuvchi boshkaruv tizimidagi nazorat makomi ana shunday xususiyatdir. Moliyaviy nazoratni shu belgi buyicha uch tipga ajratmok maksadga muvofikdir: byudjet-moliya nazoratga, moliya-xujalik (tadbirkorlik tijorat) nazorati, mustakil audit.

Nazoratning xar bir tipi uchun sub'ekt va ob'ektni belgilaymiz.

Davlat xokimiyati, birinchi navbatda konun chikaruvchi organlar va ijroiya xokimiyati va nazorat kilish vakolatiga ega bulgan boshkaruv organlari byudjet-moliya nazoratining sub'ektlari sifatida ishtirok etadilar.

Uzbekistonda bu Oliy Majlis, Prezident devoni, Vazirlar Maxkamasi, Moliya vazirligi, Davlat Soliq kumitasi, Dazlat bojxona kumitasi, Markaziy bankdir.

Moliya-xujalik nazorati moddiy ishlab chiqarish soxyuida amachta oshirilib, uning sub'ektlari - tarmok vazirliklari, idoralar ob'ektlari, zavodlar, fabrikalar, kurilish tashkilotlari va boshkalardir.

Akciyadorlik jamiyatlari, xususiylashtirish va investiciya fondlari, xususiyy firmalar va sug'urta kompaniyalari singari davlat ob'ektlar paydo bulishi bilan moliyaviy nazoratning mustakil sub'ekti - auditorlikni yuzaga keltirish va rivojlantirish uchun zarurat tugildi; bu Uzbekistan uchun moliyaviy nazoratning yangi tashkiliy shaklidir. Xar kanday korxona, tashkilot, xar kanday mulkchilik shaklidagi xar kanday xujalik birligi uning ob'ekti bulishi mumkin.

Garchi iktisodiy mazmun, predmet va uslub birligi moliyaviy nazoratning barcha turlari uchun umumiy xisoblansa xam «moliyaviy nazorat turi» tushunchasi uning kullanish soxasi bilan belgilanadi. Mutaxassislarining nazorat turlariga karashlarini xisobga olib, ularni zamonaviy iktisodiy vokslmkka nisbatan moslab, b iz kuyidat turlarga ajratishni taklif knlamiz: davlat, Idoravni, idorad i tashkari, ichki xujalik jamoat nazorati va mustakil nazorat.

Korxonalar esa tashkilotlarning mustakil auditorlar tomonidan tasdiklangan moliyaviy xisobotlari, bozor iktisodiyoti soxasidapkg davlatga uz moliyaviy siyosatini ruyobga chiqarishda yordam beradigan zaruriy element xisoblanadi. Auditorlik firmalarining moliyaviy xisobotlar ishonchliligini tasdiklashi maslaxatchilik faoliyati nodavlat sektorida moliyaviy nazoratni chukurlashtiradi va kengaytiradi. CHunonchi, korxonalar, tashkilotlarning mustakil auditorlar tomonidan tasdiklangan moliyaviy xisobotlari kredit berish, investiciyalar joylashtirish, fond birjalarida kimmatbaxo kogoslar listingi va shu singari operaciya uchun axborot manbai bulib xizmat kiladi.

Bunday karaganda, auditorlik firmalarining maslaxatchilik faoliyati moliyaviy nazorat vazifasiga kirmaydi. Lekin Moliya vazirligi, Soli k kumitasi kabi organlar xam uz nazorat ob'ektlari va nodavlat soxa korxonalari uchun maslaxat xizmati kursatadilar, biroq bu ishlar buxgalteriya xisobini tugri yuritish, byudjet bilan uz va: gida va gulik xisob-kitob kilinishi uchun bajarilayotgani tufaylp ular xam shu organlarning vazifalariga aylanib kolmokda. Tugri, ular bu xizmatlarni bepul kursatsalar, auditorlik firmalari esa ana shunday xizmatlari uchun xak talab kiladi. Moliyaviy xisobotning tugriligini tekshirish vazifasi istisnosiz pulli x, isoblanib, aini paytda moliyaviy nazorat turkumiga kiritiladi.

SHunday kklib, e'tirof etish mumkinki, auditorlik firmalarining moliyaviy xisobotlar tugriligini tasdiklash va maslaxat berish borasidagi faoliyati asta-sekin moliyaviy nazorat turkumiga kirib

bormokda, buning ustiga auditorlar bu xizmatlarni nodavlat sektori korxonalari, kompaniyalari ustidan xam davlat tomonidan, xam moliyaviy axborotdan foydalanuvchilarning nazoratini kuchaytirish maksadlarida kursatadilar.

Audit yoki maslaxatning sifatli utkazilishi uchun mas'uliyat Auditorlarning kasb etikasi kodeksida eng muxim majburiyatlardan biri g;eb aytilgan, ayniksa, auditorlarning mustakilligi, vijdonliligi va ular xizmat kursatayotgan mijozga nisbatan xolis bulishi zarurli:'i aloxida ta'kidlanadi. Ayni paytda u mijozning manfaatlarini extiyotkorona va kunt bilan muxofaza kilishi, bu manfaatlarni jamiyat manfaatlariga uygunlashtirib borishi kerak.

AKSH auditorlarining kasb etikasi kodeksining kengaytirilgan variantida auditor mustakil bulib kolishi, foydalanuvchilar tugri axborot olishlari, mijozlar esa-sifatli va malakali xizmatlardan foydalanishlari uchun etika koidalariga kanday amal kilish kerakligi mufassal bayon etib berilgan.

Mustak.il auditorlar auditorlik faoliyati tugrisidagi konun, Auditorlar etikasi kodeksiga muvofik xarakat kilib, malakasiz xizmatlari uchun uzlarining mijozlar va jamiyat oldidagi mas'uliyat darajasini xis kilgan xolda uz mijozlariga davlatning biror-bir konun xujjatlarini ongli ravishda chetlab utib maslaxat bermaydilar. SHuning uchun, nazarimizda, ularning faoliyati dastlabki moliyaviy nazorat deb karash mumkin.

Moliyaviy nazorat ilmiy bilimlarning aloxida soxa si sifatida tadjikotning uz uslubidan foydalanadi, bu uslub nazoratda foydalaniladigan uslub va usullarning yigindisi sifatida izoxlanadi. CHunonchi, N.T.Beluxa, «moliya-xujalik gsazorati va taftish uslubi - xujalik faoliyatini nazorat kilish va uii normativ-xukukiy tartibga solishning uslubiy yusinlri yigindisidir» deb xisoblaydi.

Moliyaviy nazoratning maxsus uslublari balanslar li xisob.lab tekshirish, xujjatlar asosidagi taftish, xujaliv: faoliyati taxlili singari bir muncha xususiy uslublarga bulinadi; nisbatan «mayda» oralik vazifalarni bajarish uchun xujjatlarni mukobil tekshirish, pul mablaglari va moddiy boyliklarni ruyxatga olish, mikdor xisobni tiklash, nazorat kiyoslashlari va boshkalardan foydalanish kerak.

I.A.Belobjeckiy moliyaviy nazoratning umumiy usuli koncepciyasini, fikrimizcha, etarlicha izchil va ilmiy asosda bayon etadi: bu tadjikotga nazorat amallarini bajarish chogida muayyan vazifalarni bajarishga karatilgan texnik (uslubiy) usullar yishndisi sifatidagi usullar xam kushilgan umumiy yondashuvdir. Umumiy yondashuv xodisalarining umumiy alokasi va uzaro; boglikligi, uzgaruvchanligi, mikdorning sifatga utishi, karama-karshiliklar birligi va kurashi singari materialistik uslub konunlariga asoslangan.

Binobarin, moliyaviy nazorat uslubini kuzatish, kiyoslash, taxlil kilish, olingan natijalarni umumlashtirish, ulardan bir bugkn xulosa chiqarish, ayrim faktlardan umumiy xulosaga kelish va umumiy xolatdan xususiy xulosalarga kelishni uz ichiga olgan uziga xos uslubiy yusinlar, yul va vositalar yordamida moliya-iktisodiy axborotni va nazorat ob'ektning xakikiy "xolatini uzaro bogliklikda urganish deb tushunish mumkin.

Nazoratning uslubiy yusinlari va ulardan foydalanish mexanizmlarini tasniflash masalalari etarlicha tulik yoritilgan E.A.Voznesenskiy, I.ABelobjeckiy, L.M.Kramarovskiy, YU.A.Danilevskiy, S.O.SHoxin, L.I.Voronina. Mazkur mualliflar takdim etgan echimlar va xorij mamlakatlar tajribasini xisobga olib biz moliyaviy nazorat uslubiy usullarining kuyidagi tasnifini tavsiya etamiz:

umumuslubiy usullar: taftish, audit, taxlil, maveuli tekshirish, tadjik kilish, pirovard natijaga dasturiy bax.olash, «sanset» uslubi;

xujjatlar asosidagi nazorat usullari: rasmiy va arifmetik tekshirish, yuridik baxolash, mantiliy nazorat, mukobil tekshirish, teskari xisob usuli, balans-uygunligini tekshirish, kiyoslash, xisobotlarning sanok baxosi;

faktlar buyicha nazorat usullari: ruyxatga olish, ekspertiza, kuz bilan kuzatish, nazorat ulchovi, nazorat tarikasida ishga tushirish, vakti anik ulchash, ish kuni taksimlanishini urganish, laboratoriya taxlili. Uzbekiston Respublikasi Moliya vazirligi Taftish va teksht eishlarnk utkazish tartibi tugrisidagi yuriknomada uslubiy usullar sifatida (amalga oshirish tartibini tushuntirmay) kuyidagi usullarni kullashni tavsiya kiladi: ruyxatga olish, nazorat ulchovi, laboratoriya taxlili, arifmetik tekshirish, mukobil tekshirish, kiyoslash, xisobotlarni mikdoriy tekshirish. SHubxasiz, moliyaviy nazoratchilar *uz* faoliyatlarida usul va yusinlarning bir muncha keng xillarini kullaydilar.

Nazorat samaradorligiga rasmiy va mantikiy, xujjatlar va faktlar asosidagi tekshirishlar singari

xilma-xil usullarni kushib foydalanish orkali erishiladi. Tekshirish jarayonida jalb kilinadigan axborot manbalarining tutriligini aniklash, xujalik sub'ektining murakkab vaziyatlardagi yoki noaniklik sharoitidagi xatti-xarakatlarining izchilligini oydinlashtirish, faktik materialni taxlil kilish va umumlashtirish - bularning bari nazoratning turli-tuman usullaridan foydalanishni takozo etadi.

Xujjatlar, faktlar asosidagi yoki komp'yuter yordamidagi uslubiy usullarni taxlil kilinayotgan ma'lumotlar manbalariga kura aniklash mumkin.

Na sratni xujjatlar yoki faktlar asosidagi nazoratga ajratish masalazi ancha keng yoritilgan. CHunonchi, L.M.Belobjeckiy, E.A Voznesenskiy, L.M.Kramarovskiy xujjatlar asosidagi nazorat uchun, xususan, dastlabki xujjatlar; buxgalteriya xisobi registrlari;

buxgalteriya, statistika va operativ-texnik xisobotlar; rejali, normativ, texnologiya, loyixa-konstruktorlik kurinishidagi boshka xujjatlar axborot manbai bulib xizmat kiladi deb kisoblaydilar.

Faktik nazorat ktekshirilayotgan ob'ektlarning xakikiy xolatini natura xolida kuzdan kechirish (kayta xisoblash, vaznini ulchash, ulchash, ekspertiza kilish, laboratoriya taxlili va boshkalar) ma'lumotlari buyicha urganishdan iborat.

Xujjatlarning mukammalligi va dastlabki xujjatlar va xisob kaydlarining shubxasiz asosiligi zarurat tutilganda maxsus faktik nazorat uslublari yordamida aniklanadi. Fakat xujjatlar orkali nazorat kilish uslublariga asoslangan taftish ob'ektning butun moliya-xujalik faoliyatini urganmay, buxgalteriya xujjatlari va xisob registrlarini tekshirishdangina iborat bulib kolardi.

Xujjatlar asosidagi va faktik nazorat bir-birini tuldiradi, ularning aloxida kulanilishi amalda goyat kam uchraydi. Xujjatlar asosidagi va faktik nazorat uslublarga bulinishining shartli ekanligini faktik ma'lumotlarni xisob ma'lumotlariga kiyoslash bilan yakunlanuvchi ruyxatga olish uslubida kuzatish mumkin.

Xisob-kitob faoliyatiga komp'yuter texnologiyalarining keng joriy etilishi, kup buxgalteriya ma'lumotlarining saklanda dastlabki xujjatlarni kayta ishlash, komp'yuter dasturloki yordamida buxgalteriya xisob-kitobi regastrlari va xisobotlarini tuzish nazoratning yangi - komp'yuter usulini amalga kiritish imkoniyatini yaratadi.

Komp'yuter nazorati xujjatlar asosidagi va faktik nazoratdan ayri xolda olib borilishi- mumkin emas, ularning xammasi uzaro bir-birini tuldiradi.

Moliyaviy nazoratni tulik yoki kisman, kompleks yoki mavzuli, yoppasiga yoki tanlab utkaziladigan nazorat turlariga bulish tekshirish xajmi yoki tekshirilayotgan ob'ektning tulik kamrab olinishiga boglik.

I.A.Belobjeckiy kompleks va oralik taftishni, mavzuli tekshirishni, yalpi bulmagan (tanlab) kuzatishni ajratadi, biroq tasniflash mezonlarini kursatmaydi va ularni nazorat usullari yoki uslubiy yusnlari, masalan, taftish, audit, mantikiy tekshirish sifatida kurib chikadi. L.J.Kramarovskiy xam shuk:day fikr bildiradi.

Nazorat ob'ekt moliya-xujalik faoliyatining turli tomonlarini kamrab olish darajasi buyicha I.A-Belobjeckiy taftishni tulik va kisman taftishga ajratadi. Mutaxassislar guruxi belgilangan davr mobaynida va belgilangan dasturga binoan korxona, tashkilotning moliya-xujalik (tadbirkorlik tijorat, ishlab chiqarish-texnika va ijtimoiy) faoliyatini xar tomonlama tekshirib, xisobot va moliya intizomiga rioya k.ilinishini aniklaydigan tekshirish kompleks tekshirish deb atalgan. Komplekslilik mezonni avvalo ishlab chiqarishning iktisodiy, texnik va ijtimoiy soxalarini xar tomonlama nazorat kilishda namoyon buladi.

Davlat organlari tomonidan idoraviy buysunishdagi korxonalar va tashkilotlarda utkaziladigan taftishlar, shuningdek audit va taxlil (shartnoma yoki dasturga boglik xolda), bizning nazarimizda, komplekslilik mezoniga javob beradi.

Korxona, tashkilot moliya-xujalik (tadbirkorlik tijorat) faoliyatining ayrim bulimlari (kiem, uchastkalari) xolatini tekshirish mavzuli tekshirish deb ataladi. Masalan, moddiy boyliklar (asosiy vositalar yoki nomoddiy aktivlar)ning saklanishi va ulardan foydalanishni tekshirish, moliyaviy natijalar aniklanishining tugriligini tekshirish va boshkalar. Xorij amaliyotida mavzuli tekshirish «operaciya audita» atamasi bilan tavsiflanadi.

Kompleks yoki mavzuli (operaciya) tekshirishni utkazish chogida xujjatlar yalggi yoki tanlab (prezentativ) tekshirilishi mumkin. YAlpi "tekshirii chogida nazoratdan utkazilayotgan davr

mobaynidagi dastl;..5ki xujusatlar xisob registrari va xisobotlar tarikasida rasmiylashtirilib amalga oshirilgan barcha operatsiyalar mazmuni kurib chikiladi. Tanlab (reprezentativ) tekshirishda tekshirib chikilayotgan davrdagi operatsiyalarniig bir kismi (masalan, xar bir oyda ketma-ket yoki xar kaeridan bir necha kun) kamrab olishni nazakda tutiladi. Agar tanlab tekshirish chogida suiste'mol kilish, kuzbuyamachilik aniklansa, u xolda yalpi tekishrishga utish lozim. «Tulik tekshirish» yoki «kisman tekshirish» atamaları xujjatlar asosidagi yoki faktik nazorat usullariga taallukli. Ruyxatta olishni utkazishda barcha moddiy boyliklarning saklanganligini tekshirish bilan tulik kamrab olish mumkin, lekin bunda ish sunining yalpi fotografiyasini olish uchun yalpi yoki reprezentativ usulidan foydalanish - fakat bir gurux xodimlarni tanlab olish (kisman tekshirish) mumkin.

SHunday kilib, boshkaruv tizimidagi sub'ektlarning makomi va roli, sub'ektlarning uzi, nazorat amallarini bajarish vakti, manbak-r, tekshirish bilan kamrab olish xajmi va tulaligi moliyagi.l nazorat usulini tasniflash uchun asos bulyb xizmat kiladi.

YUzaga kelgan murakkab sharoitda moliyaviy nazoratni ishonchli va samarali mexanizmida davlat xukumat organlari bilan boshkaruv organlarining kelishilgan va birdamlik asosida faoliyat olib borilishi lozim. Bu organlarning xar birini faoliyatidagi vazifalari, belgilangan kompetenciya, forma ish usullari, Uzbekiston Respublikasini konunlarida Oelgilanib, ular doirasida olib boriladi. SHuning bilan bir katorda, ishning murakkabligi va kup kirraligini inobatga olgan xolda, davlatni iktisodiy axamiyatini ximoya kilinishi, ayrim vaziyatlarda, birlashgan kuchni, yoki boshkacha kilib aytganda, uzaro boglangan faoliyatini, kuydagi. 3 asosiy yunalishi buyicha amalga oshirilishi kerak:

- moliyaviy konun buzishni aniklash va bartaraf kilish;
- davlatga moliyaviy zararni konun bilan belgilangan soliqlar, penyalar, shtraflar va boshka sankciyalar yordamida moddiy koplashni ta'minlash;
- moliyaviy konun buzishni, oldini oladigan profilaktik chora-tadbirlarni utkazish;

Moliyaviy nazorat moliyani nazorat funkciyasini amalga oshirish uchun asosiy usuli bulib, uni vazifalarini va maksadini belgilab beradi. SHuning bilan bir katorda nazoratning mazmuni, uning yunalishini uggarishi, ishlab-chiqarish kuchlarni rivojlanish darajasiga va jamiyatni ishlab-chiqarish munosabatlariga boglik.

Moliyaviy nazorat, nazoratning asosiy kismi bulib, kiymat - kategoriyalar yordami bilan boglangan kolda, bir maksadga yunaltirilgan va foydalanish uchun belgilangan soxaga ega Moliyaviy nazoratni ob'ektiv bulib, moliyaviy resurslarni tashkkl etmsh va foydalanish bilan boglik bulgan pul shaklidagi va xalk xujalikkl xamma darajasida va buginlarida pul mablaglar fondlari shaklidagi taksimlanish jarayonidir. Tekshirishnin:g bevosita predmeti bulib, moliyaviy (kiymatga ega bulgan) kursatkichlar kiradi, ulardan: daromad, foyda, soliqlar, oentabellik tannarx, aylanma Xarajatlar, turli maksadlarga va fondlarga olingan mablaglar. Bu kursatkichlar murakkab xarakterga ega, va shuning uchun ularni bajarilishi, dinamikasi va moyilligini (tendenciyasini) nazorati, korxonalar, tashkilotlar va muassasalarning ishlab-chiqarish, xujalik va tijorat faoliyatini xamma tomonini, xamda moliya-kreditni uzaro boglikligi mexanizmini uz ichiga oladi.

Nazorat uchun savollar:

1. Moliyaviy nazoratning moxiyati va axamiyati?
2. Moliyaviy nazoratning rivojlanish tarixi?
3. Moliyaviy nazoratning usullari?
4. Moliyaviy nazorat shakllari?
5. Moliyani nazorat funkciyasidan kelib chikishi. Moliyaviy nazorat.
6. Moliyaviy nazoratni ob'ektlari.
7. Moliyaviy nazoratni sub'ektlari.

6-mavzu.Moliyaviy tizim

1. Moliyaviy tizimning sohalari va bo'g'inlari.
2. Moliyaviy tizimning ta'rifi.
3. Davlat moliyasi, mahalliy moliya, xo'jalik yurituvchi subektlar moliyasi va ularning bo'g'inlari.

4. Moliyaviy tizimning har bir sohasi va bo'g'inida shakllanuvchi pul fondlari hamda ularni daromad manbalari, ulardan foydalanishning o'ziga xos shakllari va metodlari.

1. Moliyaviy tizimning sohalari va bo'g'inlari.

Ijtimoiy ishlab chiqarishning turli sharoitlarida moliyaning rivojlanish konuniyatini taxlil qilish moliyaviy munosabatlarning mohiyatida umumiy belgilar mavjudligidan guvohlik beradi. Bu moliyani amal qilishining ob'ektiv sabablari va shartlarini saklanib kolinangligi bilan ta'riflanadi. Bularning orasida ikkitasi ajralib turadi: tovar-pul munosabatlarining rivojlanishi va bu munosabatlarning sub'ekti sifatida davlatning amal qilishi. Boshqa qiymat kategoriyalaridan farkli ravishda, misol uchun, pul, kredit, mehnatga xak tulasht fondi va boshkalar, moliya davlatning amal qilishi bilan organik bog'likdir.

Birok, barcha moliyaviy munosabatlar mohiyatidagi umumiy belgilarning mavjudligi ular urtasidagi ma'lum farklarni rad etmaydi.

Ma'lumki, moliya tizimi moliya munosabatlarining turli bug'inlari yigindisini bildiradi. Ularning xar biri pul mablag'lari fondlarini shakllantirish va ishlatilishidagi xususiyatlari, ijtimoiy takror ishlab chiqarishdagi rolining turlichaligi bilan xususiyatlanadi. Moliya tizimi moliya munosabatlarining kuyidagi soxalarini uz ichiga oladi: davlat byudjeti, nobyudjet fondlar, davlat krediti, mulkiy va shaxsiy sug'urta fondlari, fond bozori, turli mulkchilik shaklidagi korxonalar moliyasi.

Barcha sanab utilgan moliyaviy munosabatlarni ikkita kichik guruxga bulish mumkin. Bular - makro darajada kengaytirilgan takror ishlab chiqarish extiyojlarini ta'minlovchi umumdavlat moliyasi, xamda mikro darajada takror ishlab chiqarish jarayonini pul mablag'laribilan ta'minlash uchun kullaniладigan xujalik yurituvchi sub'ektlar moliyasi. Mazkur guruxlashni shartli tarzda kuyidagi sxema orkali ifodalash mumkin.

Moliya tizimi

Umumdavlat moliyasi :

- Davlat byudjeti;
- Nobyudjet fondlar;
- Davlat krediti;
- Mulkiy va shaxsiy sug'urta fondlari;
- Fond bozori.

Xujalik yurituvchi sub'ektlar moliyasi:

- Davlat korxonalari moliyasi;
- Jamoa korxonalari moliyasi;
- Xususiy firmalar moliyasi;
- Xissadorlik jamiyatlari moliyasi;
- Ijara mulki zaminidagi korxonalar moliyasi;
- Kushma korxonalar moliyasi;
- Jamoat tashkilotlari moliyasi va boshkalar.

Moliya tizimini aloxida bug'inlarga ajratish xar bir bug'inning vazifalaridagi farklanishga, xamda markazlashgan va markazlashmagan pul fondlarini shakllantirish va ishlatish usullaridagi farklanishga

asoslanadi. Umumdavlat markazlashgan pul fondlari moddiy ishlab chiqarish soxalarida yaratilgan milliy daromadni taqsimlash va kayta taqsimlash yuli bilan tuziladi. Iqtisodiy va ijtimoiy rivojlanishdagi davlatning bajaradigan muxim roli uning ixtiyorida moliyaviy resurslarning katta qismini markazlashtirish zaruriyatiga olib keladi. Ularni ishlatish shakllari davlat byudjeti va nobyudjet fondlari orkali namoyon buladi. Bular xisobidan davlatning iqtisodiy, siyosiy va ijtimoiy vazifalarini xal etish extiyoji ta'minlanadi. Pul fondlarini tashkil kilish va ishlatish shakllari va usullari moliya tizimining kredit va sug'urta buginlari orkali kulaniladi. Markazlashmagan pul fondlari korxonalarni uzlarining pul daromadlari va jamgarmalari xisobidan tashkil topadi.

YAgona moliya tizimining asosi korxonalar moliyasi xisoblanadi, chunki ular moddiy ishlab chiqarish jarayonida bevosita ishtirok etadilar. Markazlashgan davlat fondlarining manbai moddiy ishlab chiqarish soxasida yaratilayotgan milliy daromad xisoblanadi.

Umumdavlat moliyasi xalk xujaligining barcha tarmoklari rivojlanishining ma'lum sur'atlarini ta'minlashda, moliyaviy resurslarni iqtisodiyot tarmoklari va mamlakat xududlari urtasida, ishlab chiqarish va noishlab chiqarish soxalari urtasida xamda mulk shakllari, axolining aloxida gurux va katlamlari urtasida kayta taqsimlashda yetakchi rol uynaydi.

Moliyaviy resurslardan samarali foydalanish davlatning faol moliyaviy siyosati asosidagina mumkin buladi.

Moliya tizimi orkali davlat markazlashgan va markazlashmagan pul fondlarini, jamgarish va iste'mol fondlarini soliqlar, davlat byudjeti xarajatlari, davlat kreditini kullash bilan shakllantirishga ta'sir utkazadi.

Davlat byudjeti moliya tizimining bosh bugini xisoblanadi. U davlat boshkaruv organlari funkciyalarini ta'minlash uchun markazlashgan pul fondlarini shakllantirish va ishlatish shaklidir.

Davlat byudjeti mamlakatning asosiy moliyaviy rejasi xisoblanadi va konuniy tarzda Oliy Majlis tomonidan tasdiklanadi. Davlat byudjeti orkali davlat xalk xujaligi tarakkiyotini, ijtimoiy-madaniy tadbirlarni, mudofaani, davlat xokimiyat va boshkaruv organlarini saklashni moliyalashtiradi.

Nobyudjet fondlar - bu davlat xukumati va maxalliy xokimiyatlarning byudjetga kiritilmaydigan xarajatlarni moliyalashtirish bilan boglik bulgan mablaglaridir. Nobyudjet fondlarning shakllanishi oddiy soliq tulovchi uchun soliqlardan

xech kanday fark kilmaydigan majburiy maqsadli ajratmalar xisobidan amalga oshiriladi. Nobyudjet fondlarga ajratmalar summasining asosiy qismi tannarx tarkibiga kiritiladi va ish xaki fondiga nisbatan foizlarda urnatiladi.

Nobyudjet fondlarning maqsadga muvofik amal kilishi muxim ijtimoiy tadbirlarni moliyalashtirishni operativ amalga oshirish imkonini beradi. Davlat byudjetidan farkli ravishda nobyudjet fondlar mablaglarining sarflanishi xokimiyat organlari tomonidan kamrok nazorat kilinadi. Bu, bir tomondan, ularning ishlatilishini yengillashtiradi, boshka tomondan esa, bu mablaglarni tula bulmagan xajmda sarflash imkonini beradi. SHuning uchun nobyudjet fondlar mablaglari sarflanishi nazoratini kuchaytirish maqsadida nobyud-jet fondlarni ularning sarflanishi boskichida maqsadli yunalishni saklagan xolda davlat byudjetiga konsolidaciya kilindi (birlashtirildi).

Sug'urta - ishlab chiqarish munosabatlarining zaruriy elementidir. U ijtimoiy ishlab chiqarish jarayonidagi moddiy zararlarni qoplash bilan boglikdir. Normal takror ishlab chiqarish jarayonining muxim sharti uning uzliksizligi va tuxtovsizligi xisoblanadi. Ishlab chiqarishning doimiy yangilanib borishi insonlarning barcha ijtimoiy-iqtisodiy formaciyalarda, shu jumladan rivojlangan jamiyatda xam mavjud extiyojlarini kondirish uchun zarurdir.

Agarda ijtimoiy ishlab chiqarish jarayoni tabiiy ofatlar yoki boshka favkulodda xodisalarning (yonginlar, portlashlar, epidemiyalar va b.) salbiy okibatlar ta'sirida tuxtasa yoki buzulsa, u xolda jamiyat avvalo turli oldini olish tadbirlarini amalga oshirishga, mabodo ular kuzlangan natijani

bermasa, u xolda yetkazilgan moddiy zararni qoplashga, ishchi kuchini takror ishlab chiqarishning normal sharoitlarini kayta tiklashga majbur buladi.

Inson va tabiiy ofatlar urtasidagi karama-karshilik bilan asoslangan ijtimoiy ishlab chiqarishning tavakkalchilik xarakteri birinchi navbatda, tabiiy va boshka ofatlarning salbiy okibatlarini oldini olish, bartaraf kilish va lokalizatsiya kilish, xamda yetkazilgan zararni suzsiz qoplash buyicha insonlar urtasidagi munosabatlarni yuzaga keltiradi. Bu ob'ektiv munosabatlar insonlarning erishgan xayot darajasini saklab kolishga bulgan real va mavjud extiyojini aks ettiradi. Mazkur munosabatlarni aloxida xususiyatlar ajratib turadi va ularning yigindisi ijtimoiy ishlab chiqarishni sug'urtaviy ximoyalash iqtisodiy kategoriyasini tashkil etadi.

Sug'urta iqtisodiy kategoriya sifatida moliya kategoriyasining tarkibiy qismi xisoblanadi. Ammo, moliya tulaligicha daromadlarni taqsimlash bilan boglik bulsa, sug'urta esa fakatgina kayta taqsimlash munosabatlarinigina kamrab oladi.

Sug'urtaning xususiyatlarini ochib beruvchi belgilarini quyidagicha keltirishimiz mumkin:

1. Sug'urtada tusatdan, oldindan kuzda tutilmagan va yengib bulmaydigan xolatlar, ya'ni saklagan xolda davlat byudjetiga konsolidatsiya kilindi (birlashtirildi).

Sug'urta - ishlab chiqarish munosabatlarining zaruriy elementidir. U ijtimoiy ishlab chiqarish jarayonidagi moddiy zararlarni qoplash bilan boglikdir. Normal takror ishlab chiqarish jarayonining muxim sharti uning uzliksizligi va tuxtovsizligi xisoblanadi. Ishlab chiqarishning doimiy yangilanib borishi insonlarning barcha ijtimoiy-iqtisodiy formatsiyalarda, tu jumladan rivojlangan jamiyatda xam mavjud extiyojlarini kondirish uchun zarurdir.

Agarda ijtimoiy ishlab chiqarish jarayoni tabiiy ofatlar yoki boshka favkulodda xodisalarning (yonginlar, portlashlar, epidemiyalar va b.) salbiy okibatlari ta'sirida tuxtasa yoki buzulsa, u xolda jamiyat avvalo turli oldini olish tadbirlarini amalga oshirishga, mabodo ular kuzlangan natijani bermasa, u xolda yetkazilgan moddiy zararni qoplashga, ishchi kuchini takror ishlab chiqarishning normal sharoitlarini kayta tiklashga majbur buladi.

Inson va tabiiy ofatlar urtasidagi karama-karshilik bilan - asospangan ijtimoiy ishlab chiqarishning tavakkalchilik xarakteri, biri nchi navbatda, tabiiy va bashka ofatlarning salbiy okibatlarini oldini olish, bartaraf kilish va lokalizatsiya kilish, xamda yetkazilgan zararni suzsiz qoplash buyicha insonlar urtasidagi munosabatlarni yuzaga keltiradi. Bu - ob'ektiv munosabatlar insonlarning erishgan xaet darajasini saklab kolishga bulgan real va mavjud extiyojini aks ettiradi. Mazkur munosabatlarni aloxida xususiyatlar ajratib turadm va ularning yigindisi ijtimoiy ishlab chiqarishni sug'urtavmy ximoyalash iqtisodiy kategoriyasini tashkil etadi.

Sug'urta iqtisodiy kategoriya sifatida moliya kategoriyasining tarkibiy qismi xisoblanadi. Ammo, moliya tulaligicha daromadlarni taqsimlash bilan boglik bulsap, sug'urta esa fakatgina kayta taqsimlash munosabatlarinigina kamrab oladi.

Sug'urtaning. xususiyatlarini ochib beruvchi belgilarini quyidagicha keltirishimiz mumkin:

1. Sugurkada tusatdan, oldindan kuzda tutilmagan va yengib bulmaydigan xolatlar, ya'ni sug'urta xolatlari ektimoli mavjudligi bilan asoslanuvchi kayta taqsimlash pul munosabatlari yuzaga keladi.

2. Sug'urtada kurilgan zararni sug'urta ishtirokchilari, ya'ni sug'urtalanuvchilar urtasida qoplash amalga oshiriladi. Zararni bunday qoplash usuli zarar kuruvchi xujaliklar soni doimo sug'urta ishtirokchilari sonidan kam bulish extimollogiga asoslanadi, ayniksa ishtirokchilar soni yetarlicha katta bulganda.

Zararni bunday qoplashni tashkil kilish uchun maqsadga yunaltirilgan sug'urta fondi tashkil kilinadi. Bu fond sug'urta ishtirokchilarining badallari xisobidan shakllantiriladi. Sug'urta fondining mablag'lari fakatgina uni tavgkil kilgan urtasida ishlatiladi, sug'urta badalining xajmi esa xar bir katnashchining zararni qoplashdagi ulushini bildiradi. SHuning uchun, sug'urta katnashchilarining

doirasi kanchalik keng bulsa, sug'urta badalining xajmi shunchalik oz va sug'urta x,am samarali buladi. Agarda sug'urtada millionlab sug'urtalanuvchilar ishtirok etsa va yuz millionlab ob'ektlar sug'urtalansa, u xolda minimal badallar xisobiga maksimal zararlarni qoplash imkoni paydo buladi.

3. Sug'urta zararlarni ioplashni x;ududiy birlik va malum vakt davomida amalga oshirishni kuzda tutadi. Bunda yil davomida sug'urtalanuvchi xujaliklar urtasida sug'urta fondini xududlar buyicha samarali kayta taqsimlash uchun yetarlicha katta xudud va anchagina sug'urtalashga tegishli ob'ektlar talab kilinadi. Fakatgina Mazkur shartga rioya kilish bilangina katta xududlarni kamrab oluvchi tabiiy ofatlar yetkazgan, zararlarni qoplash imkoni buladi.

Zararni sururta yordamida qoplash ma'lum vav;t davomida amalga oshiriladn, chunki iktiyoriy sug'urta doimo muddat bilan chegaralanadi.

Sug'urta - bu uning katnashchilari urtasmda kurulishi mumkin bulgan zararlarni qoplashga muljallangan maqsadli sururta fondlarini badallar kisobidan shakllantirish bilan boglik bulgan kayta taqsimlash munosabatlari yigindisi.

Suturtaning iqtisodiy moxiyatiga uning funkciyalari mos keladi. Ular sug'urtani moliya tizimining bir bugini sifatida xususiyatlarini oydinlashtirishning tashki shakllari xisoblanadi.

Sug'urtaning turtta funciyasi mavjud:

1. Tavakkalchilik.
2. Oldini olish.
3. Jamgarma.
4. Nazorat.

Asosiysi tavakkalchilik funkciyasi xisoblanadi, chunki sug'urtaviy tavakkal zarar extimolligi sifatida talofat kurgan xujaliklarga pullik yordam kursatish buyicha sug'urtaning asosiy yunalishi bilan bevosita boglik. Aynan tavakkalchilik funkciyasining amal kilish doirasida suturta ishtirokchilari urtasida bulishi mumkin bulgan sug'urta xodisalari okibatlari bilan boglik pul shakklidagi kiymatning kayta taqsimlanishi ruy beradi. Oldini olish funkciyasi sug'urta fondi mablaglarining bir qismi xisobidan sug'urta tavakkalchiligini kamaytirish buyicha tadbirlarni moliyalashtirishga yunaltirilgan. Xayot sug'urtasida suturta kategoriyasi kredit kategoriyasi bilan xayotni ma'lum muddatgacha sug'urtalash shartnomalari buyicha mablaglarni jamgarishda ancha yakinlashadi. Xayot sug'urtasi orkali pul mabpaglarini jamgarish oilaviy sharoitda sug'urtaviy ximoyaga bulgan extiyoj bilan boglikdir. SHu bilan sug'urta jamgarish funkciyasini xam bajarishi mumkin. Sug'urtaning nazorat funkciyasi sug'urta fondini kat'iy maqsadli shakllantirilishi va uning mablaglaridan tugri foydalanishdan iborat. Mazkur funkciya yuqoridagi uch specifik funkciyalardan kelib chikadi va konkret sug'urta munosabatlarida ular bilan birga namoyon buladi. Nazorat funkciyasiga mos ravishda konunchilik va instruktiv xujjatlar asosida sug'urta amallarini tugri bajarilishi ustidan moliyaviy sug'urta nazorati amalga oshiriladi.

Sug'urtani amalga oshirish jarayonida sug'urta ishtirokchilarining turlicha sug'urtaviy manfaatlarini namoyon bulishi, suturtaga tegishli ob'ektlarning turlichaligi, sug'urta xodisalarining keng kulamliligi va boshka omillar bilan boglik bulgan murakkab specifik munosabatlar yigindisi yuzaga keladi. SHu munosabat bilan u yoki bu konkret sug'urta munosabatlarini maxsus terminologiya yordamida aks ettirish zaruriyati tabiiydir.

Sug'urta terminologiyasi yordamida sug'urtalovchi va sug'urtalanuvchilar urtasida bir tilda suxbat olib borish, sug'urta shartlarini tushunish, unda ishtirok etayotgan tomonlarning xukuk va majburiyatlarini aniqlash, sheriklar bilan amaliy munosabatlarii olib borish, reklama va boshka sug'urta ishlarini amalga oshirish mumkin buladi.

Mulkiy va shaxsiy sururta fondlari baxtsiz xodisalar va tabiiy ofatlar natijasida kurulishi mumkin bulgan zararlarning qoplanishini ta'minlaydi, shuningdek ularning oldini olishga kumaklashadi.

Fond bozori moliya-kredit tizimi burinlarida muxim urin egallaydi. Fond bozorini mustakil tarzda aloxida qismlarga bulish mumkip, chunki fond bozori maxsus moliyaviy aktivlar – kimmatli kogoslar savdosi natijasida yuzaga keladigan moliyaviy munosabatlarning muxim kurinishidan iborat.

Fond bozorining vazifasi tarmoklarga yuqori daraja daromadli kapital okib kirishi jarayonini ta'minlash xisoblanadi. Fond bozori xam kredit bugini kabi vaktincha bush pul mablarlarini jalb kilish va ulardan samarali foydalanishga xizmat kiladi.

Xujalik yurituvchi sub'ektlar moliyasi mamlakat yagona moliya tizimining asosi xisoblanadi.- U ijtimoiy maxsulot va milliy daromadni yaratish va taqsimlash jarayoniga xizmat kursatadi xamda markazlashgan pul fondlarini shakllantirishning bosh omili xisoblanadi. Korxonalar moliyasining xolatiga markazlashgan pul fondlarining moliyaviy resurslar bilan ta'minlanganligi bevosita ta'sir kursatadi. Bunda shuni aloxida ta'kidlash lozimki, korxonalar moliyasidan maxsulot ishlab chiqarish va realizaciya kilish jarayonkka faol foydalanish bu jarayonda byudjet, bank krediti xamda sug'urtaning ishtirokini rad etmaydi.

Bozor iqtisodiyoti sharoitida xujalik-operativ 'a moliyaviy mustakillik asosida korxonalar uz faoliyatlarini albatta foyda olish maqsadida tijorat asosida amalga oshiradilar. Ular mustakil ravishda maxsulot realizaciyasi tushumini taqsimlaydilar, ishlab chiqarish va ijtimoiy maqsadlardagi fondlarni shakllantiradilar va sarflaydilar, kredit resurslari va fond bozori resurslaridan foydalanib maxsulot ishlab chiqarishni kengaytirish uchun zarur mablaglarni topadilar. Tadbirkorlik faoliyatining rivojlaiishi korxonalar mustakilligining kengayishini, arziyas daplat aralashuvini bartaraf kilishning va shu bilan birga ishning xakpciy natijasi uchun javobgarlik xissining oshirinishini ta'minlaydi.

Byudjet munosabatlari deb respublika, regional, va maxalliy davlat organlarining xujalik sub'ektlari, shuningdek axoli bilan markazlashgan pul fondlarini shakllantirish va ishlatish bilan bogliq bulgan moliyaviy munosabatlarga aytiladi.

Uzbekiston Respublikasi "Byudjet tizimi to'g'risida"gi konun loyihasida (avgust, 1999Y.) davlat byudjetiga shunday ta'rif beriladi:

Davlat byudjeti - daromad manbalari va ulardan tushadigan tushumlarni kuzda tutadigan, shuningdek xarajat xajmi va yunalishi kaisi maqsadlarga ajratilishi va muddatini kursatuvchi davlatning markazlashgan (Oliy Majlis tomonidan shakllanish va ishlatish rejasini tasdiklanadigan) pul fondlaridir.

Moliyaviy resurslarni byudjet orkali birlashtirish davlat moliya siyosatini muvaffaqiyatli amalga oshirish imkonini beradi. Byudjet orkali markazlashgan pul resurslarini tuplash va davlat organlari tomonidan belgilangan maqsadlarga xarajatlarni amalga oshiriladi.

Bu byudjet orkali milliy daromadning ma'lum qismini tuplash va uni kayta taqsimlashni bildiradi. Shuning bilan moliya tizimining taqsimlash funkciyasi amalga oshiriladi

Respublika va maxalliy davlat organlari byudjet munosabatlari orkali taqsimlangan milliy daromadni uz ixtirga oladi va aniq belgilangan maqsadlarga yunaltiradi.

Byudjet moliya resurslarini kerakli soxa va yunalishlarda jamlab davlatni iqtisodiyotni boshkarish va ijtimoiy siyosatni amalga oshirishga imkoniyat beradi. Bunda byudjet resurslarining daromad BISHI buyicha shakllanishi, undan samarali foydalanish nazorat kilinadi (moliya tizimining nazorat funkciyasi). Taqsimlash va nazorat funkciyalari orkali byudjetning iqtisodiy kategoriya sifatidagi mohiyati yuzaga chikadi. Shu yul bilan byudjet davlat daromatlari va xarajatlarni rejalashtiruvchi moliyaviy munosabatlarni bildiradi. Byudjet ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishga ta'sir etuvchi kudratli iqtisodiy dastak sifatida yuzaga chikadi.

Davlat byudjetda moliya tizimining muxim bugini sifatida mamlakatning asosiy moliya rejasini tashkil etuvchi va foydalanuvchi umumdavlat pul fondidir. U mamlakatni boshkarishda ishtirok etadigan boshqaruvchi moliyaviy dastaklar ichida eng muxim urinni egallaydi. Ahamiyatli tomoni shundaki, u uzida jamiyat daromadining ma'lum qismini mujassamlashtiradi.

Byudjet kkkilishining mohiyatini ochib berishda biz byudjet tizimining burgshlarini, uni tashkil etish va boshkarish, Uzbekistoi Respublikasi davlat byudjetining tarkibini kurib chikamiz.

Uzbekiston Respublikasi davlat byudjeta kuyidagilarni uz ichiga oladi:

1. Respublika byudjeta; I
2. Korakalpogiston Respublikasi byudjeti va maxalliy byudjetlar;
3. Davlatning maqsadli fondlarining byudjetlari.

Davlat moliyasi davlatni kerakli iqtisodiy, ijtimoiy va siyosiy funkciyalarini bajarish uchun pul mablaglari bilan ta'minlashga kndalgan MOLIYA tizimining muxim bo'g'inidir. Davlat moliyasi tarkibiga kuyidagilar kiradi: -

davlat byudjeti

byudjetdan tashkari fondlar.

Davlat krediti

Davlat korxonalari moliyasi.

Sanab utilgan turli xildagi funkcional vazifalarni bajaradigan zvenolar buyicha davlat iqtisodiy va ijtimoiy jarayonlarning tarmokli va xududiy muammolarining yechimlari keng miqyosda ta'sir kursatadi.

Davlat moliyasi tarkibida aloxida urinni egallaydigan byudjetdan tashkari fondlar tegishli xukumat organlarining byudjetiga boglik bulmaydi va mustaqil yuridik shaxs xukukiga egadirlar. Byudjetdan tashkari fondlar xukumat organlari kabul kilgan konun doirasida tashkil etiladi.

Byudjetdan tashkari fondlar — umumdavlat moliyasining muxim bogini bulib, ularning faoliyati kat'iy belgilangan, manbalarni tashkil etish yullari kursatilgan, pul fondlari bilan foydalanish yullarining tartibi aniqlab berilgan, davlat xukumatining yuqori organlarini tegishli aktlari asosida uz faoliyatini amalga oshiradilar.

-Byudjetdan tashkari fondlarni:

Konsolidatsiyalashgan (birlashtirilgan) byudjetga kushiladigan fondlar;

Konsolidatsiyalashgan (birlashtirilgan) byudjetga kushilmaydigan fondlarga ajratish mumkin. Funkcional jixatiga kura va boshkaruv darajasiga kura byudjetdan tashkari fondlar turli xil buladilar. Ularni funkcional jixatiga kura iqtisodiy yoki ijtimoiy fondlarga bulish mumkin. Boshkaruv darajasiga karab esa umumdavlat, respublika va regional fondlarga bulish mumkin.

Uzgarishga boy iqtisodiy sharoit kupincha boshkaruv karorlarini tez kabul kilish zarurligini belgilab kuyadi, shu katorda moliyaviy resurslarni kayta taqsimlanishida xam. Byudjet mablaglaridan foydalanishni xukumat organlari konun asosida kat'iy tasdiklab bersa, byudjetdan tashkari fondlar esa ijroiya organlari orkali belgilanadi. Konun asosida tasdiklangan byudjet parlament tomonndan nazorat kilinadi, byudjetdan tashkari fondlar esa konun chshkaruvchp organlar tomonidan nazorat kilinmaydi. Bu xam byudjetdan tashkari frndlarni iqtisodiy sharoitga operativ moslashishini tezlatadi.

Byudjetdan tashkari fondlarni tashkil etilishining muvofikligini ta'minlovchi yana bir muxim omil - bu byudjet takchilligidir. Xarajatlarni daromadidan usib ketishi kuchayishiga moliyaviy resurslarni fakat kidirib topishda emas, balki korxonalar, tashkilotlar va axolidan tushgan mablaglarni kayta guruxlanishini xam talab etadi. Va nixoyat, xujalik yuritishning va xususiy lashtirishning kup kirrali shakllari, byudjet shakllari bilan bir katorda jamiyatda pul mablaglarni kayta- ktaqsimlashni yangi usullarini kullash zaruriyatini kat'iy talab etadi.

SHunday kilib, byudjetdan tashkari fondlar - bu, jamiyatshshg ayrim mablaglarini moliyalashtirish va kompleks ravishda operativ mustakillik asosida sarflash uchun, davlat orkali jalb kilinadigan moliyaviy resurslarni kayta taqsimlash va foydalanish usulidir. Garb mamlakatlarida bunday fondlarning soni 30 dan 80 gachadir.

Davlat krediti bu shunday pul munosabatlar tartibiki, unda davlat karzdor bulib, karz beruvchi bulib esa yuridik yoki jismoniy shaxslar maydonga chikadilar.

Davlat krediti birinchi marta kapitalning dastlabki jamgarilishi davrida, ya'ni XVII-XVSH asrda paydo bulgan edi. Yevropa yirik mamlakatlarining xarbiy yurishlari orkali davlat xarajatlari, xazinaga tushadigan soliqlardan anchagina ko'payib ketdi. Xarajatlarni daromadlar bilan tenglashtirishda davlat krediti dastak bulib xizmat kilgandi.

Xozirgi zamon rivojlangan davlatlarida esa davlat krediti o'zining eng yuqori darajasiga kutarildi, chunki xozir davlatlarning xarajatlari usib bormokda, uni qoplash uchun davlat doim soliq bilan birgalikda davlat kreditiga murojaat kiladi. Ayniksa davlat krediti kabi daromadlar xisobiga byudjet kamomadini qoplash jarayonida kuprok muxtojlnk seziladi.

Zayomlarning ijtimoiy-iqtisodiy mohiyati xuddi soliqlar kabi davlatning muxim moliyalashtirish manbai xisoblanadi va davlat xazina majburiyatlarini ifodalaydi. Davlat krediti orkali olingan mablaglar rivojlangan davlatlar tomonidan fakat uzi emas, balki ularni foizlari bilan kaytarib berishi kerak ya'ni zayomlar, davlat kimmatli kogoszlari sifatida maydonga chikadi. Lekin rivojlangan mamlakatlarda kreditni kaytarish uchun ularning fakatgina bitta manbai — u xam bulsa soliqdan keladigan daromdlari mavjuddir. SHuning uchun zayomlar kanchalik kup chikarilsa, ularni kaytarish uchun shuncha kup soliq daromdlari talab etiladi.

Davlat krediti bilan xususiy kredit urtasndagi farkni tushunib olish lozim.

Davlat zayomlarn kancha kup chikarilsa, davlatnpg karzdorligi shuncha usib boradi. Rivojlangan mamlakatlarda davlat xarajatlarn usib borishi tufayli davlat kreditining axamiyati xam oshmokda.

Yuqorida kursatnlgan karzlar fakatgina markaziy davlat karzlaridir. Rivojlangan mamlakatlarda maxalliy xukumat organlari xam uz zayomlarini chikaradilar. Bu esa uz navbatida davlat karzlarini yanada oshirib yuboradi.

Xozirgi zamon tarakkiyotining xususiyatlaridan biri - yirik rivojlangan davlatlar bir vaktning uzida karzdor, kreditor va garant beruvchi, ya'ni kafil bulishi mumkin.

Davlatlarning karzdorlik faoliyatlarini biz yuqorida kurdik. Rivojlangan davlatlar yirik kreditor sifatida ishlab chiqarishga karz beradilar, berilgan karz ustama foizi bilan kaytarib olinadi. Ba'zida davlat kreditor sifatida ishlab chiqarishni kengaytirishga xissa kkshadi. Okibatda davlat krediti orkali mamlakat yalpi maxsuloti va milliy daromadini ko'payishiga ozmi-kupmi mikdorida ta'sir etadi. Rivojlangan davlat bu faoliyatini maxsus kredit tashkilotlari orkali olib boradi.

AQSHda xalk xujaligini elektrlashtirish, kishlok joylarda uy-joy kurulishiga kredit berish boshka mamlakatlarga nisbatan kengrok rivojlangan.

Xozirgi zamon rivojlangan davlatlarida davlatning kafolatchi sifatidagi faoliyati xam rivojlapayotir. Davlat kafil bulish orkali kreditning yunalishiga va xajmiga ta'sir kursatadi. Davlat krediti tarknbnni urganuvchi ayrim nktisodchilar davlat kafilligini yashirin davlat kdrzidir deb atayaptilar, chunki bu kafillik javobgarlik demakdir. Bozor nktisodisti sharoitidagi maxalliy xukut.gg organlarinipg, maxsus kredit tashkilotlari va bank kreditlari buyicha xam rivojlangan davlat javobgardir.

Moliyaviy siyosatning samaradorligini belgilash uchun jamiyatning extiyoji kanchalik kondirilganligi, qo'yilgan maqsadlar va vaznfalar amalga oshirilganligi baxolanishi lozim.

Moliyaviy siyosatga baxo berish v a unga tuzatish, kkshimchalar kiritish uchun birinchi navbatda jamiyat extiyojini kondira oladigan xoldagi ijtimoiy tarakkiyot rejasini aniq bilish zarur. U rejada bulajak va yakig kelajakda amalga oshirish vaktlari belgilangan chora-tadbirlar bulishi lozim. Fakat shundagina moliyaviy siyosatni ishlab chikish va muvaffakiyatli amalga oshirish va ob'ektiv baxolash mumkin.

Moliyaviy siyosatni asosiy yunalishlaridan biri — moliyaviy resurslarni imkon qadar yuqori xajmini aniqlash va ushbu manbalar doimiyliigi va uzluksizligini ta'minlashdir, chunki moliyaviy resurslar potentsiali barcha uzgarishlarning moddiy bazasidir. SHuning uchun moliyaviy siyosatni aniqlash va uning strategik va taktik asoslarini ishlab chikish uchun davlatning moliyaviy axvoli, moliyaviy potentsiali, boshkacha kilib aytganda davlatning moliyaviy imkoniyatining ob'ektivligi xaqida aniq ma'lumotga ega bulish lozim. Xukukiy demokratik davlatda statistik moliyaviy kursatkichlar ijtimoiy, mulki bulishi kerak. SHuningdek moliyaviy xisobot ma'lumotlaridan muntazam ravishda konun doirasida uz vaktida tanishib chikishga imkoniyat yaratilishi lozim.

Moliyaviy resurslarni taqsimlash va kayta taqsimlash negizida kuyidagilarni tanlash turadi:

- moliyaviy resurslar egalarini va ularni taqsimlovchilarni;
 - moliyaviy resurslardan foydalanishda ustivor yunalishlarini;
 - moliyaviy resurslarni tashkil etish uchun manbalar va mablaglarni jalb etish usullarini;
 - davlat kulida moliyaviy resurslarni markazlashtirish darajasini.
 - Bu masalalar davlatning xayot mazmuniga va funkciyalariga bogli';
- xolda yechiladi va amalga oshiriladi.

Nazorat uchun savollar

1. Moliya tizimi xaqida tushuncha.
2. Moliya tizimining institucional tarkibini tushuntirib bering.
3. Byudjetdan tashkari fondlarni sharxlab uting;
4. Sug'urta tashkilotlari xaqida umumiy tushunchalarni berib uting.
5. Xujalik yurituvchi sub'ektlar moliyasi.

7-MAVZU. MOLİYAVIY YANGILIKLAR VA MOLİYAVIY BOZORLAR

Reja:

1.Moliyaviy yangiliklar va bozorning “ko‘rinmas qo‘li”

2.Moliyaviy bozorlar

1. Moliyaviy yangiliklar va bozorning “ko‘rinmas qo‘li”

Moliyaviy yangiliklar qaysidir markazlashtirilgan organlar tomonidan rejalashtirilmaydi, balki ayrim tadbirkorlar va firmalarning xarakatlari natijasida yuzaga keladi. Moliyaviy sohada innovatsiyalarning yuzaga kelishiga turtki bo‘ladigan asosiy iqtisodiy manfaatlar, to‘g‘risini aytganda, inson faoliyatining boshqa har qanday sohasida harakat qiluvchi manfaatlardan hech qanday farq qilmaydi.

A.Smit qayd qilganidek, “Har bir individ o‘zining kapitalini eng ko‘p foyda keltirishi uchun ishlatishga harakat qiladi. Uning niyatiga, qoidaga ko‘ra, umumiy manfaatlarga xizmat qilish kirmaydi, va u odatda ularni qondirishga qanchalik yordam berayotganini bilmaydi. Uni faqat o‘zining xavfsizligi va foyda tashvishiga soladi. Biroq mutloq o‘zining foydasi uchun harakat qilayotgan individ, uning maqsadiga kirmaydigan natijaga ko‘rinmas qo‘l tomonidan yo‘llanadi. O‘z manfaatlari izidan borib, u ko‘pincha haqiqatda qilmoqchi bo‘lganidan ko‘ra ko‘proq jamiyatning rivojlanishiga samaraliroq yordam beradi”.

Bu holatni misollar bilan izohlash uchun, yosh yigit 1965 yilda xorijga sayohatga ketayotib tushib qolgan vaziyatidagi masalalarni hozirgi kunda zamonaviy yosh yigit qanday hal qilish kerakligi bilan solishtiring. Bir necha o‘n yilliklar oldin xorijdagi sayohatchiga hech kim uning tilida gapirmaydigan joyda pul tugab qolishi mumkinligi to‘g‘risida doimo xavotirga tushishiga to‘g‘ri kelgan. Bu holatda uyga telegramma yuborishga va o‘z mamlakatidagi bankdan mahalliy bankka telegraf orqali pul jo‘natmasini tashkillashtirishga o‘rinishiga to‘g‘ri kelgan. Bu jarayon qanchalik uzundan-uzoq va qimmat bo‘lganligini tushuntirishning zaruriyati yo‘q. Xorijiy banklar bilan kredit liniyalarini ochish to‘g‘risida oldindan kelishuvlar faqatgina eng boy sayohatchilar uchun mumkin bo‘lgan.

Bizning davrda amalda xorijda xoxlagan xaridni kredit kartochkasi yordamida to‘lash mumkin. VISA, Master Card i American Express kabi bunday kartochkalar yer sharining deyarli istalgan nuqtasida qabul qilinadi. Masalan, mehmonxona nomeriga haq to‘lash uchun siz shunchaki o‘z

kartochkangizni xizmatchiga berasiz va u telefon liniyasiga ulangan maxsus apparatga uni qo'yadi. Sanoqli soniyalarda sizning qarzni to'lay olish qobiliyatingiz (ya'ni, sizga ushbu kartochkani bergan bank to'lovni kafolatlashi holati) tekshiriladi. Shundan so'ng sizga kvitansiyaga imzo qo'yish va yana sayohatni davom ettirish qoladi, xolos.

Bundan tashqari, bu tizimda pulni yo'qotish yoki uni o'g'irlatish to'g'risida xavotir olmasangiz ham bo'ladi. Agar siz kredit kartochkangizni topolmayotgan bo'lsangiz, yo'qolgan kartochkani beruvchi bank bilan ulangan yaqinda joylashgan istalgan bankka yo'l olasiz. Bank uni bekor qiladi (undan boshqa odam foydalana olmasligi uchun) va yangisini beradi. Ko'p banklarda bu holatda hatto kredit olishingiz ham mumkin.

Xalqaro sayohatlar kredit kartochkalarining joriy qilinishi tufayli ancha qulay va arzon bo'lib qolganligiga hech kimda shubha yo'q. Ularni kashf qilish va tarqatish millionlab odamlarga foyda keltirdi va moliyani "demokratlashtirish"ga imkon tug'dirdi. Lekin bu qanday ro'y berdi? Quyida Sizlarga kredit kartochkalari misolida moliyaviy innovatsiyalarning rivojlanishiga ta'sir qiluvchi asosiy omillarni ko'rib chiqishni taklif etamiz.

Shuni alohida qayd etish joizki, bu jarayonda texnologiya eng muhim omil hisoblanadi. Kredit kartochkalarining qo'llanilishi faqatgina telefon va kompyuter tarmoqlari, shuningdek, boshqa o'ta murakkab telekommunikatsiya tizimlari, axborotga ishlov berish uchun dasturiy ta'minot yaratilishi natijasida amalga oshdi. Biroq, kredit kartochkalari zamonaviy moliyaviy tizimning muhim qismiga aylanishi uchun, foyda olish maqsadida yangi imkoniyatlarning doimiy qidiruvida bo'lgan va moliyaviy xizmatlarni taklif qiluvchi firmalar, ushbu ilgarilab ketgan texnologiyadan foydalanishga tayyor bo'lishlari lozim edi. Bu narsa, o'z navbatida, ikkinchi tomondan uy xo'jaligi va boshqa firmalarga ushbu kartochkalarni sotib olishga tayyor bo'lishlarini taqozo etar edi.

Innovatsiyalar tarixida (moliyaviy va boshqa istalgan sohalarida) biror-bir potensial iqtisodiy foydali g'oyani ishlab chiqishda ko'pincha birinchi bo'lgan firma bundan katta foyda olmasligi holati takrorlanib turadi. Bu kredit kartochkalariga nisbatan ham adolatlidir. Xalqaro sayohatlarga kredit kartochkasini ishlatishni taklif qilgan birinchi kompaniya ikkinchi jahon urushi tugashidan so'ng darhol asos solingan *Diners Klub* bo'lgan. Ushbu firmaning muvaffaqiyati boshqa ikki kompaniyani, bular *Amerikan Express* i *Carte Blanche* edi, kredit kartochkalaridan foydalanishning o'xshash dasturlarini taklif qilishga undadi.

Kredit kartochkalaridan foydalanish bo'yicha xizmatlarni taklif qiluvchi firmalar, kartochkalarni qo'llagan holda tovarlar sotishni amalda qo'llayotgan chakana savdogarlar to'layotgan komission shaklida (qoidaga ko'ra, xarid narxidan ma'lum bir foiz), shuningdek, bu kartochka egalariga kreditdan foydalanganlik uchun to'lanadigan foiz shaklida foyda oladilar (hisobdagi qoldiq bo'yicha). Bunday firmalarning katta xarajatini operatsiyalarning o'tkazilishiga sarflangan xarajatlar, kartochkalarining o'g'irlanishi va ularning egalari o'z majburiyatlarini qoplash qobiliyatiga ega emasliklari natijasida ko'rilgan ziyonlar tashkil etadi.

O'tgan asrning 50-yillarida tijorat banklari birinchi bo'lib kredit kartochkalari bilan ishlashni sinab ko'rishgan. O'shanda ular o'zlarining juda yuqori ekspluatasion xarajatlari sababli shu kabi xizmatlarni ko'rsatadigan firmalar bilan raqobatlasha olmasliklari aniqlandi. Biroq 60-yillar oxirida kompyuter texnologiyalarining rivojlanishi tufayli ushbu xarajatlar ancha kamaydi va banklar endi bunday firmalar bilan jiddiy raqobatlasha oladigan bo'ldi. Bizning kunlarda kredit kartochkalaridan foydalanish xizmat bozorida ikkita yirik bank tizimi: *VIZA* va *Master Kard* kompaniyalari yetakchilardan hisoblanadi: *Diners Klub* va *Karte Blanche* firmalarining ulushi esa sezilarli darajada qisqardi. Shu o'rinda, Bank Americard banki qanday qilib o'zining monopoliyasini yo'qotganligini ham eslab o'tish foydadan xoli emas.

Tarixdan ma'lumki, 1958 yildan 1966 yilga qadar, ya'ni 8 yil davomida *Bank of Amerika* Kaliforniya shtatining kredit kartochkalari bozorida yakka o'zi hukmronlik qilgan edi. 1961 yildan 1966 yilga qadar bu biznes unga juda katta foyda olib kelgan. Biroq, bu umrbod davom etishi mumkin emasdi. 1966 yil boshlarida *Bank of Amerikaning* kredit kartochkalari bilan ishlash bo'yicha boshqaruv personali ularning raqobatchilari: Kaliforniyaning 4 ta yirik banki hamkorlikda bu biznesga kirish niyatida ekanliklari to'g'risida tez-tez eshitadigan bo'ldi. O'zlarining umumiy dasturini ular *Master Charge* deb nomlamog'chi bo'lishdi. Bungacha *Nyu-York banki: First National Citi Bank of Nyu-York*

(bizning kunlarda *Citibank* nomi bilan mashhur) transport xarajatlarini va ko'ngil ochish sohasidagi xarajatlarni to'lash uchun foydalaniladigan kartochkalarining savdosi bilan shug'ullanadigan *Carte Blanche* firmasini sotib olish to'g'risida so'zlashuv olib borayotganligi haqidagi keskin xabarlar ham tarqalgan edi. Bu bitim *First National Citiga* ko'p sonli savdogarlar va mijozlarni olib kelishi kerak edi. Buning natijasida esa bank umumdavlat miqyosida ishlashni boshlar edi (shu kungacha biror-bir bank bu bilan maqtana olmagan edi), va shunday qilib, *Bank of Amerikaning* yana bir jiddiy raqobatchisiga aylanishi mumkin edi.

Ayni paytda boshqa banklar *Bank of Amerikaning* o'z dasturini Kaliforniyaning tashqarisiga ham kengaytirmoqchi ekanligi to'g'risida tez-tez eshitadigan bo'lishdi. Bir necha yillik nisbatan jim-jitlikdan so'ng bank sanoati bo'lish ehtimoli bo'lgan hujumlar va potensial ishtirokchilar, kredit kartochkalari to'g'risidagi turli xil shov-shuvlar bilan portladi. Buyuk Depressiyadan so'ng amalda birinchi bo'lib banklar bir-birlari bilan ochiqdan-ochiq raqobatlashish mumkinligi to'g'risida o'ylay boshlashdi.

Bu mish-mishlar, o'z navbatida, 60-yillar oxirida butun mamlakatni qamrab olgan kredit kartalarni jo'natishning buyuk to'loqiga sabab bo'ldi. Sarosima va hasadga tushgan bankirlar, amalda u haqda hech narsa bilmasdan va mutlaqo tayyorlanmasdan turib biznesga "boshlari bilan sho'ng'ishdi". Iste'mol ssudalarini taqdim etadigan va taqdim etmaydigan barcha yirik va mayda banklar, bank konsorsiumlari va ayrim banklar yagona shiddat bilan *Everything Kards, Town & Country Kards, Midwest Bank Kards, Interbank Kards* kabi va boshqa o'nlab unutilib ketgan nomlarni eslagan holda kredit kartochkalarini berishni boshladilar. 1966 yildan 1970 yilga qadar bo'lgan davrda bankirlar mamlakatni kredit kartochkalari bilan deyarli to'ldirib tashladilar. Shu davrga qadar AQSH bu kabi holatni ko'rmagan edi.

Ushbu harakat faxriylarining ko'pchiligi hozir o'tgan asr 60-yillarining oxiri haqida banklar katta miqdorda ziyon ko'rgan, jamiyatda sarosima va federal qonunchilikda chalkashliklar avjiga chiqqan ahmoqona bir davr bo'lganligini gapirishadi. Shu bilan birga ularning hammasi, bu aqldan ozishning zaruriyat bo'lganligi to'g'risida bir xilda fikrlashar edi. O'sha yillarning tartibsizligidan elektron kredit kartochkalarining zamonaviy tizimi vujudga keldi. Usiz bank kredit kartochkalari bugundagiday: pul sohasidagi inqilobning plastik ramzi sifatida hech qachon mavjud bo'lmasligi mumkin edi.

Shunday qilib, kredit kartochkalarining yirik firma-emitentlari o'rtasidagi raqobat tufayli, mijozlarga xizmat ko'rsatish bo'yicha xarajatlar deyarli katta emas. Hozirgi davrda sayohat qilishga jo'nayotgan ko'pchilik odamlar uchun kredit kartochkalaridan foydalanish nafaqat qulay, balki yo'l cheklarga qaraganda foydaliroqdir. Oxirgi mulohaza bizni moliyaviy innovatsiyalarga nisbatan yana bir fikrga olib keladi. Odamlar ehtiyojining va moliyaviy xizmatlar ko'rsatadigan tashkilotlar o'rtasidagi ta'sirning tahlili, moliyaviy tizimda kelgusidagi o'zgarishlar to'g'risida bashorat qilishga imkon beradi. Masalan, to'lovning kredit kartochkalaridan foydalanish kabi usulining ulkan afzalliklarini hisobga olgan holda, yo'l cheklari kelajagi to'g'risida o'ylab ko'rish kerakmikan? Bu cheklarni ham, kalkulyator kashf qilingandan so'ng, logarifmik lineykaga kelgani kabi taqdir kutmayotganmikan?

Kredit kartochkalari – bu shunchaki oxirgi 40-50 yil ichida ishlab chiqilgan, iqtisod sohasida odamlarning faoliyat xarakterini tubdan o'zgartirgan ko'plab moliyaviy mahsulotlar misollaridan biridir, xolos. Barcha ushbu innovatsiyalar jami bo'lib, risk va daromadlilik o'rtasidagi samarali balans (muvozanat)ni topish, shaxsiy investisiyalarni to'g'ri sarflash, shuningdek, mehnatga layoqatli davrda mablag'larni yig'ish va ularni Pensiyaga chiqqanda ishlatishni qo'shgan holda, butun hayoti davomida o'zining individual ehtiyojlariga tuzatish kiritish imkoniyatlarini oshirdi(lar).

2. Moliyaviy bozorlar

Zamonaviy moliyaviy bozorning eng umumiy ko'rinishini quyidagi tarkibiy qismlar birligi sifatida tasavvur qilish mumkin (6.1-rasm).

6.1-rasm. Zamonaviy moliyaviy bozorning eng umumiy ko‘rinishi

Eng sodda tarzda aytiladigan bo‘lsa, moliyaviy bozorda moliyaviy aktivlar sotiladi va sotib olinadi. O‘z navbatida, *qarz majburiyatlari, aksiyalar va hosila qimmatli qog‘ozlar* moliyaviy aktivlarning asosiy turlaridan bo‘lib hisoblanadi. Qarz instrumentlari pulni qarzga oluvchi hamma – firmalar, hukumatlar va uy xo‘jaliklari - tomonidan chiqariladi.

Tegishli ravishda, qarz majburiyatlari bozorida korporativ va davlat obligatsiyalari, uy-joy va tijorat garovlari, shuningdek iste‘mol qarzlari kabi aktivlar bilan savdo qilinadi. Qarz instrumentlarini yana **qayd qilingan daromad instrumenti** deb ham atashadi. Zero, ular bo‘yicha kelgusida qayd qilingan summani to‘lash va‘da qilinadi. Ularni yana **qattiq foizli qimmatli qog‘ozlar** deb atash ham mumkin.

Qarz instrumentlari, shuningdek, qarzni uzish muddati asosida ham klassifikatsiyalanadi. Qisqa muddatli (qarz uzish muddati bir yildan kam bo‘lgan) qarz majburiyatlari bozori **pul bozori** nomiga ega. Uzoq muddatli qarz majburiyatlari va aksiyalar bozori esa **kapital bozori** deb nomlanadi.

Pul bozorida, asosan, yo xususiy sektorning ishonchli qarz oluvchilari tomonidan (veksellar va yirik korxonalarning boshqa tijorat qog‘ozlari) yoki davlat tomonidan (masalan, g‘aznachilik vekseli) chiqarilgan foizli qimmatli qog‘ozlar kabi instrumentlar aylanadi. Zamonaviy pul bozorlari uchun global integratsiya va **likvidlik** o‘ziga xos xarakterga ega. Aktivning likvidlik darajasi uni pulga konvertatsiya qilinish jarayonining oddiyligi, xarajatlari va tezligiga bog‘liq holda aniqlanadi.

Aksiya – bu firma mulkdorlari tomonidan uning aktivlari qismiga qo‘yiladigan talabdir. Korporatsiya kapitali ulushiga egalik qilishdan dalolat beradigan qimmatli qog‘ozlar AQSHda oddiy aksiyalar, Buyuk Britaniyada aksiyalar deb ataladi. Aksiyani sotib olish va sotish fond bozorida amalga oshiriladi. Har bir oddiy aksiya boshqa aksiyadorlar bilan firmaning mulkidagi ulushda baravarligini bildiradi.

Oddiy vaziyatlarda har bir aksiyaga bir xil miqdordagi foyda va korporatsiyani boshqarish masalalari bo‘yicha qaror qabul qilish uchun bitta ovoz berish huquqi to‘g‘ri keladi. Biroq, ayrim korporatsiyalar muomalaga oddiy aksiyalarning ikki toifasini chiqaradilar. Ulardan biri aksiyadorga ovoz berish huquqini beradi, boshqasi esa bermaydi.

Oddiy aksiyalar korporatsiya aktivlariga **goldiq talablarni** ifodalaydi. Bunday aksiya egalari firmaning, u tomonidan barcha qolgan moliyaviy majburiyatlarni bajarganidan so‘ng qolgan istalgan aktivlariga huquqi bor. Masalan, agar firma biznesni to‘xtatishga qaror qilsa va o‘zining barcha aktivlarini sotayotgan bo‘lsa, u holda oddiy aksiyalarga egalik qiluvchi barcha aksiyadorlar, barcha kreditorlarga tegishli bo‘lgan summalar to‘lab bo‘lingandan keyin nima qolsa hammasini o‘zaro bo‘lishib oladilar.

Oddiy aksiyalar unga egalik qiluvchining **cheklangan mas‘uliyati** bilan tavsiflanadi. Bu, agar firma yopilayotgan bo‘lsa, va uning aktivlarini sotishdan tushgan daromad uning hamma qarzlarini yopishga yetmayotgan bo‘lsa, unda kreditorlar aksionerlardan qarz majburiyatlari bilan to‘liq hisob-kitob qilish uchun qo‘shimcha mablag‘ talab qilish huquqiga ega emasliklarini anglatadi. Bu yerda kreditorlarning korporatsiyaga talablari uning aktivlariga bo‘lgan talablari bilan cheklanib qoladi.

Hosilaviy qimmatli qog‘ozlar deb, bahosi boshqa aktivlar, masalan, aksiyalar, qayd qilingan daromadga ega qimmatli qog‘ozlar, xorijiy valyuta yoki qandaydir mahsulotlar bahosiga bog‘liq bo‘lgan moliyaviy vositalarga aytiladi. Ularning asosiy funksiyasi ular hosila hisoblangan aktivlarga qo‘yilmalarning risk darajasini boshqarish uchun vosita sifatida xizmat qilishdan iborat. Hosilaviy qimmatli qog‘ozlarning kengroq tarqalgan turlari opsionlar va forvard kontraktlari hisoblanadi. **Sotib olishga osion**, yoki **“koll”osion** – bu egasiga ma‘lum bir miqdordagi aktivlarni belgilangan narxda osion amal qilish muddatining o‘tib ketishi yoki tugaguniga qadar istalgan paytda sotib olish huquqini beradigan vositadir.

Sotishga osion, yoki **“put”osion** – bu, egasiga osion amal qilish muddatining o‘tib ketishi yoki tugaguniga qadar xohlagan paytda kontrakt bo‘yicha o‘rnatilgan narxda ma‘lum bir miqdordagi

aktivlarni sotish huquqini beradigan vositadir. Aktiv egasi ushbu aktivni sotish uchun osion sotib olar ekan, o'zini uning narxi kontraktida ko'rsatilganidan kamayib ketish xavfidan samarali sug'urta qiladi.

Forvard kontraktlar deb, kontraktida ko'rsatilgan narx va vaqt bo'yicha ma'lum bir aktivlarni bir tomon sotib olish majburiyatini, ikkinchi tomon esa sotish majburiyatini oluvchi vositalarga aytiladi. Bu xil kontraktlar sotuvchiga va xarid qiluvchiga ushbu aktivlarning kelgusida sotiladigan narxining noaniqligiga bog'lanib qolmaslik imkonini beradi.

1-nazorat uchun savol
Qarz majburiyatlari, aksiyalar va hosilaviy qimmatli qog'ozlarning asosiy xarakteristikalarini qanday?

1. Foiz stavkalari

Olingan mablag'lar bo'yicha va'da qilingan daromadlik stavkasiga foiz stavkasi deb ataladi. Olingan mablag'larning turiga qarab, turli xil foiz stavkalari mavjud. Masalan, uy sotib olish uchun qarz oluvchi kishi ushbu qarzni **garov bo'yicha foiz stavkasi** deb nomlanuvchi foiz stavkasi bo'yicha to'laydi. Bank tomonidan firmalardan undiriladigan stavka esa **tijorat krediti bo'yicha foiz stavkasi** deb ataladi.

Kreditning har qanday turi yoki qayd qilingan daromadga ega vosita bo'yicha foiz stavkasi miqdori bir qator omillarga bog'liq. Bulardan eng muhimlari **hisob-kitob pul birligi, to'lov muddati va kredit kelishuvi shartlarining qarz oluvchi tomonidan bajarilmaslik riski**, yoki **defolt riskidir**. Ushbu omillarning har birini batafsilroq ko'rib chiqamiz.

Hisob-kitob pul birligi to'lovlar amalga oshiriluvchi pul birligini o'z ichiga oladi. Hisob-kitob birligi bo'lib, qoidaga ko'ra, u yoki bu mamlakatning valyutasi hisoblanadi: dollar, yevro, frank, funt, rubl, so'm, peso va hokazolar. Ba'zida birlik sifatida qandaydir bir tovar qo'llaniladi, masalan, oltin, kumush yoki tovar va xizmatlarning standart "savati". Foiz stavkasi hisob-kitob pul birligiga bog'liq holda o'zgaradi.

Qayd qilingan daromadga ega bo'lgan vosita bo'yicha *to'lov muddati* – bu davomiyligida jami olingan summani to'lash lozim bo'lgan vaqt. Qisqa muddatli instrument (vosita)lar bo'yicha foiz stavkasi, uzoq muddatlilarining foiz stavkasidan yuqori, past yoki teng bo'lishi mumkin.

To'lanmaslik riski qayd qilingan daromadga ega instrument (vosita) bo'yicha qarzning asosiy summasi yoki foizning qandaydir bir qismi qarz oluvchi tomonidan to'lanmaslik ehtimolini o'z ichiga oladi. Bu riskning darajasi qanchalik baland bo'lsa, qarz oluvchi o'z investorlariga uning qimmatli qog'ozlarini sotib olishga rozilik bildirishlari uchun shunchalik yuqori foiz stavkasini va'da qilishi lozim.

Endi, keling, ushbu uch omil amalda qanday qilib foiz stavkasi darajasi (o'lchami)ga ta'sir etishini ko'rib chiqamiz.

Foiz stavkasiga hisob-kitob pul birligining ta'siri. **Qayd qilingan daromadga ega bo'lgan instrument (vosita) faqatgina aniq hisob-kitob pul birligiga muvofiq risksiz, ishonchli hisoblanadi. Uning o'zgarishi bilan foiz stavkasi ham nihoyatda jiddiy ravishda o'zgarib ketishi mumkin. Keling, bu hodisani aniqroq tushuntirish uchun, nominallari turli xil valyutalarda ko'rsatilgan obligatsiyalarni ko'rib chiqamiz.**

Faraz qilaylik, Britaniya Qo'shma Qirolliklarining davlat obligatsiyalari bo'yicha foiz stavkalari Yaponiyaning davlat obligatsiyalariga qaraganda ancha yuqori va ular taxminan bir xil qoplash muddatiga ega. Mazkur toifa obligatsiyalari to'lanmay qolish riskidan ozod ekanligi inobatga olingan holda, mazkur shartlar barcha investorlar Qo'shma Qirolliklarning obligatsiyalarini afzalroq ko'rishiga olib kelmaydimi?

Mazkur holatda javob salbiy bo'ladi. Chunki ushbu obligatsiyalarning nominallari turli valyutalarda: Qo'shma Qirollik obligatsiyalari – funt sterlingda, Yaponiyaniki esa – iyenda aks ettirilgan. Ikki mamlakatning mazkur toifa (klass) obligatsiyalari ishonchli daromadlilik stavkasini ushbu mamlakatlar valyutasida taklif etishiga qaramasdan, daromadlilik stavkasi har qanday boshqa valyutada noaniq bo'ladi, chunki u kelajakda to'lovni olish paytida ushbu ikki valyutaning almashish kursiga bog'liqdir.

Keling, bu fikrga aniq misol keltiramiz. Faraz qiling, siz ma'lum bir mablag'ni bir yil muddatga investisiya qilishga qaror qildingiz. Yaponiya davlat obligatsiyalari bo'yicha yillik foiz stavkasi 3 %ni,

Qo'shma Qirollik obligatsiyalari bo'yicha esa 9 %ni tashkil etadi. Boshqa valyutaga nisbatan bir valyutaning bahosini o'z ichiga olgan **valyuta kursi**, 1 funt sterling 150 iyenaga teng.

Endi, tasavvur qiling, siz o'z kapitalingizni iyenda qaysidir ishonchli aktivga investisiya qilmoqchi bo'lgan yapon investori hisoblanasiz. Yapon obligatsiyalarini sotib olib, siz o'zingizga 3 %lik daromadni kafolatlaysiz. Agar Britaniyaning davlat obligatsiyalari sotib olinsa, iyenada daromadlilik stavkasi bir yil o'tgandan keyin iyena va funt sterlingning almashuv kursi qanday bo'lishiga bog'liq bo'ladi.

Faraz qilaylik, siz 100 funt sterlingga Birlashgan Qirollikning obligatsiyalarini sotib olishga qaror qildingiz. Buni qilish uchun, siz 15000 iyenni funt sterlingga konvertatsiya qilishingiz lozim bo'ladi, ya'ni sizning dastlabki sarflaydigan mablag'ingiz 15 000 iyenni tashkil etadi. Birlashgan Qirollik obligatsiyalarining foiz stavkasi 9 % ga teng bo'lganligi uchun bir yildan so'ng siz 109 funt sterlingni olasiz. Biroq bu pul miqdorining iyenga o'girilgan narxini oldindan bilish imkoniyati yo'q. Sababi: kelajakda valyuta kursining qanday bo'lishini hech kim bilmaydi.

Shunday qilib, mazkur operatsiya natijasida olingan real daromadlilik stavkasi quyidagicha bo'ladi:

$$D_{s(iyen)} = (109 \text{ funt sterling} \times \text{iyendagi kelajak funt sterling kursi} - 15\,000 \text{ iyen}) : 15\,000 \text{ iyen}$$

Bu yerda:

$D_{s(iyen)}$ - daromadlilik stavkasi (iyen)

Tasavvur qilaylik, bir yilda funt sterling kursi tushib ketdi va bir funt 140 iyenni tashkil etdi. Bunday holatda Birlashgan Qirollik obligatsiyalari bo'yicha iyendagi daromadlilik stavkasi qanday

$$D_{s(iyen)} = (109 \text{ funt sterling} \times 140 \text{ iyen/funt sterling} - 15\,000 \text{ iyen}) : 15\,000 \text{ iyen} = 0,017333.$$

Bu yerda:

yo

$D_{s(iyen)}$ - daromadlilik stavkasi (iyen)

bo'ladi? Yangi ma'lumotlarni yuqoridagi tenglamaga qo'yib, quyidagilarni olamiz:

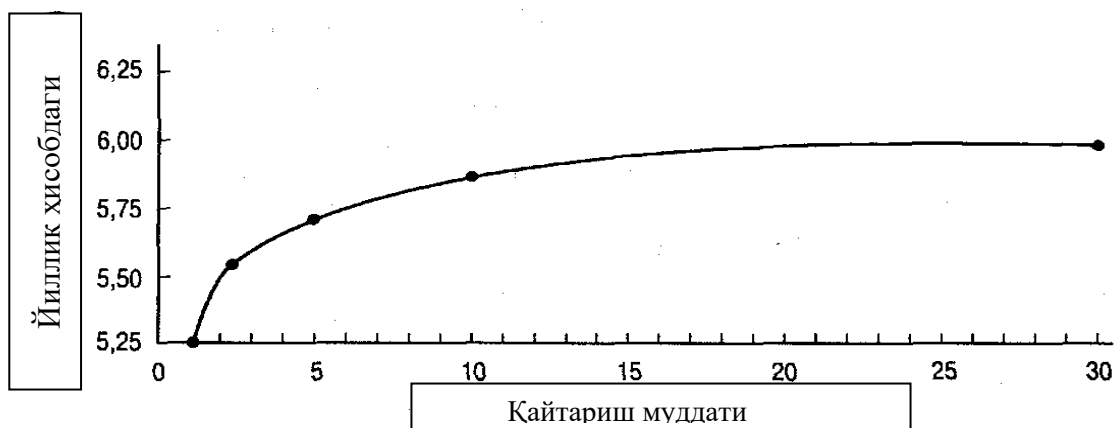
Shunday qilib, sizning real daromad stavkangiz 1,73 %ni tashkil etadi. Bu esa siz aynan shunday qaytarish muddati bilan yapon obligatsiyalarini sotib olish orqali olishingiz mumkin bo'lgan 3 %dan kamroqdir.

1-nazorat uchun savol
Yuqoridagi keltirilgan misol asosida, yaponiyalik investor Birlashgan Qirollik obligatsiyalariga iyenda kapital qo'yish orqali yillik 3 % ishlashi uchun valyuta kursi bir yildan so'ng qanday o'zgarishi kerakligini tushuntirib bering.

Foiz stavkasiga to'lov muddatining ta'siri. Foiz stavkasiga to'lov muddatining qanday ta'sirini yaqqol ko'rish uchun navbatdagi betdagi 1-rasmga qarang. Unda AQSH G'aznachilik veksellarining 20 xx yil x iyun holatiga **daromadlilik egri chizig'i** tasvirlangan. Daromadlilik egri chizig'i AQSH G'aznachiligi tomonidan muomalaga chiqarilgan veksellarning belgilangan daromad bo'yicha foiz stavkalari miqdorlari (daromadlilik) va ularni qaytarish muddatlarining o'zaro nisbatini aks ettiradi.

7.1-rasm da biz bir yillik g'aznachilik majburiyatlarning daromadi hisobi yiliga 5,25 %ni tashkil etganini, bu ko'rsatkich qaytarish muddati o'sgan sari ortib borishini va qaytarish muddati 30 yil bo'lganda 6 %ni tashkil etganini ko'ramiz.

1-rasmda bu yaqqol ko'rinmasa ham, daromaddorlik egri chizig'ining shakli va darajasi vaqt o'tishi bilan juda o'zgaradi. O'tmishda, qisqa muddatli foizli stavkalar uzoq muddatlinikidan yuqori bo'lgan, shuning

7.1-rasm. AQSH G‘aznachilik qimmatli qog‘ozlari daromadlilik egri chizig‘i uchun daromaddorlik egri chizig‘i pastdan yuqoriga emas, balki yuqoridan pastga tushgan.

2-nazorat uchun savol
Oxirgi gazetalarning moliyaviy axborotlari bo‘lgan betlarini ko‘ring. Bugungi kunda AQSH G‘aznachiligi qimmatli qog‘ozlarining daromaddorlik egri chizig‘i qanday darajada va shaklda ekanligini tekshiring. Ularni Yaponiya g‘aznachiligi qimmatli qog‘ozlarining daromaddorlik egri chizig‘i bilan solishtiring.

Foiz stavkasiga to‘lanmaslik riskining ta’siri. Belgilangan daromadli instrument (vosita)lar bo‘yicha to‘lanmaslik riski qanchalik yuqori bo‘lsa, hatto boshqa barcha ko‘rsatkichlar o‘zgarishsiz qolganda ham, ushbu instrument (vosita)larning foiz stavkasi shuncha yuqori bo‘ladi. 7.1-jadvalda qarz oluvchilar tomonidan chiqarilgan va o‘z qarzlarini bo‘yicha noto‘lovlarning turli darajadagi risklari bilan xarakterlanuvchi dollar nominalidagi xilma-xil foiz stavkalari keltirilgan.

7.1-jadval

Qimmatli qog‘ozlar daromadlilik solishtirmasi (%)

Qaytarish muddati 1 yildan dan 10 yilgacha bo‘lgan AQSH G‘aznachiligi obligatsiyalari	5,70
Qaytarish muddati 10 yildan yuqori bo‘lgan AQSH G‘aznachiligi obligatsiyalari	6,21
Qaytarish muddati 1 yildan 10 yilgacha bo‘lgan korporativ obligatsiyalar	
Yuqori sifatdagi	6,45
O‘rtacha sifatdagi	6,94
Qaytarish muddat 10 yildan yuqori bo‘lgan korporativ obligatsiyalar	
Yuqori sifatdagi	7,09
O‘rtacha sifatdagi	7,56

Bu yerda AQSH G‘aznachiligi uzoq muddatli obligatsiyalari shunday riskning eng past ko‘rsatkichiga ega. Undan keyingi o‘rinlarni yuqori va o‘rta sifatli korporativ obligatsiyalar egallamoqda.

Ushbu berilgan holatdagi **turli xil qimmatli qog‘ozlar daromad-dorligi ko‘rsatkichlari farqiga** (yield spread) E’tiboringizni qarating: qaytarish muddati 10 yildan yuqori bo‘lgan AQSH G‘aznachiligi obligatsiyalari, ularning yillik daromaddorligi 6,21 %ni tashkil etadi va huddi shunday qaytarish muddatidagi o‘rtacha sifatdagi korporativ obligatsiya-larning yillik daromaddorlik ko‘rsatkichi esa 7,56 %ga teng. O‘rtadagi daromaddorlik farqi yiliga 1,35 %ni tashkil etadi.

3-nazorat uchun savol

Oxirgi gazetalarning moliyaviy axborotlari bo'lgan sahifalarini ko'ring. Bugungi kundagi AQSH G'aznachiligi obligatsiyalari va korporativ obligatsiyalar daromadliligi farqi qanday ekanligini tekshiring.

2. Riskli aktivlarning daromadlilik stavkasi

Foiz stavkalari qimmatli qog'ozlar egasi oldida emitentning shartnomaviy javobgarligi hisoblanib, belgilangan daromadli instrument (vosita)lar bo'yicha va'da qilingan daromadlilik stavkasini ifodalaydi. Biroq, hamma aktivlarga ham ma'lum bir daromadlilik stavkasi xos emas.

Misol uchun, agar siz ko'chmas mulkka, aksiyalar va san'at asarlariga kapitalni investisiya qilayotgan bo'lsangiz, kelajakda sizga hech qanday to'lovlar kafolatlanmaydi. Endi, keling, shu turdagi riskli aktivlar bo'yicha daromadlilik stavkasi qanday o'lchanishini ko'rib chiqaylik.

Agar siz qandaydir ulushbay qimmatli qog'ozlarga, misol uchun oddiy aksiyalarga mablag'ingizni investisiya qilgan bo'lsangiz, Sizning qo'ygan kapitalingizga daromad ikki manbadan tushadi. Birinchisi - mazkur qimmatli qog'ozlar emitent-firmasi aksionerlarga pul ko'rinishida to'laydigan dividendlar. Mazkur dividend to'lovlari shartnomada keltirilmaydi va shunga ko'ra, ularni foizli to'lovlar deb bo'lmaydi. Dividendlar firma direktorlar kengashining ixtiyoriga ko'ra to'lanadi.

Aksiyador aksiyalarga egalik qilgan vaqt mobaynida aksiya bozor kursining o'sishi aksiya egasi tomonidan kiritilgan kapitalning ikkinchi daromad manbai hisoblanadi. Mazkur turdagi daromadni **kapitalning o'sishi** deb aytiladi (kapital gain). Agar aksiya egasi kursning tushishi tufayli zarar ko'rayotgan bo'lsa, bu narsa **kapitalning yo'qotilishi** deyiladi. Qo'yilgan kapital daromadini aniqlash uchun aksiyalarga egalik qilish davomiyligi bir kundan bir necha o'n yillikkacha bo'lishi mumkin.

Investisiya qilingan kapitalning daromadlilik darajasini hisoblab ko'rish uchun, faraz qilaylik, Siz aksiyalarni (bir donasini 10,0 ming so'mdan) sotib oldingiz. Bir kundan keyin mazkur aksiyalarning kursi 10,1 ming so'mga o'sdi va Siz ularni sotdingiz. Bir kunda Sizning qo'yilgan kapital daromadlilik stavkangiz 1 %ni tashkil etadi - bir dona aksiyaga kapitalning o'sish ko'rsatkichi (100 so'm)ning sotib olingan aksiya narxiga (10,0 ming so'm) nisbati.

Endi tasavvur qiling, siz sotib olingan aksiyalarga bir yil davomida egalik qilmoqdasiz. Yil oxirida aksiyalar bo'yicha bir aksiyaga 500 so'm miqdoridagi dividend to'landi va aksiyaning bahosi 10,5 ming so'm bo'ldi. Shunday qilib, bir yillik qo'yilgan kapital daromadliligi (**K_d**), quyi-dagini tashkil etdi:

$$K_d = (AB_{do} - AB_b + PD) : AB_b$$

Bu yerda: K_d – bir yillik qo'yilgan kapital daromadliligi;

AB_{do} – davr oxiridagi aksiya bahosi;

AB_b – aksiyaning boshlang'ich narxi;

PD – pulli dividendlar.

Ushbu misolda biz quyidagi daromadlilikka ega bo'lamiz:

$$K_d = (10,5 \text{ ming so'm} - 10,0 \text{ ming so'm} + 0,5 \text{ ming so'm}) : 10,0 \text{ ming so'm} = 0,10 = 10\%$$

E'tibor bering, qo'yilgan kapital umumiy daromadini quyidagi komponentlar yig'indisi sifatida ko'rish mumkin: dividend ko'rinishidagi daromad va aksiyalar bahosining o'zgarishi:

$$K_d = (PD : AB_b) + (AB_{do} - AB_b) : AB_b$$

$$K_d = DD_k + BO'_k$$

Bu yerda: DD_k - dividend daromadi komponenti;

BO'_k - baholar o'zgarishi komponenti.

$$K_d = 5 \% + 5 \% = 10 \%$$

Agar siz o'z aksiyalaringizni sotmaslikka qaror qilsangiz, qanday qilib daromad stavkasini baholashingiz mumkin?

Javobni quyidagicha berish mumkin: qimmatli qog'ozlarga qilingan investisiyaning daromad stavkasi (yoki qimmatli qog'oz daromadlilik stavkasi), ularni sotib yuborasizmi yoki yo'qmi, bundan qat'iy nazar bir usul bilan aniqlanadi. Aksiya kursining 500 so'mga oshishi 500 so'm dividend singari kiritgan kapitalingizning daromad qismi hisoblanadi.

Sizning aksiyalarni sotmasdan o'zingizda qoldirish to'g'risidagi qaroringiz, yil yakunlanganidan so'ng ularni haqiqatdan 10,5 ming so'mdan sotishingiz mumkinligi faktini hech qanday o'zgartirolmaydi. Shu bois, siz qimmatli qog'ozlarni sotish orqali o'z daromadingizni kapitalingizni oshirish ko'rinishida amalga oshirishga qaror qilishingiz yoki sotmasdan reinvestisiya qilishingizdan qat'iy nazar, daromadlilik stavkasi 10 %ni tashkil etadi

4-nazorat uchun savol
Siz 50 dollarga aksiya xarid qildingiz. Yil davomida unga 1 dollar miqdoridagi dividend puli hisoblanmoqda va siz yil oxiriga mazkur qimmatli qog'ozlarning kursi 60 dollarni tashkil etishini rejalashtir-moqdasiz. Siz qanday daromadlilik stavkasini olishni mo'ljallayapsiz? Agar qimmatli qog'ozlarning kursi aslida 40 dollarni tashkil etsa, sizning haqiqatdagi daromadlilik stavkangiz qanday bo'ladi?

3. Bozor indekslari va indekslash strategiyasi

Qimmatli qog'ozlar kursini umumlashtirib ko'rsatishga imkon beruvchi mezonning mavjudligi qo'l keladigan ko'plab holatlar mavjud. Misol uchun, aksiyadorlarga investisiyalarining joriy narxini baholab beradigan indikator yoki o'z investisiyalari rentabelligini baholash imkoniyatini beradigan qandaydir etaloniy kriteriy kerak bo'ladi. 7.2-jadvalda eng muhim milliy fond birjalarida muomalada bo'lgan, qimmatli qog'ozlar uchun foydalaniladigan, odatda moliyaviy nashrlarda birinchi navbatda e'lon qilinadigan asosiy fond indekslari ro'yxati keltirilgan.

7.2-jadval

Dunyodagi asosiy fond indekslari

Mamlakatlar	Indekslar
AQSH	Dow Jones Index, Standard & Poor's 500
Yaponiya	Nikkei, Topix
Buyuk Britaniya	FT-30, FT-100
Germaniya	DAX
Fransiya	CAC 40
Shveysariya	CreditSuisse
Yevropa, Avstraliya, Uzoq Sharq	MSCI, EAFE

Investisiya qilingan kapital daromadlilik dinamikasini ma'lum bir birja (fond) indeksiga bog'lash maqsadiga asoslangan investisiya strategiyasiga *indeksatsiyalash* deyiladi. Uning asosida quyidagi oddiy haqiqat yotadi: birgalashib o'z kapitalini qimmatli qog'ozlarga qo'ygan barcha investorlar butun fond birjasi daromadlilikidan ko'proq rentabellikka erisha olmaydilar.

Indeksatsiyalash strategiyasini qo'llagan holda, menejer o'z investisiya fondida investisiya tarkibiy tuzilmasini qayta tashkil etishga o'rinadi. Bu tarkibiy tuzilma asosida mo'ljal sifatida tanlangan indeks olinadi. U o'z fondining aksiyalari paketiga barcha qimmatli qog'ozlarni mazkur indeks hisoblanadigan narxlar asosida, mazkur indekslar bazasi juda yuqori bo'lganda esa, faqat reprezentativ tanlab olinganlarinigina qo'shadi. Bunday hollarda, pul mablag'larini "aktiv" boshqarish usulini ishlatishga yoxud indeks-mo'ljaldan "o'zib ketish"ga intilib, alohida qimmatli qog'ozlarga yoki iqtisodiyot sohalariga umid qilishga o'rinishlar qilin-maydi. Shunga ko'ra, indeksatsiyalash – bu keng diversifikatsiyaga va qimmatli qog'ozlar portfeli sust savdo aktivligiga tayangan passiv investisiya strategiyasidir.

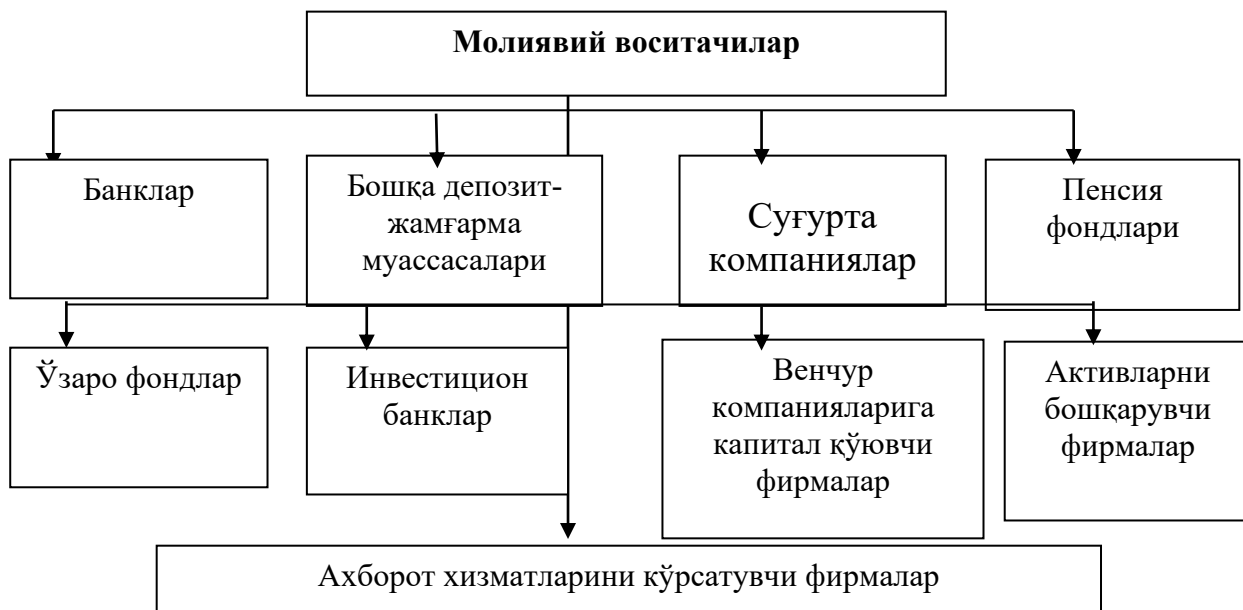
8-MAVZU. MOLIYAVIY VOSITACHILAR

Reja:

1. Banklar va boshqa depozit-jamg'arma muassasalari
2. Sug'urta kompaniyalari
3. Pensiya fondlari
4. O'zaro fondlar
5. Investision banklar
6. Venchur kompaniyalariga kapital qo'yuvchi firmalar va aktivlarni boshqaruvchi firmalar
7. Axborot xizmatlarini ko'rsatuvchi firmalar

1. Banklar va boshqa depozit-jamg'arma muassasalari

Moliyaviy vositachilar shunday firmalarki, ularning asosiy vazifasi moliya bozorida mijozlarni shaxsan ular ishtirokidagi operatsiyalaridan ko'ra yuqoriroq samara beradigan moliyaviy mahsulot va xizmatlar bilan ta'minlashdan iborat. Eng umumiy ko'rinishda ularning tarkibini quyidagicha tasavvur etish mumkin (10.1-rasm):

10.1-rasm. Moliyaviy vositachilarning eng umumiy tarkibi.

Moliyaviy vositachilarning asosiylari sifatida banklar, investisiya va sug'urta kompaniyalarini ko'rsatish mumkin. Ularning moliyaviy mahsulotlariga, boshqalar qatorida, chek hisobvaraqlari, kreditlar, ipotekalar, o'zaro fondlarning qimmatli qog'ozlari va keng ko'lamli sug'urta shartno-malari kiradi. Moliyaviy vositachiga eng oddiy misol sifatida o'zaro fondni olishimiz mumkin. U ko'pchilik mayda investorlarning moliyaviy resurslarini birlashtiradi va yig'ilgan mablag'larni qimmatli qog'ozlarga qo'yadi (joylashtiradi).

Bunday fondlar o'z operatsiyalari masshtabining kengligi tufayli qimmatli qog'ozlar hisobi va savdosida sezilarli darajada tejamkorlikka erishadi va tabiiyki, mijozlarga mablag'larni qimmatli qog'ozlarga investisiya qilishning bevosita fond bozoridagi qimmatli qog'ozlar oldi-sotdisidan ko'ra samaraliroq usullarini taklif qiladi.

Hozirgi kunda banklar eng yirik (aktivlari nuqtai nazaridan) va qadimiy moliyaviy vositachilar hisoblanadi. Birinchi banklar bundan yuzlab yillar avval uyg'onish davrida Italiya shaharlarida paydo bo'lgan. Ularning asosiy funksiyasi hisob va kliring operatsiyalarini amalga oshirish uchun to'lov mexanizmlarini taklif qilish bo'lib, bu o'sha paytda keskin o'sish davrini boshdan kechirayotgan savdo-sotiqning tovar va xizmatlar bilan rivojlanishiga yordam bergan. Birinchi banklarni ayirboshlovchilar ochgan. Aytish joizki, "bank" so'zi "banca" (italyanchadan tarjima qilganda – suyanchiqli uzun kursi) so'zidan kelib chiqqan. Sababi, ayirboshlovchi (almashtiruvchi)lar pullarni suyanchiqli uzun kursida o'tirib almashtirganlar.

Bizning kunlarda bank deb nomlanuvchi ko'pchilik firmalar kamida ikkita: omonatlarni qabul qilish va qarz berish funksiyalarini bajaradi. AQSHda bu turdagi muassasalar **tijorat banklari** deb nomlanadi. Ayrim mamlakatlarda banklar deyarli har qanday moliyaviy funksiyalarni bajaruvchi moliyaviy vositachilar hisoblanadi. Ular mijozlarga faqat pullarni o'tkazish va qarz berish bo'yicha turli operatsiyalarni bajarishga oid xizmatlarni taklif etibgina qolmay, balki o'zaro fondlar va sug'urta kompaniyalari funksiyalarini ham bajaradilar. Masalan, Germaniyada universal banklar deb nomlanuvchi banklar ko'proq ixtisoslashgan moliyaviy vositachilarga xos bo'lgan deyarli barcha moliyaviy funksiyalarni bajaradilar.

Oxirgi vaqtlarda, har xil turdagi moliyaviy institutlar o'rtasida ular qaysi moliyaviy xizmat turlarini taklif qilayotganligi asosida chegara tortish borgan sari qiyinchilik tug'dirmoqda. Masalan, Deutsche Bank garchi klassifikatsiya bo'yicha universal bank hisoblansada, uning funksiyalari, odatda qimmatli qog'ozlar bilan broker-dilerlik operatsiyalariga ixtisoslashgan banklar sirasiga kiruvchi Merrill Lynch Bank funksiya-laridan ozginaga farq qiladi, xolos.

Depozit-jamg'arma yoki ssuda-jamg'arma muassasalari terminlari jamg'arma banklari, ssuda-jamg'arma assotsiatsiyalari va kredit uyushmalarini umumiy nomlash uchun qo'llaniladi. Dunyoning taraqqiy etgan mamlakatlarida, shu jumladan, AQSHda ular tijorat banklari bilan omonat operatsiyalari sohasida ham, qarz berish sohasida ham raqobatdoshlik qiladi. AQSHda shu turdagi tashkilotlar uy sotib olish uchun ipoteka zayomlari va iste'mol zayomlari bo'yicha ixtisoslashgan. Boshqa davlatlarda ham funksiyalari AQSHdagi ssuda-jamg'arma tashkilotlari va kredit uyushmalari funksiyalariga o'xshaydigan ixtisoslashtirilgan turli xil jamg'arma institutlari mavjud.

2. Sug'urta kompaniyalari

Sug'urta kompaniyalari – bu moliyaviy vositachilar bo'lib, ularning asosiy funksiyasi uy xo'jaliklari va firmalarga alohida turdagi shartnomani sotib olish orqali risk darajasini kamaytirish imkoniyatini taqdim etishdir. Bunday shartnoma sug'urta polisi deb nomlanadi va unga muvofiq, unda keltirilgan konkret holatlar yuzaga kelganda mijozlarga ma'lum summa to'lanadi.

Predmeti baxtsiz hodisadan, o'g'irlik yoki yong'indan sug'urtalash bo'lgan polislar *kutilmagan hodisalardan keladigan zararni sug'urtalash* va *mulkiy sug'urtalash* sohasiga kiradi. Sog'liq bilan bog'liq muammolar bo'yicha to'lovlarni nazarda tutuvchi polislar *kasallik bo'yicha va mehnatga layoqatsizlik sug'urtasiga*, mijoz vafot etgan taqdirda pul to'lanishi nazarda tutiladigan polislar *hayotni sug'urtalashga* kiradi.

Sug'urta polislari ularni sotib oluvchi uy xo'jaliklari va firma-larning aktivi hisoblanadi. Bir vaqtning o'zida ular sug'urta kompaniya-larining qarzдорlik majburiyatlari sifatida amalda bo'ladi. Xizmat ko'rsatilgani uchun mijoz tomonidan to'lanadigan pullar *sug'urta mukofoti* deyiladi. Mijozlar sug'urta mukofotini xizmat ko'rsatishdan avval to'laganlari sababli, sug'urta kompaniyalari ushbu pul mablag'larini ma'lum vaqt mobaynida ishlatadilar. Bu muddat bir yildan kam bo'lishi ham mumkin. Shuningdek, bir necha o'n yillarga cho'zilishi ham mumkin. Sug'urta kompaniyalari mijozlardan olgan sug'urta mukofotlarini turli xil moliyaviy aktivlarga: aksiyalar, obligatsiyalar va ko'chmas mulkka qo'yadilar.

3. Pensiya fondlari

Pensiyaning rejalashtirish dasturlarida ishtirok etish fuqaroning shaxsiy jamg'armasi va mamlakatda ijtimoiy ta'minot dasturida ko'zda tutilgan pensiya imtiyozlari bilan bir qatorda pensiyaga chiqqan odamga pensiyaga chiqishdan oldingi daromadlarni o'rnini bosadigan yangi daromad manbai bo'lib xizmat qiladi. Pensiyaning rejalashtirish dasturlari ish beruvchi, kasaba uyushmasi yoki xodimning o'zi tomonidan moliyalashtiriladi.

Pensiya dasturlari ikki turga bo'linadi: belgilangan badallarga asoslangan pensiya dasturi, yoki jamg'arma (jamg'ariladigan, jamg'arish) pensiya dasturi va belgilangan imtiyozlarga asoslangan pensiya dasturlari, yoki rag'batlantirish pensiya dasturi. Jamg'arma (jamg'ariladigan, jamg'arish) pensiya dasturi bo'yicha xodim hisob raqamiga ega bo'lib, shu hisob raqamiga xodimning ish beruvchisi va, odatda, xodimning o'zi muntazam ravishda badal to'lab boradilar. Pensiyaga chiqqandan keyin xodim o'z Pensiya jamg'armasida to'plagan mablag'iga teng summaga ega bo'ladi.

Rag'batlantirish Pensiya dasturi xodimning pensiya imtiyozlari muayyan formula asosida hamda ishlagan yillari sonini, shuningdek, ko'p hollarda uning ish haqi yoki maoshini inobatga olgan holda

belgilanadi. Eng odatiy formulaga ko'ra xodim ishlagan har bir yil uchun u pensiyaga chiqqan davridagi o'rtacha ish haqidan 1 % hisoblanishi ko'zda tutilgan.

Belgilangan imtiyozlar asosida pensiya dasturini moliyalashtiradigan tashkilot (Pensiya dasturi xomiysi), yoki tashkilot yollagan sug'urta kompaniyasi o'zini sug'urta qilgan kishiga bo'lajak to'lovlarni kafolatlaydi va shu tariqa investision riskni butunlay istisno qiladi. Ba'zi mamlakatlarda, masalan Germaniya, Yaponiya va AQSHda homiylarning qarilik nafaqasi to'lanishi borasidagi kafolatlari ma'lum darajada davlat va yarim davlat tashkilotlari tomonidan qo'llab-quvvatlanadi.

4. O'zaro fondlar

Bir guruh investorlar tomonidan sotib olinadigan va professional investisiya kompaniyasi yoki boshqa biror moliya muassasasi tomonidan boshqariladigan aksiyalar, obligatsiyalar va boshqa aktivlarning (birgalikda ular "investisiya portfel" deb ataladigan aktivni tashkil etadilar) tashkiliy shakllantirilgan to'plami o'zaro fond (mutual fund) deb ataladi. Bunda har bir mijoz fondagi har qanday daromad taqsimotida o'zidagi qimmatli qog'ozlar miqdoriga proporsional ravishda ma'lum ulushga ega bo'lish huquqini qo'lga kiritadi va o'z ulushini istagan vaqtda bozor bahosida sotishi mumkin.

Bunday fondni boshqaradigan kompaniyahar bir investor ixtiyorida qancha miqdorda qimmatli qog'oz borligini va u fond qoidalariga muvofiq olingan daromadning qancha qismini qayta investisiya qilishini nazorat qiladi. O'zaro fondlar kapital bo'linishini, hisob olib borilishini va daromad qayta investisiya qilinishini, shuningdek mablag'lar va risklar diversifikatsiya qilinishi uchun samarali mablag'larni ta'minlaydi.

O'zaro fondlarning ikkita asosiy turi mavjud: ochiq va yopiq. Ochiq turdagi o'zaro fondlar o'zlari emissiya qilgan aksiyalarni bir aksiya hisobidan sof aktivlar bahosi bo'yicha sotish va sotib olish majburiyatini o'z zimmlariga oladilar. NAV ko'rsatkichini hisoblash chiqish uchun fond portfelidagi barcha qimmatli qog'ozlarning bozor qiymati ular muomalaga chiqargan barcha aksiyalar soniga bo'linadi. Oxirgi ko'rsatkich ochiq turdagi fondlarda uning ishtirokchilari fondning yangi aksiyalarini sotib olishlari va eskilarini sotishlari sayin har kuni o'zgarib turadi.

Yopiq turdagi fondlar bir aksiya hisobidan sof aktivlar bahosi bo'yicha o'z aksiyalarini sotmaydilar va emissiya qilmaydilar. Bunday fondlarning aksiyalari boshqa oddiy aksiyalar singari brokerlar orqali sotiladi va ularning bahosi bir aksiya hisobidan sof aktivlar bahosidan farq qiladi.

5. Investision banklar

Investision banklar – bu shunday firmalarki, ular-ning asosiy vazifasi xususiy kompaniyalar, hukumat va boshqa tashkilot-larga o'z faoliyatini moliyalashtirish uchun zarur mablag'larni jalb qilishda yordam berishdan iborat. Shu maqsadda investision banklar o'z mijozlarining qimmatli qog'ozlari chiqarilishini tashkil etadilar. Bundan tashqari, ular ba'zida hatto firmalar qo'shilishiga yoki bitta firma boshqasi tomonidan "yutib yuborilishi"ga ta'sir ko'rsatadilar (imkoniyat yaratadilar).

Investision banklar ko'pincha *anderryayting*, yoki o'zlari bozorda joylashtiradigan *qimmatli qog'ozlarga obuna* bilan shug'ullanadilar. Anderryayting mohiyatan emitent uchun o'ziga xos sug'urta hisoblanadi, chunki investision bank emitentning chiqarilgan qimmatli qog'ozlarini kafolatli joylashtirish majburiyatini o'z zimmasiga oladi. Agar qimmatli qog'ozlar tashqi investor tomonidan sotib olinmasa, u holda investision bank shu qimmatli qog'ozlarni emitentdan oldindan belgilangan narxda, ya'ni kafolatlangan narxda sotib oladi.

Ko'p mamlakatlarda universal banklar Amerika investision banklari vazifalarini bajaradilar, ammo AQSHda 1933 yilda qabul qilingan Glass-Stigal qonuniga muvofiq tijorat banklariga anderryaytingga taalluqli bo'lgan ko'pgina faoliyat turlari bilan shug'ullanish man etilgan. Biroq, so'nggi yillarda AQSHning bu banklariga bu kabi xizmatlar ko'rsatishga ruxsat etildi.

6. Venchur kompaniyalariga kapital qo'yuvchi firmalar va aktivlarni boshqaruvchi firmalar

Venchur kompaniyalariga kapital qo'yuvchi firmalar (venturekapital firms) investisiya banklariga o'xshash, lekin bitta farqi ularning mijozlari yirik korporatsiyalar emas, balki o'z faoliyatini endi boshlagan firmalardir. Bunday yosh kompaniyalarning boshqaruvchilari tajribasiz bo'lib, ular nafaqat moliyaviy yordamga, balki biznesni olib borish borasida maslahatga ham muhtoj bo'ladilar. Mazkur bo'limda o'rganiladigan firmalar aynan shunday xizmatlar ko'rsatadilar.

“Venchur kapitalistlari” (ya’ni “venchurli” kapital qo’yilmalari bilan shug’ullanadigan kompaniya yoki bank) yangi biznesga pul tikadi (qo’yadi) va boshqaruv xodimlariga firmani “ommaga chiqishga tayyor” bo’ladigan holatga ko’tarishga, boshqacha qilib aytganda, o’z aksiyalarini keng doiradagi investorlarga sotishni boshlashga yordam beradi. Bu darajaga ko’tarilgach, “venchur kapitalisti”, odatda, kapitaldagi o’z ulushini sotadi va yangi venchur kompaniyasi bilan shug’ullanishni boshlaydi.

Bu kabi firmalar, ko’pincha, *investisiyalarni ishonchli (ishonch bo’yicha) boshqaruvchi kompaniya* deb ataladi. Ular maslahat beradilar va ko’p hollarda o’zaro va Pensiya fondlarini hamda boshqa aktivlar birlashmalarini alohida shaxs, firma va davlat tashkilotlari manfaatlari yo’lida boshqaradilar. Ular mustaqil firma bo’lishi yoki boshqa kompaniya tarkibiga uning bo’limi sifatida kirishlari, masalan, trust kompaniyasi bankning, sug’urta kompaniyasining yoki brokerlik firmasining bir bo’lagi bo’lishi mumkin.

7. Axborot xizmatlarini ko’rsatuvchi firmalar

Moliyaviy xizmatlarni ko’rsatuvchi ko’pgina firmalar, qo’shimcha faoliyat sifatida xilma-xil moliyaviy axborotlarni yig’ish va tarqatish bilan shug’ullanishadi. Biroq, faoliyatning aynan ushbu sohasiga ixtisoslashgan kompaniyalar mavjud. Reyting agentliklari axborot xizmatlarini ko’rsatuvchi eski kompaniyalardan hisoblanadi. Masalan, *Muudis* va *Standard & Pors* reyting agentliklari qimmatbaho qog’oz emitentlarining kredit reytingini, *Best’s* firmasi esa – sug’urta sohasidagi kredit reytingini aniqlashga ixtisoslashgan. So’nggi yillarda turli xizmatlar taklif etuvchi kompaniyalar doirasida moliyaviy ko’rsatkichlar tahlilini o’tkazish bo’yicha (masalan, *Bloomberg* va *Reuters*) yoki turli xil o’zaro fondlarning faoliyati natijalari to’g’risida statistik ma’lumotlar taqdim etish bo’yicha (masalan, *Upper*, *Momingstar* va *SEI*) firma va bo’limlar tobora ko’p paydo bo’lmoqda. O’zbekistonda, jumladan, ko’proq tijorat banklarining faoliyatini xarakterlaydigan ma’lumotlarni taqdim etuvchi bunday firmalardan biri “axborreying”dir.

9-mavzu Moliyaviy infratuzilma va moliyaviy tizimni tartibga solish

1. Moliyaviy tizimning sohalari va bo’g’inlari.

Ijtimoiy ishlab chiqarishning turli sharoitlarida moliyaning rivojlanish konuniyatini taxlil qilish moliyaviy munosabatlarning mohiyatida umumiy belgilar mavjudligidan guvohlik beradi. Bu moliyani amal qilishining ob’ektiv sabablari va shartlarini saklanib kolinganligi bilan ta’riflanadi. Bularning orasida ikkitasi ajralib turadi: tovar-pul munosabatlarining rivojlanishi va bu munosabatlarning sub’ekti sifatida davlatning amal qilishi. Boshqa qiymat kategoriyalaridan farkli ravishda, misol uchun, pul, kredit, mehnatga xak to’lash fondi va boshkalar, moliya davlatning amal qilishi bilan organik bog’likdir.

Birok, barcha moliyaviy munosabatlar mohiyatidagi umumiy belgilarning mavjudligi ular ortasidagi ma’lum farqlarni rad etmaydi.

Ma’lumki, moliya tizimi moliya munosabatlarining turli bug’inlari yigindisini bildiradi. Ularning har biri pul mablaglari fondlarini shakllantirish va ishlatilishidagi xususiyatlari, ijtimoiy takror ishlab chiqarishdagi rolining turlichaligi bilan xususiyatlanadi. Moliya tizimi moliya munosabatlarining kuyidagi soxalarini uz ichiga oladi: davlat byudjeti, nobyudjet fondlar, davlat krediti, mulkiy va shaxsiy sug’urta fondlari, fond bozori, turli mulkchilik shaklidagi korxonalar moliyasi.

Barcha sanab utilgan moliyaviy munosabatlarni ikkita kichik guruxga bulish mumkin. Bular - makrodarajada kengaytirilgan takror ishlab chiqarish extiyojlarini ta’minlovchi umumdavlat moliyasi, xamda mikrodarajada takror ishlab chiqarish jarayonini pul mablaglaribilan ta’minlash uchun kullaniladigan xujalik yurituvchi sub’ektlar moliyasi. Mazkur guruxlashni shartli tarzda kuyidagi sxema orkali ifodalash mumkin.

Moliya tizimi

Umumdavlat moliyasi :

- Davlat byudjeti;
- Nobyudjet fondlar;

- Davlat krediti;
- Mulkiy va shaxsiy sug'urta fondlari;
- Fond bozori.

Xujalik yurituvchi sub'ektlar moliyasi:

- Davlat korxonalari moliyasi;
- Jamoa korxonalari moliyasi;
- Xususiy firmalar moliyasi;
- Xissadorlik jamiyatlari moliyasi;
- Ijara mulki zaminidagi korxonalar moliyasi;
- Kushma korxonalar moliyasi;
- Jamoat tashkilotlari moliyasi va boshkalar.

Moliya tizimini aloxida buginlarga ajratish xar bir buginning vazifalaridagi farqlanishga, xamda markazlashgan va markazlashmagan pul fondlarini shakllantirish va ishlatish usullaridagi farqlanishga asoslanadi. Umumdavlat markazlashgan pul fondlari moddiy ishlab chiqarish soxalarida yaratilgan milliy daromadni taqsimlash va kayta taqsimlash yuli bilan tuziladi. Iqtisodiy va ijtimoiy rivojlanishdagi davlatning bajaradigan muxim roli uning ixtiyorida moliyaviy resurslarning katta qismini markazlashtirish zaruriyatiga olib keladi. Ularni ishlatish shakllari davlat byudjeti va nobyudjet fondlari orkali namoyon buladi. Bular xisobidan davlatning iqtisodiy, siyosiy va ijtimoiy vazifalarini xal etish extiyoji ta'minlanadi. Pul fondlarini tashkil kilish va ishlatish shakllari va usullari moliya tizimining kredit va sug'urta buginlari orkali kulaniladi. Markazlashmagan pul fondlari korxonalarni uzlarining pul daromadlari va jamgarmalari xisobidan tashkil topadi.

YAgona moliya tizimining asosi korxonalar moliyasi xisoblanadi, chunki ular moddiy ishlab chiqarish jarayonida bevosita ishtirok etadilar. Markazlashgan davlat fondlarining manbai moddiy ishlab chiqarish soxasida yaratilayotgan milliy daromad xisoblanadi.

Umumdavlat moliyasi xalk xujaligining barcha tarmoklari rivojlanishining ma'lum sur'atlarini ta'minlashda, moliyaviy resurslarni iqtisodiyot tarmoklari va mamlakat xududlari urtasida, ishlab chiqarish va noishlab chiqarish soxalari urtasida xamda mulk shakllari, axolining aloxida gurux va katlamlari urtasida kayta taqsimlashda yetakchi rol uynaydi.

Moliyaviy resurslardan samarali foydalanish davlatning faol moliyaviy siyosati asosidagina mumkin buladi.

Moliya tizimi orkali davlat markazlashgan va markazlashmagan pul fondlarini, jamgarish va iste'mol fondlarini soliqlar, davlat byudjeti xarajatlari, davlat kreditini kullash bilan shakllantirishga ta'sir utkazadi.

Davlat byudjeti moliya tizimining bosh bugini xisoblanadi. U davlat boshkaruv organlari funkciyalarini ta'minlash uchun markazlashgan pul fondlarini shakllantirish va ishlatish shaklidir.

Davlat byudjeti mamlakatning asosiy moliyaviy rejasi xisoblanadi va konuniy tarzda Oliy Majlis tomonidan tasdiklanadi. Davlat byudjeti orkali davlat xalk xujaligi tarakkiyotini, ijtimoiy-madaniy tadbirlarni, mudofaani, davlat xokimiyat va boshkaruv organlarini saklashni moliyalashtiradi.

Nobyudjet fondlar - bu davlat xukumati va maxalliy xokimiyatlarning byudjetga kiritilmaydigan xarajatlarni moliyalashtirish bilan boglik bulgan mablaglaridir. Nobyudjet fondlarning shakllanishi oddiy soliq tulovchi uchun soliqlardan

xech kanday fark kilmaydigan majburiy maqsadli ajratmalar xisobidan amalga oshiriladi. Nobyudjet fondlarga ajratmalar summasining asosiy qismi tannarx tarkibiga kiritiladi va ish xaki fondiga nisbatan foizlarda urnatiladi.

Nobyudjet fondlarning maqsadga muvofik amal kilishi muxim ijtimoiy tadbirlarni moliyalashtirishni operativ amalga oshirish imkonini beradi. Davlat byudjetidan farkli ravishda nobyudjet fondlar mablaglarining sarflanishi xokimiyat organlari tomonidan kamrok nazorat kilinadi. Bu, bir tomondan, ularning ishlatilishini yengillashtiradi, boshka tomondan esa, bu mablaglarni tula bulmagan xajmda sarflash imkonini beradi. SHuning uchun nobyudjet fondlar mablaglari sarflanishi nazoratini kuchaytirish maqsadida nobyud-jet fondlarni ularning sarflanishi boskichida maqsadli yunalishni saklagan xolda davlat byudjetiga konsolidaciya kilindi (birlashtirildi).

Sug'urta - ishlab chiqarish munosabatlarining zaruriy elementidir. U ijtimoiy ishlab chiqarish jarayonidagi moddiy zararlarni qoplash bilan boglikdir. Normal takror ishlab chiqarish jarayonining muxim sharti uning uzliksizligi va tuxtovsizligi xisoblanadi. Ishlab chiqarishning doimiy yangilanib borishi insonlarning barcha ijtimoiy-iqtisodiy formaciyalarda, shu jumladan rivojlangan jamiyatda xam mavjud extiyojlarini kondirish uchun zarurdir.

Agarda ijtimoiy ishlab chiqarish jarayoni tabiiy ofatlar yoki boshka favkulodda xodisalarning (yonginlar, portlashlar, epidemiyalar va b.) salbiy okibatlari ta'sirida tuxtasa yoki buzulsa, u xolda jamiyat avvalo turli oldini olish tadbirlarini amalga oshirishga, mabodo ular kuzlangan natijani bermasa, u xolda yetkazilgan moddiy zararni qoplashga, ishchi kuchini takror ishlab chiqarishning normal sharoitlarini kayta tiklashga majbur buladi.

Inson va tabiiy ofatlar urtasidagi karama-karshilik bilan asoslangan ijtimoiy ishlab chiqarishning tavakkalchilik xarakteri birinchi navbatda, tabiiy va boshka ofatlarning salbiy okibatlarini oldini olish, bartaraf kilish va lokalizaciya kilish, xamda yetkazilgan zararni suzsiz qoplash buyicha insonlar urtasidagi munosabatlarni yuzaga keltiradi. Bu ob'ektiv munosabatlar insonlarning erishgan xayot darajasini saklab kolishga bulgan real va mavjud extiyojini aks ettiradi. Mazkur munosabatlarni aloxida xususiyatlar ajratib turadi va ularning yigindisi ijtimoiy ishlab chiqarishni sug'urtaviy ximoyalash iqtisodiy kategoriyasini tashkil etadi.

Sug'urta iqtisodiy kategoriya sifatida moliya kategoriyasining tarkibiy qismi xisoblanadi. Ammo, moliya tulaligicha daromadlarni taqsimlash bilan boglik bulsa, sug'urta esa fakatgina kayta taqsimlash munosabatlarinigina kamrab oladi.

Sug'urtaning xususiyatlarini ochib beruvchi belgilarini kuyidagicha keltirishimiz mumkin:

1. Sug'urtada tusatdan, oldindan kuzda tutilmagan va yengib bulmaydigan xolatlar, ya'ni saklagan xolda davlat byudjetiga konsolidaciya kilindi (birlashtirildi).

Sug'urta - ishlab chiqarish munosabatlarining zaruriy elementidir. U ijtimoiy ishlab chiqarish jarayonidagi moddiy zararlarni qoplash bilan boglikdir. Normal takror ishlab chiqarish jarayonining muxim sharti uning uzliksizligi va tuxtovsizligi xisoblanadi. Ishlab chiqarishning doimiy yangilanib borishi insonlarning barcha ijtimoiy-iqtisodiy formaciyalarda, tu jumladan rivojlangan jamiyatda xam mavjud extiyojlarini kondirish uchun zarurdir.

Agarda ijtimoiy ishlab chiqarish jarayoni tabiiy ofatlar yoki boshka favkulodda xodisalarning (yonginlar, portlashlar, epidemiyalar va b.) salbiy okibatlari ta'sirida tuxtasa yoki buzulsa, u xolda jamiyat avvalo turli oldini olish tadbirlarini amalga oshirishga, mabodo ular kuzlangan natijani bermasa, u xolda yetkazilgan moddiy zararni qoplashga, ishchi kuchini takror ishlab chiqarishning normal sharoitlarini kayta tiklashga majbur buladi.

Inson va tabiiy ofatlar urtasidagi karama-karshilik bilan - asospangan ijtimoiy ishlab chiqarishning tavakkalchilik xarakteri, biri nchi navbatda, tabiiy va bashka ofatlarning salbiy okibatlarini oldini olish, bartaraf kilish va lokalizaciya kilish, xamda yetkazilgan zararni suzsiz qoplash buyicha insonlar

urtasidagi munosabatlarni yuzaga keltiradi. Bu - ob'ektiv munosabatlar insonlarning erishgan xalet darajasini saklab kolishga bulgan real va mavjud extiyojini aks ettiradi. Mazkur munosabatlarni aloxida xususiyatlar ajratib turadm va ularning yigindisi ijtimoiy ishlab chiqarishni sug'urtavmy ximoyalash iqtisodiy kategoriyasini tashkil etadi.

Sug'urta iqtisodiy kategori sifatida moliya kategoriyasining tarkibiy qismi xisoblanadi. Ammo,moliya tulaligicha daromadlarni taqsimlash bilan boglik bulsap, sug'urta esa fakatgina kayta taqsimlash munosabatlarinigina kamrab oladi.

Sug'urtaning. xususiyatlarini ochib beruvchi belgilarini quyidagicha keltirishimiz mumkin:

1. Sugurkada tusatdan, oldindan kuzda tutilmagan va yengib bulmaydigan xolatlar, ya'ni sug'urta xolatlari ektimoli mavjudligi bilan asoslanuvchi kayta taqsimlash pul munosabatlari yuzaga keladi.
2. Sug'urtada kurilgan zararni sug'urta ishtirokchilari, ya'ni sug'urtalanuvchilar urtasida qoplash amalga oshiriladi. Zararni bunday qoplash usuli zarar kuruvchi xujaliklar soni doimo sug'urta ishtirokchilari sonidan kam bulish extimolligiga asoslanadi, ayniksa ishtirokchilar soni yetarlicha katta bulganda.

Zararni bunday qoplashni tashkil kilish uchun maqsadga yunaltirilgan sug'urta fondi tashkil kilinadi. Bu fond sug'urta ishtirokchilarining badallari xisobidan shakllantiriladi. Sug'urta fondining mablag'lari fakatgina uni tavdkil kilgan urtasida ishlatiladi, sug'urta badalining xajmi esa xar bir katnashchining zararni qoplashdagi ulushini bildiradi. SHuning uchun, sug'urta katnashchilarining doirasi kanchalik keng bulsa, sug'urta badalining xajmi shunchalik oz va sug'urta x,am samarali buladi. Agarda sug'urtada millionlab sug'urtalanuvchilar ishtirok etsa va yuz millionlab ob'ektlar sug'urtalansa, u xolda minimal badallar xisobiga maksimal zararlarni qoplash imkoni paydo buladi.

3. Sug'urta zararlarni ioplashni x;ududiy birlik va malum vakt davomida amalga oshirishni kuzda tutadi. Bunda yil davomida sug'urtalanuvchi xujaliklar urtasida sug'urta fondini xududlar buyicha samarali kayta taqsimlash uchun yetarlicha katta xudud va anchagina sug'urtalashga tegishli ob'ektlar talab kilinadi. Fakatgina Mazkur shartga rioya kilish bilangina katta xududlarni kamrab oluvchi tabiiy ofatlar yetkazgan, zararlarni qoplash imkoni buladi.

Zararni sururta yordamida qoplash ma'lum vav;t davomida amalga oshiriladn, chunki iktiyoriy sug'urta doimo muddat bilan chegaralanadi.

Sug'urta - bu uning katnashchilari urtasmda kurilishi mumkin bulgan zararlarni qoplashga muljallangan maqsadli sururta fondlarini badallar kisobidan shakllantirish bilan boglik bulgan kayta taqsimlash munosabatlari yigindisi.

Suturtaning iqtisodiy moxiyatiga uning funkciyalari mos keladi. Ular sug'urtani moliya tizimining bir bugini sifatida xususiyatlarini oydinlashtirishning tashki shakllari xisoblanadi.

Sug'urtaning turtta funciyasi mavjud:

1. Tavakkalchilik.
2. Oldini olish.
3. Jamgarma.
4. Nazorat.

Asosiysi tavakkalchilik funkciyasi xisoblanadi, chunki sug'urtaviy tavakkal zarar extimolligi sifatida talofat kurgan xujaliklarga pullik yordam kursatish buyicha sug'urtaning asosiy yunalishi bilan bevosita boglik. Aynan tavakkalchilik funkciyasining amal kilish doirasida suturta ishtirokchilari urtasida bulishi mumkin bulgan sug'urta xodisalari okibatlari bilan boglik pul shakklidagi kiymatning kayta taqsimlanishi ruy beradi. Oldini olish funkciyasi sug'urta fondi mablaglarining bir qismi xisobidan sug'urta tavakkalchiligini kamaytirish buyicha tadbirlarni moliyalashtirishga yunaltirilgan. Xayot sug'urtasida suturta kategoriyasi kredit kategoriyasi bilan xayotni ma'lum muddatgacha sug'urtalash shartnomalari buyicha mablaglarni jamgarishda ancha yakinlashadi. Xayot sug'urtasi

orkali pul mabpaglarini jamgarish oilaviy sharoitda sug'urtaviy ximoyaga bulgan extiyoj bilan boglikdir. SHu bilan sug'urta jamgarish funkciyasini xam bajarishi mumkin. Sug'urtaning nazorat funkciyasi sug'urta fondini kat'iy maqsadli shakllantirilishi va uning mablaglaridan tugri foydalanishdan iborat. Mazkur funkciya yuqoridagi uch specifik funkciyalardan kelib chikadi va konkret sug'urta munosabatlarida ular bilan birga namoyon buladi. Nazorat funkciyasiga mos ravishda konunchilik va instruktiv xujjatlar asosida sug'urta amallarini tugri bajarilishi ustidan moliyaviy sug'urta nazorati amalga oshiriladi.

Sug'urtani amalga oshirish jarayonida sug'urta ishtirokhchilarining turlicha sug'urtaviy manfaatlarini namoyon bulishi, suturtaga tegishli ob'ektlarning turlichaligi, sug'urta xodisalarining keng kulamliligi va boshka omillar bilan boglik bulgan murakkab specifik munosabatlar yigindisi yuzaga keladi. SHu munosabat bilan u yoki bu konkret sug'urta munosabatlarini maxsus terminologiya yordamida aks ettirish zaruriyati tabiiydir.

Sug'urta terminologiyasi yordamida sug'urtalovchi va sug'urtalanuvchilar urtasida bir tilda suxbat olib borish, sug'urta shartlarini tushunish, unda ishtirok etayotgan tomonlarning xukuk va majburiyatlarini aniqlash, sheriklar bilan amaliy munosabatlari olib borish, reklama va boshka sug'urta ishlarini amalga oshirish mumkin buladi.

Mulkiy va shaxsiy sururta fondlari baxtsiz xodisalar va tabiiy ofatlar natijasida kurulishi mumkin bulgan zararlarning qoplanishini ta'minlaydi, shuningdek ularning oldini olishga kumaklashadi. Fond bozori moliya-kredit tizimi burinlarida muxim urin egallaydi. Fond bozorini mustakil tarzda aloxida qismlarga bulish mumkip, chunki fond bozori maxsus moliyaviy aktivlar – kimmatli kogoqlar savdosi natijasida yuzaga keladigan moliyaviy munosabatlarning muxim kurinishidan iborat.

Fond bozorining vazifasi tarmoklarga yuqori daraja daromadli kapital okib kirishi jarayonini ta'minlash xisoblanadi. Fond bozori xam kredit bugini kabi vaktincha bush pul mablarlarini jalb kilish va ulardan samarali foydalanishga xizmat kiladi.

Xujalik yurituvchi sub'ektlar moliyasi mamlakat yagona moliya tizimining asosi xisoblanadi.- U ijtimoiy maxsulot va milliy daromadni yaratish va taqsimlash jarayoniga xizmat kursatadi xamda markazlashgan pul fondlarini shakllantirishning bosh omili xisoblanadi. Korxonalar moliyasining xolatiga markazlashgan pul fondlarining moliyaviy resurslar bilan ta'minlanganligi bevosita ta'sir kursatadi. Bunda shuni aloxida ta'kidlash lozimki, korxonalar moliyasidan maxsulot ishlab chiqarish va realizaciya kilish jarayonkka faol foydalanish bu jarayonda byudjet, bank krediti xamda sug'urtaning ishtirokini rad etmaydi.

Bozor iqtisodiyoti sharoitida xujalik-operativ 'a moliyaviy mustakillik asosida korxonalar uz faoliyatlarini albatta foyda olish maqsadida tijorat asosida amalga oshiradilar. Ular mustakil ravishda maxsulot realizaciyasi tushumini taqsimlaydilar, ishlab chiqarish va ijtimoiy maqsadlardagi fondlarni shakllantiradilar va sarflaydilar, kredit resurslari va fond bozori resurslaridan foydalanib maxsulot ishlab chiqarishni kengaytirish uchun zarur mablaglarni topadilar. Tadbirkorlik faoliyatining rivojlaiishi korxonalar mustakilligining kengayishini, arziyas daplat aralashuvini bartaraf kilishning va shu bilan birga ishning xakpciy natijasi uchun javobgarlik xissining oshirinishini ta'minlaydi.

Byudjet munosabatlari deb respublika, regional, za maxallny davlat organlarining xujalik sub'ektlari, shuningdek axoli bilan markazlashgan pul fondlarini shakllantirish va ishlatish bilan boglik bulgan moliyaviy munosabatlarga aytiladi.

Uzbekiston Respublikasi "Byudjet tizimi turrisida"gi konun loyixasida (avgust, 1999Y.) davlat byudjetiga shunday ta'rif beriladi:

Davlat byudjeti - daromad manbalari va ulardan tushadigan tushumlarni kuzda tutadigan, shuningdek xarajat xajmi va yunalishi kaisi maqsadlarga ajratilishi va muddatini kursatuvchi davlatning marxkazlashgan (Oliy Majlis tomonidan shakllanish va ishlatish rejasi tasdiklanadigan) pul fondlaridir.

Moliyaviy resurslarni byudjet orkali birlashtirish davlat moliya siyosatini muvaffaqiyatli amalga oshirish imkonini beradi. Byudjet orkali markazlashgan pul resurslarini tuplash va davlat organlari tomonidan belgilangan maqsadlarga xarajatlar amalga oshiriladi.

Bu byudjet orkali milliy daromadning ma'lum qismini tuplash va uni kayta taqsimlashni bildiradi. SHuning bilan moliya tizimining tacsimlash funkciyasi amalga oshiriladi

Respublika va maxalliy davlat organlari byudjet munosabatlari orkali taqsimlangan milliy daromadni uz ixtierga oladi va aniq belgilangan maqsadlarga yunaltiradi.

Byudjet moliya resurslarini kerakli soxa va yunalishlarda jamlab davlatni iqtisodiyotni boshkarish va ijtimoiy siyosatni amalga oshirishga imkoniyat beradi. Bunda byudjet resurslarining daromad Bismi buyicha shakllanishi, undan samarali foydalanish nazorat kilinadi (moliya tizimining nazorat funkciyasi). Taqsimlash va nazorat funkciyalari orkali byudjetning shtisodiy kategoriya sifatidagi mox,iyati yuzaga chikadi. SHu yul bilan byudjet davlat daromadlari va xarajatlarini rejalashtiruvchi moliyaviy munosabatlarni bildiradi. Byudjet ijtimoiy-iqtisodiy ryvojanishga ta'sir etuvchi kudratli iqtisodiy dastak sifatida yuzaga chikadi.

Davlat byudjeta moliya tizimining muxim bugini sifatida mamlgkatning asosiy moliya rejasini tashkil etuvchi va foydalanuvchi umumdavlat pul fondidir. U mamalakatni boshkarishda yshtirok etadigan boshkz moliyaviy dastaklar ichida eng muxim urinni egallaydi. Axiyatli tomoni shundaki, u uzida jamiyat daromadining ma'lum qismini mujassamlashtiradi.

Byudjet kkfilishining moxiyatini ochib berishda biz byudjet tizimiping burgshlarii, uni tashkil etish va boshkarish, Uzbekistoi Respublikasi davlat byudjetining tarkibini kurib chikamiz.

Uzbekiston Respublikasi davlat byudjeta kuyidagilarni uz ichiga oladi:

1. Respublika byudjeta; I
2. Korakalpogiston Respublikasi byudjeti va maxalliy byudjetlar;
3. Davlatning maqsadli fondlarining byudjetlari.

Davlat moliyasi davlatni kerakli iqtisodiy, ijtimoiy va siyosiy funkciyalarini bajarish uchun pul mablaglari bilan ta'minlashga kndalgan MOLIYA tizimining muxim bo'g'inidir. Davlat moliyasi tarkibpga kuyidagilar kiradi: -

davlat byudjeti

byudjetdan tashkari fondlar.

Davlat krediti

Davlat korxonalari moliyasi.

Sanab utilgan turli xildagi funkional vazifalarni bajaradigan zvenolar buyicha davlat iqtisodiy va ijtimoiy jarayonlarning tarmokli va xududiy muammolarining yechimlari keng mikiyosda ta'sir kursatadi.

Davlat moliyasi tarkybida aloxida urinni egallaydigan byudjetdan tashkari fondlar tegishli xukumat organlarining byudjetiga boglik bulmaydi va mustaqil yuridik shaxs xukukiga egadirlar. Byudjetdan tashkari fondlar xukumat organlari kabul kilgan konun doirasida tashkil etiladi.

Byudjetdan tashkari fondlar — umumdavlat moliyasining muxim bogini bulib, ularning faoliyati kat'iy belgilangan, manbalirni tashkil etish yullari kursatilgan, pul fondlari bilan foydalanish yullarining tartibi aniqlab berilgan, davlat xukumatining yuqori organlarini tegishli aklari asosida uz faoliyatini amalga oshiradilar.

-Byudjetdan tashkari fondlarni:

Konsolidaciyalashgan (birlashtirilgan) byudjetga kushiladigan fondlar;

Konsolidaciyalashgan (birlashtirilgan) byudjetga kushilmaydigan' fondlarga ajratish mumkin.

Funkcional jixatiga kura va boshkaruv darajasiga kura byudjetdan tashkari fondlar turli xil buladilar. Ularni funksional jixatiga kura iqtisodiy yoki ijtimoiy fondlarga bulish mumkin. Boshkaruv darajasiga karab esa umumdavlat, respublika va regional fondlarga bulish mumkin.

Uzgarishga boy iqtisodiy sharoit kupincha boshkaruv karorlarini tez kabul kilish zarurligini belgilab kuyadi, shu katorda moliyaviy resurslarni kayta taqsimlanishida xam. Byudjet mablaglaridan foydalanishni xukumat organlari konun asosida kat'iy tasdiklab bersa, byudjetdan tashkari fondlar esa ijroiya organlari orkali belgilanadi. Konun asosida tasdiklangan byudjet parlament tomonndan nazorat kilinadi, byudjetdan tashkari fondlar esa konun chshkaruvchp organlar tomonidan nazorat kilinmaydi. Bu xam byudjetdan tashkari frndlarni iqtisodiy sharoitga operativ moslashishini tezlatadi.

Byudjetdan tashkari fondlarni tashkil etilishining muvofikligini ta'minlovchi yana bir muxim omil - bu byudjet takchilligidir. Xarajatlarni daromaddan usib ketishi kuchayishiga moliyaviy resurslarni fakat kidirib topishda emas, balki korxonalar, tashkilotlar va axolidan tushgan mablaglarni kayta guruxlanishini xam talab etadi. Va nixoyat, xujalik yuritishning va xususiylashtirishning kup kirrali shakllari, byudjet shakllari bilan bir katorda jamiyatda pul mablaglarni kayta- ktaqsimlashni yangi usullarini kullash zaruriyatini kat'iy talab etadi.

SHunday kilib, byudjetdan tashkari fondlar - bu, jamiyatshshg ayrim mablaglarini moliyalashtirish va kompleks ravishda operativ mustakillik asosida sarflash uchun, davlat orkali jalb kilinadigan moliyaviy resurslarni kayta taqsimlash va foydalanish usulidir. Garb mamlakatlarida bunday fondlarning soni 30 dan 80 gachadir.

Davlat krediti bu shunday pul munosabatlar tartibiki, unda davlat karzdor bulib, karz beruvchi bulib esa yuridik yoki jismoniy shaxslar maydonga chikadilar.

Davlat krediti birinchi marta kapitalning dastlabki jamgarilishi davrida, ya'ni XVII-XVSH asrda paydo bulgan edi. Yevropa yirik mamlakatlarining xarbiy yurishlari orkali davlat xarajatlari, xazinaga tushadigan soliqlardan anchagina ko'payib ketdi. Xarajatlarni daromadlar bilan tenglashtirishda davlat krediti dastak bulib xizmat kilgandi.

Xozirgi zamon rivojlangan davlatlarida esa davlat krediti o'zining eng yuqori darajasiga kutarildi, chunki xozir davlatlarning xarajatlari usib bormokda, uni qoplash uchun davlat doim soliq bilan birgalikda davlat kreditiga murojaat kiladi. Ayniksa davlat krediti kabi daromadlar xisobiga byudjet kamomadini qoplash jarayonida kuprok muxtojlnk seziladi.

Zayomlarning ijtimoiy-iqtisodiy moxiyati xuddi soliqlar kabi davlatning muxim moliyalashtirish manbai xisoblanadi va davlat xazina majburiyatlarini ifodalaydi. Davlat krediti orkali olingan mablaglar rivojlangan davlatlar tomonidan fakat uzi emas, balki ularni foizlari bilan kaytarib berishi kerak ya'ni zayomlar, davlat kimmatli kogozi sifatida maydonga chikadi. Lekin rivojlangan mamlakatlarda kreditni kaytarish uchun ularning fakatgina bitta manbai — u xam bulsa soliqdan keladigan daromadlari mavjuddir. SHuning uchun zayomlar kanchalik kup chikarilsa, ularni kaytarish uchun shuncha kup soliq daromadlari talab etiladi.

Davlat krediti bilan xususi kredit urtasndagi farkni tushunib olish lozim.

Davlat zayomlarn kancha kup chikarilsa, davlatnpng karzdorligi shuncha usib boradi. Rivojlangan mamlakatlarda davlat xarajatlarn usib borishi tufayli davlat kreditining axamiyati xam oshmokda.

Yuqorida kursatnlgan karzlar fakatgina markaziy davlat karzlaridir. Rivojlangan mamlakatlarda maxalliy xukumat organlari xam uz zayomlarini chikaradilar. Bu esa uz navbatida davlat karzlarini yanada oshirib yuboradi.

Xozirgi zamon tarakkiyotining xususiyatlaridan biri - yirik rivojlangan davlatlar bir vaktning uzida karzdor, kreditor va garant beruvchi, ya'ni kafil bulishi mumkin.

Davlatlarning karzdorlik faoliyatlarini biz yuqorida kurdik. Rivojlangan davlatlar yirik kreditor sifatida ishlab chiqarishga karz beradilar, berilgan karz ustama foizi bilan kaytarib olinadi. Ba’zida davlat kreditor sifatida ishlab chiqarishni kengaytirishga xissa kkshadi. Okibatda davlat krediti orkali mamlakat yalpi maxsuloti va milliy daromadini ko`payishiga ozmi-kupmi mikdorida ta’sir etadi. Rivojlangan davlat bu faoliyatini maxsus kredit tashkilotlari orkali olib boradi.

AQSHda xalk xujaligini elektrlashtirish, kishlok joylarda uy-joy kurilishiga kredit berish boshka mamlakatlarga nisbatan kengrok rivojlangan.

Xozirgi zamon rivojlangan davlatlarida davlatning kafolatchi sifatidagi faoliyati xam rivojlapayotir. Davlat kafil bulish orkali kreditning yunalishiga va xajmiga ta’sir kursatadi. Davlat krediti tarkibnni urganuvchi ayrim nktisodchilar davlat kafilligini yashirin davlat kdrzidir deb atayaptilar, chunki bu kafillik javobgarlik demakdir. Bozor nktisodisti sharoitidagi maxalliy xukut.org organlarinipg, maxsus kredit tashkilotlari va bank kreditlari buyicha xam rivojlangan davlat javobgardir.

Moliyaviy siyosatning samaradorligini belgilash uchun jamiyatning extiyoji kanchalik kondirilganligi, qo`yilgan maqsadlar va vaznfalar amalga oshirilganligi baxolanishi lozim.

Moliyaviy siyosatga baxo berish va unga tuzatish, kkshimchalar kiritish uchun birinchi navbatda jamiyat extiyojini kondira oladigan xoldagi ijtimoiy tarakdiyot rejasini aniq bilish zarur. U rejada bulajak va yakig kelajakda amalga oshirish vaktlari belgilangan chora-tadbirlar bulishi lozim. Fakat shundagina moliyaviy siyosatni ishlab chikish va muvaffakiyatli amalga oshirish va ob’ektiv baxolash mumkin.

Moliyaviy siyosatni asosiy yunalishlaridan biri — moliyaviy resurslarni imkon qadar yuqori xajmini aniqlash va ushbu manbalar doimiyligi va uzluksizligini ta’minlashdir, chunki moliyaviy resurslar potentsiali barcha uzgarishlarning moddiy bazasidir. SHuning uchun moliyaviy siyosatni aniqlash va uning strategik va taktik asoslarini ishlab chikish uchun davlatning moliyaviy axvoli, moliyaviy potentsiali, boshkacha kilib aytganda davlatning moliyaviy imkoniyatining ob’ektivligi xaqida aniq ma’lumotga ega bulish lozim. Xukukiy demokratik davlatda statistik moliyaviy kursatkichlar ijtimoiy, mulki bulishi kerak. SHuningdek moliyaviy xisobot ma’lumotlaridan muntazam ravishda konun doirasida uz vaktida tanishib chikishga imkoniyat yaratilishi lozim.

Moliyaviy resurslarni taqsimlash va kayta taqsimlash negizida kuyidagilarni tanlash turadi:

- moliyaviy resurslar egalarini va ularni taqsimlovchilarni;
- moliyaviy resurslardan foydalanishda ustivor yunalishlarini;
- moliyaviy resurslarni tashkil etish uchun manbalar va mablaglarni jalb etish usullarini;
- davlat kulida moliyaviy resurslarni markazlashtirish darajasini.

- Bu masalalar davlatning xayot mazmuniga va funkciyalariga bogli’;
xolda yechiladi va amalga oshiriladi.

Nazorat uchun savollar

1. Moliya tizimi xaqida tushuncha.
2. Moliya tizimining institucional tarkibini tushuntirib bering.
3. Byudjetdan tashkari fondlarni sharxlab uting;
4. Sug’urta tashkilotlari xaqida umumiy tushunchalarni berib uting.
5. Xujalik yurituvchi sub’ektlar moliyasi.

Pulning vaqt qiymati (Pulning vaqtdagi qiymati; Pul nazariyasining vaqt qiymati)

Pulning vaqt qiymati pul kontekstida vaqt qiymatini aks ettiruvchi moliyadagi asosiy tushunchadir.

Pulning vaqt qiymati pul kontekstida vaqt qiymatini aks ettiruvchi moliyadagi asosiy tushunchadir. U bugungi kunda investitsiya qilish yoki iste'mol qilish qobiliyati tufayli pul kelajakka qaraganda hozirgi paytda ko'proq qiymatga ega degan g'oyaga asoslanadi. Bu bugun pulni investitsiya qilish va kelajakda ushbu investitsiyalardan daromad olish imkoniyati bilan bog'liq.

Iqtisodiy ma'noda pulning vaqt qiymati pulning ma'lum vaqtdan keyin daromad yoki foyda keltirish qobiliyati sifatida aniqlanadi. U turli vaqtlarda daromad yoki xarajatlarni solishtirish uchun ishlatilishi mumkin.

Nima uchun bu sodir bo'lmoqda?

Bir nechta sabablar bor:

Inflyatsiya: Vaqt o'tishi bilan pul inflyatsiya tufayli sotib olish qobiliyatini yo'qotadi. Bugungi kunda 100 evroga siz yiliga 100 evrodan ko'proq tovar va xizmatlar sotib olishingiz mumkin.

Investitsion imkoniyat: Bugun olingan pulni kelajakda foyda olish uchun investitsiya qilish mumkin.

Misol uchun, agar siz yiliga 10% depozitga 100 evro qo'ysangiz, bir yildan keyin sizda 110 evro bo'ladi.

Noaniqlik: odamlar odatda pulni kelajakda kutishdan ko'ra hozir olishni afzal ko'radilar, hatto kelajakdagi miqdor kattaroq bo'lsa ham. Bu noaniqlikdan voz kechish bilan bog'liq: odamlar kelajakda pulga ega bo'lish umidini emas, balki hozir borligiga ishonchni qadrlashadi.

Pulning vaqt qiymatini aniqlash:

Pulning vaqt qiymati insonning kelajakda olishi mumkin bo'lgan narsaga nisbatan bugun olishni tanlagan qiymatini belgilaydi. Bu pulni hozirgi vaqtda investitsiya qilish yoki iste'mol qilish uchun avvalroq olishni afzal ko'rish bilan bog'liq.

Vaqt qiymati tushunchasi:

Pulning vaqt qiymati tushunchasi pulning «vaqt qiymati» ga ega ekanligini ko'rsatadi, bu uni investitsiya qilishdan olinishi mumkin bo'lgan foiz yoki daromad nuqtai nazaridan ifodalanadi.

Shunday qilib, bugungi kunda olingan pul mablag'larini investitsiya qilish va qo'shimcha daromad olish yoki joriy ehtiyojlarni qondirish uchun sarflanishi mumkin bo'lgan daromad olish mumkin. Shu munosabat bilan, kelajakda olingan pul hozir foydalanish imkoniyatini yo'qotganligi sababli qadrsiz bo'lib qoladi.

Pulning vaqt qiymatini qo'llash:

Pulning vaqt qiymati tushunchasi moliya sanoatida investitsiyalar, kreditlar berish, sarflash qarorlari va boshqa moliyaviy jihatlarini baholash uchun keng qo'llaniladi.

Misol uchun, loyiha yoki investitsiya qiymatini hisoblashda nafaqat kelajakda olinadigan pul miqdori, balki uning vaqt qiymati, ya'ni ushbu pulni hozir ko'paytirish yoki iste'mol qilish imkoniyati ham hisobga olinadi.

Pulning vaqt qiymatini rasmiylashtirish:

Pulning vaqt qiymatini rasmiylashtirish turli matematik formulalar yordamida ifodalanishi mumkin, masalan, foiz stavkasi va vaqtni hisobga olgan holda pul

miqdorining kelajakdagi qiymatini (FV) yoki hozirgi qiymatini (PV) hisoblash formulasini.

Masalan, kelajakdagi qiymatni (FV) hisoblash formulasini quyidagicha ifodalash mumkin:

$$FV = PV \times (1 + r)^n$$

Qayerda:

- FV – kelajakdagi qiymat
- PV – joriy qiymat (hozirgi qiymat)
- r – foiz stavkasi (diskont stavkasi)
- n – vaqt davrlari soni

Ushbu formula vaqt va foiz stavkalarini hisobga olgan holda pulning hozirgi qiymatini kelajakdagi qiymatga qanday aylantirish mumkinligini ko'rsatadi.

Pulning vaqt qiymatining boshqa formulalari:

Kengaytma:

Oddiy foiz stavkasi: $S = P(1 + nt)$

Murakkab foiz: $S = P(1 + i/n)^{(nt)}$

Chegirma:

Oddiy foiz stavkasi: $P = S / (1 + nt)$

Murakkab foiz: $P = S / [(1 + i/n)^{(nt)}]$

Qayerda:

- S – kelajakdagi (yig'ilgan) qiymat
- P – joriy (hozirgi) qiymat
- i – yillik foiz stavkasi
- n – yillik hisoblash davrlari soni (masalan, oylar)
- t – yillar soni

Misollar:

1-misol: Siz 5 yil ichida 10 000 evro tejashni xohlaysiz. Yillik foiz stavkasi 10% bo'lsa, bugun qancha pul qo'yish kerak?

Yechim:

Murakkab foiz formulasidan foydalanamiz:

$$S = 10\,000 \text{ evro} = P (1 + 0,1)^5$$

$$P = 10\,000 \text{ evro} / (1 + 0,1)^5 = 6\,830,10 \text{ evro}$$

5 yil ichida 10 000 evro olish uchun siz bugun 6 830,10 evro depozitga qo'yishingiz kerak.

2-misol: Siz lotereyada 100 000 yevro yutib oldingiz, lekin hozir bu sizga kerak emas. Yillik daromad olish uchun uni investitsiya qilmoqchisiz. Yiliga 8% bilan pul qo'ysangiz, qancha olasiz?

Yechim:

Murakkab foiz formulasidan foydalanamiz:

$$S = 100\,000 \text{ evro} (1 + 0,08)^t$$

$$t = \log(S / 100,000) / \log(1 + 0,08) = 10,38 \text{ yil}$$

Yillik 8 000 evro (100 000 evro 0,08) daromad olasiz.

Pulning vaqt qiymati borligini hisobga olib, moliyaviy qarorlarni rejalashtirishda ushbu omilni hisobga olish kerak.

Umuman olganda, pulning vaqt qiymati moliyaviy faoliyatda, odamlar va kompaniyalarga turli vaqtlarda o'z resurslaridan eng yaxshi foydalanish to'g'risida qaror qabul qilishga yordam berishda asosiy rol o'ynaydi.

Pulning vaqt qiymati (Pulning vaqtdagi qiymati; Pul nazariyasining vaqt qiymati)
Pulning vaqt qiymati pul kontekstida vaqt qiymatini aks ettiruvchi moliyadagi asosiy tushunchadir.

Pulning vaqt qiymati pul kontekstida vaqt qiymatini aks ettiruvchi moliyadagi asosiy tushunchadir. U bugungi kunda investitsiya qilish yoki iste'mol qilish qobiliyati tufayli pul kelajakka qaraganda hozirgi paytda ko'proq qiymatga yega degan g'oyaga asoslanadi. Bu bugun pulni investitsiya qilish va kelajakda ushbu investitsiyalardan daromad olish imkoniyati bilan bog'liq.

Iqtisodiy ma'noda pulning vaqt qiymati pulning ma'lum vaqtdan keyin daromad yoki foyda keltirish qobiliyati sifatida aniqlanadi. U turli vaqtlarda daromad yoki xarajatlarni solishtirish uchun ishlatilishi mumkin.

Nima uchun bu sodir bo'lmoqda?

Bir nechta sabablar bor:

Inflyatsiya: Vaqt o'tishi bilan pul inflyatsiya tufayli sotib olish qobiliyatini yo'qotadi. Bugungi kunda 100 yevroga siz yiliga 100 yevrodan ko'proq tovar va xizmatlar sotib olishingiz mumkin.

Investitsion imkoniyat: Bugun olingan pulni kelajakda foyda olish uchun investitsiya qilish mumkin.

Misol uchun, agar siz yiliga 10% depozitga 100 yevro qo'ysangiz, bir yildan keyin sizda 110 yevro bo'ladi.

Noaniqlik: odamlar odatda pulni kelajakda kutishdan ko'ra hozir olishni afzal ko'radilar, hatto kelajakdagi miqdor kattaroq bo'lsa ham. Bu noaniqlikdan voz kechish bilan bog'liq: odamlar kelajakda pulga yega bo'lish umidini yemas, balki hozir borligiga ishonchni qadrlashadi.

Pulning vaqt qiymatini aniqlash:

Pulning vaqt qiymati insonning kelajakda olishi mumkin bo'lgan narsaga nisbatan bugun olishni tanlagan qiymatini belgilaydi. Bu pulni hozirgi vaqtda investitsiya qilish yoki iste'mol qilish uchun avvalroq olishni afzal ko'rish bilan bog'liq.

Vaqt qiymati tushunchasi:

Pulning vaqt qiymati tushunchasi pulning «vaqt qiymati» ga yega yekanligini ko'rsatadi, bu uni investitsiya qilishdan olinishi mumkin bo'lgan foiz yoki daromad nuqtai nazaridan ifodalanadi.

Shunday qilib, bugungi kunda olingan pul mablag'larini investitsiya qilish va qo'shimcha daromad olish yoki joriy yehtiyojlarni qondirish uchun sarflanishi mumkin bo'lgan daromad olish mumkin. Shu munosabat bilan, kelajakda olingan pul hozir foydalanish imkoniyatini yo'qotganligi sababli qadrsiz bo'lib qoladi.

Pulning vaqt qiymatini qo'llash:

Pulning vaqt qiymati tushunchasi moliya sanoatida investitsiyalar, kreditlar berish, sarflash qarorlari va boshqa moliyaviy jihatlarni baholash uchun keng qo'llaniladi.

Misol uchun, loyiha yoki investitsiya qiymatini hisoblashda nafaqat kelajakda olinadigan pul miqdori, balki uning vaqt qiymati, ya'ni ushbu pulni hozir ko'paytirish yoki iste'mol qilish imkoniyati ham hisobga olinadi.

Pulning vaqt qiymatini rasmiylashtirish:

Pulning vaqt qiymatini rasmiylashtirish turli matematik formulalar yordamida ifodalanishi mumkin, masalan, foiz stavkasi va vaqtni hisobga olgan holda pul miqdorining kelajakdagi qiymatini (FV) yoki hozirgi qiymatini (PV) hisoblash formulasi.

Masalan, kelajakdagi qiymatni (FV) hisoblash formulasini quyidagicha ifodalash mumkin:

$$FV = PV \times (1 + r)^n$$

Qayerda:

- FV – kelajakdagi qiymat
- PV – joriy qiymat (hozirgi qiymat)
- r – foiz stavkasi (diskont stavkasi)
- n – vaqt davrlari soni

Ushbu formula vaqt va foiz stavkalarini hisobga olgan holda pulning hozirgi qiymatini kelajakdagi qiymatga qanday aylantirish mumkinligini ko'rsatadi.

Pulning vaqt qiymatining boshqa formulalari:

Kengaytma:

Oddiy foiz stavkasi: $S = P(1 + nt)$

Murakkab foiz: $S = P(1 + i/n)^{(nt)}$

Chegirma:

Oddiy foiz stavkasi: $P = S / (1 + nt)$

Murakkab foiz: $P = S / [(1 + i/n)^{(nt)}]$

Qayerda:

S – kelajakdagi (yig'ilgan) qiymat

P – joriy (hozirgi) qiymat

i – yillik foiz stavkasi

n – yillik hisoblash davrlari soni (masalan, oylar)

t – yillar soni

Misollar:

1-misol: Siz 5 yil ichida 10 000 yevro tejashni xohlaysiz. Yillik foiz stavkasi 10% bo'lsa, bugun qancha pul qo'yish kerak?

Yechim:

Murakkab foiz formulasidan foydalanamiz:

$$S = 10\,000 \text{ yevro} = P (1 + 0,1)^5$$

$$P = 10\,000 \text{ yevro} / (1 + 0,1)^5 = 6830,10 \text{ yevro}$$

5 yil ichida 10 000 yevro olish uchun siz bugun 6830,10 yevro depozitga qo'yishingiz kerak.

2-misol: Siz lotereyada 100 000 yevro yutib oldingiz, lekin hozir bu sizga kerak yemas. Yillik daromad olish uchun uni investitsiya qilmoqchisiz. Yiliga 8% bilan pul qo'ysangiz, qancha olasiz?

Yechim:

Murakkab foiz formulasidan foydalanamiz:

$$S = 100\,000 \text{ yevro} (1 + 0,08)^t$$

$$t = \log (S / 100,000) / \log (1 + 0,08) = 10,38 \text{ yil}$$

Yillik 8 000 yevro (100 000 yevro 0,08) daromad olasiz.

Pulning vaqt qiymati borligini hisobga olib, moliyaviy qarorlarni rejalashtirishda ushbu omilni hisobga olish kerak.

Umuman olganda, pulning vaqt qiymati moliyaviy faoliyatda, odamlar va kompaniyalarga turli vaqtlarda o'z resurslaridan yeng yaxshi foydalanish to'g'risida qaror qabul qilishga yordam berishda asosiy rol o'ynaydi.

11-mavzu: Qimmatli qog'ozlar va ularning daromadlilikini baholash

2008-yil 22-iyulda qabul qilingan O'zbekiston Respublikasining «Qimmatli qog'ozlar bozori to'g'risida»gi qonuniga muvofiq «qimmatli qog'ozlar – hujjatlar bo'lib, ular bu hujjatlarni chiqargan yuridik shaxs bilan ularning egasi o'rtasidagi mulkiy huquqlarni yoki qarz munosabatlarini tasdiqlaydi, dividendlar yoki foizlar tarzida daromad to'lashni hamda ushbu hujjatlardan kelib chiqadigan huquqlarni boshqa shaxslarga o'tkazish imkoniyatini nazarda tutadi. Qimmatli qog'ozlarning qiymati O'zbekiston Respublikasi milliy valutasida ifodalanadi». Yuqorida qayd etilgan qonunga ko'ra, qimmatli qog'ozlarga aksiyalar, obligatsiyalar, xazina majburiyatlari, depozit va jamg'arma sertifikatlar, veksellar, shuningdek, hosila qimmatli qog'ozlar kiradi. Horijiy davlatlarning me'yoriy hujjatlarida qimmatli qog'ozlar «hujjat egasining bunday hujjatni chiqargan shaxsga nisbatan mulkiy huquqlarini yoki qarz munosabatlarini tasdiqlovchi pul hujjati sifatida» ancha qisqa ta'riflanadi. Huquqiy nuqtayi nazardan, an'anaviy tarzda qimmatli qog'ozlar ancha keng ma'noda ko'rib chiqiladi – ya'ni bular «mulkiy huquqlarni belgilangan shaklga va majburiy rekvizitlarga amal qilgan holda tasdiqlovchi hujjatlar bo'lib, ularni taqdim etgan taqdirdagina mazkur huquqlarni amalga oshirish yoki boshqa shaxslarga berish mumkin bo'ladi». Bu ma'noda qimmatli qog'ozlarga «quyidagilar kiradi: obligatsiyalar, veksellar, cheklar, depozit va jamg'arma sertifikatlar, bankning taqdim qiluvchiga pul beriladigan jamg'arma daftar- 6 chasi, qonosament

hamda qonun hujjatlari bilan qimmatli qog'ozlar jumlasiga kiritilgan boshqa hujjatlar». Shunday qilib, turli manbalarda, jumladan «Qimmatli qog'ozlar va fond birjalari to'g'risida»gi qonun hamda «Fuqarolik kodeksi»dagi qimmatli qog'ozlarning ta'rifi bir-biridan jiddiy tarzda farq qiladi. Qimmatli qog'ozlarni bundan ham keng ma'noda ko'rib chiqish mumkin. Yuqorida tilga olingan hujjatlardan tashqari, yana shunday, qimmatli qog'ozlarga tegishli bo'lmasada, lekin, ayrim iqtisodchilarning fikriga ko'ra, qimmatli qog'ozlar, deb tan olinayotgan hujjatlar ham mavjud, chunki ular ko'pgina hozirgi ta'riflarda qimmatli qog'ozlarning barcha asosiy belgilarini o'zida mujassamlantiradi. Gap, albatta, pul haqida borayapti. XX asrning 90-yillari o'rtalarigacha qimmatli qog'ozlarning huquqiy asoslari haqidagi masala bu qadar keskin turmagan edi. Bu shu narsa bilan izohlanadiki, o'sha yilda qimmatli qog'ozlarning rivojlangan bozori yo'q edi. Bundan tashqari, qimmatli qog'ozlar sovet siyosiy iqtisodiyot fanida qalbaki kapital bilan bog'lanardi, 90-yillargacha unga nisbatan juda salbiy munosabatda bo'lindi. Qimmatli qog'ozlarning boshqa yana bir qancha ta'riflari mavjud. Masalan, odatiy qo'llanishda ham, shuningdek, mutaxassislar ichida ham qimmatli qog'ozlarga nisbatan atamaviy chalkashlik kuzatiladi: «qimmatli qog'oz», «qimmatli qog'oz sertifikat», «qimmatli qog'ozga sertifikat», «qimmatli qog'oz blanki», «sertifikat blanki» va h.k. An'anaviy rusiyazabon iqtisodiy tushunchalar tizimida qimmatli qog'ozlar deganda aynan qog'oz, ma'lum huquqiy munosabatlarni rasmiylashtiruvchi hujjat tushuniladi. Iqtisodiy qonunlarning deyarli barcha jumllarida qimmatli qog'oz – bu hujjat. Biroq jahon amaliyoti bilan tanish bo'lgan har bir mutaxassisga shu narsa ma'lumki, rivojlangan mamlakatlarda katta miqdordagi qimmatli qog'ozlar aynan qog'ozlar, blanklarni talab qilmay- 7 digan naqdsiz shaklda chiqariladi. Ushbu qimmatli qog'ozlarni chiqarish, hisobga olish va ularning harakati to'liq ixtisoslashtirilgan korxonalar va banklarning hisobraqamlari bo'yicha buxgalteriya yozuvlari ko'rinishida amalga oshiriladi. O'zbekistonda ham, masalan, aksiyalarning katta miqdori naqdsiz shaklda, shuningdek, keng tarqalgan davlat qisqa muddatli obligatsiyalari esa, mutlaqo qog'ozsiz shaklda chiqariladi. Qimmatli qog'ozlar – bu hujjat (blankli) shaklida yoki ixtisoslashtirilgan tashkilotlar (depozitariylar)dagi hisobraqamlarda yozuvlar ko'rinishida alohida usul bilan tasdiqlanadigan, xo'jalik yurituvchi subyektlar tomonidan qarz yoki aksiyadorlik kapitali shaklida jalb etiladigan mablag'larni jalb qilish, qayta taqsimlash va qaytarib to'lash sohasidagi mulkiy hamda u bilan bog'liq nomulkiy huquqlardir. Mulkiy huquq – bu u bo'yicha iqtisodiy o'zaro munosabatlar subyektlari mol-mulkka, tovar-moddiy boyliklariga, pul mablag'lariga da'vogarlik qilishi mumkin bo'lgan huquqdir. Nomulkiy huquq – bu, masalan, aksiyadorning kompaniyaning umumiy yig'ilishida ovoz berish, emitentning faoliyati haqida axborot berilishini talab qilish va h.k. huquqidir. Qimmatli qog'ozlarning xususiyatlari Qimmatli qog'ozlarning asosiy (fundamental) xususiyatlariga aylanuvchanlik, likvidlilik va xatar kiradi. Aylanuvchanlik – bu qimmatli qog'ozning bozorda xarid qilinishga va sotilishga, shuningdek, ko'pchilik hollarda boshqa tovarlar muomalasini osonlashtiruvchi mustaqil to'lov vositasi sifatida qo'llanishiga qodirligidir. Barchaga ma'lum bo'lgan P – T (pul – tovar), T – P (tovar – pul) metamorfozalarda qimmatli qog'ozlar ham tovar sifatida, ham pul sifatida qatnashishi mumkin. Qimmatli qog'ozlar ma'lum ma'noda tovar hisoblanadi, u o'z qiymatiga va iste'mol qiymatiga ega. Ushbu alohida turdagi tovarning qiymati bir qancha omillarga bog'liq, masalan, ular tomonidan keltiriladigan daromadning hajmi,

ssuda foizining me'yori, nisbatan yuqori kurs bo'yicha sotilishi mumkinligi, korxonani boshqarishda ishtirok etish imkoniyati va hokazolar. Qimmatli qog'ozlarning iste'mol qiymati shundan iboratki, ular orqali qimmatli qog'oz egasi o'z kapitalini oshirish, saqlash, korxonani boshqarishda ishtirok etishdagi aniq talablarini qondiradi. Shu bilan birga, ba'zi holatlarda qimmatli qog'ozlarning alohida turlari (davlat obligatsiyalari, veksellar) ma'lum bir qulay vaziyatlarda pul vazifasini – muomila va to'lov vositasini ham bajarishi mumkin. Ma'lumki, ayrim mamlakatlarda ko'chmas mulk, avtomobil va boshqalar bilan hisob-kitob qilish chog'ida yuqori likvidli davlat obligatsiyalaridan to'lov vositasi sifatida foydalaniladi. Likvidlilik – bu qimmatli qog'ozning uning egasi uchun deyarli zarar keltirmagan holda tez sotilish, pul mablag'lariga aylanish qudratidir. Likvidlilikka ta'sir ko'rsatadigan omillar uchta guruhga: a) umumiy iqtisodiy omillar; b) mazkur mamlakatda qimmatli qog'ozlar bozorini tashkil qilish darajasi bilan bog'liq omillar; d) emitentning o'ziga xos xususiyatlari bilan bog'liq omillar. Umumiy iqtisodiy omillarga pul muomalasi, iqtisodiyotni davrning u yoki bu bosqichida bo'lishi, sarmoyadorlar tomonidan to'lovga qodir talabning mavjudligi bank hisob-kitoblarini amalga oshirish tezligining darajasi kabilar kiradi. Fond bozorini tashkil etish bilan bog'liq omillarga imkoniyatli sarmoyadorlarning axborotga ega bo'lish darajasi, market-meykerlar muassasasining mavjudligi, bir tranzaksiya qiymatining miqdorini kiritish mumkin. Alohida emitent darajasida qimmatli qog'ozlarning likvidliliigi, avvalo, uning moliyaviy ahvoliga, amal qilishi muddatiga, zararsiz faoliyat ko'rsatishiga, to'lanadigan daromadlarning miqdoriga, rivojlanish taxminlari hamda istiqbollari va hokazolarga bog'liq. So'zsiz, bu ma'noda fond birjalarida 9 baholanadigan qimmatli qog'ozlar eng yuqori likvidli qimmatli qog'ozlar bo'lishi tabiiy. Xatar – qimmatli qog'ozlar (shu jumladan, investitsiyalar bilan) operatsiyalari bilan bog'liq yo'qotishlar va muqarrar ravishda ularga xos ehtimollardir. Qimmatli qog'ozlar operatsiyalariga doir xatarlar qandaydir bir operatsiyani bajarishda ko'pgina tasodifiy omillarning unga ta'siri tufayli istalgan natijaga ega bo'lmaslik ehtimoli bilan bog'liq. Ushbu bozordagi deyarli har qanday operatsiya uning ishtirokchilari (emitentlar, sarmoyadorlar yoki vositachilar) u yoki bu xatar darajasini o'z bo'yniga olishini anglatadi. Endigina o'zining fond bozorlarini tashkil etayotgan mamlakatlarda bozorlar ishtirokchilari uchun xatarlar bozor munosabatlarining ko'p yillik tarixiga ega bo'lgan mamlakatlardagiga qaraganda bir necha marta yuqori. Fond bozoridagi faoliyat xatarining turli xillari bilan bog'liq. Shuning uchun qimmatli qog'ozlar bozorining professional ishtirokchilariga o'z faoliyatida xatarlarning turli xillarini inobatga olishiga to'g'ri keladi, bular: inflatsiya jarayonlari, tarmoqlar va mintaqalarning o'ziga xos xususiyatlari bilan bog'liq makroiqtisodiy xatarlar; emitentning to'lovga qodirligi va kredit qobiliyati bilan bog'liq korxonaning xatarlari; portfelni boshqarish xatarlari va texnikaviy xatarlar, ularga yilinchilik, operatsion, selektiv xatarlar, hisob-kitoblarni tartibga solish bilan bog'liq xatarlar va hokazolar kiradi. Rivojlangan mamlakatlar amaliyoti xatarining har bir turiga qarshi turuvchi sug'urtalash shakllari va usullarini ishlab chiqdi. Sobiq Ittifoq hududi mamlakatlarida qimmatli qog'ozlar operatsiyalari bilan bog'liq xatarlarni sug'urtalash hozircha yetarli darajada rivojlanmagan. Bunday xatarlarni sug'urtalash qimmatli qog'ozlar bozori va sug'urta ishining birlashishidagi eng muhim faoliyat sohalaridan biri hisoblanadi, uni mamlakat amaliyotida juda yaqin yillar ichida o'zlashtirish vazifasi turibdi.

12-MAVZU. MOLIYA VA RISKLAR

Reja:

1.Risk va daromadning muqobil ko‘rinishi

2.Tizimli risk va byetalar

3.Portfellar va omil modellar

4.Portfellar va diversifikatsiyalash

5.Kutilgan qaytim stavkasi

1. Risk va daromadning muqobil ko‘rinishi (arbitraj narxlash nazariyasi)

2011-yil fevral oyida Home Depot, Kampbell Soup Korparatsiyalari, va mashina ijara kompaniyasi Avis byudjet Group o‘zlarining daromadlarini e‘lon qiladigan boshqa ko‘plab kompaniyalar qatoriga qo‘shildi. Home Depot o‘zining to‘rtinchi chorakdagi foydasi o‘tgan yilga nisbatan 72 %ga ko‘payganini e‘lon qildi.

Kompaniyaning har bir aksiyalardan daromadi 36 sentga oshib osonlikcha tahlilchilar 31 sent hisobidan oshib ketdi. Kampbell Soup Korparatsiyaning har bir aksiyalardan olgan daromadi esa 71 sentni tashkil etib bozor tahlilchilar aynan kutganidek bo‘ldi. Avis byudjetning holatida, tahlilchilar har bir aksiyadan 7 sent yo‘qotishni taxmin qilayotgan edi, lekin kompaniya aslida har bir aksiyadan 36 sent yo‘qotdi.

Siz bu uch kompaniya holatlarni yaxshi yangilik, hech qanday yangilik yo‘q va yomon yangilik aks ettiradi deb kutganizda va siz odatda haq bo‘lasiz. Garchi, Home Depotning aksiyalari bahosi biroz 1 %dan ko‘proq tushib ketganda ham, Kempbell Soupsning ham aksiyalari bahosi 3,9 %atrofida tushganda ham va Avis Byudjet aksiyalari narx 1 %dan biroz ko‘payganda ham.

Biz oldingi mavzuda aksiyalar riskining 2 turga: tizimli va tizimsiz riskka bo‘linishini o‘rgandik. Tizimsiz risk portfellarni diversifikatsiya qilish bilan bartaraf etilishi mumkin, lekin tizimli riskni bartaraf etib bo‘lmaydi. Buning natijasida, portfellarda alohida aksiya masalalarning faqat tizimli riski bor. Biz shuningdek tizimli riskni beta orqali eng yaxshi o‘lchash mumkinligini o‘rgandik. Nihoyat, biz moliyaviy aktivlarni baholash modeli (MABM) bo‘yicha aksiyalardan kutilgan daromadning betaga chiziqli bog‘liqligini o‘rgandik. Bu bobda, biz betalarning qayerdan kelishini va aktivlarni baholashda arbitrajning muhim rolini yaqindan o‘rganamiz.

2.Tizimli risk va betalar

Biz o‘rganganimizdek, har qanday aksiyalarning daromadini qo‘ydagicha yozish mumkin:

$$R=R+U$$

Bu yerda

R - haqiqiy daromad,

R - kutilayotgan daromad

U - daromadning kutilmagan bir qismi ifodalaydi. Bu yerda U - *kutilmayotgan* voqea hodisa natijasidagi risk aks ettadi.

Biz ma‘lumki har qanday aksiyalarning riski yana qo‘shimcha ikki turga bo‘linadi: **Tizimli va tizimsiz**. Biz qo‘ydagicha yozishiz mumkin:

$$R=R+m+e$$

Bu yerda biz **m** harfini tizimli riskni ifodalash uchun ishlatdik va Greek harfi epsilon, **e**, tizimsiz riskni ifodalaydi. Shu narsa ma‘lumki, 2 ta kompaniya daromadining tizimsiz qismlari bir-biriga bog‘liq bo‘lmaydi, bu tizimli qismlar ham bog‘liqmas degani emas. Bunga qarama-qarshi, ikkita alohida kompaniyaga bir xil tizimli risk ta’sir qilganda ularning umumiy daromadlari bir biriga bog‘liq bo‘ladi.

Misol uchun, inflyasiya haqida xabar ma‘lum darajada deyarli barcha kompaniyalar ta’sir qiladi. Inflyasiyaning kutilmagan o‘zgarishlari alohida aksiyalar tushumiga qanchalik ta’sir qiladi? Agar yangiliklarda inflyasiya oshishi kutilayotganda aksiyalar ham ko‘tariladigan bo‘lsa, biz uni inflyasiya bilan ijobiy bog‘liq deymiz.

Qachonki inflyasiya oshishi kutilayotganda agar aksiyalar pasayotgan bo'lsa yoki aksiyalar oshayotganda holda inflyatsiya qisqa tushishi kutilyotgan bo'lsa unda bir biriga salbiy bog'liq bo'ladi. Kam holatlardagina aksiyadan tushadigan daromad inflyasiya bilan bo'g'liq emas, inflyasiya unga hech qanday ta'siri yo'q bo'ladi.

Biz **beta koeffitsiyent**idan foydalanib aksiyalar bilan bog'liq inflyasiyaga tizimli riskning ta'sirini ko'ramiz. Beta koeffitsiyenti, β bizga aksiyadan tushumning tizimli riskga ta'sirini bildiradi. Oldingi bobda, beta qimmatli qog'ozlarning ma'lum bir risk omiliga ta'siri orqali o'lchandi, ya'ni portfel bozordagi daromadlar orqali. Biz moliyaviy aktivlarni baholash modelini ishlab chiqish uchun ta'sirchanlikning bu to'rini ishlatdik. Chunki, biz hozir tizimli risklarni ko'p to'rini ko'rib chiqamiz, bizning hozirgi ishimiz avvalgi savollardagi ishimizni umumlashtirish sifatida ko'rish mumkin.

Agar kompaniyaning aksiyalari inflyasiya riskiga ijobiy bog'liq bo'lsa, o'sha aksiyada musbat inflyasion beta bor. Agar inflyasiyaga salbiy bog'liq bo'lsa, uning inflyasiya betasi manfiy: agar u inflyasiyaga bog'liq bo'lmasa, uning inflyasion betasi nolga teng. Buni tasavvur qilish qiyin emas ma'lum bir aksiyalar musbat inflyasion betalar va boshqalari manfiy inflyasion betalardir.

Oltin koniga ega kompaniyaning aksiyalari musbat inflyasion beta bo'lishi mumkin, chunki kutilmagan inflyasiyaning ko'tarilishi odatda oltin narxi ko'tarilishi bilan bog'liq. Boshqa tomondan, bir avtomobil kompaniyasi inflyasiya ko'tarilishi natijasida qattiq tashqi raqobatga duch kelishi mumkin ish haqiga yuqori haq to'lashi kerak degan ma'noni anglatadi, lekin kompaniya bu ortishi qoplash uchun o'z narxlarini oshiro olmaydi. Bu foydani kamaytiradi, kompaniyaning xarajatlari uning daromadlaridan ko'ra tezroq o'sganligi sababli uning aksiyalari manfiy inflyasion beta bo'ladi.

Ba'zi kompaniyalar bir necha aktivlarga ega va brokerlardek xatti-harakat qiladi - raqobatbardosh bozorlarda mahsulot sotib oladi va boshqa bozorlarda ularni sotadi – ular nisbatan inflyasiya darajasidan ta'sir ko'rmaydi, chunki ularning xarajatlari va daromad oshadi va birga tushadi. Ularning aksiyalari nol inflyasion beta bo'ladi.

Ba'zi tuzilishlar, bu nuqtada foydalidir. Faraz qiling biz e'tibor qilishni xoxlagan 3 ta tizimli risklarni aniqladik. Biz tizimli risklarni tasvirlash uchun tanlaganlarimiz uchalasi aksiyalar daromadiga ta'sir qilishiga ishonishimiz mumkin. Bu 3 ta nomzod inflyasiya, YAMM va foiz stavkalari. Shunday qilib, har bir aksiya beta bog'liqlik bor har bir tizimli risklar bilan: Inflyasion beta, YAMM beta va foiz stavkasi beta. Biz aksiyalardan tushadigan daromadni quyidagi shaklda yozamiz:

$$\begin{aligned} R &= R + U \\ &= R + m + e \\ &= R + \beta_1 * F_1 + \beta_{YAMM} * F_{YAMM} + \beta_r * F_r + e \end{aligned}$$

Biz bu yerda aksiyaning inflyasiya betasini ifodalash uchun simvol β_1 dan, F_{YAMM} dan YAIM beta uchun va β_r dan foiz stavka betadan foydalandik. Tenglikda, F kutilmagan hodisani ifodalaydi ehtimol u inflyasiya, YAMM yoki foiz stavkalari bo'lishi mumkin.

Misol orqali kutilmagan voqea hodisalarni kutilgan daromadga yig'indisi umummiy daromad R berilgan aksiyalarga teng ekanligini ko'rib chiqamiz. Yanada aniqroq qilish uchun, daromad gorizon yilidan ko'proq yoki 1 oydan deb tasavvur qilaylik. Tasavvur qiling yil boshida inflyasiya 5 % bo'lishi kutilyapdi, Yalpi milliy mahsulot (YAMM) 2 % ga o'sishi kutilyapdi va foiz stavkasi o'zgarishi kutilmayapdi. Tassavur qiling aksiyalarda bizar izlayotgan betalar qo'ydagicha:

$$\begin{aligned} \beta_1 &= 2 \\ \beta_{YAMM} &= 1 \\ \beta_r &= -1,8 \end{aligned}$$

Betaning kattaligi aksiyalar daromadiga tizimli riskning qanchalik katta ta'sir qilishini ko'rsatadi. Beta +1 aksiyalar daromadining ko'tarilishi yoki tushushini birma-bir tizimli omillar bilan ko'rsatadi. Bizning misolda YAMM aksiyalardagi beta 1 ga tengligi sababli kutilmagan voqea hodisalar natijasida YAMM 1 % ga o'zgarishi daromadning 1 % ga oshishiga olib keladi. Agar YAMM beta – 2 ga teng bo'lganda, daromad 2 % ga pasaygan bo'ladi.

Tasavvur qiling yil davomida qo'yidagi voqealar sodir bo'ldi: inflyasiya 7 % ga o'sdi, YAMM faqatgina 1 % ga ko'tarildi va foiz stavkasi 2 foizga pasaytirildi. Biz kompaniyada bir qancha yaxshi yangi o'zgarishlarni ko'rdik, ehtimol kompaniyaning yangi biznes strategiyasi tezlik bilan omad

keltirgandir shunday qilib kompaniyaning daromadining 5 % o'sishiga olib keldi. Boshqacha qilib aytganda:

$$e = 5 \%$$

Keling, aksiyadan yil davomida tushgan daromad haqidagi barcha ma'lumotlarni yig'ib chiqamiz. Birinchidan, biz tizimli omillarda bo'lib o'tgan yangiliklarni yoki kutilmagan o'zgarishlarni aniqlashimiz kerak. Bizning ma'lumotlardan shuni bilamizki:

Kutilayotgan inflyasiya = 5%

Kutilayotgan YAMM o'zgarishi = 2%

va:

Foiz stavkasidagi kutilayotgan o'zgarishlar = 0%

Bozorda kutilmagan voqea hodisalar natijasida haqiqiy o'zgarishlar va kutilayotgan o'zgarishlar o'rtasidagi farq

$F_1 = \text{Kutilmagan voqea hodisalar natijasida inflyatsiya o'zgarishi}$

= haqiqiy inflyasiya – kutilayotgan inflyasiya

= 7 % - 5 %

= 2 %

Shunga o'xshash:

$F_{YAMM} = \text{kutilmagan voqea hodisalar natijasida YAMM o'zgarishi}$

= Haqiqiy YAMM – kutilayotgan YAMM

= 1 % - 2 %

= -1 %

va:

$F_r = \text{kutilmagan voqea hodisalar natijasida foiz stavkasi o'zgarishi}$

= haqiqiy foiz stavkasi – kutilayotgan foiz stavkasi

= - 2 % - 0 %

= - 2 %

Aksiyalar daromadining tizimli riskga umummiy ta'siri, qo'yidagicha hisoblanadi:

$m = \text{Daromadning tizimli riskdagi qismi}$

$$\begin{aligned} &= \beta_1 * F_1 + \beta_{YAMM} * F_{YAMM} + \beta_r * F_r \\ &= [2 * 2 \%) + [1 * (-1 \%) + [(-1,8) * (-2\%)] \\ &= 6,6 \% \end{aligned}$$

Aksiyalarning umumiy riskli qismining tizimsiz risk qismiga bog'liqligi:

$$m + e = 6.6 \% + 5 \% = 11.6 \%$$

Oxirgi, yil uchun aksiyalardan kutilayotgan daromad 4 % bo'lsa, umummiy daromad 3 ta komponentlardan qo'yidagicha bo'ladi:

$$R = R + m + e$$

$$= 4\% + 6.6\% + 5\%$$

$$= 15,6\%$$

Biz izlayotgan model **omil modeli** deb ataladi va risklarning tizimi manbasi, bizdagi F, omillar deb ataladi. Aniqroq aytadigan bo'lsak, har bir aksiyaning daromadini ishlab chiqaradigan model k – omil model deyiladi.

$$R = R + \beta_1 * F_1 + \beta_2 * F_2 + \dots + \beta_k * F_k + e$$

Bu yerda e aniq ma'lum bir aksiya va u boshqa aksiyalardagi e bilan bog'liq emas. Bizning oldingi misolimizda 3 ta omil bor edi. Biz riskning tizimli manbasi yoki omillar misoli sifatida inflyasiya, YAMM va foiz stavkasi o'zgarishini oldik. Tadqiqotchilar aniq omillar to'plamini halicha to'plagani yo'q. Bu masalalar boshqa ko'plab savolar singari hech qachon oxirini topmaydigan masalalar bo'lishi mumkin.

Amalda, tadqiqotchilar tez-tez daromadlar uchun bir-omil modelidan foydalanadi. Ular bizning oldingi misolimizdagidek hamma turdagi iqtisodiy omillarni foydalanmaydi: O'rniga ular

ko'proq fond birja indeksi daromadidan foydalanadi – S&P 500 indeksi singari, yoki yanada ko'proq aksiyalarni hisoblash uchun keng tarqalgan indeksdan yagona omil sifatida foydalanadi. Yagona-omil modeldan foydalangan holda daromadlarni qo'yidagicha yozamiz:

$$R = R + \beta * (R_{S\&P500} - R_{S\&P500}) + e$$

Yagona-omil modelida (S&P 500 ning portfel indeks daromadlari), betaga hech qanday belgi qo'yishimiz kerak emas. Bu shaklda (biroz o'zgartirilish bilan) factor model **bozor modeli** deb ataladi. Bu termin barcha fond birjalarida daromadlar indeksi sifatida ishlatiladi. Bozor modeli qo'yidagi shaklda yoziladi:

$$R = R + \beta * (R_M - R_M) + e$$

Bu yerda R_M portfel bozordagi daromadlar. Yagona β *beta koeffitsiyenti* deyiladi.

3. Portfellar va omil modellari

Endi, agar har bir fond birjalar yagona-omil modelini ishlatlsa, portfel aksiyalarga nima bo'lishini ko'ramiz. Muhokama qilish maqsadida biz kelgusi bir oy muddat va sinov daromadlarini olamiz. Biz bir kun yoki bir yil yoki xoxlagan muddatdan foydalanishimiz mumkin. Agar qarorlar orasidagi vaqt davrni aks ettirsada biz qisqa davrni tanlaganimiz ma'qul uzoq davrdan ko'ra, bir oy oqilona davr foydalanish uchun.

Biz N aksiyalar ro'yxatidan portfellarni yaratamiz va tizimli riskni qamrab olish uchun yagona-omil modelidan foydalanamiz.

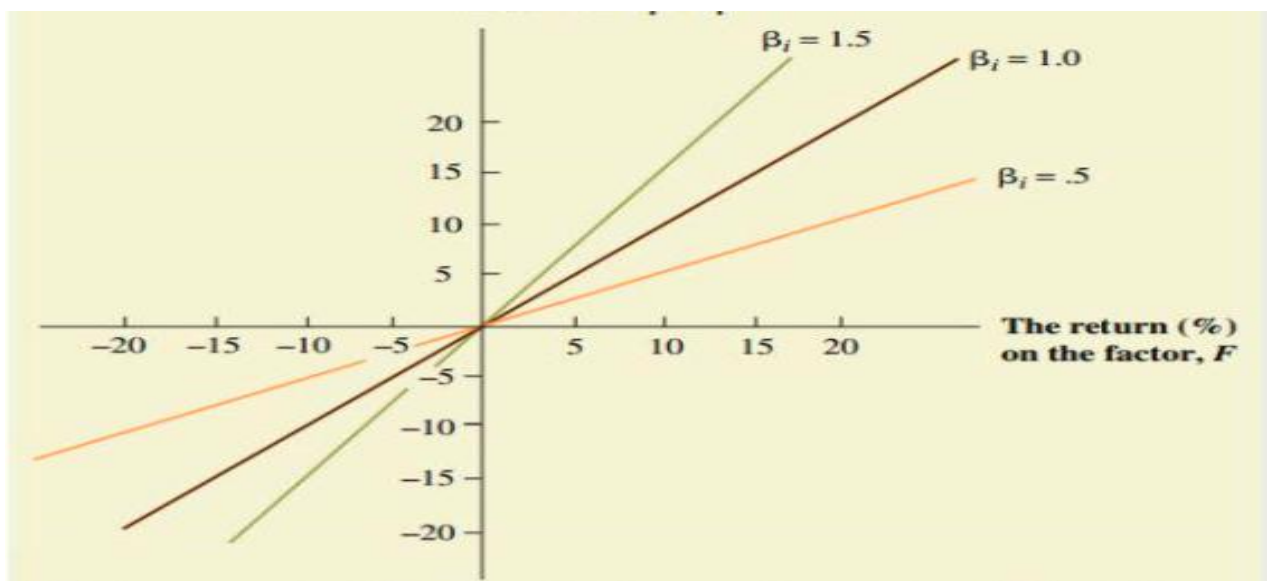
$$R_i = R_i + \beta_i * F + e$$

Bu yerda o'zgaruvchilardagi belgilar i chi aksiyaga tegishli ekanligini bildiradi. Eslatib o'tamiz F omilga hech qanday belgi qo'yilmagan. Bu omil tizimli riskni aks ettiradi YAMM dagi kutilmagan o'zgarishlar yoki bozor modelini ishlatish orqali va S&P 500 ning hozirgi va kutilayotgan daromad o'rtasidagi farqni ifodalash uchun, $R_{S\&P500} - \underline{R}_{S\&P500}$. Ikkala holatda ham omillar hamma aksiyalarga murijat qiladi.

B_i belgi bilan berilgan u i chi aksiyaga ta'sir qiluvchi eng yaxshi omil hisoblanadi. Factor modellar haqidagi gapimizni xulosalaydigan bo'lsak agar B_i nolga teng bo'lsa i chi aksiyadagi daromadlar qo'yidagicha bo'ladi:

$$R_i = R_i + e$$

Boshqacha qilib aytadigan bo'lsak, i chi aksiya daromadlariga F omil ta'sir qilmaydi agar β_i nolga teng bo'lsa. Agar β_i musbat bo'ladigan bo'lsa, i chi aksiya daromadlarida ijobiy o'zgarish omillar oshadi va manfiy bo'lsa kamayishiga olib keladi. Bunga teskari holatda β_i manfiy bo'ladigan bo'lsa, uning daromadlari va omillar qarama-qarshi yo'nalishga o'zgaradi.

18.1-rasm. Aksiyalardan qo'shimcha daromad

Aksiyalardan qo'shimcha daromad, $R_i - R_i$ va F omil har xil betalar uchun (bu yerda $\beta_i > 0$) orasidagi munosabatni ifodalaydi. 18.1-rasmdagi chiziqlarda nuqta tenglama 10.2 da tizimsiz risk yo'q

deb tasavvur qilganmiz. Bu yerda e_i nolga teng. Biz ijobiy betalarni gipoteza qilayotganimiz uchun, chiziqlar yuqoriga yo'nalgan, F bilan aksiyalardai daromadlar oshayotganini ko'rsatadi. E'tibor bering agar omil nolga teng bo'lsa ($F = 0$) chiziq nol orqali o'tib y o'qida yotadi.

Aksiyalardagi ortiqcha (%) daromad i: $R_i - R_f$

Har bir chiziq har xil qimmatli qog'ozlarni ifodalaydi, har bir qimmatli qog'ozlar har xil betalarni ifodalaydi. Endi, keling har bir aksiya yakka omilli modelga ergashuvchi aksiya portfellarini yaratganimizda nima sodir bo'lishini kuzatamiz. X_i portfelida i qimmatbaho qog'ozning proporsiyasi hisoblansin. Bunday holatda, agar yakka shaxs 100\$ lik portfel bilan General Motors da 20\$ olishni xohlasa, bu $X_{GM} = 20\%$ deb ta'kidlanadi. Chunki, X lar biz aksiyalarning har biriga investisiya qilayotgan boylik hissasini aks ettiradi. Shuningdek, biz 100% gacha yoki 1 ga oshirishimiz kerakligini bilamiz:

$$X_1 + X_2 + X_3 + \dots + X_N = 1$$

Bilamizki, portfel foyda bu portfelning alohida aktivlardagi ulushlarning o'rtacha qiymati. Algebraik tarzda esa, bu quyidagicha yoziladi:

$$R_P = X_1 R_1 + X_2 R_2 + X_3 R_3 + \dots + X_N R_N \quad (2)$$

Biz 10.1 tenglamadan har bir aksiya o'z navbatida ikki omil F va kutilmagan risk ϵ_i orqali aniqlanishi ko'rdik. Shuningdek, tenglama 1 o'rnini bosuvchi tenglama 2 dagi har R_i da biz quyidagiga ega bo'lamiz:

$R_P = X_1(\overline{R_1} + \beta_1 F + \epsilon_1) + X_2(\overline{R_2} + \beta_2 F + \epsilon_2) + X_3(\overline{R_3} + \beta_3 F + \epsilon_3) + \dots + X_N(\overline{R_N} + \beta_N F + \epsilon_N)$ (Aksiya 1dagi foyda) (aksiya 2 dagi foyda) (Aksiya 3dagi foyda) (Aksiya N dagi foyda)	(3)
--	-----

Tenglama 10.3 bizga portfel'dagi foyda parametrlarining uch qurilmasi asosida aniqlanishini ko'rsatadi:

- ✓ Alohida individual qimmatbaho qog'ozdagi kutilayotgan foyda, $\overline{R_i}$.
- ✓ Faktor orqali ko'payuvchi har bir qimmatbaho qog'ozning betasi, F .
- ✓ Har bir qimmatbaho qog'ozning kutilmagan riski, ϵ_i .

Biz tenglama 3 ni parametrlarning uch qurilmasi asosida quyidagicha ifodalaymiz:

$$R_P = X_1 \overline{R_1} + X_2 \overline{R_2} + X_3 \overline{R_3} + \dots + X_N \overline{R_N} + (X_1 \beta_1 + X_2 \beta_2 + X_3 \beta_3 + \dots + X_N \beta_N) F + X_1 \epsilon_1 + X_2 \epsilon_2 + X_3 \epsilon_3 + \dots + X_N \epsilon_N$$

Kutilayotgan foydaning o'rtacha qiymati
Beta x F larning o'rtacha qiymati (4)
Kutilmagan risklarning o'rtacha qiymati

Yuqoridagi tenglama umuman to'g'ridan to'g'ri sanaladi. Birinchi qator bu alohida qimmatbaho qog'ozning kutilayotgan foydasining o'rtacha qiymati. Ikkinchi qator qavs ichidagi birliklar esa alohida qimmatbaho qog'oz betasining o'rtacha qiymatini ifodalaydi. Bu o'rtacha qiymat, o'z navbatida, F factor orqali ko'payadi. Uchinchi qator esa yakka qimmatbaho qog'ozlar kutilmagan riskining o'rtacha qiymatini aks ettiradi.

Tenglama 4da nomalumlik qayerda vujudga keladi? Birinchi qator tenglamasida hech qanday noma'lumlik mavjud emas, chunki har bir qimmatbaho qog'oz foydasining kutilgan qiymati faqat o'sha yerda kuzatiladi. Noma'lumlik faqat F omil orqali ikkinchi qator tenglamasida keltirilgan. Bunda, biz F ning kutilgan qiymatini nol deb qabul qilsak, ma'lum vaqt davomida uning qiymati qanchaga teng bo'lishini esa bilmaymiz. Keying noma'lumlik esa uchinchi qatorda ϵ_i kutilmagan risk orqali kuzatiladi.

4. Portfellar va diversifikatsiyalash

Oldingi bob qismlarida biz omil modeli doirasida alohida qimmatbaho qog'ozlardan foydaga urg'u berdik. Portfellar keyingisida izohlanadi. Chunki, umuman investorlar xilma-xil portfellariga

egalik qiladi, biz hozir esa tenglama 4 yirik va divesifikatsiyalashgan poltfelda nimaga o'xshash ekanligini bilishni xohlaymiz.

Kuzatilganidek, noodatiy nimadir tenglama 4 da kuzatiladi.: uchinchi qator yirik poltfelda g'oyib bo'ladi. Buni ko'rish uchun, 1000\$ ni ruletka g'ildiragining ko'plab aylanishi natijasida qizil uchun qimorboz bo'lib bo'lib pul tikadi. Misol uchun, u bir martada 1\$ tikib, 1000 ta aylanishga qo'shilishi mumkin. Lekin biz oldindan ma'lum bir o'ralish qizil yoki qora bo'lishini bilmaymiz, biroq biz qizilning 50 % ro'yobga chiqishini bilamiz. Ya'ni, investor bunga e'tibor bermasdan ham o'zning sof qo'yilmasi 1000\$ ni qabul qilishi mumkin.

Bu esa faqat aksiya bilan, yoki rulet g'ildiragi bilan bo'libgina qolmay bir xil tamoyilni ifodalaydi. Har bir qimmatbaho qog'oz o'zining kutilmagan risklariga ega, ya'ni ma'lum aksiya holati boshqa aksiya holatiga hech qachon bog'lanmagan. Kichik miqdorda investisiya kiritgan holda, biz kutilmagan risklarning o'rtacha qiymatini yirik portfollarda nolga yaqin qilib boramiz.

Uchinchi qator yirik poltfelda to'liq yo'qolishiga qaramasdan hech qanday noodatiylik birinchi va ikkinchi qatorlarda ro'y bermaydi. Portfelga qimmatbaho qog'ozlar qo'shilgani sari, birinchi qator yakka qimmatbaho qog'ozlardagi kutilgan foydaning o'rtacha qiymatini saqlab qoladi. Chunki, birinchi qatorda hech qanday noma'lumlik yo'q, ya'ni qator yo'qolishiga sabab bo'luvchi divesifikatsiya uchun yo'l mavjud emas. Ikkinchi qator qavs ichidagi terminlar betalarning o'rtacha qiymatini saqlaydi. Qimmatbaho qog'ozlar qo'shilganida, ular ham g'oyib bo'lmaydi. Chunki, qimmatbaho qog'ozlar portfollarga qo'shilganida, F omil ta'sirsiz va ikkinchi qator yo'qolmaydi.

Ikkinchi va uchinchi qatorlarlar noma'lumlikni aks ettirishiga qaramasdan, ikkinchi qator yo'qolmagan paytda, nima uchun uchinchi qator g'oyib bo'ladi? Buning kaliti uchinchi qatorda ko'plab kutilmagan risklar borligida. Chunki, u yerdagi risklar bir-biridan mustaqil, biz portfelga qanchalik ko'p aktiv kiritganimiz sari, diversifikatsiya ta'siri ham shunchalik oshadi. Natijadagi portfel riski kam bo'linib boradi va foyda aniq bo'ladi. Biroq, kutilmagan risk, F, barcha qimmatbaho qog'ozlarga ta'sir ko'rsatadi, chunki u ikkinchi qatorda qavsdan tashqarida joylashgan. Shuningdek, diversifikatsiya bu qatorda sodir bo'lmagani sari, biz ko'plab qimmatbaho qog'ozlarda investisiya kiritish orqali bu omilni to'xtata olmaymiz.

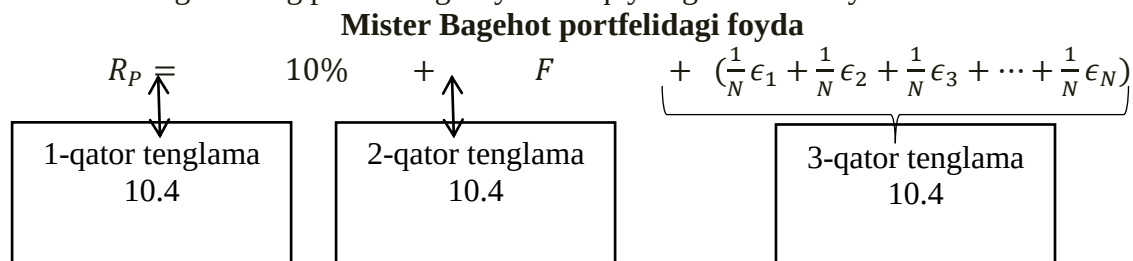
1-misol. Diversifikatsiya va kutilmagan risk. Keying material quyidagi misol orqali batafsil tushitirilishi mumkin. Biz bu yerda bir omilli modelni saqlaymiz, lekin uchta aniq taxminlarni amalga oshiramiz:

-barcha qimmatbaho qog'ozlar bir xil 10 %dagi kutilgan foydaga ega. Bu taxmin esa birinchi qator tenglama 4 ham 10 %ga teng bo'lish shartligini ifodalaydi, chunki bu qator yakka qimmatbaho qog'ozlar kutilgan foydalarining o'rtacha salmog'i.

-barcha qimmatbaho qog'ozlar 1 betaga ega. Ikkinchi qator tenglama 4 qavs ichidagi terminlarning summasi 1 ga teng bo'lishi lozim, chunki bu terminlar individual betalarning o'rtacha salmog'i. chunki, qavs ichidagi terminlar F ga ko'payadi va ikkinchi qator qiymati $1 \times F = F$

Bu misolda biz yakka shaxs xarakteriga e'tibor beramiz, Walter V. Bagehot teng salmoqli portfelni saqlashga qaror qiladi. Bu esa uning portfelidagi har bir qimmatbaho qog'ozning proporsiyasi $1/N$ deb ko'rsatadi.

Biz mister Bagehotning portfelidagi foydasini quyidagicha ifodalaymiz:

Biz oldin estlaganimizdek, N cheksiz oshgani sari, 3-qator tenglama 4 qiymati ham 0 ga teng bo'ladi. Shuningdek, qimmatbaho qog'ozlarning soni juda ham kata bo'laganida, Walter Bagehotning portfelidagi foyda quyidagicha:

$$R_p = 10\% + F \quad (4)$$

Diversifikatsiya uchun kalit tenglama 4 da ko'rsatilgan. 2-qator tizimlashgan riski saqlanib qolingan payta, 3-qator tizimlashmagan riski yo'qolib boradi.

Bu 18.2- rasmda ko'rsatilib o'tilgan. F kaktordagi variatsiya orqali qoplangan tizimli risk diversifikatsiya orqali kamaymaydi. Bunga teskari tarzda, tizimlashmagan risk esa qimmatbaho qog'ozlar qo'shib borilgani sari kamayib boradi. Bizning natijamiz esa oldingi bo'limning diversifikatsiyalash misoliga o'xshash. Oldingi bo'limda biz nodiversifikasion va tizimtik risklar qimmatbaho qog'ozlar orasidagi positive kovariatsiyalardan vujudga keladi deb aytib o'tgan edik. Bu bo'limda esa aytishimiz mumkinki, tizimli risklar F, umumiy omillar orqali vujudga keladi. Chunki, umumiy omillar positive kovariatsiyalarga sabab bo'ladi va ikki bo'lim argumentlari bir-biriga o'zro paralleldir.

Portfeldagi qimmatbaho qog'ozlarning soni oshgani sari, umumiy risk ham kamayib boradi. Bu kamayish faqat tizimlashmagan riskli komponentda sodir bo'ladi. Tizimli risk diversifikatsiya orqali ta'sir ko'rsatmaydi.

18.2-rasm. **Teng salmoqli portfel uchun diversifikatsiya va portfel risk**

5. Kutilgan qaytim stavkasi

Chiziqli bog'liqlik. Biz ko'p marotaba kutilgan foydaning qimmatbaho qog'ozda uning riski uchun kompensatsiya to'lashini ko'rib chiqqan edik. Biz oldingi bo'limda bozor betasi bir xil kutishlar va risksiz qarz olish va qarz berishning taxminlari ostidagi riskning mos o'lchovi deb ko'rsatgan edik. Modelni baholab bu kabi taxminlarni joylagan kapital aktivi qimmatbaho qog'ozdagi kutilgan foyda uning betasiga musbat tarzda (va chiziqli) bog'langanligini ta'kidlaydi. Bu bo'limda biz bir omilli modeldagi risk va foyda orasidagi o'xshash bog'liqlikni aniqlaymiz.

Biz buni yirik va yaxshigina diversifikatsiyalangan portfellardagi mos riskning barchasi tizimli ekanligini ta'kidlash orqali boshlaymiz, chunki kutilmagan risk umuman diversifikatsiyalanadi. Ta'kidlash kerakki, yaxshigina diversifikatsiyalashgan aksiyador o'zning ma'lum aksiyalarining foizini o'zgartirishni nazarda tutganida, u qimmatbaho qog'ozning kutilmagan riskini e'tibordan chetda qoldiradi.

Shuni unutmangki, biz aksiyalar portfellar kabi tizimlashmagan risklarga ega emas. Shunigdek, biz aksiyaning kutilmagan riski uning foydasiga ta'sir ko'rsatadi deb ham aytayotganimiz yo'q. aksiyalar tizimlashmagan risklarga ega emas va ularning ma'lum foydasi tizimlashmagan risklarga bog'liq. Chunki, bu risk yaxshigina diversifikatsiyalangan portfelda yuvib tashlaydi, biroq, aksiyadorlar o'zlarining portfeliga aksiya kiritishni yoki kiritmaslikni ko'zlaganida, ular bu kutilmagan riskni e'tibordan chetda qoldiradi, shuning uchun, agar aksiyadorlar kutilmagan riskga e'tibor bermayotganda, faqat aksiyaning tizimli riski uning kutilgan foydasiga bog'lanishi mumkin.

Bu bog'liqlik 10.3 rasmdagi qimmatbaho qog'ozlar chizig'ida ko'rsatilgan. P, C, A va L nuqtalarning barchasi 10 % risksiz darajadan kelib chiquvchi chiziqda yotadi. To'rt aktivning har birini ifodalovchi nuqtalar risksiz darajani va boshqa uch aktivlarning xohlagan birining kombinatsiyasi bilan yaratilishi mumkin.

Misol uchun, A 2.0 betaga ega P 1.0 betaga, A aktivdagi 50 % portfel va risksiz darajadagi 50 % ham P aktiv singari bir xil betaga ega. Risksizlik darajasi 10 % va A aktivdagi kutilgan foyda 35% ni ta'kidlab, kombinatsiyaning 22.5 % i $[(10 \% + 35 \%) / 2]$ P qimmatbaho qog'ozning kutilgan foydasi bilan bir xilligini aytadi. Chunki, P qimmatbaho qog'oz risksiz aktiv va A qimmatbaho qog'oz singari bir xil beta va kutilgan foydaga ega va individual teng tarzda P qimmatbaho qog'ozning va uning portfeli uchun kombinatsiyaning kichik miqdorini qo'shish uchun ko'tariladi.

Biroq, P qimmatbaho qog'ozning tizimlashmagan riski A qimmatbaho qog'oz kombinatsiyasining notizimtik riskiga teng bo'lishi shart emas. Chunki, tizimlashmagan risk yirik portfel'da diversifikatsiyalanib ketadi. Albatta, qimmatbaho qog'oz bozori chizig'idagi nuqtalarning potensial kombinatsiyalari cheksiz. Biz risksiz darajada qarz olish orqali C(A yoki L) ni P ga investisiya qilishga qo'shib olishimiz mumkin. Qimmatbaho qog'oz bozori chizig'idagi nuqtalarning noaniq soni ham ishlatilishi mumkin.

Keling endi B qimmatbaho qog'ozga to'xtalamiz. Chunki, uning kutilgan foydasi chiziqdan pastda va birorta investor uni saqlay ololmaydi. Uning o'rniga esa, investor P qimmatbaho qog'oz yoki

A va risksiz aktivning kombinatsiyasi yoki boshqa kombinatsiyani afzal ko'rardi. Shuningdek, B qimmatbaho qog'ozning narxi ham juda baland.

Uning narxi chiziqdagi muvozanatga kutilgan foydani kamaytirib, raqobat mavjud bozorda tushadi. Bir xil turdagi risk qimmatbaho qog'ozlarning turli kutilgan foydalarga ega bo'lgan holatlarni ko'rayotgan investorlar arbitrajlar deb ataladi. Arbitraj savdosi bu yerda qisqa B qimmatbaho qog'ozni sotish va P qimmatbaho qog'ozni sotib olishdir. Foyda bunda B va P qimmatbaho qog'ozning bozor narxlaridagi farq bo'lardi. Arbitrajning g'oyasi va uning aktivlarning narxlashdagi aniqligi arbitrajning narxlash nazariyasiga tegishli.

Keyingi bahs 10.3 rasmdagi qimmatbaho qog'ozlar bozori chizig'i uchun tenglamani aniqlashda yordam beradi. Biz bilamizki, chiziq algebrik jihatdan ikki nuqtadan ifodalaniladi. U ehtimol risksiz daraja va P aktivga e'tibor berishda ham eng oson bo'lishi mumkin, chunki risksiz daraja 0 betaga va P 1 betaga ega.

Bilamizki, 0 betali aktivdagi foyda R_F va P aktivdan kutilgan foyda $\bar{R}_P$ va u quyidagicha ko'rsatiladi:

$$\bar{R} = R_F + \beta(\bar{R}_P - R_F) \quad (5)$$

5 tenglamadagi $\bar{R}$ xohlagan qimmatbaho qog'oz yoki qimmatbaho qog'oz chizig'ida yotuvchi portfel'dan kutilgan foyda kabi tushuniladi. β esa qimmatbaho qog'oz yoki portfelning betasi.

CAMP da qimmatbaho qog'ozning betasi qimmatbaho qog'ozning bozor portfelidagi harakatlarga mosligini o'lchaydi. Arbitraj narxlash nazariyasining bir omilli modelida qimmatbaho qog'ozning betasi uning omilga mosligini o'lchaydi. Endi biz bozor portfelini yakka omilga bog'laymiz.

Katta va diversifikatsiyalashgan portfel tizimlashmagan risklarga ega emas, chunki individual qimmatbaho qog'ozlarning tizimsiz risklari bo'linib ketgan. Bozor portfeli to'la diversifikatsiyalanishi uchun yetarlicha qimmatbaho qog'ozlar bor deb tasavvur qilib, birorta ham qimmatbaho qog'oz bozor noproporsional bozor bozor ulushiga ega emas deb o'ylaganda, bu portfel to'liq diversifikatsiyalanadi va notizimlik risklarga ega bo'lmaydi. Boshqacha qilib aytganda, bozor portfeli yakka portfel bilan to'liq bog'langan va omilning haqiqatda yuqori va past skilli holati. To'g'ri baholagandan so'ng, biz bozor portfelini o'zini ham factor sifatida ta'kidlasak ham bo'ladi.

13-MAVZU: DAVLAT MOLIIYASI

Reja:

1. Davlat moliyasining mohiyati va mazmuni.
2. Davlat byudjetining daromadlari
3. Davlat byudjetining xarajatlari
4. Byudjetning takchilligi

1. Davlat byudjetining mohiyati va mazmuni.

Davlat byudjeti davlat moliyasining markaziy bugini bulishi bilan bir katorda moliya tizimining xam asosini tashkil etadi. Davlat byudjetining iktisodiy tuzilishi va mazmuni bevosita davlatning funkciya va majburiyatlaridan kelib chikadi. CHunki davlat jamiyatni boshkarish uchun uz oldiga bir necha vazifalarni kuyyadiki, u vazifalarni moliyaviy mablaglar bilan ta'milashda byudjet mablaglari xizmat kiladi.

Davlat byudjeti yaxlit xizmat kilish bilan bir katorda moliyaviy resurslarni tarmoklararo kayta taksimlashda, dududlararo, mulk shakliaro kayta taksimlashda xam bevosita ishtirok etadi.

Masalan, tarmoklararo kayta taksimlashda, xar kandy iktisodiy tizimda xam ayrim tarmoklar uchraydiki, zamon ularning daromadlari uz xarajatlarini koplay olmasada, lekin ular ishlab

chikarilayotgan tovarlar, kursatayotgan xizmatlar va bajarilayotgan ishlar umumjaxon axamiyatga molik bulgan tadbirlar bilan boglikdir. Bunday tarmoklar tarkibiga: energetika, transport, sport va boshkalar kirishi mumkin. Ushbu tarmoklarga byudjet orkali yukori rentabelli tarmoklarning moliyaviy resurslari olinibi kaytadan taksimlab beriladi.

Xududlararo kayta taksimlash jarayoni xam xuddi tarmoklararo kayta taksimlash jarayonidek amalga oshiriladi.

Respublikamizdagi davlat byudjeti ikki pogonali bulib u respublika byudjeti va maxalliy byudjetlar yigindisidan iboratdir.

Maxalliy byudjetlar: viloyat byudjetlari, rayon va shaxar byudjetlaridan tarkib topadi.

Barcha iktisodiy kategoriyalar singari davlat byudjeti jarayoni xam bir necha princeplarga tayangan xolda uz faoliyatini amalga oshiradi.

1. Universallik (kup kirralik) - bu principning ma'nosi shundaki, byudjetning barcha daromadlar va xarajatlar yigindisi gavdalanadi.

2. Birlik principi – bu principning ma'nosi maxalliy byudjetlar va respublika byudjeti daromadlari va xarajatlari bir xujjatda aks topadi va fakat oliy organ tomonidan tasdiklab beriladi .

3. Yillik – demak, xar bir kalendar' yili uchun byudjetning bulishi shart.

Bizining respublikamizda byudjet kalendar' yili bilan mos keladi, lekin ayrim mamlakatlarda byudjet yili kalendar' yili bilan mos kelmaydi.

Masalan, AKSHda 1-oktyabrdan to 30 oktyabrgacha. YAponiyada 1-apreldan to 31 martgacha va x.k

Byudjet jarayoni bir necha boskichlarda amalga oshiriladi.

1. Byudjet loyxasini tashkil etish
2. Byudjet loyxasini kurib chikish
3. Byudjetni tasdiklash
4. Byudjetni ijro etish boskichlari

2. Davlat byudjeti daromadlari.

Kupchilik xollarda ayrim talabalar davlat daromadlari bilan davlat byudjeti daromadi urtasiga tenglik belgisini kuyib xato kiladilar. Davlat daromadlari byudjet daromadlariga nisbatan keng bulib davlat byudjeti daromadi , nobyudjet fondlar daromadi va davlat korxonalari daromadlarini xam uz ichiga oladi.

Bozor iktisodi rivojlangan xorijiy mamlakatlar tajribasidan ma'lumki, xar kandy civilizaciyalashgan davlatning byudjet daromadining asosiy kismini soliqlar tashkil etadi. Masalan, AKSHda – 80 foiz,. YAponiyada – 83 foiz, Franciyada, SHveycariyada – 90 foiz va xokazo. Bugungi kunda respublikamiz davlat byudjetining kariyb 90-95 foizini soliqlar va soliq funkciyasini bajaruvchi majburiy yigimlar, utlovlar xisobiga shakllanmokda.

3. Davlat byudjetining xarajatalari

Ma'lumki davlat umumjaxon iktisodiy xayotda muxim rol uynaydi. Buni isboti bulib davlatning jamiyat uchun muljallangan rang-barang xarajatalari misol buladi. Byudjet xarajatlarining mexanizmi va strukturasi bevosita davlatning oldida turgan burch va majburiyatlardan kelib chikadi. Byudjet xarajatlarning turkumlanishi davlatning ijtimoiy va iktisodiy siyosatiga boglikdir.

Byudjet xarajatlarining maksadli yunalishi xolatda ikkiga bulinadi:

1. joriy xarajatlar
2. rivojlantirish xarajatlari

joriy xarajatlar, tarmoklar iktisodiyotini moliyalashtirishga social madaniy tadbirlarni moliyaviy resurslar bilan ta'minlashga va kuyi byudjetlarga dotaciya, subvenciya berishga yunaltiriladi.

Rivojlantirish xarajatlari, asosan davlatning investicion tadbirlariga yunaltiriladi.

Byudjet xarajatlarining umum kabul kilingan turkumlanishi aosan 4 bulimdan iboratdir:

1. Social -madaniy tadbirlarni moliyalashtirish

2. Tarmoklar iktisodini moliyalashtirish (markazlashagan investiciyalar)
3. Mudofaa xarajatlari
4. Boshkaruv xarajatlari

Mustakillikka erishilgandan sung byudjet xarajatlarining salmokli kismini social-madaniy maorif, soglikni saklash, madaniyat va san'ant, jismoniy tarbiya va sport, vaktli matbuot va boshkalara. Mazkur bulimda kam ta'minlangan axoli katlami iktisodiy kullab-kuvvatlash tadbirlarni xam amalga oshirilmokda.

Salmokli jixatdan keyingi urinda turadigan byudjet xarajatlari bu tarmokli iktisodini rivojlantirish va markazlashgan investiciya xarajatlaridir. Tarmoklangan, asosan enilgi-energetiki kompleksi, transport, kishlok xujaligi, tog-kon sanoati va boshkalar. Markazlashgan investiciya aosan umumjamiyat axamiyatga ega bulgan korxonalar, kurish exud boshlanganlarni tugatishga muljallangan xarajatlar. "UzDEU avto", Zarafshon Nyumont, neft'ni kayta ishlash zavodlari va boshkalarr.

Byudjet xarajatlarida mudofaa xarajatlari xam muxim urin tutadi. Xarbiy askarlar va oficerlar tarkibini moliyaviy ta'minlashga, xarbiy kurol yaroglarni xarid kilishga, kapital kurilishga va iste'fodagi xarbiylarni pensiya va nafaka bilan ta'minlashga.

Boshkaruv xarajatlariga: davlat xukumat boshkaruv organlarini, sud, prokuratura, ichki ishlar organlari xodimlari, milliy xavfsizlik komiteti xodimlari va boshkalar.

Davlat byudjeti xarajatlaridan davlatning ichiki va tashki karzlarni tulashda xam keng foydalaniladi.

4.Byudjet takchilligi va uni boshkarish.

Byudjet takilligi bu - byudjetning xarajat kismi daromad kismiga nisbatan kupligidir. Byudjetning takchilligining vujudga kelishiga xar xil omillar ta'sir keiladi ammo, asosiylari bulib kuyidagilar xisoblanadi.

1. yalpi ichki maxsulotning usishiga erishmasdan, social- madaniy tadbirlarni moliyalashtirishni oshirish.
2. Ishlab chiqarishga uzok muddatli markazlashgan kuyilmalarni byudjet xisobidan yunaltirish.
3. Xarbiy xarajatlarini me'yoridan oshib ketishi.

Ma'lumki, biz sobik ittifok davrida, kapitalistik mamlakatlar byudjetidagi takchillikni, barkarorsiz iktisod deb talkin kilar edik, lekin duneda xech bir davlat yukdirki u eki bu davrda byudjet takchilligi bilan tuknash kelmagan bulsa.

Rejali iktisod davrida byudjet statistikasi byudjet takchilligini kursatmas edi. Dastlabki 1926 yilda kabul kilingan bulib u takchilliksiz tasdiklangan. SHundan sung takchilliksiz byudjet sovet kurilishining va rejali iktisodining asosiy rasmzi bulib xisoblana boshlandi. Sovet xukumatining topshirigiga asosan tajribali moliyachilar byudjet takchilligini to 1990 yilgacha yashirish keldilar. Ammo jamiyatdagi kayta kurilish va oshkoralik tomonli 1990 yilda byudjet takchilligi borligini rasman tan olib , byudjet yilida 78 mlrd. rub eki xarajatlarga nisbatan 20 foiz mikdorida takchillik bilan tasdiklangan.

Umuman olganda byudjet takchiligi ob'ektiv narsa va uni uz vaktida moliyalashtirish zarur ammo, tugri kelgan uslub bilan emas balki, andozali usullar orkali. Jaxon tajribasida turli xil davlatlar turli davrlarda byudjet takchilligi bilan tuknash kelgan. Masalan, 80-yillarning oxirida xarajatlarga nisbatan byudjet takchilligi Franciyada- 9,6 foiz, AKSHda -11,6 foiz, Germanida -14 foiz, YAponiyada - 15,6 foiz, Italiyada - 25,2 foizni tashkil etadi.

Xozirgi paytda byudjet takchilligini boshkarishda kuyidagi talablarga e'tibor berish lozim:

1. Milliy valyuta barkarorligini ta'minlashning anik dasturi ishlab chikish lozim.
2. Byudjet takchilligini koplashning samarali yullarini kidirb topish.
3. Davlat byudjeti xisobidan tarmoklar iktisodini moliyalashtirishni kiskartirish.
4. Xarbiy xarajatlarga okilona mablag sarflash.
5. Sekvestr mexanizmini ishlab chikish (xarajatlarni proporcional ravishda kiskartirish) va uni bajarilishiga bevosita erishish.

1-jadval O'zbekiston Respublikasi davlat byudjeti daromadlarining 2004 yilga muljallangan rejasi*

	Kursatkichlar	Mln. sum	% xisobida
.	Tugri soliqlardan tushadigan daromadlar.	714088	27,24
.1	YUridik shaxslar foydasiga soliq.	182186,2	6,95
,2	Sovdo va umumiy ovkatlanish korxonalari yalpi daromadiga soliq.	75500	2,88
,3	YAgona soliq.	85770,9	3,27
,4	Jismoniy shaxslar daromadiga soliq	334203,4	12,75
,5	Tadbirkorlik faoliyati bilan shugullanuvchi yuridik va jismoniy shaxslar daromadiga soliq.	36427,5	1,39
I.	Egri soliqlar.	1532944,1	58,48
,1	Kushilgan kiymat soligi.	604270	23,05
,2	Aksiz soligi.	751567,3	28,67
,3	Bojxona bojlari	60745,6	2,32
,4	Jismoniy shaxslardan yagona bojxona tulovi.	68151,6	2,6
,5	Jismoniy shaxslar transporti yokilgisi uchun soliq.	48209,6	1,84
II.	Resurs tulovlari va mulk soligi.	260100,3	9,92
,1	Mulk soligi.	74316,6	2,83
,2	Er soligi	76166,9	2,91
,3	Er osti boyliklaridan foydalanganlik uchun soliq.	43295,1	1,65
,4	Suv resurslaridan foydalanganlik uchun soliq.	12145,7	0,46
,5	Ekalogiya soligi.	54176	2,07
.	Ijtimoiy infrastrukturani rivojlantirish soligi.	45734,2	1,74
.	Boshka daromadlar.	68433,4	2,61
	Jami daromadlar.	262130	100

* Манба: Вазирлар Махкамасининг 25 декабрь 2003 йилдаги 567 сонли қарори 1-илоvasи.

		0	
--	--	---	--

O‘zbekiston Respublikasi Davlat byudjeti xarajatlarining 2004 yilga muljallangan rejasi*.

N	Xarajat turlari.	Mln.sum.	% da
1	Ijtimoiy soxalarga va axolini ijtimoiy ximoya kilishga xarajatlar.	1 305 416,5	47,58
1,1	Maorif.	753 361,2	27,46
1,2	Soglikni saklash va sport.	282 213,3	10,28
1,3	Fan, madaniyat va ommaviy axborot vositalari.	51 291,5	1,86
1,4	Ijtimoiy ta’minot	10 791,5	0,39
1,5	Bazi tavarlar va xizmatlarni byudjet xisobidan koplanishi.	21 740,5	0,75
1,6	Kam taminlangan oilalarga moddiy yordam.	167 136,2	6,09
2	Iktisodiyotga kilinayotgan xarajatlar.	367 022,5	13,37
3	Markazlashgan investiciya xarajatlari.	300 000	10,93
4	Davlat boshkaru idoralari va xukukni muxofaza kilish organlari xarajatlari.	54 015,6	1,97
5	Fukarolarning uzini uzi boshkarish organlarini saklash xarajatlari.	15 917,8	0,58
6	Vazirlar Maxkamasining xaxira fondi.	41 300	1,97
7	Boshka xarajatlar.	659 557,7	24,04
	Jami xarajatlar.	2 743 230,1	100
	Byudjetdan tashkari maksadli jamgarmalar xarajatlari.	936 386,6	
	Birlashgan byudjet xarajatlari.	3 679 616,7	
	Byudjet kamomadi xajmi.	121 930,1	

Byudjet takchilligi - byudjetning ma’lum vaktida xarajat kismining daromad kimidan ortib ketishi tushuniladi. Kachon xukumat byudjetning takchilligiga ega bulsa, demak uning xarajatlari daromadlaridan ortik buladi. Dunyoning kupgina mamlakatlarida xar yilgi takchillik va tez usuvchi davlat karzi xisoblanadi va bu muammo asosiylardan sanaladi. 70- yillar boshlariga kelib byudjet takchilligini YAIMga nisbatan foiz xisobida usgan davlatlar byudjet takchilligi pasaygan mamlakatlarga nisbatan kupchilikni tashkil etgan. AKSHda ikkinchi jaxon urushi yllarigacha byudjet

* Манба: Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Махкамасининг Ўзбекистон Республикаси бюджети параметрлари тўғрисидаги 25 декабрь 2003 йилдаги 567 сонли қарори.

takchilliksiz bulgan va fakat urush yillarida davlat byudjetida takchillikni kuzatish mumkin.

Sobik Ittifokda ma'muriy - buyrukbozlik yillarida davlat byudjeti takchilligi uzok vaktlarshacha mustakil iktisodiy kategoriya sifatida tan olinmadi. Davlat byudjeti fondini shakllantirishda moliyaviy resurslarga bulgan talabdan kelib chikib, keyin ularni moliyalashtirish uchun tulaydigan mablaglar kidirib topilardi va shu asosida davlatning moliyaviy manfaatlari ta'minlanardi. Davlat iktisodiyoti xech kanaka tuxtashlarsiz, bir-tekisda ma'muriy buyrukbozlik asosida rivojlanib borishi daromadlar va xarajatlar orasida "kasallik" alomatlarini anik kursatmadi. Ammo, kup utmay sobik Ittifokda byudjet takchilligi yuazaga chika boshladi. Dastlabki yillardagi davlat byudjeti takchilligi jamgarma kassalaridagi mablaglar, xayotni uzok muddatga sugurta kildirishga badan usishi va axoli urtasida davlatning ichki yutukli zayom - obligაციyalarini chiqarish xisobiga koplav borildi. Bu turdagi karzlar oldindan bor bulgan resurslarni yana kayta taksimlash bulgani uchun moliyaviy - material balansining buzilishiga olib kelmadi, ammo bu jarayon davlat karzlarini usishga olib keldi. 1986 yilda byudjet takchilligining juda tez sura'tda usib ketishi (45,5 mlr. Rubl) Ittifok moliya tizimini parokandalik xolatini boshlab berdi. Xush buning asosiy sabablari nimalardan iborat edi? Birinchi sababi shundan iborat ediki, kabul kilingan un ikkinchi besh yillik plani mamlakatning real imkoniyatlaradan kelib chikmagan edi, ya'ni tezlashtirilgan iktisodiy usish koncepciyasi. Bu koncepciyaga kura besh yillikning dastlabki yillarda kapital kuyilmalarni moliyalashtirishga mablag bilan ta'minlash tezlashtirilgan xolda amalga oshirildi. Ammo bu davrda ijtimoiy soxani orkada kolganligi umum ishlab chiqarish dinamikasining samaradaorligiga salbiy ta'sir kilish bilan birgalikda, mamlakatda yuzaga kelgan siyosiy barkarorsizlikka xam uz ta'sirini kursatmay kolmadi. Bunday vaziyatda xukumat uzining ijtimoiy va madaniy soxani rivojlantirish programmasini e'lon kilishiga olib keldi. Bu programmani oshirish uchun xarajatlar investiciya xarajatlarini kiskartirish evaziga emas (chunki bu xarajatlar besh yillikning dastlabki yillarida kilingan edi) aksincha tashki iktisodiy operaciyalardan tushadigan daromadlarning kiskargan, xosh-ashyo resurslariga jaxon narxlarini pasaygan va vino- arok maxsulotlaridan olinadigan oborot soligini pasaygan davrda amalga oshirilishi byudjet takchilligini juda tez suratda usishga olib keldi.

Ikkinchi sababi: Sobik Ittifokda keyingi 20 yil ichida eng muxim bulgan soliqlar quyidagilar edi: davlat korxonalarining tashki savdo operaciylaridan olinadigan soliq, individual daromad soligi va boshkalar, 1-jadvalda soliq tushumlarining 1989 yilda (41% YAIMga nisbatan) kiskarishini kurishimiz mumkin.

Davlat byudjeti daromadlarining manbasi.
(Sobik Ittifok 1985-1989)

Daromadlar	198 5 y	198 7 y	198 9 y
Xamma daromadalar, mlrd. rubl'	367,	360,	384,
YAIMga nisbatan % xisobida tushishi	7	1	9
manbalariga kura, yakuniga % xisobidan	47,3	43,6	41,0
Korxona daromadidan	32	35	35
Oborot soligi (alkogol' chimliklariga soliqni xam kushib xisoblanadi)	27(8	26(8	29(1
Tashki savdo faoliyatiga soliq	)	)	0)
Mulk soligi	18	17	15
	8	9	

Ammo byudjet takchilligini favkulotda, mustasno bulgan xodisa deb bulmaydi. Uzining tarixiy rivojlanishining u eki bu boskichida byudjet takchilligiga duch kelmagan davlat bulmasa kerak. Masalan, AKSHda federal byudjet keyigi yarim asr mobaynida fakat 1969 yildagina takchilliksiz xolda tuzilgan. Germaniyada esa 20 yilmobaynida xarajatlarni daromatlardan ortish an'anasi davom etib kelmokda. Takchillik sifat jixatidan quyidagi turlari mavjud buladi:

- takchillik davlatni kredit kuyilmalarini iktisodni rivojlantirish zarurati yuzasidan kelib chikishi mumkin. Bunday paytda u iktisodiyotga krizis xolatini bildirmaydi, balki davlatni ta'minlashga xarakatdan kelib chikadi.

- takchilik favkulotda xolatlar natijasida kelib chikishi mumkin. (urushlar, yirik tabiiy ofatlar va bosh.) bunday xolatlarda odatdagi rezervlar etarli bulmaydi va mablaglar manbasiga extiyoj tugiladi.

- takchillik krizis xolatidan kelib chikadi. Bunda iktisodiyot parokanda, moliya- kredit alokalari samarasiz, xukumat mamlakatdagi moliyaviy xolatni uz nazorati ostiga olaolmaydi.

Bu urinishdagi takchillik favkulotda xatarli, fakatgina zudlik bilan va anik chora kurinigina emas (iktisodiyotni barkorlashtirish, xujalikning moliyaviy xolatini soglomlashtirish buyicha va bosh.), balki vokealikka mos keluvchi siyosiy karor kilishni takozo etadi. Aynan shu turdagi, noxush xoldagi umum iktisodiy rivojlanish, iktisodiy sistemani tashkil kilgan prinsiplarni stixiyali xolda kayta kurish mamlakatimizda (sobik Ittifok davri) turgunlik xolatini keltirib chikardi. Davlat byudjiti takchilligiga taalukli koncepciya – bu takchillik rivojlanishi bilan boglik asosiy prinsip va an'analar, shuningdek ularni tartibga solish, moliyalashtirish manbalari bilan ta'minlash bilan boglik choralardir.

Bu muammoni xal kilish buyicha jaxonda bir-biriga zid bulgan binkancha koncepciyalar mavjud:

- 1) Xar yili balanslashtiriladigan byudjet
- 2) Cirklik aosada balanslantirilagan byudjet
- 3) Funkcional takchillik

Kuyida biz bu koncepciyalarni aloxida kurib chikamiz.

«xar yili balanslashtiriladigan byudjet» koncepsiyasi buyicha byudjet xar yili daromad va xarajat kismini tengli sharti bilan tuzilishi kerak.

30-yillardagi «Ulug depressiya»gacha bu turdagi byudjet tuzilishi davlat moliyasini asosiy maksadlaridan edi. Ammo, kupgina iktisodichi olimlarning fikriga kura ba'zi iktisodiy xolatlarda ijobiy yoki salbiy xoldagi koldikka ega bulgan byudjetning bulishi maksadga muvofikdir (ishsizlik va daromadlarning pasayishi). Bunday xolatda balanslashtirilgan xarakat kilib:

- 1) soliqlarni oshirishi mumkin, yoki
- 2) davlat xarajatlarini kiskartirish mumkin, yoki
- 3) bu ikkala choralarni xamkorlikda amalga oshirishi mumkin.

YUkoridagi choralar ushlab turuvchi; yakka xolda iktisodiyotda yalpi talabni yana xam kiskartiruvchi xisoblanadi. Xuddi shunday xar yili balanslashtiruvchi byudjet inflyaciyani tezlashtiradi. Iktisodiy kutarilishi jarayonida pul daromadlari ortadi, uz-uzidan, soliq tushumlari, xam ortadi. Xosil bulgan byudjetdagi ijobiy koldikni yukotish uchun bunday xolatda xukumat

- 1) soliq stavkalarini pasaytiradi
- 2) davlat xarajatlarini oshiradi
- 3) yukoridagi ikkalasini birgalikda amalga oshiradi.

Bu uchala chora xam iktisodiyotda inflyacion bosimi ortishga olib keladi. YUkoridagilardan xar yili balanslashtiriladigan byudjetning iktisodiy neytral emasligi kelib chikadi.

YUkorida kurib utilgan kamchiliklarga karamasdan dunyoning kupgina davlatlarida «xar yil balanslashtiruvchi» goyasi kullab-kuvvatlanadi. 70- yillar oxiri 80- yillar boshlarida Franciya konstituciyasi buyicha byudjetni balanslashtirish aytib utilgan va unda takchillikni bulishi ta'kiklangan. Dastlab bu prinsip yaxshi samara bergan, ammo takchilliksiz byudjetni ta'minlash juda katta kiynchiliklarni keltirib chiqarishi boshka yullarni kidirishga majbur kilgan. Byudjet, yili uchun balanslashtirilgan byudjet tuzilgan va kabul kilingan, yil oxiriga oz muddat kolganda kushimcha byudjet kabul kilingan. Dastlab kushimcha byudjetdagi takchillik uncha katta bulmagan, ammo yildan-yilga bu summa yiriklashib bordi. Balanslashtirilgan byudjet bu davlatda vakt sinovi enginib uta olmadi.

Ammo Franciya tajribasi bu goya tarafdorlariga etarlicha xulosa bermadi va bu goya tarafdorlari AKSHda rivojini topdi. 1985 yilda Grema-Ridmana-Xollingsa konuni kabul kilindi, bunga kura federal byudjet takchilligi xar yili kiskartirilib borilib, 1993 yilga kelib uni tulik balanslashtirilish kuzda tutilgan edi. Bu konun AKSHda xam kuzda tutilgan natijalarni bermadi.

Ciklik asosida balanslashtiriladigan byudjet goyasi S. Peland fikri bilan kuyidagicha kiskacha

tushintirish mumkin; «Davlatning moliyaviy siyosati imkoni boricha iktisodiy ritm bilan sinxronik ravishda amalga oshirilishi kerak. Krizis va depressiya yillarida yuzaga kelagn takchillik iktisodiy usish davrida xosil bulgan proficit (ijobiy koldik) xisobidan koplanishi kerak. Ammo bu erda asosiy muammo shundaki, iktisodiyotdagi kutarilish va pasayish uzining chukurligi va davom etishi bilan bir-biriga mos tushavermaydi.

Masalan uzok davom etuvchi va chukur pasayish ulkan byudjet takchilligini keltirib chikarad, unlan keyin keladigan kiska va uncha katta bulmagan rivojlanishdan xosil buladigan ijobiy sal'do bilan koplanmaydi va byudjet ciklik takchilligini keltirib chikaradi. Funkcional takchillik koncepciyasining goyachilaridan biri R.Lindxol'm «Umum moliyaning eski goyasi koidalar- byudjet iktisodiyotini balanslashtirishi kerak deb uktirsa, yangi koidalar-byudjet iktisodiyotni balanslashtirishi kerak deydi.». Funkcional moliya goyasiga kura byudjetnin xar yil yoki ciklik asosida balanslashtirish birlamchi emas, balki davlat moliyasining asosiy maksadi davlat byudjetini emas iktisodiyotni neinflyacoin, tula bandlik asosida balanslashtirishdan iborat.

YUkorida kurib utilgan koncepciyalardan kaysi biri UzR uchun bugungi kunda tugri keladi. ?

Umumlashtirib shuni aytish mumkinki, xozirgi sharoitda kuprok «funkcional moliya» goyasi kuprok tugri keladi, chunki davlat uz maksadlariga erishish va shu yul bilan ishlab chiqarishni pasayishini oldini olish va iktisodiyotni tula barkororlashtirishga erishish mumkin.

Byudjet takchilligi sobik Ittifok iktisodiy nazariyasida, (shu jumladan uning tarkibiy kismi bulgan Uzbekistonda xam) tankidiy koralar edi. U fakat kapitalistik davlatlarda uchraydigan, socialistik rejali iktisodiyotga xos bulmagan deb karalardi.

UzRda davlat byudjeti kuyidagi ba'zi sabablarga kura sezilarli darajada bosim ta'siriga koladi.

Byudjetning xarajat kismi buyicha: konsolidaciyalashgan byudjetning xarajat kismida ijtimoiy extiyojlardga katta kismi demografik xususiyatdan kelib chikadi, ya'ni tugilish koefficientining yukoriligi va axoli turmush darajasining pastligi kelib chikadi. YUkoridagi xususiyatlar amalda barcha Markaziy Osiyolarga xos. Utish davridagi ijtimoiy xarajatlar respublikada transfert tulovlari zarurligidan kelib chikadi.

Byudjetning daromad kismi buyicha: daromad kisini sezilarli kiskarishi kuyidagi sabablar bilan boglik edi:

a) Ittifokni tarkalishi yillarigacha boshka Markaziy Osiyo davlatlari singari Uzbekiston Ittifok xukumatining dotaciyalariga karam edi va tashki transfertlarni tuxtashi Respublika uchun shok xolatini keltirib chikardi (bu transfertlar Uzbekiston YAIMning 19,5%ni tashkil kilgan) SHuning uchun zarur mablaglarni ichki resurslar xisobidan mobilizaciya kilish zaruriyati tugiladi.

b) soliq sistemasidagi uzgarishlar – oborot soligidan KKSga utish, korxonalarni ishlatmay kolgan kisini konfiskaciya kilishdan voz kechik byudjetga tushadigan tushimlar xajmini kiskartiradi.

Byudjet takchilligini kelib chikish sabablarini urganish uchun ba'zi anikliklarni urganish zarur: davlat karzlari byudjet takchilligi va ijobiy sal'doni umumiy balansini uzida aks ettiradi. U byudjet takchilligida kengayadi, byudjet daromad kisinin xarajat kismidan ortgan paytda kichrayadi.

Struktura takchilligi bunda biz amaldagi va struktura takchilligi orasidagi farkni kurib chikishimiz zarur buladi. Struktura takchilligi tula bandlik sharoitida yul kuyilgan takchillikni aks ettiradi yoki tula bandlikda bulishi mumkin bulgan takchillikning gipotek xajmini bildiradi. Amaldagi takchillik strukturali takchillikdan iktisodiyotni normal amal kilish uchun shartli tula bandlik darajasidan past bulgandagi yigilmagan soliqlar va tulanmagan transfert summasi mikdorida buladi.

Masalaga bu tarzda yondashish tula bandlik sharoitida byudjet takchilligidan kutulish mumkinmi yoki yukligini aniklash imkoniyatini beradi.

Takchillikning asosiy xajmi davlat karzlari buyicha foiz tulovlarsiz takchillikning umumiy summasi tushuniladi. Takchillikning umumiy summasi davlat karzlarining ortishi va shu bilan birga ular buyicha foizlarning ortishi bilan usib boradi.

Katta mikdordagi davlat karzlarining keyingi 30 yil ichida kupgina davlatlarda usishning sabablari – bu social ta'minot xarajatlari va xarbiy xarajatlarnng tez sur'atlarda usishi tufayli yuz berishini kuzatish mumkin. Rivojlanayotgan davlatning ayrimlarida yomon boshkaruv korrupciya kapitalning chetga chikib ketishi katta mikdordagi takchillikni keltirib chikardi.

Bozor iktisodiyotiga utish sharoitidagi takchillikni keltirib chikaruvchi asosiy sabablar bu – ozik-

ovkat maxsulotlari, uy-joy, transport, energetika va boshqa kupgina samarasiz davlat korxonalarining subsidiya bilan ta'minlash tufayli kelib chikadi.

AKSHda takchillik va yirik davlat karzlarini paydo bulishi, kuyidagi sabablari mavjud:

- social programmalarga xarajatlarning usishi
- «sovuk urush» va regional konfliktlar sababidan mudofaa xarajatlarining ortishi
- davlat karzlari buyicha foizlarning kupayishi

karz karzni keltirib chikarmokda. AKSHda davlat karzning yirikligi tufayli foizlar buyicha sof tulovlar federal xarajatlarining 15 foizigacha kengayadi.

- soliq tulovchilarning munosabatlari. Axoli karzlarni usishdan kura soliqlarning oshirilishidan kuprok xavotirda. AKSHda soliqlarning oshirilishi tarafdori bulgan siyosatchilar keyigi 10 yil ichida umuman saylovlarda yaxshi kursatkich ola olishmagan.

- axoli daromadlari soligini indeksasiyasi. 1985 yilda soliq konunchiligi uzgaradi. Bu uzgarish inflyatsiya uz-uzidan davlat daromadlarini oshirishga olib kelishini oldini oldi.

- iktisodiyotni tula band bulmagan sharoitda bulishi

byudjet takchilligini Sobik Ittifokdagi asosiy sababini kurib chikish uchun buning sabablaridan biri bulgan byudjet daromadlarini kiskarishini kuyidagi jadvaldan kurish mumkin.

Davlat byudjetida takchillikning bulishi normal xolat deb karalmasdi, ammo uning bulishi iktisodiy xolatda kelib chikkan natija sifatida endoshish mumkin, chunki byudjetning balans xolda xolatini kuzatib kurishimiz mumkin. SHuning uchun biz takchillik bulish chegaralarini belgilab olishimiz va chegaradan chikadigan takchillikning usib boruvchi, uzok davom etuvchi xaraktedagi takchillikka karshi kurashimiz zarur. Byudjet takchilligiga karshi kurashishda, chegarada buladigan takchillikni boshkarish strategiyasini ishlab chikishda kuyidagilarga e'tibor berish zarur:

1. byudjet takchilligi – bu iktisodiy xavfli kursatkich, ammo jamiyat uchun buni sof matematik operatsiyalar bilan xisoblash, uni «davolash» urniga bu «kasallikni» yashirish yanada xavflidir.

2. Byudjet balansligini yoki ijobiy koldikli byudjetni dinamik xolda yashxi rivojlanayotgan iktisodiyot deb karash kerak emas.

3. Byudjet takchilligi xajmini dunyo tajribasidan kelib chikib YAIMning 2,3 foizidan ortishiga yul kuymaslik kerak.

4. Byudjet takchilligini engib utish uchun iktisodiyotni uzini soglomlashtirish zarur. CHunki uni dinamik xlolda rivojlanishi ta'minlamay turib, moliyaviy barkarorlikka erishib bulmaydi.

Dunyo amaliyoti chegarada bulgan byudjet takchilligini boshkarib borishni asosiy 4 ta yulini biladi. :

1. Byudjet xarajatlarini kiskartirish
2. Davlat daromadlarini oshirish
3. Davlat xarajatlarini koplash uchun ta'minlanmagan pullarni chiqarish (emissiya)
4. Xujalik sub'ektlaridan, axolidan, boshka davlatlarning xukumatlaridan va chet el firmalaridan karz olish.

1) xarajat kismi buyicha byudjet takchilligini kiskartirish uchun byudjetning xarajat kismi ustidan kattik nazoratni urnatish, uning tarkibini takomillashtirish, joriy xarajatlarni, shu jumladan boshkaruv organlarini saklash xarajatlarini kiskartirish zarur. Boshlab yuboriladigan boshkaruv organlarida shtatlarni kiskartirish butun davlat tarmogi buyicha yoyish kerak.

2) Daromad kismi buyicha byudjet takchilligini kiskartirish uchun soliq tizimini mukammallashtirish, byudjetning daromad kisini tuldirishga xizmat kiluvchi egiluvchan (gibkiy) soliq siyosatini ishlab chikish va shu orkali kichik biznesni rivojlantirish, chet el investiciyasini ragbarlantirish, kayta ishlovchi korxonalar va keng xalk iste'moli maxsulotlari ishlab chikaruvchilarni kullab-kuvvatlash zarur. Kuyidagilar xisobidan soliq tushimlarini kengaytirish.:

1. Kupgina soliq turlarini korrektirovka kilish, shu jumladan axoli daromadlar soliqlarini kiskartirish chunki bu soliq turi uchun ragbatlantiruvchanlik funkciyasi xali –xam kuchsiz.

2. Soliq imtiyozlaridan voz kechish.

3. Soliqdan kochish xollariga soliq mexanizmi va soliq xizmati infrastrukturasini takomillashtirish orkali barxam berish zarur.

4. Benzin va dizel' yokilgisiga akcizni jaxon amaliyoti darajasiga oshirish.

5. Transport va registratsiya uchun olinadigan soliqni kengroq yoyish va xar-xil resurslardan foydalanlik uchun tulovlarni takomillashtirish zarur.

Nazorat uchun savlollar:

1. Davlat byudjetining moxiyati va davlat moliyasida tutgan urni ?
2. Davlat byudjeti daromadlarining tashkil topish man'balari ?
3. Davlat byudjeti xarajatlari tarkibi ?
4. Byudjet takchilligi va boshkarish muammolari ?

14-MAVZU. XO'JALIK YURITUVCHI SUB'EKTLAR MOLIVAVIY RESURLARI

1. Xo'jalik yurituvchi sub'yektlarning moliyaviy resurslari va kapitali

Moliyaviy resurslari ular umumiy resurslarining pul shaklida harakat qiladigan bir qismi hisoblanadi. Resurslarning pul shaklida amal qilishi moliyaviy resurslar mohiyatan tavsifining ajralmas qismi hisoblanib, bu narsa ularni XYuSning boshqa resurslari ko'rinishlaridan, xususan, ishlab chiqarish vositalari (dastgohlar, mashinalar, xomashyo va materiallar, ishlab chiqarishga mo'ljallangan binolar va shunga o'xshashlar)dan farq qiladi. Buni inobatga olgan holda XYuS vositalarining "pul shakli" va "pul qiymati" tushunchalarini farqlamoq lozim. "XYuS vositalarining pul qiymati" tushunchasi, odatda, pul mablag'larining o'zini emas, balki turli maqsadlar uchun mo'ljallangan vositalar va fondlar (masalan, asosiy fondlar)ning qiymat jihatidan baho-lanishini anglatadi.

Pulga sotib olinganligiga qaramasdan ishlab chiqarish vositalari (yuqorida qayd etilgan dastgohlar, mashinalar, xomashyo va materiallar, ishlab chiqarishga mo'ljallangan binolar va shunga o'xshashlar) haqiqatda pul emas va pul hisoblanmaydi. Ishlab chiqarish fondlarini qaytadan pul shakliga aylantirish uchun, avvalo, ularni sotish kerak. Bu holda esa, o'z navbatida, mol-mulkning balansda aks ettirilgan qiymat jihatidan baholari emas, balki amal- dagi bozor baholari harakat (ish)ga tushadi. Moliyaviy qiyinchiliklar va bankrotlik xavfi ostida vujudga keladigan bunday vaziyatlar XYuSni yomon oqibatlariga, xususan, mablag'lar va resurslarni yo'qotib qo'yishiga olib kelishi mumkin. Holbuki, xalqaro amaliyotdagi ma'lumot-larga ko'ra, bankrotga uchragan XYuS tugatilayotgan paytda unga tegishli bo'lgan aktivlar qiymatining 40%dan ortiq bo'lmagan qismini olishga muvaffaq bo'lish mumkin, xolos. Shu munosabat bilan hatto, sog'lom bozor aylanmasida, ya'ni talabga ega bo'lgan tayyor mahsulot realizatsiya qilinganda ham u faqat sotilganidan so'ng pul mablag'iga aylanadi.

Ishlab chiqarish jarayonini yangidan boshlash va rivoj- lantirishga mo'ljallangan XYuSning moliyaviy resurslari bu pul shaklidagi uning kapitalidir. Mehnat vositalari, predmetlari va natijalariga aylangan moddiy-buyumlashgan kapital, ishlab chiqarish jarayoni ishtirokchilarining jismoniy va intellektual qobiliyat-laridan iborat bo'lgan inson kapitali kapital mavjudligi va harakatining boshqa pulsiz shakllari hisoblanadi. Printsip jihatidan, takror ishlab chiqarish jarayonining doiraviy aylanishiga kiritilgan va uning egasiga daromad keltiruvchi har qanday mulkiy va intellektual boylik kapital bo'lishi mumkin.

Tijoriy XYuSlarning moliyaviy resurslari dastlab (birlamchi holda) ular ta'sis kapitalining bir qismini pul shaklida qo'yish va, shuningdek, boshqa shaxslar va tashki-lotlardan maqsadli moliyalashtirish va subsidiyalar ko'rinishida kelib tushgan pul mablag'lari qismi hisobidan shakllantiriladi. Ta'sis kapitalining pul shaklida bo'lmagan qismi (sanoat va intellektual mulk ob'ektlari, ulardan foydalanish huquqlari va boshqalar) esa, xuddi maqsadli tushilmalar singari, agar ular pul ko'rinishida qo'yilmagan bo'lsa,

ularni XYuSning moliyaviy resurslari tarkibiga kiritish maqsadga muvofiq emas.

Dastlabki (birlamchi) kapitalning ishlab chiqarishga investitsiya qilinishi tovar-pul doiraviy aylanishi jarayonining kengayishini boshlab beradi. Uning pul shaklidagi yakuni (natijasi) sifatida XYuSning tushumi maydonga chiqadi. O'z navbatida, tushum xarajatlarni moliyalashtirish va kengaytirilgan takror ishlab chiqarish jarayonini davom ettirishni ta'minlovchi bir necha pul mablag'lari fondlariga bo'linadi. Umumiy tarzda, formula orqali buni quyidagicha ifodalash mumkin:

$$T = F_{aa} + F_{mxm} + F_{ux} + F_{\phi}$$

Bu yerda: **T** - tushum;

F_{aa} - asosiy ishlab chiqarish fondlarining jismoniy eskirishini tiklashga mo'ljallangan amortizatsiya ajratmalari fondi;

F_{mxm} - moddiy xarajatlarni (xomashyo, materiallar, yoqilg'i, elektroenergiya va boshqalarni sotib olish) moliyalashtirish fondi;

F_{ux} - ish haqi fondi;

F_φ - tovarlarni sotishdan olingan foyda
(soliqlar to'languncha va foydadan boshqa to'lanmalar amalga oshirilguncha).

Ayrim iqtisodchi olimlarning ilmiy tadqiqotlarida moddiy xarajatlarning va mehnat haqini moliyalashtirish uchun mo'ljallangan pul mablag'lari XYuSning moliyaviy resurslari tarkibiga kiritilmaydi. Ularning ayrimlari tomonidan esa XYuSning moliyaviy resurslari tarkibiga hatto pulli tushum ham kiritilmayotir. Bunday yondoshuvlarning noto'g'ri ekanligi shubhasiz.

Xorijiy davlatlarda pul tushumi yalpi daromad tarzida talqil qilinadi. Bu narsa XYuS moliyaviy resurslari fondini shakllantirish va qayta yangilashda tushumning umumlashtirilgan ahamiyatini o'zida aniqroq aks ettiradi. Moddiy xarajatlarni moliyalashtirish uchun mo'ljallangan pul tushumlarining bir qismi, XYuSning real moliyaviy resursi mol etkazib beruvchilar va kontr-agentlarning hisobvaraqlariga o'tkazilmasdan uning aylanmasida bo'lgan paytda, unga qo'shimcha daromad keltiradi.

O'zbekiston Respublikasida bozor iqtisodiyotiga o'tishning dastlabki yillarida XYuSlarning birlariga o'zaro mol etkazib berish va xizmat ko'rsatish bo'yicha mablag'larni o'z vaqtida to'lamaslik holatlari avj olib ketdi. Inflyatsiya darajasi o'ta yuqori bo'lganligi uchun o'sha davrlarda bank kreditlari stavkasining 100% dan ham baland bo'lganligi holatida sotib olgan mahsulotning pulini o'z vaqtida to'lamaslik shu XYuS ga noqonuniy, lekin qo'shimcha daromad manbai bo'lib xizmat qildi. Shunday holatlar ish haqini o'z vaqtida to'lamaslik tufayli ham yuz berdi. Xodimlarga, ishchi va xizmatchilarga bir necha oylik oylik maoshlarni berishning kechiktirilganligi (orqaga surilganligi) ba'zi bir "tadbirkor" va "bankir"larning tekinga boyish manbalaridan biriga aylandi, chunki o'z vaqtida to'lanmagan ish haqi mablag'lari ularning ixtiyorida bo'lib, ulardan vaqtincha boshqa maqsadlarda foydalanishlari mumkin edi.

Amortizatsiya ajratmalari fondi XYuSlar moliyaviy resurslarining tarkibiy tuzilmasida muhim rol o'ynaydi. Chunki bunday ajratmalar pul tushumlaridan qancha ajratilganligi va ularning XYuS tegishli hisobvaraqlarida joylashganligiga qarab XYuSlarning real moliyaviy resurslari bo'lib hisoblanadi.

Ishlab chiqarishning rivojlanishi va tovar hamda moliya bozorlarida XYuS faoliyatining faollashuvi natijasida uning moliyaviy resurslari tarkibiy tuzilmasida foyda hal qiluvchi o'rinni egallay boshlaydi. Foyda XYuS o'z mablag'larining asosiy manbai bo'lib, ishlab chiqarish apparatining yangilanishini, sifatning yaxshilanishini, chiqarilayotgan mahsulot assortimentining kengayishini va h.k.larni ta'minlaydi. Foyda hisobidan XYuSning rezerv fondlari, maxsus maqsadlarga mo'ljallangan fondlar tashkil etiladi.

Foyda massasi va normasi, uning xarajatlarga nisbati XYuSning kreditga layoqatligini va uning qarzi mablag'larni jalb qilish imkoniyatini, uzoq va qisqa muddatli kreditlarni olishni aniqlab beradigan muhim indikatorlardir. Qarzi mablag'larning XYuS o'z mablag'lariga nisbati 1/3 va undan katta darajaga etib, uning to'lovga layoqatligiga kreditorlarga ham, hamkorlariga ham shubha tug'dirmasligi mumkin.

Tijorat XYuSlarning moliyaviy resurslari quyidagi manbalardan tashkil topadi:

- mahsulot sotishdan tushum hisobidan shakllanadigan moliyaviy resurslar (foyda; amortizatsiya ajratmalari fondi; ish haqi fondi; moddiy xarajatlarni tiklash fondi);
- ishlab chiqarilgan mahsulotga bog'liq bo'lmagan sotishdan keladigan tushumlar (mol-mulk; asosiy faoliyatga daxldor bo'lmagan xizmatlar va boshqalar) hisobidan olinadigan moliyaviy resurslar;

- moliyaviy bozorda shakllanadigan moliyaviy resurslar (kreditlar va zayomlar; o'z aktsiyalari va qimmatli qog'oz-larning boshqa ko'rinishlarini sotish; boshqa emitentlarning qimmatli qog'ozlari bo'yicha dividendlar va foizlar; sug'urta qoplamalari va boshqalar);
- kreditorlik qarzlarini hisobidan tashkil topadigan moliyaviy resurslar (mol etkazib beruvchi va pudratchilarga; mehnat haqi bo'yicha; sotsial sug'urtaga doir; byudjet oldidagi va boshqalar);
- badallar va maqsadli xarakterdagi tushilmalar hisobidan shakllantiriladigan moliyaviy resurslar (boshqa tashkilotlar va jismoniy shaxslardan tushilmalar, byudjet subsidiyalari va h.k.).

2. Xo'jalik yurituvchi sub'yekt moliyaviy resurslaridan foydalanish samaradorligi

Iqtisodiy munosabatlarni takror ishlab chiqarish shakllaridan biri sifatida XYuSlar moliyasining harakati minimal xarajatlarda maksimal natijalarning olinishini nazarda tutuvchi samaradorlikning umumiy iqtisodiy me'zo-niga bo'ysunadi. Shu sababli XYuS moliyaviy resurslaridan foydalanish samaradorligini quyidagi formula orqali tasavvur etish mumkin:

$$S_{mp} = \frac{N_{\phi}}{X_{mp}}$$

Bu yerda: S_{mp} - XYuS moliyaviy resurslaridan foydalanish samaradorligi;

N_{ϕ} - ma'lum davr (o'tgan yoki rejali) uchun XYuS faoliyatining moliyaviy natijasi;

X_{mp} - shu moliyaviy natijani qo'lga kiritish uchun

XYuS tomonidan sarflangan (yoki rejalashtirilgan) moliyaviy resurslar xarajatlari

XYuS moliyaviy resurslaridan foydalanish samaradorligini aniqlashda shu narsani inobatga olish kerakki, moliyaviy natija faqatgina moliyaviy emas, balki moddiy va mehnat resurslari xarajatlarining natijasi hamdir. Shuning uchun ham, masalan, mahsulotni realizatsiya qilishdan olingan foydani taqqoslab turib, buning natijasida faqat faoliyatning sof moliyaviy tomonini xarakterlovchi ko'rsatkichga ega bo'lamiz, deb hisoblash maqsadga muvofiq emas. Bu XYuS moliyaviy-xo'jalik faoliyati samaradorligini ifodalovchi yaxlit ko'rsatkichlardan biri bo'lib, unga kengaytirilgan takror ishlab chiqarish jarayonida moddiy-ishlab chiqarish va moliyaviy oqimlarning ajralmas bog'liqligi xosdir.

Yuqorida bildirilgan fikr o'ziga moliyaviy natija va moliyaviy xarajatlarning tavsifini mujassam etuvchi XYuS moliyaviy-xo'jalik faoliyatining samaradorligini xarakterlovchi boshqa ko'rsatkichlarga ham to'liq tegishlidir. Shunday bo'lishiga qaramasdan tahliliy maqsadlar uchun bu majmua (to'plam)dan aynan XYuSning moliyaviy faoliyatini, uning moliyaviy va baho siyosatining samaradorligini o'xshash tarzda(aynan) xarakterlovchi ko'rsatkichlarni ajratib olish muhimdir.

Shunisi taajjublanarlilik, XYuS moliyaviy faoliyatining samaradorligini o'xshash(aynan) ifodalovchi bo'lib fond, moliya- kredit va pul bozorlaridagi ular operatsiyalarining daromadlilik hisoblanadi. Bu yerda, ma'lumki, pul (P^*) go'yoki to'g'ridan-to'g'ri puldan (P) hosil bo'ladi. U holda moliyaviy samaradorlikni aniqlash formulasi quyidagi ko'rinishni oladi:

$$S = (P^* - P) : P$$

mp

Bu yerda: S_{mp} - XYuS moliyaviy resurslaridan foydalanish

samaradorligi;

$P^* - P$ – bevosita moliyaviy operatsiyalarni amalga oshirish natijasida XYuS tomonidan olingan daromad.

Bevosita moliyaviy operatsiyalarni amalga oshirish natijasida XYuS tomonidan olingan daromad tarkibiga quyidagilar kiradi:

- XYuS tomonidan aktsiya va boshqa qimmatli qog'ozlarni emissiya qilish asosida bozorda joylashtirishdan olingan dividendlar;

- boshqa emitentlar qimmatli qog'ozlarini sotib olishdan olingan dividendlar;

- banklardagi pul omonatlaridan olingan foiz daromadlari;

- XYuS foydasidagi valyutalar kurslari bo'yicha farqlar;

- va boshqalar.

Ajablanarlisi shundaki, XYuS moliyaviy operatsiya-larining daromadlilikini xarakterlovchi ko'rsatkich ularning samaradorligini sof moliyaviy natijaning sof moliyaviy xarajatlarga nisbati shaklida ifodalab, ko'pchilik hollarda XYuS moliya-xo'jalik faoliyatining haqiqiy samaradorligini aks ettirmaydi. Iqtisodiyot real sektori samaradorligining ko'rsatkichlarida va baholarida bankrot holatida bo'lishlariga qaramasdan moliyaviy "spekulyatsiya"-ning imkoniyatlari ularni "cho'kmasdan" turishlariga sharoit yaratadi.

Real sektor XYuSlarida, moddiy ishlab chiqarishda moliyaviy resurslardan foydalanishning samaradorligini mos ravishda baholash talablariga u yoki bu darajada sotuv rentabelligi ko'rsatkichi (foydaning mahsulotni realizatsiya qilishdan olingan tushumga nisbati) javob beradi. Bu nisbatdagi surat va maxraj pul mablag'laridan iborat bo'lganligi uchun sotuv rentabelligini, ayrim holatlarni istisno qilgan tarzda, sof moliyaviy ko'rsatkich sifatida e'tirof etish mumkin. Shunday bo'lishiga qaramasdan bu yerda yana bir narsani inobatga olmoq lozim, ya'ni samara-dorlikning o'lchovi sifatida yuqoridagi ko'rsatkichning haqqo-niylik darajasi juda ko'p omillarga, xususan, tushum va foydani shakllantiruvchi bozor baholari monopol baho-larni shakllantirishning salbiy ta'sirlaridan qanchalik ozod ekanligiga bog'liq.

Yuqorida ko'rib o'tilgan barcha moliyaviy ko'rsatkichlarda mazmun va shakl o'rtasida dialektik qarama-qarshilikning mavjudligi namoyon bo'ladiki, bu narsa bizning holat (vaziyat)da XYuSlar moliyasining (iqtisodiyot yaxlit moliyaviy sektorining ham) o'z iqtisodiy asosidan, ishlab chiqarishdan ajralib chiqish (uzilish)ga va unga bog'liq bo'lmagan holda mustaqil hayot kechirish imkoniyatini qo'lga kiritishga intilishi orqali ifodalanadi. XYuSlar moliya-xo'jalik faoliyatining samaradorligini tahlil qilish va baholashda moliyaviy ko'rsatkichlar (masalan, tushum va foyda) moddiy aylanma mablag'larning aylanuvchanligi, asosiy ishlab chiqarish fondlari va nomoddiy aktivlarning fond qaytimi (sig'imi) kabi iqtisodiy ko'rsatkichlar bilan birgalikda qaralsa, bu qarama-qarshilik, ma'lum darajada, pasayadi (kamayadi). Ana shu munosabat bilan eng umumlashtiruvchi ko'rsatkichlardan biri quyidagi formulaga muvofiq ravishda hisoblanadigan XYuSning iqtisodiy rentabelligi (biznesning rentabelligi) ko'rsatkichidir:

$$R_u = F : (K_{a\ddot{u}n} + K_{ac} + A_{nom})$$

Bu yerda: R_u - XYuSning iqtisodiy rentabelligi,
biznesning rentabelligi;

F - yillik foyda;

$K_{a\ddot{u}n}$ - XYuS aylanma kapitalining miqdori (qiymatli baholarda);

K_{ac} - XYuS asosiy kapitalining miqdori
(qiymatli baholarda);

15-MAVZU: XALQARO MOLIYA.

Reja:

1. Moliyaning xalqaro integracion jarayonlarga ta'siri.
2. Xalqaro aloqalarning rivojlanishida moliyaning roli.
3. O'zbekiston Respublikasining xalqaro integraciya tuzilmalaridagi ishtiroki.
4. Korxonalar tashqi iqtisodiy faoliyatini davlat tomonidan tartibga solish usullari.
5. Xorijiy investiciyalarni jalb etishda xalqaro fondlar roli va ahamiyati.

1. Xalqaro integracion jarayonga moliyaning ta'siri. Uzbekistoning xalqaro iqtisodiyotga qo'shiluvi.

Moliya-xo'jalik yuritishning iktisodiy faoliyatida o'zining moliyaviy siyosatini yurgizishda asosiy quroli xalqaro iqtisodiy aloqalarda shaklanadigan moliyaviy mexanizm hisoblanadi.

Moliya- xalqaro sferadan -uniig ishtirokchilarining iqtisodiy manfaatlariga (a'sir qiluvchi va o'z navbatida xalkaro iqtisodiy qo'shiluv jarayonini tezlashtiradi.

Xalqaro aloqalarning rivojida moliyaning roli uch yo'nalishda namoyon bo'ladi:

1 .Turli xil yo'nalishdagi xalqaro hamkorlikni moliyalashtirish uchun kerakli manbalar qidirish va mobilizaciyalash.

2.Xalqaro integracion jarayonlarni muvofiqlashtirish.

Z.Xar qaysi xalqaro munosabatlarning turi va bevosita ishtirokchllarini rivojlantirishga rag'batlantirish.

Avvalo moliya - eksport-import operaciyalariga ta'sir etadi. Bu esa jahon bozorida talab katta bo'lgan raqobatbardosh tovarlar ishlab chiqarishga rag'batlantiradi.

Moliya - milliy daromadning tashqi iqtisodiy faoliyat latijasida ksladigan kismini shakllanishiga ta'sir ko'rsatadi.

Xalqaro hamkorlikning ahamiyatli shakli bu Uzbekistonning xalqaro tashkilotlar va fondlarga a'zo bulish, ishtirok etishidir. Bu tashkilotlarga a'zo bo'lish usha tashqilotlarnipg ustav kapitaliga va byudjetiga ma'lum kvotalar kiritish bilan bo'ladi.

Badallarning manbalari a'zo bulayotgan milliy tashqijytgar va davlat strukturasining valyuta-va boshka moliyaviy fondlar bo'ladi.

Xalqaro tashkilotlar mablaglari ma'lum fondlarda jamlanadi va maksadli programmalarni bajarish uchun sarflanadi.

Moliyaning xalqaro aloqalarga ta'sir etuvchi yana bir yo'nalishi bu - xorijiy sarmoyadorlarni mablag'larini jalb etish.

Xorijiy sarmoyalar xorijiy davlat - investor mablaglarini yoki xorijiy tijorat tashqilotlarining mablaglarini jalb kilish kurinishida bo'ladi.

Kredit hisobiga kurilgan korxonalar va ob'ektlar Uzbekistonnig milliy mulki bulib hisoblanadi.

Xorijiy tadbirkorlar uzlarlarining mablaglari yoki xorijiy davlat byudjeg mablaglaridan moliyalashtirilayotgan boshka korxonalar qo'shmakorxona va boshka xorijiy yuridik shaxs sifatida faoliyat ko'rsatadi Uzbekiston iqtisodiyotga ko'shiladigan xorijiy sarmoyalar

(investiciyalar) iqtisodiy rivojiga va jaxon iqtisodiyotiga ko'shilishi uchun sharoit yaratadi.

Xorijiy investorlarni rag'batlantirish uchun moliyaviy valyuta va boj imtiyozlari belgilanadi.

Tashqi iqtisodiy faoliyatlarda motlyavll jarasllarling kolulll va \akkoliy bushshshl) tl'minlash uchun mo shyavll vatgota va bojxona la.yurati tashqli etlgadl

Nokonuniy xolatlar alinlaganda xukukiy tashkilotlar urnatilgan koluniy sankciyalar, jarimalar kullanib, shu tarzda, moliyaviy munosabatlar nazorat kilib turladi

Markaztilgan valyuta fondlarini tashqil kilish va ulardan foydalanish.

Uzbekiston tashqi iqtisodiy aloqalarining rivojlanishida mllliy valyuta fondini tashkil etish va ulardan foydalanish orkali tashqi iqtisodiy munosabatlarni boshkarish muxim rol' o'yaydi.

Uzbekistonda bozor mexanizmi valyuta resurslari ishlab chiqarish va boshka xo'jalik sub'ektlari o'rtasida kayta taksimlash mexanizmi shakllanganligi sababli 6u kabi kayta taksimlash qo'shimcha sharoitlarni vujudga keltirish orkali amalga oshiriladi.

Barcha korxolalar mulkiy shakli va ro'yxatga olinganidan qat'iy nazar, tovarlar va xizmatlarni eksport kilishdan va ichki valyuta bozorida amalga oshiriladigan operaciyalarning erkin almashtiladigan

valyutadan tushgan tushumni belgilangan normativlarga kura majburiy ravishda sotish kerak.

Markaziy bank valyuta rezervi korxona va tashqilotlarda erkin almashtiriladigan valyuta valyuta tushumi tushgan vaktdagi Markaziy bank tomonini belgilangan kurs buyicha sotishdan shakllanadi.

Valyuta rezervi ikki kismga bulinadi:

1-kismi -stabilizatsiya fondi, bu mablaglar ichki bozorda milliy valyuta kursin barkarorligini ta'minlash va milliy valyutani almashuvi uchun sharot yaratish maksadida tuziladi.

2-kismi-moliya vazirligiga sotiladi. Bu mablaglar xukumat extiyojlarini kondirish maksadida sarflanadi.

Normativda belgilangan mikdordagi valyutalarni sotgandan sung, korxonalar valyutalvni kolgan kismini ichki bozor dagi uz ishlab chiqarish faoliyatiga valyuta tushumiga ega bulmagan boshka korxonalar va -maxaliy xokimiyat organlariga vakolatli banklar bilan kelishilgan kurs buyicha sotiladi.

Maxalliy xokimiyat organlari vakolatli banklari orkali tegishli byudjet hisobidan valyuta sotib oladi, va uni uzlarini valyuta' fondlarili shakllantirishga yo'naltiradilar.bu fond mablaglari axoli va byudjet karomogida bulgan no ishlab chiqarish korxonalari uchun zarur budgan tovarlar olish uchun ishlatiladi.

Iqtisodiy integratsiya - mllliy xo'jaliklar o'rtasida chukur, barqaror o'zaro aloqalar va mehnat taqsimoti, ularning turli bosqich va xar xll shakldagi takroriy ishlab chiqarish tuznlmalarshgang o'zaro alokalari asosida mamlakatlarnig xo'jalik- siyosiy jihatdan birlashuvp jarayoni.

Iqtisodiy integratsiyani asosiy shakllari quyidagilardir.

1. Erkil savdo xududn dolraslda qatlashchi mamlakatlar o'zaro savdo to'siklarini bekor qiladi. lekin ularling har ikkalasi uchinchi | mamlakatga nisbatan savdo to'siqlarili buzmaydi.

]Bunday xududda katnashchi mamlakatlar chegaralarida bojxona nazorati saqlab qolinishi kerak. Uning maqsadi - qushni qatnashchi mamlakatlarning sustroq bojxona to'sig'i orqali uchinchi mamlakatlardan xududga kirib kelishi mumkin bulgan import mollar uchun soliq undirish yoki uni ta'qiqlashdan iborat.

Bunga 1960 yilda tashkil topgan Evropa erkin savdo uyushmasi (UESU) misol bo'la oladi.

MDH mamlakatlarp o'rtasldagn bitim erkin savdo zonasiga ikkinchi misoldir. Uzbekiston erkin savdo to'g'risida Ozarbayjon, Armaniston, Belarus', Qozog'iston, Qirg'iziston, Moldova, Rossiya va Ukraina bilan sharnomalar tuzgan. SHu asosda Uzbekiston shartnoma tuzilgan davlatlardan chiqariladigan va rsspublika xududida olib kiriladigan tovarlar uchun boj olmaydi.

2. Bojxona ittifokida katnashchi mamlakatlar uzaro savdoda barcha cheklashlarni bartaraf etibgina kolmay tashqi savdo tusiklarini yagona tuzilishini ta'sis etadilar, bu bilan ichki chegaralarda bojxona xizmatiasaklash, zaruratini sokib kiladilar. Evropa Ittifoki (EI) bojxonaittifoknga misoldir.

E.I singari bojxona ittifoki tuzilganida nima bo'ladi? Bojxona ittifokining tuzilishi ittifok a'zosi bulgan mamlakatlar axvolini yaxshilashi ham, emonlashtirishi ham mumkin ekan.

3. Umumiy bozor doirasida katnashchilar savdodan tashkari ishlabchiqarish omillarining barchasiii bemalol kuchirish erkinligiga ham egabo'ladilar. Bunga yana usha Evropa iqtisodiy ittifoki eki Evropaumumpy bozori, misol bula oladi, unig xozirgi rasmiy nomp-Evropaittnfokidir.

4. Tula iqtisodiy ittifokda katnashchi mamlakatlar uz iqtisodiysnssatlarini, shu jumladan pul, soliq, va ijtnmoiy sissatini,shunppgdek savdoga va ishchi kuchi va sarmoya okimiga taalukli siyosatiibirxtlashtiradi. Bel'giya bilan Lyuksemburg 1921ynlda konuniyittifokda birlashdn, Evropa hamjixati mamlakatlari uchup zsa buiqtisodiy ittifok -pirovard maksaddir.

Dunyoda davlatlarning necha unlab iqtipsodiy birlashmalari mavjud.

ASEAN (Janubiy-sharkiy Osie) mamlakatlari urtasida kooperatsiya aloqalari faol rpvojtanmokda. MDX mamlakatlari doirasidagi pqgisodpy hamkorlik , ashshksa Uzbekiston , Kozogpslop va Kirgiziston urtasnda tuzilgan Markazny Osie umumiy bozorppptashqil etish xakidagp btpmni ham pgpa ochpb ugish kerak SHimolip Amerika iqtisodin niifoki (NLFTA) pmrpspdagi bptimga kapa UMND boglamokda

Integratsiya turli mamlakatlarda ixtiyoriy, teng xukukli, uzaro foydali asosda ish olib boruvchik xujalik sub'ektlarining uzaro ta'sir kursatish va bir-birining ichiga kirib borishdai iborat ob'ektiv jlraen sifatnda rivojlaishpp kerak

Uni iqtisodiy siyosati va vaziyati turlicha bulgan mamlakatlar urtasida amalga oshprish yulidagi

urpiishlar bexudadir.

SHuning uchun ham Uzbekiston Respublikasining integraciya siesati, uning jahon xo'jalikdash uz urnshsh topnsh yulndagi sa'y-xarakatlari shunga asoslanadiki, dunedagi barcha mamlakatlar bilan uzaro muposabatlar mamlakat mustakillngi va milliy -davlat manfaatlari negizida belgilanishi ksrak 1. Evropa ittifoki

YAgopa bozornipg vujudga keltprilishi 1957 yildayok EII ning eng muxim maksadlaridan biri sifashda baxolangan edi. Lekin bu soxadagi tarakkiet unga sezilarli gula olmadi.

1987 yil 1 iyulda Evropa aktp kuchga kirgachgiia axvol uzgardi, bu xujjatda tovarlar, xizmlar, sarmoyalar, va odamlar hamjamiyag

doirasida erkin xarakat kiladigan bozorga o'tish muddati; 1992 yil 31 dekabr' deb belgilangan edi.

1991 yil dekabrda EI katnashchisi bulgan 12 mamlakatning davlat va xukumat boshliklari Gollandiyaning Maastrit shaxrida Evropa Kengashining navbatdagi majlisiga tuplanib, integraciyaning chukurlashtirish va unga barkaror tus berish yulida xal qiluvchi kadam kuydilar: ular Evropa hamjamiyatlariga asoslangan va hamkorlikning yangi shakllari bilan tuldirilgan Evropa ittifokini tuzishga karor kildilar. SHu tarzda, 1993 yil 1 yanvardan EI mamlakatlari urtasida munosabatlar 1957yilgi EII ni ta'sis etish tugrisidagi SHartnomaga emas, balki Evropa Ittifoki tugrisidagi yangi SHartnomaga asoslanmokda.

YAngi shartnomaga muvofik kuyidagilar ta'sis etiladi:

1. YAgona umumevropa fukoroligi.
2. Iqtisodiy va valyuta ittifoki.
3. 3. Siyosiy ittifok .

YAgona bozor sari xarakatni jadallashtirishga karatilgan xukukiy xujjatlar va karorlar kompaniyalar tugrisidagi konunchilik, andozalarni muvofiklashtirish, soliq, transport, shuningdek oliy ma'lumot xakidagi diplomlarni uzaro tan olish singari soxalarda kabul kilindi.

Evropa kurulishi Evropa mamlakatlarini birlashtirish yulida ilgari kshshngan barcha urnnislardan ikkita xususiyatn bilantubdan fark kiladn.

SHu tarzda, Evropa Ittifoki uzining kariyb 350 mlp. axolisi bplan dunsda eng katta birlashgan bozorga aylanmokda Uz maxsulotini goya! katta mikesdagi yagona bozorda sota oladigan tadbirkorlar uchun pshlab chnqarpsh xarajatlari kamaymokda. Milliy nqtisodiyotlar ham, EI mamlakatlari axolisi ham manfaati kurayotir.

Evropa ntifoki muassasalari

Evropa hamjamiyatini ta'sis etnsh tugrisidlp SHartnomalarda belgilangn vazifalarni bajarish uchunbir kator Evropa muassasalari tuzilgan.

1. Evropa hamjamiyati komissiyasi.

Uning 17 a'zosini milliy xukumatlar taynplaydi, leki' u^&r uz faoliyatlarida bu xukumatlaridan tamomila mustakildir.

Komissiyaning roli hamjamiyatni ta'sis etish ugrisidagi SHartnoma bajarilishi ni ta'miilashdan iborat.

U shuningdek, xususan, rakobat soxasidagi siyosat borasida va iqtisodiyotnpg kishlok xujaligi, transportva xokazo sektorlarda yagona snssat utkazish borasida ham katta xukuklarga ega . komissiya hamjamiyatning turli fondlari va dasturlarini, shu jumladan EI katnashmaydigan davlatlarga yordam kursatishga karatilgan fondlar va dasturlarni boshkaradi.

Vazirlar kengashi — bu karorlar kabul kilish orgaiidir. Uning doirasida milliy xukumatlarning a'zolari muzokoralar utkazdilar, hamjamiyat konunchilik xujjatlarini muxokama kiladilar va ularni ovozga kuyish yuli bilan kabul kiladilar yoki rad etadilar.

Evropa parlamenti — Evropa xalqlarining demokratik jarchisi. Unda umumiy ovoz berish yuli bilan saylanadigan 518 deputat bor. Asosiy vazifasi — Komissiya faoliyatini nazorat kilish, hamjamiyat byudjeti va konunlarini ma'kullash va ularga uzgartirishlar kiritishdir.

YUzaki karaganda, EI da karor kabul kilish jarayoni juda murakkabga uxshaydi. Bunday murakkablik mazkur jarayonga bir kator tartibga solish va nazorat kilish tadbirlarini "joriy etish" imkonini beradiki, bu narsa unga demokratik tus bagishlaydi, munozaralarga asoslanish imkonini beradi. Evropa sudi:

hamjamiyatning boshqa xalqaro tashqilotlardan farki shuki, EI ga a'zo mamlakatlar imzolagan shartnomalarni ijro etish ular uchun majburiy ekanligidandir. SHartnomalarning moddolari va ulardan kelib chiqadigan yuridik xujjatlar katnashchi mamlakatlar milliy konunlarga qo'shilib ketadi. Ularning bajarilishi ravshan va aniq talkinni talab etadi. SHu munosabat bilan Evropa sudining faoliyati aloxida ahamiyat kasb etadi.

Evropa sudinn kushshcha integraciya motori deb ataydilar.

Uning mavjudligi EI konunchiligshsh katnashchi mamlakatlar potugri talkin kilishlartgaing oldini oladi Evropasudning karorlarini bajarilishi majburll.ushshg ixtiyorida biror majbur kilish vositasi nuk, lekin aksariyat xollarda hamjamiyatda katpashuvchi davlatlar uling karorlariga qo'shpladilar

Evropa kengashi:1974 yilda tuzilga» b)'lib, uing doirasnda bunday ksngashlarnp mushalam zpkmpzpb turilpsi ksrakligi xakida karor kabul kpldilar. Evrogm kengashi oliy boskpch lhamiyatshshkasb etpb, murakab xolatlarda hamAamiyatnish boshka muaseasalarp bilan kelnsishga erishishning iloji bulmagan xollarda EIK va Vazirlar kengashi uyaga murojaat etishlari mumkmn.

2.Uzbekiston respublikasida xalqaro iltegraciya tuzilmalaridagi ishtiroki.

Uzbekiston a'zo bulib kirgan eng muxim birlashmalardan biri -Mus:zkil Davlatlar Hamdustligi (MDX) bulib, u 1991 yil dekabrda tuzilgan. Xozir MDXga Ozarbayjon, Armaniston, Belarus', Kozoshstol, Kirgiziston, Moldova, Rossiya, Tojikiston, Turkmaniston, Ukraina va Uzbekiston davlatlari kiradi.

Hamdustlik katnashchilarining uzaro munosabatlari tenglik asosidashakllantiriladigan va davlat ham, gayridavlat tuzilma ham bulmaganhamdustlik katnashchilari urtasidagi bitimlar bilan belgilangan tartibda ish olib boradigan muvofiklashtiruvchi muassasalar orkali tedg xukuklik principi asosida amalga oshiriladi.

Hamjamiyat davlatlarining umumiy manfaatlari soxascdagi faoliyatini muvofiklashtirish bilan boglik masalalarni xal etish uchun hamjamiyatning oliy organi- davlatlar boshliklari Kengashi, shuni^gdek xukumatlar boshliklari Kengashi tuzildi.

1993 yilda 22 yanvarda Minskda kabul kilingan MDX Ustavning eng muxim moddalaridan biri umumiy iqtisodiy maydonni,umum evropa va evroosiyo bozorlarini shakllantirish va rivojlantirishda hamkorlik kilishdir.

Ustavda shuningdek asosiy muvofiklashtiruvchi xujjatlar mustakil davlatlar urtasidagi uzaro munosabatlarni belgilaydigan ikki tomonlama shartnomalar bo'ladi, deb belgilangan.

Ayni vaktida Uzbekistonning MDX ga a'zoligi unga bir Kator -muxim vazifalarni millat iqtisodiyot manfaatlariga muvofik xal etish imkonini beradi

- ishlab chiqarishni, axoli ta'minotini kullab-kuvvatlashta'minlovchi kulamda kooperativ xo'jalik aloqalarini rivojlantirish va takomillashtirish .

- MDX ning bir kator tovarlarning bozorda.ayniksa an'acaviymaxsulotlarpi sotish soxasida etakchi mavkeini saklash.

- Sobik ittifokchi respublikalar ega bulgan xom-ashyoresurslaridan baxramand bulishni ta'mnnlash.

- Uzbekistonning uchinchi mamlakatlarga eksport-import tgovarokimiga xpzmat ko'rsatuvchi transport kommunnkaciylaridansoglomlashtirish va uni jadal rnvojlaitnrish uchun sharoit yaratishomnllarpdan biri deb karalishi kerak

Uzbekistoshshng MDX davlatlar bilan iqtisodiy hamkorlik mexanizmini takomillashtirishning asosiy yo'nalishlari iqtisodiyotni erknilashtirish.uli bozor tamoyillariga izchillik bilan utkazish, xo'jalpk tizilmasini kayta-kurishdan iborat umumiy yul bilan belgilanadi.

Tulov hisob-kitob va kredit-moliya munosabatlari Uzbekiston yakin janubi davlatlar bilan tulov balansini boskichma-boskich muvo^anat xolatiga keltirns va molil'iy pib^dxarchilikka yul kuym^slik maksadida xalqaro tajribada kabul kilingan koidalarga utkazeshni tugallash yulida izchillik bilan bormokda

Davlat va xukumat boshliklari Kengashida kabul kilccgan normativ xujjatlar orasida 1992 yil oktyabrda Bishkekda tuzcdgan "Mulk munosabatlarini uzaro tan olish va tartibga solib turish tugrisida" bitimpi aloxida kursashb ushsh kerak. Bu xujjatda SSSR parchalanib ketgan mulk xukuklarini ta'riflashdagi kupgina anglashilmovchiliklar barham topdi.

Iqtisodiy Hamkorlik Tashkiloti.

Uzbekiston 1992 yil Iqtisodiy Hamkorlik Tashkiloti (IXT) a'zosi buldi.

IXT Afg'oniston davlati, Ozarbayjon, Eron, Kozogiston, Kirgiziston, Pokiston, Tojikiston, Turkiya, Turkmaniston va Uzbekiston Respublikalarini birlashtirdi.

Iqtisodiy hamkorlik Tashkiloti e'tibor markazida -transport, aloqa, savdo, investiciya, va energetika singari ustivor soxalarni rivojlantirish masalalari turadi.

Bu soxalardagi hamkorlik IXT a'zosi bulgan mamlakatlar urtasidagi mintakaviy iqtisodiy hamkorlik jarayonlarini tezlashtirish imkonini beradi.

Markaziy Osiyo yagona iqtisodiy makoni.

1994 yilda Uzbekiston va Kirgiziston yagona iqtisodiy maydon vujudga keltirish xakida shartnoma tuzdilar. bu shartnomaning ahamiyati nixoyatda katta. U integraciya jarayonlarini muzokaralar soxasida amaliy xarakatlar yuliga utkazishni boshladi, anik integraciya rejalarini boskichma-boskich amalga oshirish, birgalikda bozor infratuzilmasini vujudga keltirish va kabul kilingan karorlar ijrosini ta'sirchan < nazorat kilish maksadida xo'jalik -xukukiy va tashqiliy tusdagi omillarni ishlab chiqarishga kiritishni imkonini beradi.

Markaziy Osiyo iqtisodiy makoni vujudga keltirish tugrisida imzo chekkan davlatlar kuplab maksadlarini amalga oshirish uchun va iqtisodiy siyosiy, mudofaa va insonparvarlik jixatlarida kuchgayratlarini muvofiklashtirish uchun tuzilgan Davlatlararo kengash Bosh vazirlar kengashini, Tashqari ishlar vazirligi kengashini, Mudofaa vazirlar kengashini uz ichiga oladi. Ularning ichki organi sifatida doimiy ishlab boruvchi joriya kumitasi tuzilgan.

Shartnomada muvazelonang keyinroq bojxona tartibotini o'rnatiladi, bu esa Kozogiston, Kirgiziston va Uzbekiston Respublikalarining fuqorolari uchun yuklarini bojxona kurigidan utkazish bekor kilish imkonini beradi.

Z.Korxonalar tashqi iqtisodiy faoliyatini davlat tomonidan tartibga solish usullari.

Tashqi iqtisodiy faoliyatini davlatlarning savdo, iqtisodiyot, texnika, madaniyat, sayyoxlik soxalarida boshqa davlatlar bilan hamkorlikni rivojlantirishdan iborat. Bunday hamkorlikning asosiy hukukiy shakli xalqaro shartnomalar, xususan mazkur qonunlarda davlatlar uzaro hamkorligining eng muhim tamoyillari va yo'nalishini belgilovchi qonun tomonlama shartnomalardir. MDX katnashchisi bulgan davlatlar shingang tashqi iqtisodiy faoliyat soxasidagi hamkorligi tugrisida 1992 yil 15 mayda imzolangan bitim bunga misol bula oladi.

Davlat eng kulay tartibdan tashkari boshkacha imtiyozli tartib urnatish mumkin. Uzbekiston uz tashqi iqtisodiy strategiyasini amalga

oshirish uchun, ana shu shakldan unumli foydalanmoqda. Dunyodagi eng katta mamlakatlar bilan tovarlar va xizmatlar eksportini engillashtiruvchi, chet el investiciyalarni jalb kilishga yordam beruvchi shartnomalar imzolandi. Misol uchun:

1992 yil oktyabrida Amerika chet ellarga xususiy investiciya beruvchi korporaciyasi (OPIK) bilan investiciyalarga kumaklashish xakida bitim imzolandi, bu bitim Amerika kompaniyalarini Uzbekistonda sarmoya sarflarida notijorat tавvakalchiligi buyicha kafolatlar bilanta'minlanishi kerak.

1993 yil noyabrida Uzbekiston Respublikasi bilan AKIPurtasidagi savdo munosabatlari xakida imzolangan xukumatlararo Bitim tomonlarning bir-biriga eng kulay sharoit yaratishlarini kuzda tutadi.

1994 yilda Vashingtonda Uzbekiston Respublikasining xukumat delegaciyasi sarmoyalarni rag'batlantirish va uzaro ximoya kilishtugrisida bitim imzolandi. 1995 yil 20 iyunda Vashingtonda Uzbekiston va AKSH xukumatlararo xujjat -xar ikkala davlat xududidagi fuqorolarning erkin xarakat kilishlari tugrisida memorandum imzolandi.

Respublikadagi ikkita katta loyixani: Zarafshonda "N'YUMONT MAYNING" kompaniyasi tomonidan tarkibida oltin bulgan ma'dan konini ishlash va Toshkentda "INTERNEYSHNL TELSET" kompaniyasi, "Kamalak Tv" qo'shma korxonasi bilan birgalikda kabelli televidenie shoxobchalarini tuzish va boshkarish loyixalarini sug'urta qiluvchi chet ellardagi xususiy investiciyalarni ximoya kilish korporaciyasi (OPIK) Uzbekistonda Amerika kompaniyalari faoliyatini kullab-kuvvatlashda faol madad kursatmoqda.

Amerika kompaniyalari tomonidan takliflarning asosiy qismi ma'dan resurslari, skilning kazib

chiqarpsh.yirik loyixalarga bapk kreditlari berpsh, respublikaga turli uskunalar etkazib berish.

Uzbekiston Respublikasi xukumati nshtirokida tuzilgan ikki tomoilama kompssiyalar va qo'mitalar.

Respublika xukumati ana shunday muassasalardan bir kanchasi bilan.

Evropa mamlakatlari bilan: Germaniya, SHvecariya, Buyuk Brdtaniya, Finlyandiya, Fra'dnl, Pol'sha mamlakatlari bilan savdo-iqtisodii hamkorlik buyicha idoralararo kengash.

Bundan tashkari Koreya, Xitoy, YAponiya, Misr, Eron, Xindiston, Pokiston mamlakatlari bilan oavdo, ilmiy texnikaviy hamkorlik tugrisida xukumatlararo komissiyalari tuzilgan.

AKSH bilan Uzbekiston savdo palatasi tuzilgan. YAna goir mamlakat bu Koreya rsslublikasi bulib, mamlakatimimz va Koreya urtasvda 16 ta davlatlararo va xukumatlararo xujjatlar imzolandi. Tashqi iqtisodiy faoliyat milliy banki Uzbekiton Respublikasi uchun Koreya rsspublikasishpp eng yirik baiklari: "Koreya Ekscheyndj Bank",

"Xoniya Bank", "Koreya Eksembanki", "Koreya tijorat banki", "Koreya Ferst Banki" bilan birgalikda "DEU Korporeyshen" kompaniyasining uzbekistonlik sheriklar bilan qo'shma korxonalari kontraktlari xizmat kursatilmokda.

Uzbekiton Respublikasida 6 koreys kompaniyasi "DEU Korporeyshen", "Samsung Korporeyshen", "Kabul Tekstaylz", " DEU Xevi Indastriz", "DEU Telekom Ltd" vakolatxonalari joylashgan.

Bu tashqilotlardan biri BMT dir. BMT turli muassasalari doirasida jahon tarakiyoti muammolarini xal etishda noyob jamoa • tajribasi tuplangan.turli ijtimoiy, iqtisodiy, siyosiy yo'nalishlardagi mamlakatlar tajribasini taxlil kilishga asoslangan uzaro yordam kursatishning samarali vositalari ishlab chiqilgan.Uzbekitonda amalga , oshirilayotgan BMT loyixalari yqtisodiyot, bilim.soglikni saklash, . madaniyat, fansoxalarini kamrab oladi.

AMALIYOT MASHG‘ULOTLARI
MATERIALLARI

1-MAVZU:MOLIYANING MOHIYATI VA FUNKTSIYALARI

1-TOPSHIRIQ.

Savollarga javob bering.

1. Moliyaning mazmun-mohiyati nimadan iborat?

2. Moliyaning o'ziga xos xususiyatlarini yoritib bering.

3. Moliya qanday funktsiyalarni bajaradi?

4. Moliyaning sohalarini izohlab bering?

5. Moliyaning paydo bo'lishi va rivojlanish tarixini yoritib bering.

6. Moliyada pulning vaqt qiymati nima?

7. Moliyaning asosiy printsipini va uni izohlab bering.

2-TOPSHIRIQ.

Mavzuga oid tayanch soʻz va iboralarni izohi bilan yozing:

Tayanch soʻz va iboralar	Tayanch soʻz va iboralar izohi

2-MAVZU: MOLIYANING FUNKSIYALARI VA GENEZISI(TARAQQIYOTI)

3-TOPSHIRIQ.

Testlarni yeching.

1. Moliya oʻzining lugʻaviy maʼnosi jihatdan frantsuzcha, lotincha va ruscha soʻzlarning sinonimi sifatida qanday maʼnoni anglatadi?

- A. "Daromad, toʻlov"
- B. "soliq, sugʻurta"
- C. "pul, kredit"
- D. "fond, pul jamgʻarmasi"

2. Moliyaning qanday funktsiyalari mavjud?

- A. Nazorat va ragʻbatlantirish
- B. Bozorli va bozorsiz qarzlar pul fondlarini shakllantirish va nazorat
- C. Taqsimlash va nazorat D. Taqsimlash va tartibga solish

3.Moliya—

- A.Pul fondlarini shakllantirish, taqsimlash va undan foydalanish bilan bog'liq iqtisodiy munosabatlar yig'indisi
- B.Pulli munosabatlarni ifodalaydi
- C.Pulli munosabatarini tartibga soladi
- D.Pul fondlarini ifoda etadi

4.Quyidagilardan qaysi biri moliyaning xarakterli belgisi hisoblanadi?

- A.Moliya tizimining mavjudligi
- B.Pulni tovarga ayrboshlanishi
- C.Markazlashtirilgan va markazlashtirilmagan pul fondlarini yaratish (vujudga keltirish)
- D.Korxonaning moliyaviy resurslarini oshirish uchun nazoratning mavjudligi

4-TOPSHIRIQ.

Ushbu terminlarga ta'rif bering

Moliya	
Markazlashgan fondlar	
Markazlashmagan fondlar	
YaIM	
MD	

5-TOPSHIRIQ.

Moliyaning sohalari bo'yicha guruhlarga ajrating va ma'lumot bering.

Guruh№	Guruh№	Guruh№	Guruh№

6-TOPSHIRIQ.

O'zbekiston iqtisodiyotining o'sishiga ta'sir qiluvchi quyidagi omillarning amaldagi holatiga baho bering va uni izohlang?

- 1- Tabiiy resurslar
- 2- Mehnat resurslari
- 3- Aholining daromad darajasi
- 4- Iqtisodiyotning pul mablag'lari bilan ta'minlanganligi

3-MAVZU MOLIYAVIY SIYOSAT

1-TOPSHIRIQ

Savollarga javob bering.

1.Moliyaviy siyosatning mazmun-mohiyati nimadan iborat?

2.Moliyaviy siyosatning o'ziga xos xususiyatlarini yoritib bering.

3. Moliyaviy siyosatning elementlarini yoriting.

4.Moliyaviy siyosatning turlarini izohlang.

2-TOPSHIRIQ

Mavzuga oid tayanch soʻz va iboralarni izohi bilan yozing.

Tayanch soʻz va iboralar	Izohi

3-TOPSHIRIQ

Quyidagi savollarga javob bering.

1. Yuz berishi xarakteriga ega bo'lmagan, kutilmagan tasodif va hodisalardan olingan daromadlar tushuniladi. Bularga davlat qonunlarini o'zgarishi, tabiiy ofatlar, revolyutsion o'zgarishlar natijasida vujudga kelgan daromadlar qanday daromadlar tarkibiga kiradi?
2. Taqsimot va qayta taqsimot munosabatlarining keng tizimini amalga oshirish, daromad va jamg'armalarni tashkil qilish, markazlashgan va markazlashmagan pul fondlarini tuzishni ta'minlovchi shakl va usullar yig'indisiga nima deyiladi?
3. Sub'ektlarning moliyaviy munosabatlarni amalga oshirish, pul oqimi – fondlarini uyushtirish, taqsimlash va samarali ishlatishga oid faoliyatga nima deyiladi?
4. Qimmatli qog'ozlar, valyuta operatsiyalari, kredit va qarzlarni berishdan olingan daromadlar tushuniladi. Bularga royalti, dividendlar vafoizlar, ijobiy kurch farqlari ko'rinishidagi daromadlar ga nima deyiladi?
5. Qannday turdagi tashkilotlar asosiy maqsadi foyda olish emas, balki ijtimoiy va iştirakchilarining moddiy manfaatlarini ko'zlab faoliyat yuritadilar?
6. Tegishli budjetda ko'zda tutilgan barcha xarajatlarni to'liq qoplash maqsadida umumdavlat soliqlaridan quyi budjetdagi biriktirilgan daromadlarning ustiga yuqori budjetdan beriladigan daromadlar qanday nomlanadi?

4-TOPSHIRIQ

Testlarni yeching.

1.Quyidagilardan qaysi biri moliyaviy siyosatning tarkibiy qismiga kirmaydi?

- a. Inflyatsiyani oldini olish siyosati
- b. Pul-kredit siyosati,
- c. Sotsial moliyaviy siyosat
- d. Byudjet-soliq siyosati

2.Byudjet siyosatidan qanday holatlarda foydalaniladi?

- a. Byudjetda kontsentratsiya qilinadigan YaIM hissasini aniqlashda,
- b. Ijtimoiy himoyani amalga oshirishda
- c. Moliyaviy siyosatni amalga oshirishda
- d. Byudjetni to'ldirishda

3.Pul siyosati orqali qanday vazifalar amalga oshiriladi?

- a. Muomaladagi pul miqdori tovarlar massasi miqdoriga mos kelmagan sharoitda pul massasining etmagan qismini qog'oz pullar hisobidan yoki xorijiy valyuta hisobidan to'ldirish
- b. Byudjet defitsitini oldini olish
- c. Mamlakatda xorijiy valyutaning muomalada bo'lishiga ruxsat bermasli
- d. Tovar ishlab chiqarishni chegaralash

4.Kredit siyosati natijasida kreditning arzonlashuvi nimalarga olib keladi?

- a. Iqtisodiyotni izdan chiqishiga
- b. Byudjet daromadlarini kamayishiga
- c. Takror ishlab chiqarish jarayoni sub'ektlari daromadlarining oshishiga
- d. Barcha javob to'g'ri

5-TOPSHIRIQ

Ushbu terminlarga ta'rif bering

Moliyaviy siyosat	
------------------------------	--

Moliyaviy strategiya	
Moliyaviy taktika	

6-TOPSHIRIQ

- 5- Rivojlangan mamlakatlar moliyaviy siyosatini tasvirlab bering.10 ta gap dan iborat bo'lgan kichik esse yozib bering (internetdan foydalaning).
- 3- Moliyaviy siyosat asosida kichik krossvord tuzing. Krossvord15-16 ta so'zdan iborat bo'lsin.

4- MAVZU MOLİYAVIY BOSHQARUV

1-TOPSHIRIQ.

Savollarga javob bering.

1.Moliyaviy tizimning mazmun-mohiyati nimadan iborat?

2.Moliyaviy tizimning o'ziga xos xususiyatlarini yoritib bering.

3. Moliyaviy tizimning soha va bo'g'inlarini yoriting.

4.Moliyaviy tizimning turlarini izohlang.

2-TOPSHIRIQ.

Mavzuga oid tayanch so‘z va iboralarini izohi bilan yozing:

Tayanch so‘z va iboralar	Tayanch so‘z va iboralar izohi

3-TOPSHIRIQ.

Testlarni yeching.

1- Moliya tizimi bu

- a. Moliyaviy siyosatni amalga oshirish vositasi
- b. Davlat va korxonalarning pul fondlarini shakllantirish, taqsimlash va foydalanish, borasidagi shakl va metodlar to'plami
- c. Moliya tizimi bo'g'nilarining yig'indisidir
- d. Fondlarini shakllantirish, taqsimlash va foydalanish munosabati

2- Moliya tizimining sohalarini ko'rsating

- a. Davlat moliyasi va mahalliy moliya, xo'jalik yurituvchi sub'ektlar moliyasi
- b. Davlat byudjeti, davlat krediti
- c. Tijorat va notijorat korxonalari moliyasi
- d. Sug'urta va tashkilotlar moliyasi

3- Moliya tizimining davlat moliyasiga tegishli bo'g'nilarini ko'rsating

- a. Davlat korxonalari moliyasi va mahalliy moliya,
- b. Davlat byudjeti, maqsadli nobyudjet fondlar, davlat krediti
- c. Tijorat korxonalari moliyasi, moliyaviy vositachilar moliyasi
- d. Respublika va mahalliy byudjetlar

4- Moliya tizimining xo'jalik yurituvchi sub'ektlar moliyasiga tegishli bo'ginilarini ko'rsating

- a. Davlat moliyasi va mahalliy moliya,
- b. Davlat byudjeti, davlat krediti
- c. Tijorat korxonalari moliyasi, moliyaviy vositachilar moliyasi, notijorat tashkilotlar moliyasi
- d. Respublika va mahalliy byudjetlar

4-TOPSHIRIQ.

Ushbu terminlarga ta’rif bering

Moliyaviy tizim	
Davlat moliyasi	
Mahalliy moliya	

4-MAVZU MOLIYAVIY NAZORAT

5-TOPSHIRIQ.

Savollarga javob bering.

1.Moliyaviy boshqaruvga mazmuni nimadan iborat?

2.Moliyaviy boshqaruvning maqsadi va vazifalarini yoriting.

3.Moliyaviy boshqaruvning boshqaradigan obe'klari va boshqaruvchi sub'ektlari kimlar?

4.Moliyaviy boshqaruv organlarining vazifalarini yoriting.

5-TOPSHIRIQ.

**Mavzuga oid tayanch
so‘z va iboralarni izohi bilan yozing:**

Tayanch so‘z va iboralar	Tayanch so‘z va iboralar izohi

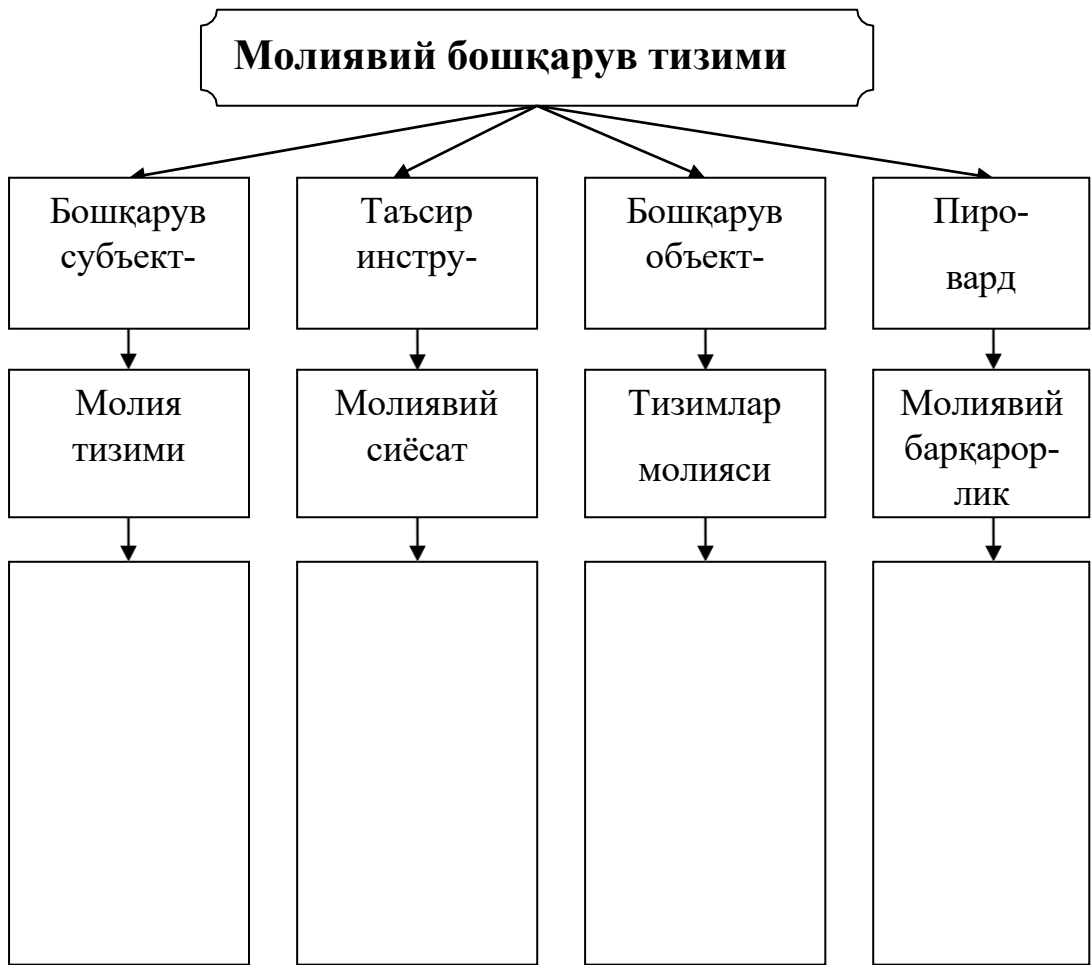
5-TOPSHIRIQ.

Ushbu terminlarga ta’rif bering

Moliyaviy boshqaruv	
Moliya organlari	
Moliyaviy qaror	

5-

TOPSHIRIQ.

6-MAVZU:MOLIYAVIY TIZIMI

1-

TOPSHIRIQ.

Savollarga javob bering.

1.Moliyaviy rejalashtirish va tartibga solish deganda nimani tushunasiz?

2Moliyaviy rejalashtirishning funksiyalari va o'ziga xos xususiyatlarini yoritib bering.

3.Moliyaviy rejalashtirishning asosiy vazifalari nimalardan iborat?

8.Moliyaviy tartibga solish usullarini keltiring.

2-TOPSHIRIQ.

Mavzuga oid tayanch soʻz va iboralarni izohi bilan yozing:

Tayanch soʻz va iboralar	Tayanch soʻz va iboralar izohi

3-TOPSHIRIQ.

Ushbu terminlarga ta'rif bering

Moliyaviy rejalashtirish	
Moliyaviy tartibga solish	
Smeta xarajatlari	

4-TOPSHIRIQ.

1. Moliyaviy rejalashtirishning qanday turlari bo'lishi mumkin?

=====

Strategik moliyaviy rejalashtirish;joriy moliyaviy rejalashtirish

=====

Taktik moliyaviy rejalashtirish;joriy moliyaviy rejalashtirish

=====

Strategik moliyaviy rejalashtirish;muvozanatli moliyaviy rejalashtirish

=====

Balansli moliyaviy rejalashtirish;joriy moliyaviy rejalashtirish

2. Umumiy va eng oddiy ko'rinishda,moliyaviy rejalashtirish deyilganda

...

=====

Moliyaviy rejalarni tuzish va amalga oshirish jarayoni nazarda tutiladi

=====

Moliyaviy rejalarni amalga oshirish jarayoni nazarda tutiladi

=====

Moliyaviy rejalarni tuzish jarayoni nazarda tutiladi

=====

Moliyaviy rejalarni tuzish va amalga oshirish jarayoni nazarda tutilmaydi

3. Moliyaviy bashoratlash...

=====

Moliyaviy rejalarni tuzish bosqichidan oldin sodir bo'ladi

=====

Moliyaviy rejalarni tuzish bosqichidan keyin sodir bo'ladi

=====

Moliyaviy rejalarni tuzish bosqichi bilan birgalikda sodir bo'ladi

Moliyaviy rejalarni amalga oshirish bosqichi sodir bo'ladi

4. Moliyaviy rejalashtirish nima?

=====

Moliyaviy resurslarning balanslilikini
qaratilgan faoliyat

va proporsionalliligini

ta'minlashga

=====

Umumiy va oddiy ko'rinishda, moliyaviy rejalarni amalga oshirish jarayoni

=====

Pul mablag'laridan iqtisod qilib, tejab-tergabf oydalanish hisobidan korxonaning foydasini oshirish

=====

Umumiy va oddiy ko'rinishda moliyaviy rejalarni tuzish jarayoni

5. Nazariya va amaliyotda moliyaviy bashoratlash ikkiga ajratiladi:

=====

o'rta muddatli (5-10yillik) moliyaviy bashoratlash; uzoq muddatli (10yildan ortiq) moliyaviy bashoratlash

=====

o'rtamuddatli (3yilgacha) moliyaviy bashoratlash; uzoq muddatli (5yilgacha) moliyaviy bashoratlash

=====

o'rtamuddatli (5-7yillik) moliyaviy bashoratlash; uzoq muddatli (10yilgacha) moliyaviy bashoratlash

=====

o'rta muddatli (7-10yillik) moliyaviy bashoratlash; uzoq muddatli (10yildan ortiq) moliyaviy bashoratlash

6. Nazorat organlarining yillik reja jadvali qaysi hukumat organi tomonidan ishlab chiqiladi?

=====

Nazorat organlarining faoliyatini muvofiqlashtiruvchi kengash

=====

Oliy Majlis

=====

Hisob Palatasi

=====

Vazirlar Mahkamasi

7. Moliyaviy holatni baholash, moliyaviy resurslarni oshirish imkoniyatlarini, ulardan eng samarali foydalanish yo‘nalishlarini aniqlash – bu.....

=====

#Rejalashtirish

=====

Nazorat

=====

Tezkor(operativ)boshqarish

=====

Ijro etish

8. Moliyaviy munosabatlarga oid iqtisodiy voqelikni yoki obyektning kelajakda rivojlanishini oldindan bashorat qilish, ilmiy-tahliliy usul – bu.....

=====

Moliyaviy istiqbolni belgilash

=====

Moliyaviy nazorat

=====

Moliyani boshqarish

=====

Moliyaviy rejalashtirish

9. Davlat boshqaruv organlari moliya rejasini qanday shaklda tuzadilar?

=====

Byudjet shaklida

=====

“daromadlar va xarajatlar balansi”shakli

=====

“xarajatlar smetasi”shaklida

=====

Istalgan shaklda

10.Reja va haqiqatdagi ko‘rsatkichlarning o‘rtachasini kelgusi davr uchun rejalashtirish usuli – bu.....

=====

Ekstrapolyatsiya usuli

=====

Normativ usul

=====

Balans usuli

=====

Matematik modellash tirish usuli

11. Tasdiqlangan me'yor va normativlarga tayangan holda rejalashtirish usuli – bu.....

=====

#Normativ usul

=====

Ekstrapolyatsiya usuli

=====

Balans usuli

=====

Matematik modellash tirish usuli

12. Moliyaviy resurslarning shakllanish manbalari va ulardan foydalanishdagi bog'liqlik hamda tenglikni ta'minlash asosida rejalashtirish usuli – bu.....

=====

Balans usuli

=====

Ekstrapolyatsiya usuli

=====

Normativ usuli

=====

Matematik modellash tirish usuli

13. Real iqtisodiy va ijtimoiy jarayonlar oqimini aks ettiruvchi moliyaviy modellar ko'rinishida rejalashtirish usuli – bu.....

=====

Matematik modellash tirish usuli

=====

Ekstrapolyatsiya usuli

=====

Normativ usuli

=====

Balans usuli

TOPSHIRIQ.

Savollarga javob bering.

1.Moliyaviy nazorat deganda nimani tushunasiz?

2.Moliyaviy nazoratning elementlarini sanab bering?

3. Moliyaviy nazoratning tamoyillarini yoriting?

1- TOPSHIRIQ.

Mavzuga oid tayanch so‘z va iboralarni izohi bilan yozing:

Tayanch so‘z va iboralar	Tayanch so‘z va iboralar izohi

2-

TOPSHIRIQ.

Testlarni yeching

1. Amalga oshirish reglamentiga ko'ra moliyaviy nazorat shakllarini ko'rsating. ====

Tashabbuskorlik va majburiy nazorat

=====

Ichki va tashqi nazorat

=====

Ommaviy va jamoa nazorati

=====

dastlabki, joriy, so'ngi nazorat

2. Davlat moliyaviy nazoratining bosh maqsadi nimalardan iborat?

Davlat xazinasiga resurslarni tushurishni maksimallashtirish va davlat boshqaruv xarajatlarini minimallashtirish

=====

Barcha iqtisodiy subyektlarning moliyaviy qonunchilik va moliyaviy intizomga rioya qilishini nazorat qilish

=====

Joylashtirilgan kapitaldagi foyda normasini oshirish maqsadida boshqa xarajatlarni minimallashtirish

ajratmalar va

=====

Makro va mikro darajada moliya hamda pul oqimlarini boshqarish

3. Davlatning oliy moliyaviy nazorat organi qaysi?

=====

Hisob Palatasi

=====

Davlat soliq qo'mitasi

=====

Davlat bojxona qo'mitasi

=====

Davlat mulk qo'mitasi

4. Moliyaviy nazorat...

=====

#ham davlatning va ham boshqa barcha iqtisodiy subyektlarning manfaatlari hamda huquqlarini ta'minlashga qaratilgan

=====

faqat barcha iqtisodiy subyektlarning manfaatlari va huquqlarini ta'minlashga qaratilgan

=====

Faqat davlatning manfaatlari va huquqlarini ta'minlashga qaratilgan

=====

faqat davlatning va boshqa barcha iqtisodiy subyektlarning manfaatlari va huquqlarini ta'minlashga qaratilmagan **Moliyaviy nazorat moliya...**

=====

Funksiyalarining amalga oshirilish shakli bo'lib xizmat qiladi

=====

Mohiyatining amalga oshirilish shakli bo'lib xizmat qiladi

=====

Tizimining amalga oshirilish shakli bo'lib xizmat qiladi

=====

Funksiyalarining amalga oshirilish shakli bo'lib xizmat qilmaydi

5. Moliyaviy nazoratni amalga oshirish borasida Hisob Palatasining bosh maqsadi nimadan iborat?

=====

Davlat mablag'larining sarflanishi ustidan umumiy nazoratni o'rnatish

=====

XYSlari mablag'larning sarflanishi ustidan umumiy nazoratni o'rnatish

=====

Davlat mablag'larining sarflanishi ustidan xususiy nazoratni o'rnatish

=====

xo'jalik yurituvchi subyektlar mablag'larining sarflanishi ustidan xususiy nazoratni o'rnatish

6. Nodavlat moliyaviy nazorati nechta turga bo'linadi?

=====

Uchga bo'linadi: ichki (firma ichidagi), jamoatchilik, mustaqil auditorlik

=====

ikkiga bo'linadi: tashqi va auditorlik nazorati

=====

ikkiga bo'linadi: ichki (firma ichidagi) va tashqi (auditorlik)

=====

ikkiga bo'linadi: firma ichidagi va korporativ moliyaviy nazorat

7. Nodavlat moliyaviy nazoratining bosh maqsadi nimalardan iborat?

=====

joylashtirilgan kapitaldagi foyda normasini oshirish maqsadida davlat byudjetiga ajratmalar va boshqa xarajatlarni minimallashtirish

=====

Makro va mikrodarajada moliya hamda pul oqimlarini boshqarish

=====

Barcha iqtisodiy subyektlarning moliyaviy qonunchilik va moliyaviy intizomga rioya qilishini nazorat qilish

=====

davlat xazinasiga resurslarni tushurishni minimallashtirish va davlat xarajatlarini minimallashtirish

8. Vazirliklar, qo‘mitalar tomonidan o‘ziga tegishli bo‘lgan korxona va tashkilotlar ustidan olib boriladigan nazorat qanday nazorat hisoblanadi?

=====

Mahkamaviy moliyaviy nazorat

=====

Umumdavlat moliyaviy nazorat

=====

Nodavlat moliyaviy nazorati

=====

Ichki moliyaviy nazorat

9. Maxsus shakl va uslublarni qo‘llash orqali xo‘jalik yurituvchi subyektlar va boshqaruv organlarining moliyaviy faoliyati bilan bog‘liq bo‘lgan masalalarni tekshirishga qaratilgan harakatlar va taftishlar yig‘indisi – bu.....

=====

Moliyaviy nazorat

=====

Moliyaviy strategiya

=====

Moliyaviy taktika

=====

Moliyani boshqarish

10. Moliyaviy tekshirish va u bilan bog‘liq bo‘lgan masalalar harakatini va muomalasini majmui bo‘lib, xo‘jalik subyektlari faoliyatini va boshqarishni o‘ziga xos usullar va shakllar yordamida tashkil etish – bu.....

=====

Moliyaviy nazorat

=====

Moliyaviy istiqbolni belgilash

=====

Moliyaviy rejalashtirish

=====

Moliyaviy boshqaruv

11.Moliyaviy nazoratning obykti nima hisoblanadi?

=====

Moliyaviy resurslarning harakati, shakllanishi hamda foydalanishdagi taqsimlash va pullik jarayonlar, tarmoqlar iqtisodiyotining barcha bo'g'inlaridagi fond shaklidagi pul resurslari

=====

Moliyaviy(qiymat) ko'rsatkichlari

=====

Foyda,daromad,bevosita va bilvosita soliqlar

=====

Rentabellik,mahsulot tannarxi

12.Quyidagilarning qaysi biri moliyaviy nazoratni amalga oshiruvchi subyektlar guruhlariga kirmaydi?

=====

Jamoa moliya nazorati

=====

Davlat moliya nazorati

=====

Korxona ichidagi moliya nazorati

=====

Mustaqil(auditorlik) moliya nazorati

13.Korxona ichidagi moliya nazorati kim tomonidan amalga oshiriladi?

=====

Korxona, tashkilot va muassasa ichida tashkil qilingan iqtisodiy xizmat (buxgalteriya, moliya bo'limi)lari

=====

Umumdavlat boshqaruv organlari bilan bir qatorda,alohida vazirliklar

=====

Alohida guruh,alohida jismoniy shaxslar(mutaxassislar)

=====

Maxsus auditorlik firmalari va xizmatlari

14. Jamoat moliya nazoratini kim tomonidan amalga oshiriladi?

=====

Alohida guruh, alohida jismoniy shaxslar (mutaxassislar)

=====

Umumdavlat boshqaruv organlari bilan bir qatorda, alohida vazirliklar

=====

Korxona, tashkilot va muassasa ichida tashkil qilingan iqtisodiy xizmat (buxgalteriya, moliya bo'limi)lari

=====

Maxsus auditorlik firmalari va xizmatlari

15. Mustaqil moliya nazoratini kim tomonidan amalga oshiriladi?

=====

Maxsus auditorlik firmalari va xizmatlari

=====

Umumdavlat boshqaruv organlari bilan bir qatorda, alohida vazirliklar

=====

Korxona, tashkilot va muassasa ichida tashkil qilingan iqtisodiy xizmat (buxgalteriya, moliya bo'limi)lari

=====

Alohida guruh, alohida jismoniy shaxslar (mutaxassislar)

16. Quyidagilarning qaysi biri moliyaviy nazoratni amalga oshirish shakllariga kirmaydi?

=====

Auditorlik nazorati

=====

Dastlabki nazorat

=====

Joriy nazorat

=====

So'ngi nazorat

17. Korxona moliya rejasini tashkil qilishda, ko'rib chiqishda va tasdiqlashda, muassasa va tashkilotlarning daromadlar va xarajatlar smetasi, ta'sis hujjatlarini imzolashdan oldin amalga oshiriladigan moliyaviy nazorat – bu.....

=====

Dastlabki nazorat

=====

Joriy nazorat

=====

soʻngi nazorat

=====

Auditorlik nazorati

18.Xoʻjalik-moliya operatsiyalari jarayoni orqali moliya rejalari bajarilayotgan paytda qoʻllaniladigan moliyaviy nazorat – bu.....

=====

Joriy nazorat

=====

Dastlabki nazorat

=====

soʻngi nazorat

=====

Auditorlik nazorati

19.Hisobot davri va butun moliya yili tugagandan soʻng amalga oshiriladigan moliyaviy nazorat – bu.....

=====

soʻngi nazorat

=====

Dastlabki nazorat

=====

Joriy nazorat

=====

Auditorlik nazorati

20.Davlat mablagʻlarini sarflash boʻyicha qonunchilik va meʼyoriy-huquqiy hujjatlarga, meʼyorlarga, standartlarga va qoidalarga rioya etilishi ustidan nazorat boʻyicha harakatlar va operatsiyalar yigʻindisi – bu

=====

Davlat moliyaviy nazorat

=====

Tarmoq moliya nazorati

=====

Ichki xo'jalik moliya nazorati

=====

Byudjet nazorati

21. INTOSAI qanday tashkilot?

=====

Oliy darajadagi xalqaro nazorat organi

=====

Siyosiy tashkilot

=====

Moliyaviy tashkilot

=====

Mustaqil organ

8-MAVZU: MOLIYAVIY VOSITACHILAR

1- TOPSHIRIQ.

2021 yil uchun respublika byudjetidan Qoraqalpog'iston Respublikasi respublika byudjetiga va viloyatlarning viloyat byudjetlariga ajratiladigan tartibga soluvchi byudjetlararo transfertlar miqdorlarining jamiga nisbatan foizini hisoblang hamda tutgan ulushi bo'yicha hududlarga baho bering

T/r	Hududlar nomi	Summa, mlrd.so'm	Ulus hi, foizd a
1.	Qoraqalpog'iston Respublikasi	1 301,4	
2.	Andijon viloyati	876,7	
3.	Buxoro viloyati	440,0	
4.	Jizzax viloyati	490,0	
5.	Qashqadaryo viloyati	1 577,3	
6.	Namangan viloyati	1 284,0	
7.	Samarqand viloyati	1 102,7	
8.	Surxondaryo viloyati	1 293,6	
9.	Sirdaryo viloyati	534,3	
10.	Farg'ona viloyati	910,1	
11.	Xorazm viloyati	632,9	
	Jami	10 443,0	

2- TOPSHIRIQ.

2021 yil uchun Qoraqalpog'iston Respublikasi byudjetining, viloyatlar hamda Toshkent shahar mahalliy byudjetlarining daromadlari

prognozlarining jamiga nisbatan foizini hisoblang hamda tutgan ulushi bo'yicha hududlarga baho bering

T/r	Hududlarnomi	Daromadlar, mlrd.so'm	Ulushi, foizda
1.	Qoraqalpog'iston Respublikasi	1 614,2	
2.	Andijon viloyati	2 352,2	
3.	Buxoro viloyati	1 935,4	
4.	Jizzax viloyati	1 212,9	
5.	Qashqadaryo viloyati	2 570,3	
6.	Navoiy viloyati	1 535,8	
7.	Namangan viloyati	1 970,6	
8.	Samarqand viloyati	2 657,0	
9.	Surxondaryo viloyati	1 754,7	
10.	Sirdaryo viloyati	745,7	
11.	Toshkent viloyati	3 009,8	
12.	Farg'ona viloyati	2 904,9	
13.	Xorazm viloyati	1 442,7	
14.	Toshkent shahri	4 068,6	
	Jami	29 774,7	

3-

TOPSHIRIQ.

2021 yil uchun Qoraqalpog'iston Respublikasi byudjetining, viloyatlar hamda Toshkent shahar mahalliy byudjetlarining xarajatlari prognozlarining jamiga nisbatan foizini hisoblang hamda tutgan ulushi bo'yicha hududlarga baho bering

T/r	Hududlarnomi	Xarajatlar, mlrd.so'm	Ulushi, foizda
1.	Qoraqalpog'iston Respublikasi	2 915,6	
2.	Andijon viloyati	3 228,8	
3.	Buxoro viloyati	2 375,4	
4.	Jizzax viloyati	1 702,9	
5.	Qashqadaryo viloyati	4 147,6	
6.	Navoiy viloyati	1 535,8	
7.	Namangan viloyati	3 254,5	
8.	Samarqand viloyati	3 759,7	
9.	Surxondaryo viloyati	3 048,3	
10.	Sirdaryo viloyati	1 279,9	
11.	Toshkent viloyati	3 009,8	
12.	Farg'ona viloyati	3 815,0	
13.	Xorazm viloyati	2 075,6	
14.	Toshkent shahri	4 068,6	
	Jami	40 217,6	

4-

TOPSHIRIQ.

2020 hamda 2021yilda mol-mulkni ijaraga beruvchi jismoniy shaxslar uchun belgilangan ijara to'lovining eng kam stavkalari (umumiy maydonning 1 kv. metri uchun)ning o'zgarishini foizlarda hisoblang, tahlil qiling

Ijaraga beriladigan mol-mulkturi	Oylik ijara to'lovi stavkalarining eng kam miqdorlari,so'mda								
	Toshkent shahri			Nukus shahri va viloyat markazlaridagi shaharlar			Boshqa aholi punktlari		
Turarjoy	2020	2021	“+”, “-”, % da	2020	2021	“+”, “-”, % da	2020	2021	“+”, “-”, % da
	12 000	14 000		7500	8 500		3500	4000	

5-

TOPSHIRIQ.

2020 hamda 2021 yilda mol-mulkni ijaraga beruvchi jismoniy shaxslar uchun belgilangan ijara to'lovining eng kam stavkalari (umumiy maydonning 1 kv. metri uchun)ning o'zgarishini foizlarda hisoblang, tahlil qiling

Ijaraga beriladigan mol-mulkturi	Oylik ijara to'lovi stavkalarining eng kam miqdorlari,so'mda								
	Toshkent shahri			Nukus shahri va viloyat markazlaridagi shaharlar			Boshqa aholi punktlari		
Noturarjoy	2020	2021	“+”, “-”, % da	2020	2021	“+”, “-”, % da	2020	2021	“+”, “-”, % da
	25 000	29 000		15 000	17 000		6 500	7 500	

6-TOPSHIRIQ.

2020 hamda 2021yilda mol-mulkni ijaraga beruvchi jismoniy shaxslar uchun belgilangan ijara to'lovining eng kam stavkalarining o'zgarishini foizlarda hisoblang, tahlil qiling, barcha hududlar uchun bir xil narx belgilanganligiga izoh bering

Ijaraga beriladigan mol-mulk turi	Belgilangan stavka miqdorini tavsiflovchi ko'rsatkich	Oylik ijara to'lovi stavkalarining eng kam miqdorlari, so'mda		
		Toshkent shahri, Nukus shahri va Viloyat markazlaridagi shaharlar hamda boshqa aholi punktlari		
		2020	2021	“+”yoki“-”, % da
engil avtomobil (yo'lovchilar, bagaj tashishga mo'ljallangan hamda haydovchi o'rnini hisoblamaganda, o'rindiqlari soni 8 tadan ko'p bo'lmagan avtotransport vositasi)	1ta avtotransport vositasi uchun	500 000	575 000	

7-TOPSHIRIQ.

2020 hamda 2021 yilda mol-mulkni ijaraga beruvchi jismoniy shaxslar uchun belgilangan ijara to'lovining eng kam stavkalarining o'zgarishini foizlarda hisoblang, tahlil qiling, barcha hududlar uchun bir xil narx belgilanganligiga izoh bering

Ijaraga beriladigan mol-mulk turi	Belgilangan stavka miqdorini tavsiflovchi ko'rsatkich	Oylik ijara to'lovi stavkalarining eng kam miqdorlari, so'mda		
		Toshkent shahri, Nukus shahri va viloyat markazlaridagi shaharlar hamda boshqa aholi punktlari		
		2020	2021	“+”yoki“-”, % da
mikroavtobuslar, avtobuslar va yuk avtomobillari	1ta avtotransport vositasi uchun	1 000 000	1 150 000	

8-TOPShIRIQ.

2020 hamda 2021yil uchun tovarlarning ayrim turlari bilan chakana savdo qilish huquqi uchun undiriladigan yig'implarning cheklangan stavkalari o'zgarishini foizlarda hisoblang, tahlil qiling.

Yig'imturi	Bir oyga chegaralangan stavkalar(so'mda)											
	Toshkentshahri			Nukus shahri, shaharlar-viloyat markazlari			Boshqa shaharlar			Boshqa aholi punktlari		
	2020	2021	“+”, “-”, % da	2020	2021	“+”, “-”, % da	2020	2021	“+”, “-”, % da	2020	2021	“+”, “-”, % da
Alkogolli mahsulotlarni sotish huquqi uchun undiriladigan yig'im	1 200 000	1 200 000		1 000 000	840 000		800 000	600 000		600 000	300 000	

9-TOPShIRIQ.

2020 hamda 2021 yil uchun tovarlarning ayrim turlari bilan chakana savdo qilish huquqi uchun undiriladigan yig'implarning cheklangan stavkalari o'zgarishini foizlarda hisoblang, tahlil qiling.

Yig'im turi	Bir oyga chegaralangan stavkalar(so'mda)											
	Toshkent shahri			Nukus shahri, shaharlar-viloyat markazlari			Boshqa shaharlar			Boshqa aholi punktlari		
	2020	2021	“+”, “-”, % da	2020	2021	“+”, “-”, % da	2020	2021	“+”, “-”, % da	2020	2021	“+”, “-”, % da
Umumiy ovqatlanish korxonalari uchun alkogolli mahsulotlarni sotish huquqi uchun undiriladigan yig'im	1 200 000	600 000		1 000 000	420 000		800 000	300 000		600 000	150 000	

10-TOPShIRIQ.

Testni yeching

1. Quyidagilarni qaysi biri byudjet siyosatiga taaluqli emas?

=====

Pul fondlari va daromadlarni shakllantirishning konkret shakllari va metodlariga bog'liq ravishda bir necha bo'g'inlardan tashkil topadi=====

byudjet xarajatlar qismining tarkibiy tuzilishi, turli darajadagi byudjetlar o'rtasida xarajatlarni taqsimlash orqali ifodalanadi

=====

davlat qarzini boshqarish,byudjet defitsitini qoplash yo'llarini aniqlash orqali ifodalanadi

=====

byudjetda konsentratsiya qilinadigan (to'planadigan) YaIM hissasini aniqlash, mamlakat yuqori va quyi organlarining o'zaro munosabatlari orqali ifodalanadi

2. O'zbekiston Respublikasi Davlat byudjeti qanday byudjetlarni o'z ichiga oladi?

=====

Respublika byudjeti, Qoraqalpog'iston Respublikasi byudjeti, Toshkent shahri byudjeti va mahalliy byudjetlar

=====

Viloyat va shaharlar byudjetlari

=====

Respublika byudjeti va unga bo'ysunuvchi byudjetlar

=====

Mahalliy byudjetlar va unga bo'ysunuvchi byudjetlar

3. Byudjet daromadlarini to'g'ri va o'z vaqtida kelib tushishini nazorat qilish davlatning qaysi vakolatli organlari tomonidan amalga oshiriladi?

=====

O'zbekiston Respublikasi Moliyavazirligi,O'zbekiston Respublikasi Davlat Soliq Qo'mitasi, O'zbekiston Respublikasi Bojxona Qo'mitasi

=====

O'zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi, O'zbekiston Respublikasi Bojxona Qo'mitasi

=====

O'zbekiston Respublikasi Markaziy banki

=====

O'zbekiston Respublikasi Soliq Qo'mitasi

4. Byudjet fondini shakllantirishda qanday tushunchadan foydalaniladi

=====

Byudjetga to'lovlar, davlat byudjetining daromadlari Soliqlar va majburiyig'ímlar

=====

Moliyaviy resurslar va mablag'lar

=====

Byudjetga tushumlar va daromadlar

=====

5. Byudjet siyosatining ustuvorligini...

davlat siyosati aniqlab beradigan maqsadlarga erishish uchun pul resurslarini yo'naltirish tashkil etadi

=====

davlat siyosati aniqlab beradigan maqsadlarga erishish uchun pul resurslarini shakllantirish tashkil etadi

=====

davlat siyosati aniqlab beradigan maqsadlarga erishish uchun pul resurslarini iqtisod qilish tashkil etadi

=====

davlat siyosati aniqlab beradigan maqsadlarga erishish uchun pul resurslarini ko'paytirish tashkil etadi

6. Byudjet tizimining mohiyati tog'ri berilgan qatorni ko'rsating.

=====

Iqtisodiy munosabatlar va huquqiy me'yorlarga asoslangan hamda o'zaro qonuniy bog'liqlikda va aloqadorlikda bo'lgan mamlakatning barcha byudjetlari yig'indisi

=====

Moliya tizimining markaziy bo'g'ini

=====

Byudjet daromadlari va xarajatlarining yig'indisi

=====

Markaziy byudjet va maxalliy byudjetlar yig'indisi

7. Davlat byudjeti qanday funksiyalarni bajaradi?

=====

Taqsimlash va nazorat funksiyalari

=====

Qiymat o'lchovi va muomala vositasi funksiyasi

=====

Nazorat va vaqtincha bo'sh pul mablag'larini qayta taqsimlash funksiyalari

=====

Moliyaviy va tartibga solish funksiyalari

8. Davlat byudjetiga O'zbekiston Respublikasi byudjet kodeksida qanday ta'rif berilgan? Davlat byudjeti davlatning vazifa va funksiyalarini moliyaviy jihatdan ta'minlash uchun mo'ljallangan markazlashgan pul jamg'armasi

=====

Davlat pul mablag'larining markazlashtirilgan jamg'armasi bo'lib, unda daromadlar manbalari va ulardan tushumlar miqdori, aniq maqsadlar uchun ajratiladigan mablag'lar sarfi yo'nalishlari va miqdori nazarda tutiladi

=====

Davlatning asosiy moliyaviy rejasi bo'lib, unda moliya yili mobaynida daromadlar va xarajatlar miqdori aks etadi

=====

Davlatning o'z vazifa va funksiyalarini moliyaviy ta'minlash maqsadida ma'lum vaqt oralig'ida (yil, chorak, oy) vujudga keltiradigan asosiy moliyaviy rejasidir

9. Davlat tomonidan tartibga solinish darajasiga qarab xarajatlar qanday guruhlarga bo'linadi?

=====

me'yorlashtiriladigan xarajatlar, me'yorlashtirilmaydigan xarajatlar

=====

to'g'ri xarajatlar, egri xarajatlar

=====

ishlab chiqarish va realizatsiya bilan bog'liq bo'lgan xarajatlar, realizatsiyadan tashqari xarajatlar

=====

Doimiy xarajatlar, o'zgaruvchan xarajatlar

10. Hozirgi amaliyotda davlat byudjetining daromadlari qanday tartibda klassifikatsiya qilinyapti?

=====

to'g'ri soliqlar, egri soliqlar, resurs to'lovlari va mol-mulk solig'i, ustama foydadan olinadigan soliq, boshqa daromadlar

=====

Soliqli daromadlar va soliqsiz daromadlar

=====

Biriktirilgan daromadlar va tartibga soluvchi daromadlar

=====

to'g'ri soliqlar va egri soliqlar, resurs to'lovlari va mol-mulk solig'i

11.K.Marksning qaysi asarida davlat byudjetining mohiyati o‘rganilgan?

=====

“Kapital”

=====

“Soliqlar nazariyalari tajribasi”

=====

“Foydalilikning cheklanganligi” nazariyasi

=====

“Xizmatlarning soliq nazariyasi”

12.Byudjetga tushishiga qarab soliqlar qanday turlarga ajaratiladi?

=====

Umumdavlat va mahalliy soliqlar

=====

to‘g‘ri soliqlar, egri soliqlar

=====

o‘z daromadlari va tartibga soluvchi daromadlari

=====

mol-mulk solig‘i va resurs to‘lovlari

13.Quyidagilardan qaysi biri Respublika byudjeti daromadlari hisoblanmaydi?

=====

mahalliy hokmiyat organlariga qarashli mulkdan foydalanishdan olingan daromadlar

=====

rezident-yuridik shaxslarga va chet el davlatlariga berilgan byudjet ssudalarini qaytarish hisobiga berilgan to‘lovlar

=====

davlat moliyaviy va boshqa aktivlarini joylashtirilishi, foydalanishga berilishi va sotilishidan olingan daromadlar

=====

yuridik va jismoniy shaxslardan, shuningdek, chet el davlatlaridan kelgan qaytarilmaydigan pul tushumlari

14.Ayrim sabablarga ko‘ra yil boshlangunga qadar davlat byudjeti qabul qilinmasa xarajatlar qanday shartlarga rioya etgan holda amalga oshiriladi?

=====

Avvalgi moliya yilining so‘nggi 3 oyining 1/3 qismidan ortiq bo‘lmagan miqdorlarda har oyda byudjetdan moliyalashtiriladi

=====

Avvalgi moliya yilidagi byudjet xarajatlarining o'rtacha oylik miqdori ko'rinishida

=====

Byudjet loyihasi tasdiqlanishi kutiladi

=====

Avvalgi moliya yilida amalda bo'lgan soliqqa tortish va majburiy to'lovlarni inflyatsiyani hisobga olgan holda o'zgartirgan holda

Byudjet jarayonining davomiyligi, odatda, necha yilga yaqin davom etadi?

=====

Uch yilga yaqin davom etadi

=====

Ikki yilga yaqin davom etadi

=====

Bir yilga yaqin davom etadi

=====

to'rt yilga yaqin davom etadi

=====

15.Byudjet tizimidagi maxfiy moddalarni tasdiqlash, odatda,faqat qaysi byudjet tarkibida amalga oshiriladi?

=====

Respublika byudjeti

=====

Davlat byudjeti

=====

Toshkent shahar byudjeti

=====

Mahalliy byudjetlar

16.Byudjet tizimining tamoyillari qaysi bandda noto'g'ri ko'rsatilgan?

=====

Maxfiylik, rejalilik

=====

Tejamlilik va samaradorlik

=====

Haqqoniylik, oshkoralik

=====

Yagonalik, balanslilik, mustaqillik

17. Byudjetdan yuridik yoki jismoniy shaxsga bevosita yohud vakolatli organ orqali ajratiladigan, qaytarilmaydigan pul mablagʻlari nima deb yuritiladi?

=====

Byudjet transferti

=====

Byudjet soʻrovi

=====

Byudjet subvensiyasi

=====

Byudjet dotatsiyasi

9-MAVZU: MOLIYAVIY INFRATUZILMA VA MOLIYAVIY TIZIMNI TARTIBGA SOLISH

1-

TOPSHIRIQ.

Fuqaro Chorshanbiev Said Shobilolovich 2021 yilning 1 aprelida 60 yoshga toʻlishi munosabati bilan Pensiya jamgʻarmasiga pensiyaga murojat qildi. Agar ungayoshga doir pensiyatayinlash uchunolingandavr boʻyicha oʻrtacha ish haqi 2400000 soʻmnitashkil etgan boʻlsava ish staji 32 yil nitashkiletgan boʻlsa hamda fuqaroning pensiya tayinlash uchun ustamalar qayd etilmasa unga tayinlangan pensiyaning miqdorini aniqlang.

2-TOPSHIRIQ.

Fuqaroning qaramogʻida 14 yoshga toʻlmagan 4 nafar farzandlari mavjud. Fuqaro oʻzi istiqomat qilayotgan mahallaga 14 yoshgacha bollari uchun nafaqa soʻrab murojat qilgan va uning oilasining oʻrtacha oylik daromadi 1500000 soʻmga teng. Oila jami 6 kishidan tarkib topgan boʻlsa, ushbu oilaga nafaqa qancha miqdorda tayinlanishi mumkin?

3-TOPSHIRIQ.

Fuqaroning qaramogʻida 2 yoshga toʻlmagan 1 nafar va 14 yoshga toʻlmagan 2 nafar farzandlari mavjud. Fuqaro oʻzi istiqomat qilayotgan mahallaga

2 yoshga toʻlmagan farzandi uchun nafaqa soʻrab murojat qilgan va uning oilasining oʻrtacha oylik daromadi 2000000 soʻmga teng. Oila jami 5 kishidan tarkib topgan boʻlsa, ushbu oilaga nafaqa qancha miqdorda tayinlanishi mumkin?

4-TOPSHIRIQ.

Chet el fuqarosining umumiy ish staji 40 yilni tashkil etadi, shundan 21 yili O'zbekiston Respublikasi hududiga, 19 yili esa xorijiy davlat hududiga to'g'ri keladi. Agar ushbu fuqaro erkak kishi bo'lsa va yoshga doir pensiya tayinlash uchun Pensiya jamg'armasiga murojat qilgan bo'lsa hamda pensiyatayinlash uchun hisoblangan o'rtacha ish haqi 2000000 so'mni tashkil etgan bo'lsa, shuningdek ushbu fuqaroga ustama hisoblanmagan bo'lsa uning pensiyasi miqdorini hisoblang.

5-TOPSHIRIQ.

Xodim mehnatiga 2021 yilning yanvar oyida 1500000 so'm, fevral-aprel oylarida esa, 1650000 so'mdan ish haqi to'langan. Xodimga yanvar oyida 2000000 so'mlik maishiy texnika sovg'a qilingan. Yanvar-mart oylarida xodimdan 643993,64 so'm soliq, shu jumladan 5366,61 so'm ushlab qolingani bo'lsa, Davlat byudjetiga xodimning daromadidan qancha miqdorda daromad solig'i ushlab qolinadi?

6-TOPSHIRIQ.

Imtiyozga haqli bo'lgan xodimga 2021 yilning yanvar oyida 1600000 so'm, fevral-aprel oylarida esa, 1760000 so'mdan ish haqi to'langan. Yanvar oyida unga nikohdan o'tishi munosabati bilan 3500000 so'm moddiy yordam ko'rsatilgan va 2700000 so'm qiymatga ega sovg'a topshirilgan. Agar yanvar-mart oylarida xodimdan 474551,98 so'm, shu jumladan 3954,6 so'm shaxsiy jamg'arib boriladigan pensiya jamg'armasiga ushlab qolingani bo'lsa, 2021 yilning aprel oyida xodimning daromadidan davlat byudjetiga qancha miqdorda soliq o'tkaziladi?

7-

TOPSHIRIQ.

Davlat maqsadli jamg'armalar mavzusi bo'yicha keys:

Muammo: Haqiqatdan ham turli ijtimoiy va iqtisodiy yo'nalishdagi davlatning barcha xarajatlari davlat byudjetidan moliyalashtiriladimi?

Yechim algoritmi: Davlatning budjetdan tashqari jamg'armalarining tarkibini aniqlang va 1- ilovadagi chizmada aks ettiring.

1. Davlatning byudjetdan tashqari Pensiya jamg'armasining xarajatlari tarkibini, parametrlarini 2-ilovadagi jadvalga kiriting, tarkibi va tuzilishini tahlil qiling.

2. DMJ daromad va xarajatlarini 3-ilovadagi jadvalga kiriting, taqqoslang va tahlil qiling.

3. Tahlil natijalari natijasida hosil bo'lgan xulosalar asosida esse yozing.

Keys natijalarini yozma tarzda jadvallar kurinishida bajarish tavsiya etiladi.

Topshiriq: DMJ faoliyati asoslarini, turlarini, daromad va xarajatlarini tahlil qiling.

Davlatning budjetdan tashqari jamg'armalarining tarkibi

Iqtisodiy
jamg'armalar

Ijtimoiy
jamg'armalar

2- ilova

Pensiya jamg'armasining xarajatlari tarkibi tahlili

Ko'rsatkichlar	2020yil	2021yil	2022yil(prognoz)
Xarajatlarjami			
Ishlamayotgan Pensionerlarga pensiya to'lovlari			
Ishlayotgan pensionerlarga pensiya to'lovlari			
Keksa yoshdagilar va ishlamaydigan fuqarolar uchun nafaqalar, dafn marosimlari uchun nafaqalar va boshqa to'lovlar			
Boshqa xarajatlar			
Yil oxirida qoldiq mablag'lar			

DMJ daromad va xarajatlarini taqqoslang

№	Ko'rsatkichlar	2020 yil		2021 yil		2022 yil (prognoz)	
		daromad mlrd. so'mda	xarajat mlrd. so'mda	daromad mlrd. so'mda	xarajat mlrd. so'mda	daromad mlrd. so'mda	xarajat mlrd. so'mda
1	Byudjetdan tashqari Pensiya jamg'armasi						
2	Davlat va jamiyat ehtiyojlari uchun yer uchastkalarining olib qo'yilishi munosabati bilan jismoniy va yuridik shaxslarga yetkazilgan zararlarni qoplash bo'yicha markazlashtirilgan jamg'arma						
3	Tadbirkorlik faoliyatini qo'llab quvvatlash davlat jamg'armasi						
4	Vinochilikni rivojlantirish jamg'armasi						
5	Bandlikka ko'maklashish davlat jamg'armasi						
6	Jamoat ishlari jamg'armasi						
7	Xorijda mehnat faoliyatini amalga oshiruvchi shaxslarni qo'llab-quvvatlash hamda ularning huquq va manfaatlarini himoya qilish jamg'armasi						
8	Axborot-kommunikatsiya Texnologiyalarini rivojlantirish jamg'armasi						

9	“El-yurt umidi” jamg‘armasi						
10	Budjetdan tashqari Davlat aktivlarini boshqarish, transformatsiya va xususiylashtirish jamg‘armasi						
11	Bog‘dorchilik va issiqxona xo‘jaligini rivojlantirish jamg‘armasi						
12	Baliqchilikni rivojlantirish jamg‘armasi						
13	Budjetdan tashqari Respublika maqsadli kitob jamg‘armasi						
14	Nogironligibo‘lgan shaxslarni						
	qo‘llab-quvvatlash jamg‘armasi						
15	Tez tibbiy yordamni rivojlantirish jamg‘armasi						
16	Turizm va sportni qo‘llab-Quvvatlash jamg‘armasi						
17	Davlat qarziga xizmat ko‘rsatish bo‘yicha kafolat jamg‘armasi						
18	Xotin-qizlarni qo‘llab-quvvatlash davlat maqsadli jamg‘armasi						
19	Davlat tibbiy sug‘urtasi jamg‘armasi						
20	Ta’lim kreditini moliyalashtirish jamg‘armasi						
21	Avtomobil yo‘llarini Rivojlantirish maqsadli jamg‘armasi						
22	Suv ta’minoti va kanalizatsiya Tizimlarini rivojlantirish jamg‘armasi						
23	Ilm-fanni moliyalashtirish va Innovatsiyalarni qo‘llab- quvvatlash						

	jamg'armasi						
--	-------------	--	--	--	--	--	--

**10-MAVZU: PULNING VAQT
QIYMATI VA FOIZ
STAVKALARI**

1-

TOPSHIRIQ.

Savollarga javob bering.

4. Davlat kreditining mazmun-mohiyati nimadan iborat?

5. Davlat kreditida qachon (qayholda) davlat kafilga aylanadi?

6. Davlat krediti qanday funktsiyalarni bajaradi?

7. Davlat krediti qanday belgilarga ko'ra klassifikatsiya qilinadi?

8. Joylashtirilish joyiga qarab davlat krediti nimalardan tashkil topadi?

9. Mablag'larni jalb qilish muddatiga ko'ra davlat krediti qanday guruhlariga bo'linadi?

10. Qarziy majburiyatlarning ta'minlanganligiga qarab davlat krediti nimalardan tashkil topadi?

11. To'lanadigan daromadning xarakteri bo'yicha davlat krediti qanday klassifikatsiya qilinadi?

12. Yutuqli obligatsiyalar bo'yicha daromatlarning to'lanishi nimalar

asosida amalga oshiriladi?

13. Nol kuponli obligatsiyalar deyilgan nima tushuniladi?

2-TOPSHIRIQ.

Mavzuga oid tayanch soʻz va iboralarni izohi bilan yozing:

Tayanch soʻz va iboralar	Tayanch soʻz va iboralar izohi

3-TOPSHIRIQ.

Testlarni yeching.

1.Davlat kreditining funktsiyalarini ko'rsating

- A. Tartibga solish,nazorat,tashkillashtirish
- B. Nazorat,tashkillashtirish,rag'batlantirish
- C. Tashkillashtirish, rag'batlantirish
- D.Taqsimlash,nazorat va tartibga solish

2.Joylashtirilishiga qarab davlat qarzlari qanday qarzlarga bo'linadi?

- A. Davlatning ichki va tashqi qarzlari
- B. Bozorli va bozorsiz qarzlari
- C. Markaziy va hududiy boshqaruv organlari tomonidan joylashtiriladigan qarzlari
- D. Moliyaviy bozorlar

3. Byudjet kreditlarining umumiy hajmi kim tomonidan aniqlanadi?

- A. Moliya vazirligi tomonidan
- B. Vazirlar Mahkamasi tomonidan
- C. Markaziy bank tomonidan
- D. Hisob palatasi tomonidan

4. Davlat tomonidan ichki va tashqi mablag'larqaysimaqsadlardajalb qilinadi

- A. Markazlashganinvestitsiyalarniko'paytirishuchun
- B. Iqtisodiyotnirivojlantirishningustuvoryo'nalishlarinimoliyalashtirish uchun
- C. Ichkibozornihimoya qilish uchun
- D. Korxonaningmoliyaviyresurslarinioshirishuchun

3-

TOPSHIRIQ.

Qarz majburiyatlarining ta'minlanganligiga qarab qanday guruhlarga bo'linadi va ma'lumot bering.

Qarzmajburiyatlarining ta'minlanganligiga qarab:	

**11--MAVZU: QIMMATLI QOG'OZLAR VA ULARNING DAROMADLIGINI
BAHOLASH**

1-TOPSHIRIQ.

Mavzuga oid tayanch so'z va iboralarni yozing:

1. _____
2. _____
3. _____
4. _____
5. _____
6. _____
7. _____
8. _____
9. _____
10. _____

2-TOPSHIRIQ.

Ushbu savollarga javob yozing.

1.Sug'urtaning iqtisodiy mazmuni va mohiyati.

2. Sugʻurta oʻziga xos pul munosabatlarining yigʻindisi.

3.Sugʻurtaning iqtisodiy kategoriya sifatida asoslanish tamoyillari.

4.Sugʻurta shakllari.

5.Tijorat sugʻurtasi paydo boʻlishining bosqichlari.

6.Tijoratga asoslanmagan sugʻurtaning oʻziga xos xususiyatlari.

3-TOPSHIRIQ.

Mavzuga oid tayanch soʻz va iboralarni izohlari bilan yozing:

Tayanch soʻz va iboralar	Tayanch soʻz va iboralar izohi

4-TOPSHIRIQ.

Sug'urta tizimi faoliyatini tartibga soluvchi qonuniy-huquqiy hujjatlar ro'yxatini keltiring.

1. _____
2. _____
3. _____
4. _____
5. _____
6. _____

5-TOPSHIRIQ.

Ushbu terminlarga ta'rif bering

Sug'urta rezervlari	
Sug'urta bozori assortimenti	
Sug'urta shartnomasi	
Sug'urta mukofoti	

4-TOPSHIRIQ.

Testlarni yeching

1. Sug'urta tashkilotlari daromadlariga quyidagilardan qaysi biri kirmaydi?

=====

Tashqi manbalardan olinadigan daromadlar

=====

sug'urta faoliyatidan olinadigan daromadlar

=====

sug'urta tashkilotlarining investitsion faoliyatidan olinadigan daromadlar

=====

sug'urta xizmatlarini ko'rsatishdan olingan daromadlar

Sug'urta tashkilotlari xarajatlariga quyidagilardan qaysi biri kirmaydi?

=====

Kunlik birlamchi xarajatlar

=====

Amalga oshirilmagan xarajatlar

=====

sug'urta faoliyatini amalga oshirish bilan bog'liq xarajatlar

=====

sug'urta xizmatlarini ko'rsatish va ularni sotish bilan bog'liq xarajatlar

2. Sug'urta tashkilotlarining ustav kapitali minimal miqdoriga bog'liq bo'lmagan qatorni ko'rsating

=====

sug'urta kompaniyalari daromadlari

=====

sug'urta xodisalar yuz berish ehtimoli va ularning ta'sir darajasi o'sib borayotganligi bilan bog'liq

=====

Jahon sug'urta bozorida yuzaga keladigan vaziyatlarga muvofiq kelishi

=====

sug'urta obyektlari qiymatining o'sishi muammolari

3. Sug'urtaning funksiyalari to'g'ri ko'rsatilgan javobni ko'rsating

=====

sug'urta fondini tashkil etish, foydalanish bilan bog'liq funksiya, nazorat funksiyasi

=====

Taqsimlash va qayta taqsimlash, nazorat

=====

sug'urta fondini tashkil etish funksiyasi, taqsimlash va nazorat funksiyalari

=====

Nazorat funksiyasi, qayta taqsimlash

4. Mamlakatimizdagi sug'urta tashkilotlari qaysi sug'urta turini amalga oshirilmaydi?

=====

Kasbiy faoliyatni sug'urtalash

=====

Hayotni sug'urtalash

=====

Baxtsiz xodisalarni sug'urtalash

=====

Tibbiy sug'urta

5. Dastlabki sug'urta shartnomalari qayerda paydo bo'lgan?

=====

Vizantiya

=====

Xitoy

=====

Hindiston

=====

O'rtaOsiyo

6. Sug'urta zaxiralari natura shaklida shakllantirish qanday qiyinchiliklarni keltirib chiqargan?

=====

Ularni uzoq muddat saqlash imkoniyatini bermaydi

=====

Ularni hisoblash imkoniyatini bermaydi

=====

Ularni to'liq yig'ish imkoniyatini bermaydi

=====

Ularni to'liq ishlatish imkoniyatini bermaydi

7. Sug'urta iqtisodiy kategoriya sifatida noto'g'ri prinsipi keltirilgan javobni aniqlang.

=====

Sug'urta to'lovlarining majburiy xarakterga ekanligi

=====

Sug'urta riskining mavjudligi

=====

Sug'urta munosabatlarining qayta taqsimlash xarakteriga egaligi, zararlarini muayyan makon va zamonda taqsimlanishi

=====

Sug'urta mukofotlarining qaytarilish xarakteriga egaligi

8. Javoblardan qaysi biri sug'urta funksiyalari tarkibiga kirmaydi?

=====

Sug'urta mukofotini to'lash bilan bog'liq funksiya

=====

Sug'urta fondini tashkil etish bilan bog'liq funksiya

=====

Sug'urta fondidan foydalanish bilan bog'liq funksiya

=====

Nazorat funksiyasi

9. Sug'urta qanday shakllarda amalga oshiriladi?

=====

Ixtiyoriy va majburiy shakllarda

=====

Faqatgina ixtiyoriy shakllarda

=====

Faqatgina majburiy shakllarda

=====

Shakllari mavjud emas

10. Ixtiyoriy sug'urta turlari bo'yicha xizmatlar jismoniy va yuridik shaxslarga qanday tartibda ko'rsatiladi?

=====

Jismoniy va yuridik shaxslarning roziligi bilan

=====

Davlatning ko'rsatmasi bilan

=====

Jamoat tashkilotlarining talabi bilan

=====

Banklarni talabi bilan

11. Majburiy sug'urta turi ko'rsatilgan javobni ko'rsating.

=====

Transport vositalari egalarining fuqarolik javobgarligi

=====

Yuridik va jismoniy shaxslarning mol-mulki sug'urtasi

=====

Hayot sug'urtasi

=====

Moliyaviy va tadbirkorlik risklari sug'urtasi

12. Majburiy davlat sug'urtasi bo'yicha sug'urta xizmat haqlari kimning mablag'lari hisobidan amalga oshiriladi?

=====

Davlat byudjeti mablag'lari

=====

Maxsus fondlar mablag'lari

=====

Davlat organlari byudjetdan tashqari mablag'lari

=====

Homiylarning mablag'lari

13. Sug'urta operatsiyalarini amalga oshirish orqalifoyda olishdastlab qachon va qayerda boshlangan?

14. Xv asrda Italiyada

=====

XIV asrda AQShda

=====

XVI asrda Angliyada

=====

XI asrda Xitoyda

15. Sug'urtaga tog'ri va to'liq ta'rif berilgan javobni aniqlang.

=====

Kutilmagan noxush hodisalar ro'y berishi natijasida ko'rilgan zararni qoplash uchun maqsadli pul zaxiralarini shakllantirilishi va ulardan foydalanish bilan bog'liq iqtisodiy munosabatlarga

=====

Kutilmagan noxush hodisalar ro'y berishi natijasida ko'rilgan zararni qoplash uchun qarz mablag'larini yig'ish bilan bog'liq iqtisodiy munosabatlarga

=====

Har qanday ko'rilgan zararni qoplash uchun maqsadli pul zaxiralarini shakllantirilishi va ulardan foydalanish bilan bog'liq iqtisodiy munosabatlarga

=====

Kutilmagan noxush hodisalar ro'y berishi natijasida ko'rilgan zararni qoplash uchun davlat mablag'larini shakllantirilishi va ulardan foydalanish bilan bog'liq iqtisodiy munosabatlarga

16. Fuqarolar va sug'urta tashkilotlari o'rtasida paydo bo'ladigan fuqarolik-huquqiy munosabatlar nimaga asoslanadi?

=====

Tegishli shartnoma qoidalariga

=====

Davlatning huquqiy hujjatlariga

=====

Sug'urta kompaniyalarning ichki tartibiga

=====

Sug'urta qilish bo'yicha nizomga

17. Sug'urta bozorining professional ishtirokchilari berilmagan javobni aniqlang.

=====

Sug'urtalovchi mikrocredit tashkilotlari

=====

Sug'urtalovchi va sug'urtalanuvchi

=====

Qayta sug'urtalovchilar, qayta sug'urtalanuvchilar, g'urtabrokerlar va agentlari

18. Qonunchilikka binoan sug'urtalovchilar qanday faoliyat bilan shug'ullanishlari mumkin emas?

=====

Sug'urtani amalga oshirish bilan bevosita bog'liq bo'lmagan tadbirkorlik faoliyati bilan

=====

Sug'urtani amalga oshirish bilan bevosita bog'liq bo'lgan tadbirkorlik faoliyati bilan

=====

Jismoniy shaxslarni mol-mulkini sug'urta qilish bilan

=====

Yuridik shaxslarning transport vositalarini sug'urta qilish bilan

19. Yuridik shaxslarning qanday mol-mulklari bilan bog'liq mulkiy manfaati sug'urta obyekti sifatida qabul qilinmaydi?

=====

Korxona rahbarlarining shaxsiy transporti

=====

Binolar, inshootlar, tugallanmagan qurilish obyektlari

=====

Ishchi mashinalar, uzatish qurilmalari, quvvat beruvchi uskunalar va inventar

=====

Tovar zaxiralari, xomashyo, materiallar, yoqilg'i va boshqalar

20. Yuridik shaxslarning mol-mulkini va boshqa asosiy vositalarini ixtiyoriy sug'urta qilish qoidalariga ko'ra, korxonalarga sug'urta polisi qachon beriladi?

=====

Korxonalar tomonidan sug'urta tashkilotining hisob-kitob raqamiga sug'urta mukofoti kelib tushgandan keyin shartnomada kelishilgan muddatda

=====

Korxonalar bilan sug'urta tashkiloti sug'urta shartnomasi imzolagan vaqtda

=====

Sug'urta shartnomasida kelishilgan muddatda

=====

Sug'urta hodisasi yuz bergan vaqtda

8-MAVZU: UY XO'JALIKLARI MOLİYASI

1-TOPSHIRIQ.

Ushbu savollarga javob yozing.

14. Moliya munosabatlarining umumiy tizimida uy xo'jaliklari moliyasi.

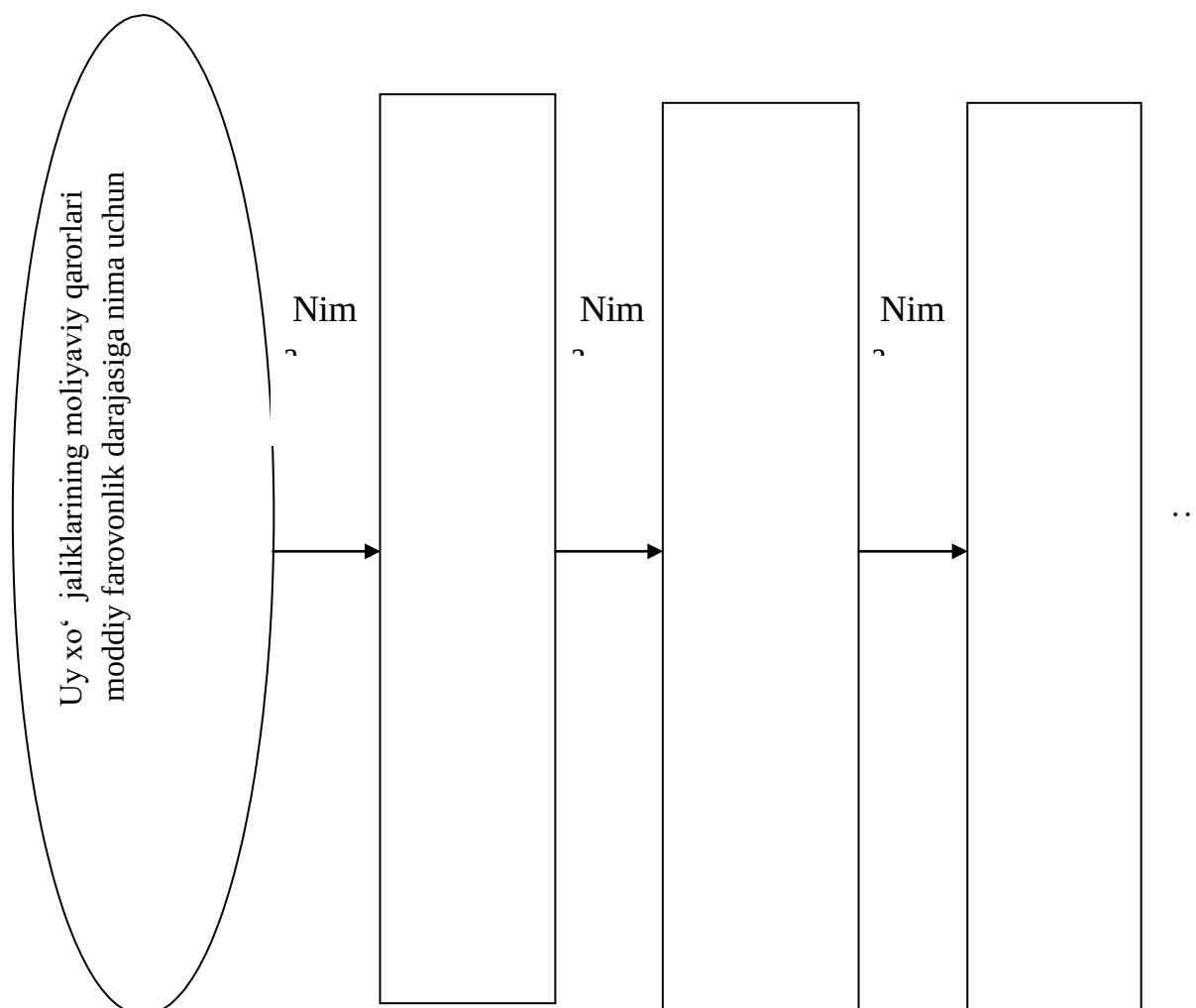
15. Uy xo'jaligining ta'rifi.

16. Uy xo'jaligiga tegishli bo'lgan xarakterli xususiyatlar.

17. Uy xo'jaliklari moliyasining har bir davlat moliya tizimining ajralmas tarkibiy qismi hisoblanishi va uning moliyaviy ahamiyati.

2-TOPSHIRIQ.

“NIMA UCHUN?” SXEMASI

3-TOPSHIRIQ.

To'g'ri javobni belgilang.

1. Uy xo'jaliklari moliyasi...

- A. Davlat moliyasi tizimining tarkibiy qismi
- B. Xo'jalik yurituvchi sub'yektlar moliyasining bir qismi;
- C. Umumdavlat moliyasining bir qismi;
- D. To'g'ri javob yo'q.

2. Aholining shaxsiy daromadlari qaysi ko'ratkichlar yordamida o'lchanadi?

- A. Hisoblangan nominal daromadlar va haqiqatda olingan nominal daromadlar
- B. Pul daromadlari va real daromadlar
- C. Ega bo'lingan va real ega bo'lingan daromadlar
- D. Nominal daromadlar, ega bo'lingan daromadlar va real daromadlar

3. Uy xo'jaliklarining mavjud jamg'armalarini qanday aktivlarga yo'naltirish kerakligini uy xo'jaliklarining qaysi qarori asosida aniqlashimiz mumkin?

- A. Investitsiyalar bilan bog'liq bo'lgan investitsion qarorlar;
- B. Pul mablag'larini iste'mol qilish va jamg'arish to'g'risidagi qarorlar;
- C. Moliyalashtirish to'g'risidagi qarorlar;
- D. Riskni boshqarish bilan bog'liq qarorlar;

4. Uy xo'jaligi o'z iste'molchilik va investitsion rejalarini amalga oshirish uchun qachon hamda qay tarzda qarz olingan mablag'idan foydalanishi kerakligini aniqlashda uy xo'jaliklarini qaysi turidagi qaroridan foydalanadi?

- A) moliyalashtirish to'g'risidagi qarorlar; B) investitsiyalar bilan bog'liq bo'lgan qarorlar;
- C) Pul mablag'larini iste'mol qilish va jamg'arish to'g'risidagi qarorlar;
- D) Riskni boshqarish bilan bog'liq qarorlar;

5. Oila boyligining qaysi qismini iste'molchilik ehtiyojlariga sarflash mumkinligi, joriy daromadning qaysi qismini kelajakda sarflash uchun saqlab qo'yish va jamg'arib borishligi uy xo'jaliklarining qaysi qaroriga misol bo'ladi?

- A) Pul mablag'larini iste'mol qilish va jamg'arish to'g'risidagi qarorlar;
- B) moliyalashtirish to'g'risidagi qarorlar;
- C) investitsiyalar bilan bog'liq bo'lgan qarorlar;
- D) riskni boshqarish bilan bog'liq qarorlar;

6. Uy xo'jaliklari tomonidan qabul qilinadigan moliyaviy qarorlarga quyidagilardan qaysi biri kirmaydi?

- A) taqsimlash to'g'risidagi qarorlar; B) investitsiyalar bilan bog'liq bo'lgan qarorlar;
- C) Pul mablag'larini iste'mol qilish va jamg'arish to'g'risidagi qarorlar;
- D) Riskni boshqarish bilan bog'liq qarorlar;
- E)

12-MAVZU: MOLIYAVIY RISKLAR

1- TOPSHIRIQ.

Savollarga javob yozing.

1. Xalqaro moliya.

2. Xalqaro moliyaning asoslari va rivojlanish tendentsiyalari.

3. Xalqaro moliya bilan bog'liq munosabatlar.

4. Jahon iqtisodiy va moliyaviy muhitining shakllanishiga ta'sir etgan sezilarli o'zgarishlar.

5. XXI asr bo'sag'asida jahon iqtisodiyotidagi asosiy tarkibiy tendensiyalar.

6. Valyuta kursi va valyuta bozorlari.

7. Valyuta kursining inflyatsiyani hisobga olishga ko'ra almashuv kurslari.

**13- MAVZU DAVLAT MOLIYASI
2-TOPSHIRIQ.**

Ushbu atamalarni izohlang.

Valyuta operatsiyalari	
To'lov balansi	
Revalvatsiya	
Opsion	
Marja	
Devalvatsiya	
Likvidlilik	

14-MAVZU XO'JALIK YURITUVCHI SUB'EKTAR MOLIYASI MOHIYATI VA FUNKSIYALARI

3-TOPSHIRIQ.

To'g'ri javobni belgilang.

1. Xalqaro moliya munosabatlarining subyektlari kimlar hisoblanadi?

- A. Xalqaro institutlar,davlatlar,jahon moliya bozorlari;
- B. Pul oqimlari,kredit vositalari oqimlari;
- C. Mamlakatlar o'trasidagi barcha moliyaviy munosabatlar;
- D. Transmilliy kompaniyalar.

2. To'lov balansi nima?

- A. mamlakat tomonidan valyuta ko'rinishida haqiqatda to'langan va boshqa davlatlardan olingan tushumlarning nisbati;
- B. faqatgina haqiqatda amalga oshirilgan xalqaro kredit bilan bog'liq to'lovlar va tushumlarning nisbati;
- C. Valyuta rezervlari va oltin rezervlari bahosi o'rtasidagi nisbat.
- D. Mamlakatning xorijiy davlatlarga bo'lgan talab va majburiyatlarning nisbati.

3. Shaxsiy sug'urtaning shakllarini ko'rsating.

- A. Ixtiyoriy va majburiy;
- B. Ixtiyoriy va xususiy;
- C. Majburiy va umumiy;
- D. Xususiy va majburiy.

4.O'zbekiston Respublikasining "Valyutani tartibga solish to'g'risida"gi Qonuni yangi tahrirda qachon qabul qilindi?

- A. 2003yil 11dekabr
- B. 1993yil 7may
- C. 1996yil 25aprel
- D. 1995yil 21dekabr

5.Foizlar va boshqa daromadlar ko'rinishida, shu jumladan bank omonatlari, kreditlar hamda lizing bo'yicha olinadigan foizlar va boshqa daromadlar shaklida, shuningdek boshqa investitsiyalardan olinadigan sof daromad shaklida to'lanishi zarur bo'lgan xorijiy valyutadagi to'lovlar qayday valyuta operatsiyalari tarkibiga kiradi?

- A. Joriy xalqaro operatsiyalar
 - B. Savdo bilan bog'liq bo'lmagan pul jo'natmalari
 - C. Kapital harakati bilan bog'liq valyuta operatsiyalari
 - D. Kreditlar olish va berish,lizing operatsiyalarini amalga oshirish
- NAZORAT SAVOLLARI**

15-MAVZU XALQARO MOLIYA

- 1.Moliya tizimining sohalari va bo'g'inlari.
- 2.Moliyaviy siyosatning mazmuni va tamoyillari.
- 1.Xorijiy iqtisodchilarning moliyaga oid nazariyalari.
- 2.Moliyaviy nazoratni amalga oshirish jarayonida foydalaniladigan metodlar.
- 3.Moliyaviy rejalashtirish va moliyaviy bashoratlash. Moliyaviy bashoratlash ta'rifi.
- 4.Umumdavlat miqyosida moliyaviy boshqaruv tizimi va boshqaruv organlari faoliyati.
- 5.Moliyaviy siyosatning tarkibiy qismlari (yo'nalishlari).
- 6.Rivojlangan xorijiy mamlakatlar davlat moliya tizimining bo'g'inlari.
- 7.Moliyaning ijtimoiy-iqtisodiy mohiyati, taraqqiyot qonuniyatlari, tovar-pul munosabatlarining qamrab olish sohasi va ijtimoiy takror ishlab chiqarishdagi roli jamiyatning iqtisodiy tuzumi, davlatning tabiati va funktsiyalari bilan belgilanishi.
- 8.Firmalar qabul qiladigan moliyaviy qarorlar. Firmaning ta'rifi va unga xos bo'lgan xususiyatlar.

9. Moliyaviy siyosatning moliya tizimi orqali amalga oshirilishi va uning printsiplari.
10. Moliya vazirligi, G'aznachilik tizimi organlari, Markaziy bank, Davlat soliq qo'mitasi, Davlat bojxona qo'mitasi va boshqalar. Ularning moliyaviy boshqaruv sohasidagi vakolatlari va vazifalari.
11. Moliyaviy rejalashtirish turlari: strategik moliyaviy rejalashtirish.
12. Innovatsiyalar va texnologiyalarning rivojlanishi.
13. Riskni "o'tkazish" variantlari: xejirlashtirish; sug'urtalash; diversifikatsiya.
14. J.M. Keynesning yetmayotgan talabni to'ldirish formulasi.
15. Moliyaviy nazoratning predmetini ifodalovchi moliyaviy ko'rsatkichlar.
16. Moliyaviy nazorat sohalari: davlat moliyaviy nazorati; nodavlat moliyaviy nazorati.
17. O'rta muddatli (5-10 yillik) moliyaviy bashoratlash va uzoq muddatli (10 yildan ortiq) moliyaviy bashoratlash.
18. Moliyaviy boshqaruvning asosiy metodologik printsiplari, konkret metodlari va shakllari.
19. Riskni "o'tkazish" va iqtisodiy (moliyaviy) samaradorlik: mavjud riskni samarali qabul qilish; risk va resurslarni taqsimlash.
20. Moliyaviy vositachilarning umumiy tarkibi.
21. Hozirgi bosqichdagi moliya siyosati va uning o'ziga xususiyatlari.
22. Korxonalar moliyasi va korporativ moliya. Jismoniy (tabiiy) va moliyaviy kapital.
23. Iqtisodiy resurslarning vaqt (davr) bo'ylab (bo'yicha), davlat chegarasi orqali va iqtisodiyotning bir tarmog'idan boshqasiga o'tish (joyini o'zgartirish) usulini ta'minlash.
24. Moliya va taqsimlash jarayonlari, darajalari. Taqsimlash va qayta taqsimlash.
25. Taqsimlash va qayta taqsimlash ob'ektlari va sub'ektlari.
26. Byudjet tizimi va davlat tuzilishi. Unitar va federativ davlatning byudjet tizimi.
27. Moliyaviy resurslarni birlashtirish va turli korxonalarda egalikning bo'linishi mexanizmini ta'minlash.
28. Strategik rejalashtirish va strategik maqsadlar. Investitsiyalarni rejalashtirish. Investitsion loyiha.
29. Moliya bozorining rivojlanishi. Moliyaviy siyosat va real moliyaviy imkoniyatlar.
30. Moliyaviy bashoratlash metodlari. Moliyaviy dasturlashtirish.
31. Moliyaviy va xo'jalik operatsiyalarining qamralib olinishi darajasiga ko'ra taftishlarning turlari.
32. Davlat byudjetining mohiyati, funksiyalari va ahamiyati.
33. "Taklif iqtisodiyoti" nazariyasidagi yangi konservativ yo'nalishning asosiy mazmuni.

34. A.Lefferning soliq kontsepsiyasi.Post keynschilar nazariyalari.
35. Kompaniyalar duch keladigan risklarning turlari. Riskiy boshqaruvda hukumatning roli.
36. Moliyaviy nazorat tizimining bir tipliligi va uning elementlari. Moliyaviy nazoratning oldida turgan eng asosiy vazifalar.
37. Moliyaviy rejalashtirish turlari:strategik moliyaviy rejalashtirish; joriy moliyaviy rejalashtirish, ularning funktsiyalari va o'ziga xos xususiyatlari.
38. Moliyaning funktsiyalari va moliy amexanizmi.
39. Soliqqa tortishni maqsadga muvofiq ravishda tashkil qilishning A.Smit tomonidan ilgari surilgan to'rt asosiy printsiplari va u soliq kontsepsiyasining maqsadlari.
40. O'zbekistonda moliyaviy siyosatning hozirgi kundagi asosiy vazifalari.Ishlab chiqilgan davlat moliya siyosati kontsepsiyasining maqsadi.
41. Asosiy va aylanma kapitalni boshqarish sifati. Firma moliyasini umumiy boshqarish.
42. Davlat byudjetining tarkibiy qismlari.

43. Moliya yordamida ifodalanadigan pul munosabatlari. Moliya va YaIM hamda MDni taqsimlash va qayta taqsimlash.
44. Moliya strategiyasining ijtimoiy yo'naltirilganligi. Ijtimoiy himoyaning ustuvorligi.
45. Moliyaviy rejalashtirish; bashoratlash (prognozlashtirish); dasturlashtirish; moliyaviy tartibga solish; moliyaviy nazorat; moliyaviy qonunlarni (qonunchilikni) qabul qilish; moliyaviy resurslarni jalb qilish

46. Moliyaning ijtimoiy-iqtisodiy mohiyati, taraqqiyot qonuniyatlari, tovar-pul munosabatlarining qamrab olish sohasi va ijtimoiy takrori shlab chiqarishdagi roli nimalar bilan belgilanadi?
47. Notijorat asosda xo'jalik yuritishning asosiy xususiyatlari.
48. Iqtisodiyotdagi muvozanat va tebranish jarayonlarini tavsiflovchi asosiy omillarni aytib bering?
49. Qanday omillar firmaning tashqi tanlovlariga ta'sir etib uni ichki moliyaviy kapitaliga qarshi qo'yadi?
50. Korxona moliyaviy siyosatining maqsadi nimalardan iborat bo'lishi mumkin?
51. G'aznachilik tizimi – Moliya vazirligining muhim bo'linmasi, uning asosiy vazifalari.
52. Sotsial-iqtisodiy jarayonlarga davlatning ta'siri va uning maqsadlari.
53. Moliyaviy nazoratni amalga oshirish jarayonida foydalaniladigan metodlar.
54. Risk nima?

55. Risklarning tasniflanishi.
56. Asosiy daromadlar Mdn moddiy ishlab chiqarish ishtirokchilari o'rtasida taqsimlash jarayonida qanday guruhlariga bo'linadi?
57. Moliyaviy hisobotning mazmuni.
58. Global moliyaviy inqiroz yuzaga kelishining qanday institutsional omillarini bilasiz?
59. Sug'urta kompaniyalari. Ularning asosiy funksiyalari
60. Moliyaviy siyosat, eng avvalo, nimaga yo'naltirilgan (qaratilgan) bo'lishi kerak va nima uchun?
61. Boj siyosatining mazmuni va uning o'ziga xos bo'lgan xususiyatlari nimalardan iborat?
62. Moliyaviy oqimlar va uning hajmiga ta'sir etuvchi omillar.
63. Anderrayting va qimmatli qog'ozlarga obuna bo'lish.
64. Davlat soliq qo'mitasi, Davlat bojxona qo'mitasi va boshqa davlat organlarining moliyaviy nazoratni amalga oshirish borasidagi vazifalari.
65. Aksiya narxлари va qimmatli qog'ozlar bozori o'rtasida qanday bog'lanish mavjud?
66. Moliyaviy aktivlarning asosiy turlari.
67. Moliyaviy yangiliklar va bozorning "ko'rinmas qo'li".
68. Aktivlarning riski qanday o'lchanadi?
69. Moliyaviy nazoratni tashkil etishning asosiy printsiplari.
70. Sub'ekt xo'jalik faoliyatini qamrab olishning to'liqligiga qarab taftishning turlari.
71. Moliyaviy rejalashtirish va moliyaviy reja, uning asosiy vazifalari.
72. Moliya tizimini umumiy boshqarish va uni amalga oshiruvchi organlar.
73. Investitsiya siyosati moliyaviy siyosatning tarkibiy qismlaridan (yo'nalishlaridan) biri sifatida qanday tadbirlar kompleksidan iborat bo'lishi mumkin?

74. Nima deb o'ylaysiz imtiyozli aksiya o'zlik kapitalimi yoki majburiyat? Nima sababdan?
75. Yetakchi xorijiy mamlakatlar davlat moliya tizimining muhim bo'g'inlari sifatida Davlat byudjeti, davlat krediti, nobudjet fondlar va davlat korporatsiyalari moliyasi qanday xarakterli xususiyatlarga ega?
76. Unitar va federativ davlatning byudjet tizimi.
77. Jami ijtimoiy mahsulot va yalpi ichki mahsulotning bir-biridan farqlari, ularning afzallik va kamchilik tomonlari nimalardan iborat?
78. Amalga oshirilayotgan kredit siyosatiga muvofiq foiz stavkasi asossiz darajada yuqori bo'lsa, u qanday salbiy oqibatlariga olib kelishi mumkin?
79. Moliyaviy siyosatning tarkibiy qismi (yo'nalishi) sifatida davlatning baho siyosati nimalar orqali ifodalanadi?
80. Moliyaviy boshqaruvning asosiy metodologik printsiplari, konkret metodlari va shakllari.
81. Moliyaviy rejalashtirish jarayonining asosiy bosqichlari.
82. Hisob palatasining moliyaviy nazoratni amalga oshirish borasidagi vazifalari.
83. Qimmatliqog'ozlar bozorinima? Unimani anglatadi?
84. Moliyaviy nazoratni tashkilotning tamoyillari.
85. Ichki firmaviy (korporativ) nazorat, tijorat banklari tomonidan mijoz-tashkilotlar ustidan nazorat, auditorlik nazoratlari.
86. Sotsial-iqtisodiy jarayonlarga davlatning ta'siri va uning maqsadlari.
3. Oliy Majlis va moliya, byudjet, soliq va bank masalalari bo'yicha Oliy Majlis har ikki palatasining tegishli qo'mitalari.
87. Moliyaviy siyosatning tarkibiy qismlaridan (yo'nalishlaridan) yanabiri bo'lgan pul siyosatining o'ziga xos bo'lgan xarakterli xususiyatlari nimalardan iborat?
88. Bank sektorida sekuritizatsiyalash (bank aktivlari ta'minoti asosida qarz qimmatli qog'ozlarni chiqarish) amaliyoti to'g'risida nimalarni bilasiz?
89. Davlat moliyasi va mahalliy moliya hamda xo'jalik yurituvchi sub'ektlar moliyasining bo'g'inlari.
90. Bozor munosabatlariga o'tish sharoitida moliyaning nazorat funksiyasi nimalarga yo'naltiriladi?
91. Moliyaviy rejalashtirishning funksiyalari va o'ziga xos xususiyatlari.
92. Moliyaviy siyosatning tarkibiy qismi (yo'nalishi) sifatida davlatning byudjet siyosati, eng avvalo, nimalarga muvofiq ravishda aniqlanadi va uning mazmuni nimalardan iborat?

**MUSTAQIL TA'LIM MASHG'ULOTLARI
MAVZULARI VA ULARNI O'ZLASHTIRISH
BO'YICHA USLUBIY KO'RSATMA**

1.Kirish

«Moliya asoslari» fanidan talabalar mustaqil ishlarini tashkil etish, nazorat qilish va baholash bo'yicha tayyorlangan ushbu uslubiy ko'rsatma Iqtisodiyot yo'nalishi 2-3-kurs talabalarining mazkur fandan mustaqil ishini tashkil etish va nazorat qilishda foydalanish uchun tavsiya etiladi.

Mustaqil ishning o'ziga xosligi shundaki, o'quv faoliyatining bu qismi talabalarning mustaqil faolligi hamda tegishli professor-o'qituvchilarning nazorati asosida tashkil etilib, o'quv rejada semestrlar bo'yicha belgilangan soatlar hajmiga ko'ra amalga oshiriladi.

Mazkur uslubiy ko'rsatmada talabalar mustaqil ishlarining asosiy shakllari va ularning mazmuni, mustaqil ishni amalga oshirishda talaba bajarishi lozim bo'lgan vazifalar, mustaqil ishni bajarish bo'yicha maslahatlarni tashkil etish, ularni nazorat qilish va baholash tartibi bayon etilgan.

2. Talabalar mustaqil ishlarining mazmuni va asosiy shakllari

«Moliya asoslari» fani bo'yicha talabalar mustaqil ishlarini tashkil etish ularda iqtisodiy bilim, dunyoqarash, ijtimoiy faollik va mustaqil fikrlashni shakllantirishga qaratilgan tadbirlar tizimini o'z ichiga oladi. U o'quv rejasi va fanlar dasturlarida ko'zda tutilgan zarur bilimlar va ko'nikmalarning talabalar tomonidan oqilona, kam vaqt va kuch sarflab o'zlashtirilishini ta'minlaydi.

«Moliya asoslari» fanini o'qitish jarayonini takomillashtirish, talabaning qiziqishlarini, anglash faolligini va mustaqil ishlarini rivojlantirish yo'nalishida boradi, bunda ijodiy fikrlash, mustaqil o'qish, ko'nikma va layoqatlari shakllanadi.

Talaba mustaqil ishi – muayyan fandan o'quv dasturida belgilangan bilim, ko'nikma va malakaning ma'lum bir qismini talaba tomonidan fan o'qituvchisi maslahati va tavsiyalari asosida auditoriya va auditoriyadan tashqarida o'zlashtirishiga yo'naltirilgan tizimli faoliyatdir.

Mustaqil ishni bajarishdan **asosiy maqsad** – «Iqtisodiyot» kafedrası professor-o'qituvchilarining bevosita rahbarligi va nazorati ostida talabalarni semestr davomida fanni uzluksiz o'rganishini tashkil etish, olingan bilim va ko'nikmalarni yanada mustahkamlash, kelgusidagi darslarga tayyorgarlik ko'rish, aqliy mehnat madaniyatini, yangi bilimlarni mustaqil ravishda izlab topish va qabul qilishni shakllantirish hamda ushbu tariqa universitetda raqobatbardosh kadrlarni tayyorlashga erishishdan iborat.

Mustaqil ish uchun beriladigan topshiriqlarning shakli va hajmi, qiyinchilik darajasi semestr-dan-semestrga ko'nikmalar hosil bo'lishiga muvofiq ravishda o'zgarib, oshib borishi lozim. Ya'ni, talabalarning topshiriqlarni bajarishdagi mustaqilligi darajasini asta-sekin oshirib, ularning topshiriqlarni bajarishga tizimli va ijodiy yondoshishga o'rganib borishi kerak.

«Moliya asoslari» fani bo'yicha talabalar mustaqil ishini tashkil etishda talabaning akademik o'zlashtirish darajasi va qobiliyatini hisobga olgan holda **quyidagi shakllardan** foydalanish mumkin:

- fanning ayrim mavzularini o'quv adabiyotlari yordamida mustaqil o'zlashtirish, o'quv manbalari bilan ishlash;
- seminar va amaliy mashg'ulotlarga tayyorgarlik ko'rib borish;
- belgilangan mavzular bo'yicha mustaqil ish tayyorlash;
- Prezident Sh.Mirziyoyev asarlarini mustaqil o'rganish va konspektlashtirish;

- O‘zbekiston Respublikasi qonunlari, Prezident qarorlari va farmonlari hamda boshqa me‘yoriy hujjatlarni konspektlashtirish;
- testlar yechish;
- amaliyotdagi mavjud muammoning yechimini topish bo‘yicha keyslar yechish;
- munozarali savollar va topshiriqlarga tayyorgarlik ko‘rish;
- talabalarning ilmiy jamiyatlari va to‘garaklarida ishtirok etish;
- ko‘rgazmali vositalar tayyorlash;
- kurs ishi (loyihalari)ni bajarish;
- hisob-kitob va grafik ishlarini bajarish;
- ilmiy maqola, tezislari va ma‘ruza matnlarini tayyorlash;
- “talaba-o‘qituvchi-kutubxona” kunida fan bo‘yicha yangi o‘quv adabiyotlari sharhini o‘qituvchi bilan hamkorlikda tayyorlash;
- axborot resurs markazida belgilangan mavzular bo‘yicha nazariy, amaliy va statistik ma‘lumotlarni yig‘ish, qayta ishlash va muayyan tizimga solish;
- belgilangan mavzular bo‘yicha zamonaviy axborot texnologiyalari yordamida taqdimot materiallari tayyorlash;
- talabalar turar joyidagi ma‘naviyat xonasi, kutubxona, zamonaviy axborot texnologiyalar markazi imkoniyatlaridan foydalanilgan holda mustaqil o‘qish jarayonlarida ishtirok etish;
- fakultativlar va maxsus seminarlar ishlarida ishtirok etish;
- kafedralar va fakultetlarning ilmiy hamda ilmiy-uslubiy ishlarida ishtirok etish va boshqalar.

Talabalarning mustaqil ishi ta‘lim va tarbiyaning shunday vazifalariga bo‘ysundirilganki, butun o‘quv jarayoni to‘laligicha talabalar tomonidan faol, ongli, puxta va tizimli ravishda fan asoslarini o‘zlashtirish va ularda iqtisodiy dunyoqarashni shakllantirish imkonini beradi. Bu vazifalar ta‘lim jarayoni va shaxsni shakllantirish qonuniyatlarini bilmasdan va foydalanmasdan turib hal qilinishi mumkin emas. Ularning mazmuniga qisqacha to‘xtalib o‘tamiz.

Mavzuni mustaqil o‘zlashtirish. Fanning xususiyati, talabalarning bilim darajasi va qobiliyatiga qarab ishchi o‘quv dasturiga kiritilgan alohida mavzular talabalarga mustaqil ravishda o‘zlashtirish uchun topshiriladi. Bunda mavzuning asosiy mazmunini ifodalash va ochib berishga xizmat qiladigan tayanch iboralar, mavzuni tizimli bayon qilishga xizmat qiladigan savollarga e‘tibor qaratish, asosiy adabiyotlar va axborot manbalarini ko‘rsatish lozim.

Topshiriqni bajarish jarayonida talabalar mustaqil ravishda o‘quv adabiyotlaridan foydalanib, ushbu mavzuni konspektlashtiradilar, tayanch iboralarning mohiyatini anglagan holda mavzuga taalluqli savollarga javob tayyorlaydilar. Zarur hollarda (o‘zlashtirish qiyin bo‘lsa, savollar paydo bo‘lsa, adabiyotlar yetishmasa, mavzuni tizimli bayon eta olmasa va h.k) o‘qituvchidan maslahatlar oladilar. Mustaqil o‘zlashtirilgan mavzu bo‘yicha tayyorlangan matn o‘qituvchiga himoya qilish orqali topshiriladi.

«Moliya asoslari» fani bo‘yicha o‘quv jarayonining ajralmas tarkibiy qismi bo‘lgan mustaqil ishlar ko‘proq mustaqil ishlar qo‘rinishida bo‘lib kelmoqda. Mustaqil ish talabalar ilmiy ishlarining birinchi shaklidir. Talabalar ilmiy ijodi o‘quv jarayonlaridan biri sifatida o‘qitish, bilim berish va tarbiyalash vazifalarini bajarishda o‘z

xususiyatlariga ega. Talaba tadqiqot faoliyatiga jalb qilinib, ilmiy adabiyotlar bilan ishlash, statistik va boshqa materiallarni yig'ish, qayta ishlash va tahlil qilish ko'nikmalariga ega bo'ladi, o'rganilayotgan hodisani tanqidiy baholashga o'rganadi, nazariyani amaliyot bilan bog'laydi va h. k.

Agar mustaqil ish tayyorlashning darslik bo'yicha tayyorlangan seminar mashg'ulotidagi chiqishga qaraganda mazmun va sifat jihatdan yuqoriligi hisobga olinsa, mustaqil ish shubhasiz katta foyda keltiradi. Talaba auditoriya oldida mustaqil ishda bayon qilingan qoidalarni himoya qilishga, yoqlashga tayyorlanishi kerak, Moliyani o'rganishda bu muhim ahamiyatga ega.

Mustaqil ish - bu talabalar mustaqil ishlarining samarali shakllaridan biridir. Mazkur shakl talaba tomonidan mustaqil ish mavzusini tanlash, unda yoritiladigan masalalar mazmunini oldindan rejalashtirish, mustaqil ishni tayyorlash va muhokama qilishning barcha bosqichlarida kafedra professor-o'qituvchilarining tashkiliy-uslubiy yordami va maslahati asosidagina samarali amalga oshishi mumkin. Bu yerda o'qituvchi tomonidan talabalarining mustaqil ish ishlariga rahbarlik qilish qanchalik batafsil va malakali amalga oshirilganligi va mustaqil ishlarga talablar mezoni qanchalik to'g'ri qo'yilganligi albatta, hal qiluvchi ahamiyatga ega. Topshiriq talabalarining mustaqil ish yozish ko'nikmalarini, ilmiy qiziqishlari va bilim darajasini hisobga olgan holda berilishi juda muhim.

Ko'rgazmali vositalar tayyorlash. Talabaga muayyan mavzuni bayon qilish va yaxshiroq o'zlashtirish uchun yordam beradigan ko'rgazmali materiallar tayyorlash vazifasi topshiriladi. Mavzu o'qituvchi tomonidan aniqlanib, talabaga ma'lum ko'rsatmalar, yo'l-yo'riqlar beriladi. Ko'rgazmali vositalarning miqdori, shakli va mazmuni talaba tomonidan mustaqil tanlanadi. Bunday vazifani bir mavzu bo'yicha bir necha talabaga yoki talabalar guruhiga topshirish ham mumkin.

Mavzu bo'yicha testlar, munozarali savollar va topshiriqlar tayyorlash.

Talabaga mustaqil ish sifatida muayyan mavzu bo'yicha testlar, qiyinchilik darajasi har xil bo'lgan masalalar va topshiriqlar, munozaraga asos bo'ladigan savollar tuzish vazifasi topshiriladi.

Bunda o'qituvchi tomonidan talabaga testga qo'yiladigan talablar va uni tuzish qonun-qoidalari, qanday maqsad ko'zda tutilayotganligi, muammoli savollar tuzishda mavzuning munozarali jihatlarini qanday ajratish lozimligi, topshiriqlarni tuzish usullari bo'yicha yo'l-yo'riq beriladi.

Ilmiy maqola, tezislar va ma'ruzalar tayyorlash. Talabaga biron-bir mavzu bo'yicha (mavzuni talabaning o'zi ham tanlashi mumkin) ilmiy maqola, tezis yoki ma'ruza tayyorlash topshirilishi mumkin. Bunda talaba o'quv adabiyotlari, ilmiy-tadqiqot ishlari, dissertatsiyalar, maqola va monografiyalar hamda boshqa axborot manbalaridan mavzuga tegishli materiallar to'playdi.

Talabalarining ilmiy-nazariy konferentsiyalari ham talabalar mustaqil ishlarining shakllaridan biridir. Kafedra professor-o'qituvchilari talabalar ilmiy-nazariy konferentsiyasini tashkil etish orqali o'z ishini guruhning kasbiy yo'naltirilganligini, a'zolarining yosh tarkibini, qiziqishlarini hisobga olib, tabaqalashgan holda tashkil qilishi kerak. Faqat shu holdagina talabalarining konferentsiyani o'tkazishda faol ishtiroki va manfaatdorligi ta'minlanadi. Talabalarining ilmiy-nazariy konferentsiyalarini bosqichma-bosqich o'tkazish maqsadga muvofiqdir. Moliya fani bo'yicha talabalarining ilmiy-nazariy konferentsiyalarini quyidagi bosqichlarda amalga oshirish maqsadga muvofiqdir:

1-bosqich – fan o'qitilayotgan barcha o'quv guruhlarida konferentsiyalarni o'tkazish;

2-bosqich – har bir guruhda tanlab olingan talabalarning eng yaxshi ma'ruzalarini fakultet va fakultetlararo konferentsiyaga taqdim etish va o'tkazish;

3-bosqich – fakultetlararo konferentsiyada tanlab olingan eng yaxshi ma'ruzalarni umumuniversitet ilmiy-nazariy konferentsiyasiga taqdim etish.

Butun guruhlar uchun yagona bo'lgan konferentsiya mavzusini tasdiqlab, talabalarning ma'ruza va chiqishlarini guruhlarining qiziqishlariga qarab ixtisoslashtirish mumkin.

3.Talabalar mustaqil ishlarini tashkil etishning asosiy tamoyillari

Talabalar mustaqil ishlarini tashkil etishda «Talabalar mustaqil ishini tashkil etish va nazorat qilish» bo'yicha yo'riqnomada belgilangan quyidagi asosiy tamoyillarga rioya qilish maqsadga muvofiqdir:

- 1.Talabalar mustaqil ishlarini ikki ko'rinishda – auditoriyada va auditoriyadan tashqarida tashkil etish.
- 2.Talabalar mustaqil ishlarini tizimli ravishda, ya'ni bosqichma-bosqich, oddiydan murakkabga qarab tashkil etilishini ta'minlash.
- 3.Talabalar mustaqil ishlarining shakli va hajmini belgilashda quyidagi muhim jihatlarga e'tibor qaratish:
 - talabaning o'qish bosqichi;
 - muayyan fanning o'ziga xos xususiyati, o'zlashtirishdagi qiyinchilik darajasiga;
 - talabaning qobiliyati, nazariy va amaliy tayyorgarlik darajasiga;
 - fanning axborot manbalari bilan ta'minlanganlik darajasiga;
 - talabaning axborot manbalari bilan ishlay olish darajasiga;
 - mustaqil ish uchun topshiriqlar kursdan-kursga o'tish bilan shakl va hajm jihatidan o'zgarib borishiga;
 - mustaqil ish fan xususiyati hamda talabaning akademik o'zlashtirish darajasiga va qobiliyatiga mos holda tashkil etish.

4.Mustaqil ishni amalga oshirishda talaba bajarishi lozim bo'lgan vazifalar

Talabalar mustaqil ishlarini tashkil etishda quyidagi vazifalarni bajarishlari lozim:

- yangi bilimlarni mustaqil tarzda puxta o'zlashtirish ko'nikmalariga ega bo'lish;
- zarur ma'lumotlarni izlab topish uchun qulay usullarni va vositalarni aniqlash;
- axborot manbalaridan samarali foydalanish;
- an'anaviy o'quv va ilmiy adabiyotlar hamda me'yoriy xujjatlar bilan ishlash;
- elektron o'quv va ilmiy adabiyotlar va ma'lumotlar banki bilan ishlash;
- Internet tarmog'idan maqsadli foydalanish;
- ma'lumotlar bazasini tahlil etish;
- ish natijalarini ekspertizaga tayyorlash va ekspert xulosasi asosida qayta ishlash;
- topshiriqlarni bajarishda tizimli va ijodiy yondashish;

- ishlab chiqilgan yechim, loyiha yoki g'oyani asoslash va mutaxassislar davrasida himoya qilish.

5. Talabalar mustaqil ishi bo'yicha maslahatlarni tashkil etish tartibi

Talabalar mustaqil ishi bo'yicha maslahatlar darsi auditoriyadan tashqarida amalga oshirishga mo'ljallangan mustaqil ishlarni bajarish yuzasidan tegishli yo'llanmalar berish va uning bajarilishini nazorat qilib borish maqsadida tashkil qilinadi.

Talabalar mustaqil ishi bo'yicha maslahatlar darsi fanning kalendar-tematik rejasiga muvofiq o'tkaziladi. «Moliya asoslari» fani bo'yicha talabalarning mustaqil ish mavzulari va mazmuni, ularni bajarish yuzasidan hisobot shakllari quyidagi jadvalda keltirilgan:

№	Mavzuning nomlanishi	Hisobot shakli
1-bo'lim		
1.	Moliya tizimi	yozma
2.	Moliyaviy qarorlar	yozma
3.	Moliyaviy siyosat	ko'rgazmali vositalar tayyorlash
4.	Moliyaviy boshqaruv	testlar, munozarali savollar va topshiriqlar tayyorlash
5.	Moliyaviy rejalashtirish va tartibga solish	mavzu bo'yicha nazariy, amaliy va statistik ma'lumotlarni yig'ish, qayta ishlash va muayyan tizimga solish
6.	Moliyaviy nazorat	taqdimot materiallari tayyorlash
7.	Moliyaviy risklar	keysar yechish
8.	Moliyaviy bozorlar	mavzu bo'yicha ilmiy jamiyatlar va to'garaklarida ishtirok etish
2-bo'lim		
9.	Moliyaviy vositachilar	mustaqil ish
10.	Moliyaviy muassasalar	hisob-kitob va grafik ishlarini bajarish
11.	Xo'jalik yurituvchi sub'ektlar moliyasi mohiyati va funksiyalari	ilmiy maqola, tezislar va ma'ruza matnlarini tayyorlash
12.	Xo'jalik yurituvchi sub'ektlar moliyaviy resurslari	mavzu bo'yicha nazariy, amaliy va statistik ma'lumotlarni yig'ish, qayta ishlash va muayyan tizimga solish
13.	Asosiy va aylanma kapital doiraviy aylanishining moliyaviy jihatlar	taqdimot materiallari tayyorlash
14.	Investitsion dasturlarni moliyalashtirish	yozma
15.	Kichik biznes moliyasi	ko'rgazmali vositalar tayyorlash
16.	Davlat budjeti	testlar, munozarali savollar va topshiriqlar tayyorlash

3-bo`lim		
17.	Budjet tizimi va budjet tuzilmasi	mavzu bo'yicha nazariy, amaliy va statistik ma'lumotlarni yig'ish, qayta ishlash va muayyan tizimga solish
18.	Davlatning budjetdan tashqari jamg'armalari	taqdimot materiallari tayyorlash
19.	Ijtimoiy ta'minot	keysarlar yechish
20.	Davlat krediti	mavzu bo'yicha ilmiy jamiyatlar va to'garaklarida ishtirok etish
21.	Uy xo'jaliklari moliyasi	yozma
22.	Sug'urta	hisob-kitob va grafik ishlarini bajarish
23.	Xalqaro moliya	yozma
24.	Uy xo'jaligining ta'rifi.	mavzu bo'yicha nazariy, amaliy va statistik ma'lumotlarni yig'ish, qayta ishlash va muayyan tizimga solish
25.	Uy xo'jaligiga tegishli bo'lgan xarakterli xususiyatlar.	taqdimot materiallari tayyorlash
26.	Sug'urtaning iqtisodiy mohiyati.	yozma
27.	Sug'urtaning iqtisodiy kategoriya sifatida asoslanish tamoyillari	yozma
28.	Sug'urtaning funksiyalari.	ko'rgazmali vositalar tayyorlash
29.	Xalqaro moliya(ning) asoslari va rivojlanish tendensiyalari.	testlar, munozarali savollar va topshiriqlar tayyorlash
30.	Xalqaro moliya bilan bog'liq munosabatlar	mavzu bo'yicha nazariy, amaliy va statistik ma'lumotlarni yig'ish, qayta ishlash va muayyan tizimga solish
31.	Jahon iqtisodiy va moliyaviy muhitining shakllanishiga ta'sir etgan sezilarli o'zgarishlar.	taqdimot materiallari tayyorlash
32.	Sug'urta o'ziga xos pul munosabatlarining yig'indisi.	yozma

Maslahat darsi tegishli fan o'qituvchisi tomonidan o'tkaziladi.

Fan o'qituvchisi maslahat darsida quyidagi ishlarni amalga oshiradi:

- talabalar mustaqil ishlari topshiriqlarini bajarish yuzasidan tegishli yo'llanma beradi.
- topshiriqni bajarish rejasini tuzishga yordamlashadi;
- tegishli adabiyotlar axborot manbalarini tavsiya qiladi;
- talabalar mustaqil ishlari yuzasidan tayyorlangan ishlanma, hisobot, mustaqil ish, hisob-kitob va topshiriq natijalarini qabul qiladi hamda baholaydi.

6. Talabalar mustaqil ishlarini nazorat qilish va baholash tartibi

Mustaqil ishlarning bajarilishi "Talabalar bilimini nazorat qilish va baholashning reyting tizimi Nizomi" talablari asosida nazorat qilinadi va baholanadi. Mustaqil ishlarini baholash mezonlari talabalarga o'quv yili boshlanishi oldidan uslubiy materiallar bilan birgalikda tarqatiladi.

«Moliya asoslari» fani bo'yicha talabalar mustaqil ishlarini joriy, oraliq va yakuniy nazoratlar jarayonida quyidagi topshiriqlarni bajarish orqali nazorat qilish hamda baholash tavsiya etiladi:

№	Mustaqil ish shakllari	Baholash mezonlari
1.	Mustaqil ishni mavzu asosida to'la yoritishi, ma'lumotlari yangi va tahlil etilgan bo'lishi hamda o'z ishini himoyasida a'lo javob berishi	5 baho
2.	Mustaqil ishdagi materiallar nisbatan dolzarb, tahliliy ishlar bajarilgan va talaba o'z ishi bo'yicha asosiy mavzu doirasida javob berishi	4 baho
3.	Mustaqil ish mavzu doirasida, asosiy materiallar berilgan, hamda talaba mavzu bo'yicha umumiy tushunchalarni bera olishi	3 baho
4	Mustaqil ish bo'yicha umuman qoniqarsiz ish bajarsa yoki qo'yilgan minimal vazifalarni bajara olmasa	2 baho

Talaba «Moliya asoslari» fanining ishchi dasturiga muvofiq semestr davomida kamida 1 ta mustaqil ish topshirishi kerak.

Bajarilgan mustaqil ishlarni professor-o'qituvchilar agar ishni himoya qilish talab etilsa, dars davomida, himoya talab etilmasa, ikki kun davomida tekshirib, baholarni e'lon qilishi va tegishli hujjatlarda qayd etishi lozim.

Shuningdek, professor-o'qituvchi tomonidan talabaga fanni qo'shimcha o'zlashtirish va qoldirgan darslarini qayta topshirish maqsadlarida ham qo'shimcha mustaqil ish ishlari topshirilishi mumkin, bunda ballar talaba yig'a olmagan ballar hajmidan kelib chiqib hisoblanadi.

GLOSSARIY

GLOSARIYLAR

MOLIYA – davlatning o'z funktsiya va vazifalarini bajarishi hamda kengaytirilgan takror ishlab chiqarish shartlarini ta'minlash maqsadida markazlashgan va markazlashmagan pul fondlarining shakllantirilishi, taqsimlanilishi va foydalanilishi bilan bog'liq iqtisodiy munosabatlar majmuidir.

Markazlashgan pul fondlari - davlat va mahalliy hokimiyat miqyosida jamlangan pul fondlari.

Markazlashmagan pul fondlari - xo'jalik yurituvchi sub'ektlar va uy xo'jaliklari miqyosida jamlangan pul fondlari.

Munosabatlarning pulli xususiyati - yaratilgan qiymatni taqsimlash bilan bog'liq pul munosabatlari hamda turli xil pul fondlarini shakllantirish bilan bog'liq munosabatlar.

Munosabatlarning taqsimlash xususiyati - birlamchi taqsimlash (ish haqi fondini shakllantirish, foydani shakllantirish va boshqalar) va qayta taqsimlash (ish haqi fondini taqsimlash, foydani taqsimlash, soliqlar).

Munosabatlarning fondlilik xususiyati - markazlashtirilgan pul fondlari (davlat byudjeti, byudjetdan tashqari fondlar) va markazlashtirilmagan pul fondlari (korxonalarda shakllantiriladigan moddiy rag'batlantirish, iste'mol va boshqa fondlar).

Ijtimoiy iste'mol fondlari - maorif, sog'liqni saqlash, boshqaruv, mudofaa, sotsial ta'minot, sotsial sug'urta va boshqalar bo'lib, ularning asosiy qismi Davlat byudjeti orqali amalga oshiriladi.

SHaxsiy iste'mol fondlari - shaxsiy jamg'arma va iste'mol fondlarini tashkil etib, aynan shaxsiy iste'mol fondining ana shu ikki qismi tovar mexanizmining faoliyat ko'rsatishi uchun tegishli sharoitni yaratadi.

Moliya siyosati – bu moliyaviy resurslarni jamlash, ularni davlatning o'z funktsiya va vazifalarini amalga oshirish uchun taqsimlash va ishlatish shakl hamda usullarida tizimli namoyon bo'luvchi tadbirlar yig'indisidir.

Moliya siyosatining muhim vazifasi – u yoki bu iqtisodiy va ijtimoiy rivojlanishning davlat rejasini yoki chora-tadbirlarini amalga oshirish uchun tegishli moliyaviy resurslar bilan ta'minlashdir.

Moliya siyosatini asosiy yo'nalishlari – moliyaviy resurslarni imkon qadar yuqori hajmini aniqlash va ushbu manbalar doimiyliigi va uzluksizligini ta'minlashdir, chunki moliyaviy resurslar potentsiali barcha o'zgarishlarning bazasidir.

Moliyaviy strategiya deb korxonani moliyaviy resurslar bilan ta'minlash uchun tuzilgan asosiy rejaning tarziga aytiladi.

Asosiy moliya strategiyasi deb, korxonani faoliyatini aniqlovchi byudjetni hamma darajasida bo'ladigan o'zaro munosabatlariga, korxonani daromadlarini tashkil etib uni sarflashga, ehtiyojlik miqdorini va bir yilda moliyalashtirish manbalariga aytiladi.

Operativ moliya strategiyani, asosiy moliyaviy strategiyadan farqi, u o'z ichiga yalpi daromdlarni va mablag'larni ko'payishini (ish haqi, sotilgan mahsulot uchun sotib oluvchilar bilan hisob-kitob qilish, kredit operatsiyalaridan tushumlar) va hamma yalpi xarajatlarini (ta'minlovchilar bilan hisob-kitob, ish haqi, hamma darajadagi byudjetlar va banklar bilan majburiyatlarini uzmoq) oladi.

Moliyaviy strategiya – ijtimoiy va iqtisodiy strategiyani belgilab bergan uzoq istiqbolga muljallangan va yirik masshtabdagi vazifalarni bajarishga qaratilgan bo'lib, u moliya

rivojlanishining asosiy kontsepsiyalarini ishlab chiqish, moliyaviy munosabatlarni tashkil etish tamoyillarini belgilashni ko'zda tutadi.

Moliyaviy taktika – strategiya belgilab bergan vazifalarni jamiyat rivojlanishining konkret bosqichida moliyaviy munosabatlarni tashkil etish usullari orqali amalga oshiradi.

Moliya mexanizmi – taqsimot va qayta taqsimot munosabatlarining keng tizimini amalga oshirish, daromad va jamg'armalarni tashkil qilish, markazlashgan va markazlashmagan pul fondlarini tuzishni ta'minlovchi shakl va usullar yig'indisidan iboratdir

Istiqbolni aniqlash – moliyaviy mexanizmining asosiy qismi bo'lib, u moliyaviy rejalar va balanslarni hamda moliyaviy ko'rsatkichlar, norma va normativlar tizimini o'z ichiga oladi.

Moliyaviy dastaklar va rag'batlantirish vositalari – ularga foydani taqsimlash usullari, turli fondlarga to'lovlar, ajratmalar, qo'llaniladigan imtiyozlar, sanksiyalar, jarimalar, soliqlar, subsidiya, subventsia va sanatsiyalar kiradi.

Moliyani boshqarish – sub'ektlarning moliyaviy munosabatlarni amalga oshirish, pul oqimi – fondlarini uyushtirish, taqsimlash va samarali ishlatishga oid faoliyatni bildiradi.

Davlat moliyasi -davlatni kerakli iqtisodiy, ijtimoiy va siyosiy funktsiyalarini bajarish uchun pul mablag'lari bilan ta'minlashga undalgan moliya tizimining muhim bo'g'inidir.

Byudjetdan tashqari fondlar – umumdavlat moliyasining muhim bo'g'ini bo'lib, ularning faoliyati qat'iy belgilangan, manbalarni tashkil etish yo'llari ko'rsatilgan, pul fondlari bilan foydalanish yo'llarining tartibi aniqlab berilgan davlat hukumatining yuqori organlarining tegishli aklari asosida o'z faoliyatini amalga oshiradilar.

Davlat byudjeti - davlat pul mablag'larining (shu jumladan davlat maqsadli fondlari mablag'larining) markazlashtirilgan fondi bo'lib, unda daromadlar manbalari va ulardan tushumlar miqdori, shuningdek, moliya yili mobaynida aniq maqsadlar uchun ajratiladigan mablag'lar sarfi yo'nalishlari va miqdori nazarda tutiladi

davlat qarzi - davlat tomonidan ichki mablag'ni va xorijdan mablag' jalb qilish natijasida vujudga kelgan O'zbekiston Respublikasi majburiyatlarining yig'indisi;

Nazorat - jamiyat iqtisodiy hayotidagi ob'ektiv hodisa va har qanday davlat boshqaruvining muhim bo'g'ini bo'lib, u ko'p ming rahbar va mutaxassislar, mehnat jamoalari, jamoat va davlat tashkilotlarining sub'ektiv ijod sohasidir.

Moliyaviy nazorat tizimi sub'ektlar (nazorat qiluvchilar), ob'ektlar (nazorat qilinuvchilar), nazoratning usul va vositalarini birgalikda jamlab, o'z ichiga oladi.

Moliyaviy nazorat - davlat tomonidan tashkil etilgan, nazorat qilish vazifalari yuklatilgan davlat yoki mustaqil jamoat organlari tomonidan hukumat, korxonalar, tashkilotlar va muassasalar faoliyatining samaradorligini aniqlashga qaratilgan nazorat tizimidir.

Nazoratning maqsadi - tuzatish choralarini ko'rish, aybdorlarni javobgarlikka tortish va buzish-larning oldini olishdan iborat.

Moliyaviy nazoratning sub'ektlari - nazorat vazifalarini ifodalovchi organlarlar.

Moliyaviy nazorat ob'ektlari - moliya tizimi va iqtisodiy samaradorligini tekshirish lozim bo'lgan moliya-xo'jalik-tijorat tuzilmalari paydo bo'lganida nazorat sub'ektlari (taftishchilar)ni tashkil etish zarurati paydo bo'ladi.

Davlat moliyaviy nazoratining maqsadi- davlat xazinasiga resurslarni tushurishni maksimallashtirish va davlat boshqaruv xarajatlarini minimallashtirish

Nodavlat moliyaviy nazoratining maqsadi - joylashtirilgan kapitaldagi foyda normasini oshirish maqsadida davlat foydasidagi ajratmalar va boshqa xarajatlarni minimallashtirish

Dastlabki nazorat taxminlash, rejalashtirish va loyihalashtirish bosqichida, xo'jalik yoki moliyaviy operatsiyalar amalga oshirilishidan avval o'tkazilib, oqilona boshqaruv yechimlari qabul qilinishiga xizmat qiladi.

Joriy nazorat - ichki xo'jalik nazoratining uzviy qismi, butun korxona va uning ichki bo'linmalari ishlab chiqarish va moliyaviy faoliyatini tezkor boshqarish va tartibga solish jarayonining tarkibiy qismidir.

YAkuniy nazorat xo'jalik va moliyaviy operatsiyalar amalga oshirilganidan keyin o'tkazilib, tekshirilayotgan hujjatlarni va korxonaning butun moliyaviy holatini chuqur o'rganish bilan farq qiladi.

Umumslubiy usullar: taftish, audit, tahlil, mavzuli tekshirish, tadqiq qilish, pirovard natijaga dasturiy baholash, «sansen» uslubi;

Hujjatlar asosidagi nazorat usullari: rasmiy va arifmetik tekshirish, yuridik baholash, mantiqiy nazorat, muqobil tekshirish, teskari hisob usuli, balans uyg'unligini tekshirish, qiyoslash, hisobotlarning sanoq bahosi;

Faktlar bo'yicha nazorat usullari: ro'yxatga olish, ekspertiza, ko'z bilan kuzatish, nazorat o'lchovi, nazorat tariqasida ishga tushirish, vaqtni aniq o'lchash, ish kuni taqsimlanishini o'rganish, laboratoriya tahlili.

Moliyaviy resurslar – bu YAIM va milliy daromadni taqsimlash va qayta taqsimlash natijasida xo'jalik yurituvchi sub'ektlar va davlatning qo'lidagi u yoki bu vaqtda bo'lgan pul daromadlari va fondlari yig'indisidir.

Qarzga olingan va jalb qilingan mablag'lar - bank kreditlar, - kreditorlik qarzlari, - aktsiya va abligatsiyalar chiqarishdan tushum.

Markazlashgan moliyaviy resurslar -xo'jalik sub'ektlari ixtiyoridagi moliyaviy resurslardir.

Markazlashgan moliyaviy resurslar - makrodarajadagi ijtimoiy ishlab chiqarish ehtiyojlarini qondirib, ularga byudjet va byudjetdan tashqari fondlarning mablag'lari kiradi.

Real investitsiya- Ishlab chiqarishni kengaytirishga noishlab chiqarishni rivojlantirishga qilingan investitsiyalar.

Portfel - Qimmatli qog'ozga qilingan investitsiya va Boshqa korxonaning aksiyasiga kiritish .

O'z-o'zini moliyalashtirish- qo'shimcha mablag'lar manbalarini jalb qilishning eng ko'zga ko'ringan usuli, lekin uni uzoq muddatlar uchun prognoz qilish qiyin va miqdor jihatidan ham chegaralangan.

Byudjetdan moliyalashtirish - bu turli xil byudjet pog'onalaridan mablag'lar olinishini anglatuvchi, moliyalashtirishning eng qulay usullaridan biridir.

Xo'jalik yurituvchi sub'ektlar o'rtasida o'zaro moliyalashtirish - korxonalar o'zaro xujalik munosabatlarini amalga oshirish jarayonida bir-birlariga turli xildagi mahsulotlar yetkazib berishda to'lovlarni kechiktirish hollari ham yuz beradi va buning natijasida o'zaro moliyalashtirish xolati yuzaga keladi.

Aktiv kapital- bu xo'jalik yurituvchi sub'ektning ishlab iqarish quvvatidini aks ettiradi. Ular ikkita bo'lim – asosiy va aylanma kapital ko'rinishida buxgalteriya balansi aktivlarida rasmiy taqdim etiladi.

Passiv kapital – bu uzoq muddatli mablag'lar manbai bo'lib, ular hisobiga xo'jalik sub'ektining aktivlari shakllantiriladi. Ular o'z va qarz kapitalga ajratiladi.

Xarajatlar – bu aktivlarning kamayishi yoki foydani ko'paytirish maqsadida xo'jalik faoliyatidan kelib chiqadigan majburiyatlarni o'z zimmasiga olish orqali ro'y beradigan iqtisodiy resurslarning kamayishidir.

Foyda – bu xo'jalik sub'ektiga ta'sir etadigan asosiy va asosiy bo'lmagan faoliyat, hodisalar, sharoitlar kapitalining ko'payishi bo'lib, xususiy kapitalga to'lanadigan badallar bundan mustasnodir.

Zararlar – bu asosiy faoliyat va barcha boshqa operatsiyalar, hodisalar, sharoitlar natijasida xususiy kapitalning kamayishi bo'lib, xarajatlar yoki xususiy kapitalning taqsimlanishi natijasidagi kamayish bundan mustasnodir.

Korxonalar moliyaviy – xo'jalik faoliyatining muhim ko'rsatkichi - uning daromadlaridir.

Asosiy faoliyatdan olingan daromadlar deganda korxona ustavida belgilangan asosiy faoliyatdan olingan daromadlar tushuniladi.

Asosiy bo'lmagan faoliyatdan olingan daromadlar deganda bevosita asosiy faoliyatga taaluqli bo'lmagan faoliyat turlaridan olingan daromadlar tushuniladi.

Moliyaviy faoliyatdan olingan daromadlar deganda qimmatli qog'ozlar, valyuta operatsiyalari, kredit va qarzlarni berishdan olingan daromadlar tushuniladi. Bularga royalti, dividendlar va foizlar, ijobiy kurch farqlari ko'rinishidagi daromadlar va boshqalar kiradi.

Favqulotdagi daromadlar deganda yuz berishi xarakteriga ega bo'lmagan, kutilmagan tasodif va hodisalardan olingan daromadlar tushuniladi. Bularga davlat qonunlarini o'zgarishi, tabiiy ofatlar, revolyutsion o'zgarishlar natijasida vujudga kelgan daromadlar kiradi.

Dividentlar - bu aktsiyalarga kiritilgan moliyaviy investitsiyalar uchun hisoblangan daromad.

Foizlar ko'rinishidagi daromadlar deganda boshqa yuridik shaxslarga berilgan qarzlarni va kreditlar uchun hisoblangan foizlar tushuniladi.

Valyuta kurslari farqlaridan olingan daromadlar deganda korxonaning valyuta schyotida saqlanayotgan chet valyutasi va chet El valyutasidagi debitorlik qarzlarni bo'yicha hisoblangan ijobiy kurs farqlari tushuniladi.

Naqd pulsiz hisob-kitoblar deganda, korxona va tashkilotlarning tovar ayirboshlash, xizmat ko'rsatish va tovarsiz operatsiyalari bo'yicha bir-biriga bo'lgan talab va majburiyatlarni naqd pul ishlatmasdan pul mablag'larini bir hisobvaraqdan ikkinchi hisobvaraqqa o'tkazish orqali amalga oshirish tushuniladi.

Moliya bozori - murakkab iqtisodiy kategoriya bo'lib, asosan kapital egasi bo'lgan mulkdorlar bilan qarz oluvchilar o'rtasidagi munosabatlarni ifodalab, bu munosabatlar ma'lum moliyaviy institutlarning yordami bilan amalga oshiriladi.

Bozor infratuzilmasi - bozor aloqalarini o'rnatishda ishtirok etuvchi, ya'ni sotuvchilar va xaridorlarga xizmat ko'rsatuvchi institutlardir, ya'ni firma va turli muassasalardir.

Moliyaviy institutlar - investorlar bilan omonatchilar o'rtasida faoliyatning o'zlari mashg'ul bo'lgan turidan foyda oluvchi vositachilik faoliyati bilan shug'ullanadigan shaxslardir. Banklar, pensiya va investitsiya fondlari, sug'urta kompaniyalari, tovar, xom ashyo va fond birjalari, aktsiyadorlar va boshqalar moliyaviy vositachi sifatida harakat qiladilar.

Moliyaviy vositachilar qo'yilgan vazifalarni hal etish uchun taqsimlash va nazorat vazifasini bajaradilar, zero to'plangan fondlarni to'g'ri taqsimlashgina emas, balki ulardan jamiyat uchun nag'adar samarali, qanday foyda bilan ishlatilayotganligini nazorat qilish ham muhim

Pul bozori Markaziy bankning pul-kredit siyosatini joriy qilish ob'ekti xisoblanadi. U kredit muassasalarining aktivlari bilan savdo qilish uchun mo'ljallangan, bu aktivlar Markaziy bankda kredit muassasalarining eng muhim likvid mablag'lari zahiralar bo'lib xizmat qiladi.

Pul bozori davlat xazinasiga bevosita naqd pul tushishini ta'minlaydi va firma yoki jismoniy shaxsga o'zlarining vaqtinchalik bo'sh mablag'laridan daromad olishga imkon beradi. Pul bozorisiz to'lik ma'nodagi moliya bozori bo'lishi mumkin emas.

Qimmatli qog'ozlar bozori - bozor iqtisodiyotini asosiy elementlaridan biri, moliya bozorining bir qismi hisoblanib, fondlarni yig'ib, ularni moliyaviy aktivlarga aylantirib, iqtisodiyotni rivojlantirish uchun sarmoya sifatida yo'naltirishga xizmat qiladi.

YOpiq birja - bu birjadagi undagi savdolarida faqat uning a'zolarigina ishtirok etishlari mumkin;

Tashrif buyuruvchilarning erkin kirishi mumkin bo'lgan birjalar - undagi bitimlarni faqat maklerlarga amalga oshiradilar.

Kapital bozori. Bu bozorda jismoniy va yuridik shaxslarning uzoq muddatli omonatlarini moliyaviy vositachilar investitsion kredit sifatida ishlatadilar.

Pul bozori. Fondlar faqat uzoq muddatli investitsiyalargagina emas, balki qisqa muddatli qimmatli qog'ozlar - qisqa muddatli xazina majburiyatlari, veksellar va hokazolarga qo'yilishi mumkin.

Aktsiyalar ulushga egalik qilish huquqini beruvchi qimmatli qog'oz.

Aktsiya-aktsionerlik jamiyati tomonidan chikarilgan daromad keltiruvchi qog'oz.

Aktsiyaning nominal qiymati - bu aktsiyada yozilgan pul summasidir.

Oddiy aktsiyalar shunday aktsiyaki unga tegadigan dividend foydaga qarab har xil bo'ladi.

Imtiyozli aktsiya shunday aktsiyaki, unga tegadigan dividend foydaga qarab emas, balki zayomga to'langani kabi, oldindan belgilangan qat'iy foiz miqdorida beriladi.

Obligatsiya - bu o'z qiymatiga nisbatan qat'iy belgilangan foiz shaklida daromad keltiruvchi qimmatli qog'ozdir.

Bank sertifikati - bu emitent bank tomonidan uning nomiga mijozning pul mablag'lari quyilgani to'g'risida berilgan yozma guvohnoma bo'lib, u o'zining egasiga (yoki uning vorisiga) belgilangan muddat o'tishi bilan bankka quygan pul summasini va bu quyilgan pul summasi bo'yicha foiz daromadini olish huquqi borligi tug'risida guvohlik beradi.

Bank sertifikati - bu bankning qisqa muddatli qarz majburiyatidir. Uning qisqa muddatli ekanligi, inflyatsiya sur'atlari bilan ham ulchovligi, likvidligi va yuqori daromadligi benifitsiariga, agar u o'z kapitalligini ko'paytira olmagan taqdirda hech bo'lmaganda bu kapitalini dastlabki miqdori darajasida saqlab qolish imkonini beradi.

Davlat byudjeti - davlat pul mablag'larining (shu jumladan davlat maqsadli fondlari mablag'larining) markazlashtirilgan fondi bo'lib, unda daromadlar manbalari va ulardan tushumlar miqdori, shuningdek, moliya yili mobaynida aniq maqsadlar uchun ajratiladigan mablag'lar sarfi yo'nalishlari va miqdori nazarda tutiladi.

Davlat byudjetining taqsimlash funktsiyasi- davlat byudjeti tomonidan amalga oshirilayotgan taqsimlash munosabatlari bo'lib, u taqsimlangan yalpi ichki (milliy) mahsu-lotni qayta taqsimlash uchun foydalaniladi.

Davlat byudjetining nazorat funktsiyasi -byudjetning milliy iqtisodiyot bilan uzviy bog'liqligi takror ishlab chiqarishning barcha bo'linmalarida ah-volning qandayligi to'g'risida ma'lumotlar bilan doimiy ta'min-lab turadi.

Qattiq majburiylik, imperativlik - Davlat byudjetining na-zorat funksiyasiga tegishli bo'lgan uchinchi xususiyatdir.

Davlat byudjeti - mamlakat-ning moliya tizimida markaziy o'rinni egallab, markazlash-tirilgan pul fondini shakllantirish orqali uning yordamida katta hajmdagi moliyaviy resurslar davlatning qo'lida to'planadi va ular umumdavlat ehtiyojlarini qondirishga sarf etiladi.

Byudjet tizimi - turli darajadagi byudjetlar va byudjet mablag'lari oluv-chilar yig'indisini, byudjetlarni tashkil etishni va tuzish printsiplarini ifodalaydigan, byudjet jarayonida ular o'rtasida, shuningdek byudjetlar hamda byudjet mablag'lari oluvchilar o'rtasida vujudga keladigan o'zaro munosabatlar majmuidir.

Byudjet tizimining yagonaligi printsipi huquqiy bazalar, pul tizimi, byudjet hujjatlari shakllari, byudjet jarayoni printsiplari, byudjet qonunchiligini buzganlik uchun sanksiyalarning yagonaligi, mamlakat byudjet tizimi barcha darajalari byudjet-lari xarajatlarini moliyalashtirish va byudjet mablag'lari bux-galteriya hisobini yurgizish tartibining yagonaligi bilan belgi-lanadi.

Byudjeti tizimining darajalari o'rtasida daromadlar va xarajatlarning chegaralanganligi printsipi tegishli daromad-lar turlarini (to'liq yoki qisman) va xarajatlarni amalga oshi-rish bo'yicha vakolatlarni mamlakatning hokimiyat organlari, mam-lakat sub'ektlarining hokimiyat organlari va mahalliy o'z-o'zini boshqarish organlariga birlashtirilganligini ko'zda tutadi.

Byudjetlarning mustaqilligi printsipi qonunchilik va davlat hokimiyatining ijroiya organlari hamda mahalliy o'z-o'zini boshqarish organlarining mamlakat byudjet tizimining tegishli darajalarida byudjet jarayonini mustaqil amalga oshirish bora-sida huquqlarini bildiradi.

Davlat nobyudjet fondlari byudjetlari, byudjetlar daromadlari va xarajatlarning to'liq aks etishi printsipi byudjetlar, davlat nobyudjet fondlari byudjetlarining barcha daromad va xarajatlari hamda soliq va byudjet qonunchiligi hamda davlat nobyudjet fondlari to'g'risida qonunlarga muvofiq belgilangan barcha boshqa majburiy tushumlar byudjetlarda, davlat nobyudjet fondlarining byudjetlarida majburiy tartibda va to'liq hajmda o'z aksini topish kerakligini anglatadi.

Byudjetlarning balansliligi printsipi byudjetda ko'zda tutilgan xarajatlarning hajmi byudjet daromadlari va uning defitsitini moliyalashtirish manbalaridan tushadigan tushum-larning jami hajmiga teng bo'lishi kerakligini bildiradi.

Byudjet mablag'laridan foydalanishning samaradorligi va tejamliligi printsiplarining ma'no-mazmuni shundan iboratki, unga muvofiq ravishda vakolatli organlar va byudjet mablag'-larini oluvchilar byudjetlarni tuzish va ularning ijrosini ta'minlashda, eng avvalo, ko'zda tutilgan (rejalashtirilgan) maq-sadlarga erishishda mablag'larning eng kamroq hajmidan yoki ma'-lum bir hajmdagi byudjet mablag'laridan foydalangan holda, eng yuqori natijaga erishishning zarurligidan kelib chiqmog'i kerak.

Byudjet xarajatlarini qoplashning umumiyliigi (yoppasigaliligi) printsipi byudjet barcha xarajatlarining shu byudjet barcha daromadlari umumiy summasi va uning defitsitini moliyalashtirish manbalari hisobidan tushgan tushumlardan qoplanishi kerakligini anglatadi.

Byudjetning haqqoniyligi printsipi tegishli hudud ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishi bashorat (prognoz) ko'rsatkich-larining ishonchli hamda byudjet daromadlari va xarajatlari hisob-kitoblarining haqqoniy bo'lishi kerakligini taqozo etadi.

Davlat byudjetining daromadlari - mamlakat yalpi ichki (mil-liy) mahsulotini taqsimlash va qayta taqsimlash umumiy jarayoni-ning elementlaridan biri bo'lib, ular oraliq (tranzit) xarakterga ega.

Byudjet daromadlarining moddiy-buyumlashgan mazmunini davlatning ixtiyoriga borib tushgan pul mablag'lari tashkil etadi.

Byudjetning soliqli daromadlari tarkibi mamlakat soliq qonunchiligiga muvofiq umumdavlat soliqlari va yig'implari, ma-halliy soliqlar va yig'implar, bojxona bojlari, boj yig'implari va boshqa boj to'lovlari, davlat boji, penya va jarimalardan iborat.

Egri (bilvosita) soliqlar - huquqiy to'lovchisi yuridik shaxslar va haqiqiy to'lovchilari iste'molchilar bo'lgan soliq turlari (QQS, aktsizlar; bojxona bojlari; jismoniy shaxslar-dan olinadigan yagona boj to'lovi; transport vositalari uchun benzin, dizel yoqilg'isi va gaz iste'moliga jismoniy shaxslardan olinadigan soliq)

Resurs to'lovlari va mol-mulk solig'i - mol-mulk va yerga ega bo'lganlik va tabiiy resurslardan foydalanganlik uchun to'lanadigan soliqlar (mol-mulk solig'i; yer solig'i; yer osti boylik-laridan foydalanganlik uchun soliq va suv resurslaridan foydalanganlik uchun soliq)

Byudjet xarajatlari YAIMning qayta taqsimlanishi natijasida davlat byudjetida jamlangan pul mablag'larining maqsadga muvofiq qayta taqsimlanishi va ishlatilishi bilan bog'liq byudjet qonunchiligi bilan tartibga solinadigan pul munosabatlari yig'indisidir

Milliy xo'jalikka (iqtisodiyotga) qilinadigan xarajatlar - katta masshtablarda yangi sanoat korxonalarini qurish, zamonaviy in-dustrial asosda qishloq xo'jaligi ishlab chiqarishini rivojlan-tirish, transport, aloqa va iqtisodiyot boshqa tarmoqlarining tex-nikaviy qayta qurollanishini ta'minlashga imkon yaratadi.

Davlat byudjetining mudofaa xarajatlari - davlatning o'z mudo-faa qobiliyatini mustahkamlashi kerakligi bilan bog'liqdir. Byudjet mablag'lari hisobidan Qurolli Kuchlarning barcha turlari moliyalashtiriladi.

Boshqaruv xarajatlari - boshqaruv (davlat hokimiyati or-ganlari, sud va prokuratura organlari, fuqarolarning o'z-o'zini bosh-qaruv organlari) xarajatlari davlat organlari faoliyatining moliya-viy asosini tashkil etib, jamiyat hayotining barcha sohalariga rah-barlik qilishga imkon yaratadi.

Byudjetdan moliyalashtirish - rejada ko'zda tu-tilgan tadbirlarni amalga oshirish uchun sub'ektlarga byudjetdan mablag'larni taqdim etish tizimi tushuniladi.

Byudjetdan mablag' ajratish - qonun hujjatlarida nazarda tutilgan tartibda Davlat byudjetidan byudjet tashkilotlariga hamda boshqa byudjet mablag'lari oluvchilarga ajratiladigan pul mablag'lari;

Byudjet tashkilotlarining xarajatlar smetasi - bu byudjet tashkilotlari tomonidan bir moliya yili davomida davlat byudjetidan mablag' olish maqsadida tuzadigan va bevosita o'zi tegishli bo'lgan moliya organlari tomonidan ro'yxatdan o'tkaziladigan va tasdiqlanadigan moliyaviy reja hisoblanadi.

Respublika byudjeti - Davlat byudjetining umumdavlat tusidagi tadbirlarni moliyalashtirishda foydalaniladigan qismi bo'lib, unda daromadlar manbalari va ulardan tushumlar miqdori, shuningdek moliya yili mobaynida aniq maqsadlar uchun ajratiladigan mablag'lar sarfi yo'nalishlari va miqdori nazarda tutiladi;

Qoraqalpog'iston Respublikasining byudjeti - Davlat byudjetining Qoraqalpog'iston Respublikasi pul mablag'lari fondini tashkil etuvchi bir qismi bo'lib, byudjetda daromadlar manbalari va ulardan tushumlar miqdori, shuningdek moliya yili mobaynida aniq maqsadlar uchun ajratiladigan mablag'lar sarfi yo'nalishlari va miqdori nazarda tutiladi.

Mahalliy byudjetlar— O'zbekiston Respublikasi mahalliy ma'muriy-hududiy tuzilmalarining naqd va naqdsiz shakldagi pul resurslari va oqimlari yig'indisi bo'lib, mahalliy

xo'jalik ehtiyojlarini normal darajada ta'minlashga hamda mahalliy hududdagi aholiga ijtimoiy-madaniy xizmatlarni pul mablag'lari bilan ta'minlashga xizmat qiladi.

Mahalliy byudjetlar, "Byudjet tizimi to'g'risida"gi Qonunga muvofiq, Qoraqalpog'iston Respublikasi davlat byudjeti, viloyatlar byudjetlari, viloyatlar byudjetlariga kiruvchi quyi (shahar, tuman) byudjetlarni o'z ichiga oladi. Ularning daromadlari va xarajatlari tarkibi, byudjet jarayoni va byudjet huquqi qonun bilan belgilangan.

O'z daromadlari – mahalliy hududdan yig'iluvchi va shu hudud byudjetiga tushuvchi mahalliy soliq va yig'img'lar

byudjet ssudasi - yuqori byudjetdan quyi byudjetga yoxud respublika byudjetidan rezident-yuridik shaxsga yoki chet el davlatiga qaytarish sharti bilan ajratiladigan mablag';

byudjet subventsiyasi - qonun hujjatlarida nazarda tutilgan tartibda muayyan maqsadlarga sarflash sharti bilan yuqori byudjetdan quyi byudjetga qaytarmaslik sharti bilan ajratiladigan pul mablag'lari;

byudjet dotatsiyasi - o'z daromadlari va byudjetni tartibga soluvchi boshqa mablag'lar yetishmagan taqdirda quyi byudjetning xarajatlari bilan daromadlari o'rtasidagi farqni qoplash uchun yuqori byudjetdan quyi byudjetga qaytarmaslik sharti bilan ajratiladigan pul mablag'lari;

aylanma kassa mablag'i me'yori - moliya yilida Qoraqalpog'iston Respublikasi byudjeti va mahalliy byudjetlar hisobvaraqlarida turishi mumkin bo'lgan pul mablag'larining qonun hujjatlari bilan belgilanadigan eng kam miqdori;

Byudjet jarayoni - davlat byudjetini tuzish, ko'rib chiqish, qabul qilish, ijro etish, ijrosi yuzasidan nazoratni olib borish, ijrosi bo'yicha hisobotlarni tayyorlash va tasdiqlash yuzasidan qonun hujjatlari bilan tartibga solinadigan jarayon .

Moliya yili - birinchi yanvardan o'ttiz birinchi dekabr kuni oxirigacha bo'lgan vaqtni o'z ichiga oluvchi davr.

Byudjet so'rovi - byudjet tasnifi bo'yicha tushumlarni shakllantirish va byudjetdan mablag' ajratish to'g'risidagi so'rov.

Byudjet tashkiloti - zimmasiga yuklatilgan vazifalarni bajarish bilan bog'liq bo'lgan o'z faoliyatini amalga oshirishi uchun Davlat byudjetidan mablag' ajratish nazarda tutilgan va bu mablag' moliyalashtirishning asosiy manbai hisoblanadigan vazirlik, davlat qo'mitasi, idora, davlat tashkiloti.

Byudjet jarayoning bosqichlari - byudjet loyihasi tuzish, ko'rib chiqish va tasdiqlash, ijro etish va nazorat qilish, ijrosi bo'yicha hisobot tayyorlash.

Davlat moliyasi -davlatni kerakli iqtisodiy, ijtimoiy va siyosiy funksiyalarini bajarish uchun pul mablag'lari bilan ta'minlashga undalgan moliya tizimining muhim bo'g'inidir.

Maqsadli fondlar - Moliya tizimining muhim tizimlaridan biri bo'lib, markaziy va mahalliy o'z-o'zini boshqarish organlari ixtiyoridagi va ma'lum maqsadga yo'naltirilgan pul resurslari yig'indisidir.

Byudjetdan tashqari fondlar – umumdavlat moliyasining muhim bo'g'ini bo'lib, ularning faoliyati qat'iy belgilangan, manbalarni tashkil etish yo'llari ko'rsatilgan, pul fondlari bilan foydalanish yo'llarining tartibi aniqlab berilgan davlat hukumatining yuqori organlarining tegishli aklari asosida o'z faoliyatini amalga oshiradilar.

Pensiya fondi – bu pensiya bilan ta'minlovchi davlat moliya boshqaruvining organi bo'lib, mustaqil moliya instituti hisoblanadi va fondning mablag'lari davlat byudjeti tarkibiga kirmaydi.

davlat maqsadli jamg'armalari - Davlat byudjeti tarkibida jamlantiriladigan jamg'armalar bo'lib, ularning har biri uchun mablag'lar manbalari, har bir manbadan mablag' tushishi normalari va shartlari, shuningdek shu mablag'lardan foydalanilishi mumkin bo'lgan maqsadlar qonun hujjatlari bilan belgilanadi;

Byudjetdan tashqari fondlarning afzalliklari - davlat byudjetini yengillashtiradi, byudjet xarajatlari-ning bir qismini o'z zimmasiga oladi va byudjetni mablag' bilan ta'minlash muammosini ma'lum darajada hal qiladi va mablag'lardan maqsadli foydalanadi.

Ijtimoiy ta'minot – keksaygan, mehnatga laqatsiz bo'lgan va boquvchisini yoo'qotgan fuqarolarga moddiy, tibbiy va ijtimoiy yordam ko'rsatish bo'yicha dalat tomonidan belgilangan ijtimoiy-iqtisodiy tadbirlar tizimidir.

Ijtimoiy ta'minotning muhim elementlari - pensiyalar (keksalik bo'yicha, nogironlik bo'yicha, boquvchisini yo'qotganlik bo'yicha) va ijtimoiy nafaqalar (nogiron bolalarga, bolalikdan nogironlarga, ishlamagan yolg'iz nogiron va keksalarga) to'lovlari hisoblanadi.

Pensiya – mehnat stajiga ko'ra qo'lga kiritilgan huquq, ijtimoiy nafaqa esa muhtojlarga davlat tomonidan ko'rsatiladigan yordam deb belgilab qo'yildi.

Ijtimoiy nafaqa – muayyan sabablarga ko'ra, mehnat qilish imkoniyatiga ega bo'lmagan va domiy ravishda yordamga muhtoj fuqarolarga davlat tomonidan beriladigan nafaqa.

Moddiy yordam – ishsizlar, qochoqlar va majburiy ko'chib o'tgan-larga bir martalik to'-lanmalar va boshqalar

Imtiyozli to'lanmalar, kompensatsiyalar – uy-joy-kommunal xizmatlariga, transport xizmatlari, sanatoriya-kurort davolashlari va davo-lash vositalari bilan ta'minlash xizmatlarini to'lash va boshqalar

Davlat krediti munosabatlarining asosi - munosabatlarida bo'sh turgan pul kapitallariga nisbatan davlat ehtiyojlarining mavjudligi.

Davlat krediti - davlat, yuridik va jismoniy shaxslar o'rtasidagi pul munosabatlarining o'ziga xos alohida shaklidan iborat. Bunda davlat, asosan, mablag'larni qarzga oluvchi, shuningdek, kreditor va kafil sifatida ham maydonga chiqadi.

davlat ichki qarzlari - davlat tomonidan ichki mablag'ni jalb qilish natijasida vujudga kelgan O'zbekiston Respublikasi majburiyatlarining yig'indisi;

davlat tashqi qarzi - davlat tomonidan xorijdan mablag' jalb qilish natijasida vujudga kelgan O'zbekiston Respublikasi majburiyatlarining yig'indisi;

davlat tomonidan ichki mablag'ni jalb qilish - aktivlarni ichki manbalardan (rezident-yuridik va jismoniy shaxslardan) jalb etish hamda buning natijasida O'zbekiston Respublikasining qarz oluvchi sifatidagi yoki qarz oluvchi rezidentlarning o'z kreditlarini (qarzlarini) to'lashiga kafil sifatidagi majburiyatlari vujudga kelishi;

davlat tomonidan xorijdan mablag' jalb qilish - aktivlarni xorij manbalaridan (chet el davlatlaridan, norezident yuridik shaxslardan va xalqaro tashkilotlardan) jalb etish hamda buning natijasida O'zbekiston Respublikasining qarz oluvchi sifatidagi yoki qarz oluvchi rezidentlarning o'z kreditlarini (qarzlarini) to'lashiga kafil sifatidagi majburiyatlari yuzaga kelishi;

davlat qarzi - davlat tomonidan ichki mablag'ni va xorijdan mablag' jalb qilish natijasida vujudga kelgan O'zbekiston Respublikasi majburiyatlarining yig'indisi;

Sug'urta – bu uning qatnashchilari o'rtasida ko'rilishi mumkin bo'lgan zararlarni qoplashga mo'ljallangan maqsadli sug'urta fondlarini badallar hisobidan shakllantirish bilan bog'liq bo'lgan qayta taqsimlash munosabatlari yig'indisi.

Sug'urtalovchi. Sug'urtani amalga oshiruvchi ixtisoslashtirilgan tashkilot. Tabiiy ofat yoki boshqa ko'zda tutilmagan sabablar natijasida ko'rilgan zararlarni sug'urta qonunchiligi yoki sug'urta shartnomasi asosidagi shartlarni ko'zda tutib qoplashni o'z zimmasiga oluvchi tashkilotlar.

Sug'urtalanuvchi. O'ziga tegishli mol-mulkni sug'urta qildirgan korxona, xo'jalik tashkiloti yoki o'z hayotini sug'urtalovchi fuqarolar sug'urtalanuvchi hisoblanadilar. Majburiy sug'urta bo'yicha sug'urta tashkiloti ro'yxatidan o'tganlar yoki ixtiyoriy sug'urta bqyicha shartnoma tuzib, sug'urta badalini to'laganlar sug'urtalanuvchilar qatoriga kiradi.

Hayotni sug'urta qilish (jismoniy shaxslarning hayoti, sog'lig'i, mehnat qobiliyati va pul ta'minoti bilan bog'liq manfaatlarini sug'urta qilish, bunda shartnoma bqyicha sug'urtaning eng kam muddati bir yilni tashkil etadi hamda sug'urta pullarining sug'urta shartnomasida ko'rsatib o'tilgan oshirilgan foizni o'z ichiga oluvchi bir martalik yoki davriy tqlovlarini (annuitetlarni) qamrab oladi);

Umumiy sug'urta (shaxsiy, mulkiy sug'urta, javobgarlikni sug'urta qilish hamda hayotni sug'urta qilish sohasiga taalluqli bo'lmagan boshqa sug'urta turlari).

Majburiy sug'urta – qonun yo'li bilan o'rnatiladigan sug'urta.

Ixtiyoriy sug'urta - tomonlarning xohish-irodasiga ko'ra amalga oshiriladigan sug'urta .

Bozor iqtisodiyoti - turli – tuman sub'ektlarning bozordagi talab ehtiyojni qondirishga qaratilgan faoliyatlarining majmuasidir.

Oila qon – qarindoshlik munosabati, demak u noiqtisodiy xarakterdagi munosabatdir. U

Uy xo'jaligi uy – joy sharoiti va umumiy, bir qator tovarlar va xizmatlarni birgalikda iste'mol etish maqsadida o'zining pul daromadi va moddiy mablag'larini birlashtirgan kishilar guruhi tushuniladi.

Oilaviy biznes- tadbirkorlik turi bo'lib, xonadon funktsiyasi hisoblanmaydi.

Uy xo'jaligi ixtiyoridagi mol-mulk - birgalikda va individual ishlatiladigan mol – mulkdan iborat bo'ladi, ular asosan iste'mol buyumlari hisoblanadi.

Uy xo'jaliklari moliyasining ijtimoiy funktsiyasi -uy xo'jaliklarining daromadlari, xarajatlari va jamg'arma-lari aholi va uning alohida guruhlari ijtimoiy-iqtisodiy holatini bevosita aks ettiradi, shaxsning shakllanishi va de-mografik jarayonlarga o'z ta'sirini ko'rsatadi.

Uy xo'jaliklari daromadlari -ma'lum bir davrda uy xo'jaliklarining ixtiyoriga kelib tu-shuvchi pul mablag'lari summolari.

Uy xo'jaliklarining natural shakldagi daromadlari - tovar shakliga ega emas va ular o'z-o'zini ta'minlashga mo'ljallangan uy xo'jaligi a'zolari mehnatining na-tijasidan iborat bo'ladi

Uy xo'jaliklarini pul daromdalari - turli manbalar hisobidan uy xo'jaliklarining ixtiyoriga kelib tushuvchi pul mablag'larining barcha summasi.

Uy xo'jaligi moliya resurslarining yangi manbalari - bu mulkdan kelgan daromaddir, lekin uning ahamiyatini mulkning miqdori va uni samarali ishlatilishi belgilaydi.

Uy xo'jaliklari xarajatlari uy xo'jaliklari tomonidan iste'molga, majburiy to'lovlarni amalga oshirishga va jamg'arishga yo'naltiriladigan pul mab-lag'lari.

**TAVSIYA ETILADIGAN ASOSIY VA QO'SHIMCHA
O'QUV ADABIYOTLAR HAMDA AXBOROT
MANBALARI**

ASOSIY ADABIYOTLAR

1. R.D.Dusmuratov Moliya. Darslik-T.:” Fan va texnologiya”-2013 y.-496 b.
2. A.V.Vaxobov, T.S.Malikov Moliya Darslik-T.:”Noshir”-2011y.- 502 b
3. Malikov T.,Olimjonov O.Moliya. Darslik.–T.:“Iqtisod-moliya”,2019.-920 b.
4. Malikov T.Moliya. O‘quvqo‘llanma.–T.:“Iqtisod-moliya”,2018.-274 b.

Qo‘shimcha adabiyotlar

5. Ахунова Е.Финансы. Учебник.ЧастII.–Т.:“Иқтисод-Молия”,2019.–320с.
6. Nurmuxamedova B.,Xamdamov Sh. Davlat moliyasi. Darslik.–T.: Iqtisod-moliya”, 2020. – 428 b.
7. Sultonov Sh.,Chinqulov Q., G‘ofurova U.,Safarova N. Biznes moliyasi. O‘quv qo‘llanma.–T.:“Iqtisod-moliya”,2019.–358b.
8. Nurmuxamedova B. Davlat byudjeti. O‘quv qo‘llanma.–T.:“Iqtisod- moliya”, 2018. - 576 b.
9. Fozilchayev Sh., Xidirov N. Moliyaviy risklar nazariyasi. O‘quv qo‘llanma. –T.: “Iqtisod-moliya”, 2019. - 240 b.
10. Ataniyazov J. Xalqaro moliya munosabatlari. Darslik.–M.:“Iqtisod- moliya”.2020. - 612 b.

Axborot manbaalari

- 11.www.gov.uz – O‘zbekiston Respublikasi xukumat portali.
- 12.www.lex.uz – O‘zbekiston Respublikasi Qonun hujjatlari ma’lumotlari milliy bazasi.
- 13.www.tradingeconomics.com – экономические показатели
13. www.mf.uz (O‘zbekiston Respublikasi Moliya vazirligining sayti)
14. www.ach.gov.uz (O‘zbekiston Respublikasi Hisob Palatasining sayti)

ILOVALAR

**O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI
OLIIY TA’LIM, FAN VA INNOVATSIYALAR VAZIRLIGI**

**UNIVERSITY OF BUSINESS AND SCIENCE
NODAVLAT OLIIY TA’LIM MUASSASASI**

“TASDIQLAYMAN”

Rektor _____

K.Boymirzayev

«___» _____ 2023-yil

Ro'yxatga olindi: №BD-

60410400 -1.10

2023yil «___»

MOLIYA ASOSLARI

O'QUV DASTURI

Bilim sohasi:	400000 - Biznes, boshqaruv va huquq
Ta'lim sohasi:	410000 - Biznes va boshqaruv
Ta'lim yo'nalishi:	60410400–Moliya va moliyaviy texnologiyalar

Namangan-2023

Fan/modul kodi MA1305		O'quv yili 2024-2025	Semestr 3	Kreditlar 5	
Fan/modul turi Majburiy		Ta'lim tili O'zbek		Haftadagi dars soatlari 4	
1.	Fanning nomi		Auditoriya mashg'ulotlari (soat)	Mustaqil ta'lim (soat)	Jami yuklama (soat)
	Moliya		60	90	150
2.	I. Fanning mazmuni Fanni o'qitishning maqsadi – talabalarga moliyaviy munosabatlarning nazariy asoslarini, moliya tizimi haqida tushuncha va uning funksiyalari, soliqlarning iqtisodiy mohiyati va ahamiyati, kreditning mohiyati va uning namoyon bo'lish shakllarini o'rgatish hamda ularni amaliyotda tatbiq etish ko'nikmasini hosil qilishdan iborat. Fanning vazifasi - nazariy bilimlar, amaliy ko'nikmalar, muammolarni hal qilishda analitik imkoniyatlardan foydalanish, kapital bozori muvozanati va aktivlar sinfini tahlil qilish, kutilayotgan xavf va uni kamaytirish, kapital aktivlarni narxlash modeli va samarali bozor gipotezasi o'rtasidagi munosabatlarni shakllantirish, moliya va investisiyalar faoliyatiga oid qonunlar va kategoriyalar mazmun-mohiyatini bilish, ularga nisbatan shaxsiy munosabatni shakllantirish orqali uning iqtisodiyotdagi o'rni va ahamiyatini ochib berish. - moliya va investisiyalarning asosiy nazariyalari va modellarini tushuntirish; - moliya va investisiyalar tizimini o'rganish; - moliya va investisiyalar tizimini takomillashtirishga ta'sir ko'rsatuvchi omillarni aniqlash va ularni samaradorligi baholash; - talabalarda moliya va investisiyalar boshqaruvni amalga oshirish mexanizmi va boshqaruv strategiyalarini qo'llash, shu jumladan "aqliy hujum", iqtisodiy muammolarni hal qilish; - moliyaviy boshqaruvni o'rganish va unga xorij tajribasidagi ilg'or usul va vositalarini qo'llash; - moliya va investisiyalarning klassik va zamonaviy nazariyalar mohiyatini o'rganish; - moliya va investisiyalar faoliyatini tartibga solishning mohiyati, mazmuni va xususiyatlarini o'rganish; tizimli qarorlar qabul qilish va faoliyat turlarini boshqarishning ilmiy-uslubiy asoslarini o'rganish. II. Asosiy nazariy qism (ma`ruza mashg'ulotlari) II.I. Fan tarkibiga quyidagi mavzular kiradi: 1-mavzu. Kirish Moliyaning mohiyati va funksiyalari Moliya va davlatning vujudga kelishi, uning resurslarga bo'lgan ehtiyojining rivojlanishi. Tovar-pul, taqsimlash, qayta taqsimlash munosabatlari va moliya. Moliyaning ijtimoiy-iqtisodiy mohiyati, taraqqiyot qonuniyatlari, tovar-pul munosabatlarning qamrab olish sohasi va ijtimoiy takror ishlab chiqarishdagi roli,				

jamiyatning iqtisodiy tuzumi, davlatning tabiati va funksiyalari bilan belgilanishi. Moliyaning ijtimoiy-iqtisodiy mohiyatini ifodalovchi ta'rif. Moliya va moliyaviy munosabatlarning xarakterli belgilari. Moliyaning taqsimlash va nazorat funksiyalari. Ularning o'zaro bog'liqligi.

2-mavzu. Moliyaning funksiyalari va genezisi (taraqqiyoti)

Moliyaning funksiyalari. Moliyaning taqsimlash funksiyasi. Moliyaning nazorat funksiyasi. Takror ishlab chiqarish jarayonining bosqichlarni. Iste'mol fondi. Moliya genezisi (taraqqiyoti) . Auditorlik nazorati. Moliya va moliyaviy munosabatlarning xarakterli belgilari. Moliyaning taqsimlash va nazorat funksiyalari. Ularning o'zaro bog'liqligi.

3-mavzu. Moliyaviy siyosat

Moliyaviy siyosatning mazmuni va tamoyillari. Moliyaviy boshqaruvning barcha tizimi davlatning moliyaviy siyosatiga asoslanishi. Moliyaviy siyosatning moliyaviy boshqaruv tizimida eng asosiy element hisoblanishi. Moliyaviy siyosat davlatning moliyaviy munosabatlar sohasidagi mustaqil faoliyati ekanligi. Uning davlatning u yoki bu iqtisodiy hamda ijtimoiy rivojlanish dasturini amalga oshirish uchun tegishli moliyaviy resurslar bilan ta'minlashga qaratilganligi. Moliyaviy siyosatning tarkibiy qismlari (yo'nalishlari).

4-mavzu. Moliyaviy boshqaruv

Moliyaviy boshqaruvning mazmun-mohiyati. Ta'rifi, maqsadi va vazifalari. Moliyaviy boshqaruvning boshqariladigan (ob'ektlar) va boshqaruvchi (sub'ektlar) tizimlar yagonaligidan iboratligi. Moliyaviy boshqaruvning asosiy metodologik tamoyillari, usullari va shakllari.

Moliyaviy boshqaruv organlari va ularning vazifalari. Moliya tizimini umumiy boshqarish va uni amalga oshiruvchi organlar.

5-mavzu. Moliyaviy nazorat

Moliyaviy nazorat: mazmuni, nazorat sohalari, ob'ekti, predmeti, tizimi, vazifalari, tamoyillari. Moliyaviy nazoratning yo'nalishlari va ularning o'zaro bog'liqligi. Moliyaviy nazaratning qamrab olish sohasi. Moliyaviy nazoratning predmetini ifodalovchi moliyaviy ko'rsatkichlar. Moliyaviy nazorat moliya funksiyalarining amalga oshirilish shakli ekanligi. Moliyaviy nazorat sohalari: davlat moliyaviy nazorati, nodavlat moliyaviy nazorati. Moliyaviy nazoratning o'z ichiga oluvchi tekshiruvlari. Moliyaviy nazorat tizimining elementlari. Moliyaviy nazoratning oldida turgan eng asosiy vazifalar.

6-mavzu. Moliyaviy tizimi

Moliyaviy tizimning sohalari va bo'g'inlari. Moliyaviy tizimning ta'rifi. Davlat moliyasi, mahalliy moliya, xo'jalik yurituvchi sub'ektlar moliyasi va ularning bo'g'inlari. Moliyaviy tizimning har bir sohasi va bo'g'inida shakllanuvchi pul fondlari hamda ularni daromad manbalari, ulardan foydalanishning o'ziga xos shakllari va metodlari. Moliyaviy tizimfunksiyalari. Moliyaviy tizimni iqtisodiyotni boshqarishdagi roli.

7-mavzu Moliyaviy bozorlar

Moliyaviy bozorlar. Zamonaviy moliyaviy bozorning eng umumiy ko'rinishlari: pul bozori, kapital bozori, fond bozori, valyuta bozori. Pul bozoriga xos xarakterli xususiyatlar. Qarz instrumentlarini muomalaga chiqaruvchilar. Moliyaviy bozorda moliyaviy aktivlarning sotilishi va sotib olinishi. Moliyaviy aktivlarning asosiy turlari: qarz majburiyatlari, aksiyalar, hosilaviy qimmatli qog'ozlar. Qisqa va uzoq muddatli qarz majburiyatlari. Opsionlar va forvard shartnomalari. Moliya bozori stavkalari. Moliya bozori stavkalarini shakllanishi. Fond bozori elementlari. Davlat qimmat qog'ozlarini fond bozorida joylashuvi.

8-mavzu: Moliyaviy vositachilar

Moliyaviy vositachilarning umumiy tarkibi. Banklar. Ularning asosiy funksiyalari. Banklarning turlari. Universal banklar va tijorat banklari. Ixtisoslashtirilgan banklar. Boshqa depozit-jamg'arma tashkilotlari. Jamg'arma banklari, ssuda-jamg'arma assotsiatsiyalari va kredit uyushmalari. Sug'urta kompaniyalari. Ularning asosiy funksiyalari. Sug'urta polislari. Sug'urta turlari. Sug'urta mukofotlari. Pensiya fondlari. Pensiyani rejalashtirish dasturlari. Pensiya dasturlarining turlari. O'zaro fondlar. Ularning o'ziga xos xususiyatlari. O'zaro fondlarning ikki asosiy turi. Investitsion banklar va ularning asosiy vazifalari. Anderrayting va qimmatli qog'ozlarga obuna bo'lish.

9-mavzu: Moliyaviy infratuzilma va moliyaviy tizimni tartibga solish

Moliyaviy boshqaruv organlari tizimi. Normativ-xuquqiy baza. Moliya bozori infrastrukturasi. Moliyaviy infratuzilma tarkibi. Qimmatli qog'ozlar savdosi qoidalari. Qisqa, ўрта va uzoq muddatli barqaror daromadli qimmatli qog'ozlar. Buxgalteriya hisobi tizimlari.

10-mavzu: Pulning vaqt qiymati va foiz stavkalari

Pulning vaqt qiymati. Oddiy va murakkab foizlar. Annuitetlar. Moliyaviy qaror. Uning o'ziga xos xususiyatlari. Uy xo'jaliklari qabul qiladigan moliyaviy qarorlar va ularning asosiy tiplari: pul mablag'larini iste'mol qilish va jamg'arish to'g'risidagi qarorlar, investitsion qarorlar, moliyalashtirish xususidagi qarorlar, riskiy boshqaruv haqidagi qarorlar. Insoniy ehtiyojlar va moliya nazariyasiga muvofiq ularning moliyaviy qarorlar qabul qilishda aks etishi. Firmalar qabul qiladigan moliyaviy qarorlar. Firmaning ta'rifi.

11- mavzu: Qimmatli qog'ozlar va ularning daromadligini baholash

Ulush munosabatini ifodalovchi qimmatli qog'ozlar va ularning daromadligini baholash. Qarz munosabatini ifodalovchi qimmatli qog'ozlar va ularning daromadligini baholash. Hosilaviy qimmatli qog'ozlar. Qimmatli qog'ozlar bozori. Moliyaviy bozorlar. Foiz stavkasi. Foiz stavkasi miqdoriga ta'sir etuvchi omillar

12-mavzu. Moliyaviy risklar

Riskning mazmun-mohiyati. Riskni boshqarish. Riskka moyillik. Risk vamoliyaviy qarorlar. Risklarning tasniflanishi. Moliyaviy risklarning tasniflanishi. Uy xo'jaliklari duch keladigan risklarning turlari. Kompaniyalar duch keladigan risklarning turlari. Riskiy boshqaruvdahukumatning roli. Riskni boshqarish jarayoni: riskni aniqlash, riskni baholash, riskni o'tkazish, riskni taqsimlash, riskiy boshqaruv usulini tanlash, tanlangan usullarni amalga oshirish, natijalarni baholash. Riskni"o'tkazish" variantlari: hedjirlash, sug'urtalash, diversifikatsiya.

13-mavzu Davlat moliyasi.

Davlat byudjeti tizimi. Davlat byudjeti tizimi prinsiplari. Davlat byudjeti tizimini boshqarish. Davlat byudjeti tizimini boshqarish organlari. Davlat byudjeti tuzilmasi. Davlat byudjeti tasnifi. Davlat byudjeti tizimi byudjetlari daromadlarining tasnifi. Davlat byudjeti tizimi byudjetlari xarajatlari tasnifi. Davlat byudjeti defitsiti (taqchilligi)ni qoplash manbalari tasnifi.

14-mavzu. Xo'jalik yurituvchi sub'ektlar moliyasi mohiyati va funksiyalari.

XYUSlarni isloh qilish va ular moliyaviy xo'jaligini qayta qurishning zarurligi. XYUSlarning faoliyatida sifat o'zgarishlarni amalga oshirish. XYUSlarni moliyaviy isloh qilishning asosiy vazifalari. XYUSlar, firmalar va korporatsiyalarni moliyaviy isloh qilishda kapitalizatsiya jarayoni. Sof foydani va aktivlarni kapitallashtirish. Kapitallashtirish jarayonining ishlab chiqarishga ilmiy yutuqlarning moddiylashganligini aks ettiruvchi ilg'or innovatsion ishlab chiqarish vositalari va texnologiyalariga qo'yiladigan shakldagi kapitalning intellektuallashtirishga asoslanishi kerakligi.

15- mavzu. Xalqaro moliya

Xalqaro moliya. Xalqaro moliyaning rivojlanish tendensiyalari. Xalqaro moliya bilan bog'liq munosabatlar. Jahon iqtisodiy va moliyaviy muhitining shakllanishiga ta'sir etgan sezilarli o'zgarishlar. Valyuta kursi va valyuta bozorlari. Valyuta kursining inflyasiyani hisobga olishga ko'ra almashuv kurslari. Xorijiy investitsiyalar.

Ma'ruza mashg'ulotlari multimediya qurilmalari bilan jihozlangan auditoriyalarda akademik guruhlar oqimi uchun o'tiladi.

III. Amaliy mashg'ulotlar bo'yicha ko'rsatma va tavsiyalar.

Amaliy mashg'ulotlar uchun quyidagi mavzular tavsiya etiladi:

1. Kirish Moliyaning mohiyati va funksiyalari
2. Moliya tizimi
3. Moliyaviy qarorlar
4. Moliyaviy siyosat
5. Moliyaviy boshqaruv
6. Moliyaviy rejalashtirish va tartibga solish
7. Moliyaviy nazorat
8. Moliyaviy risklar

- 9 Moliyaviy bozorlar
10. Moliyaviy vositachilar
11. Moliyaviy muassasalar
12. Xo'jalik yurituvchi sub'ektlar moliyasi mohiyati va funksiyalari.
13. Xo'jalik yurituvchi sub'ektlar moliyaviy resurslari.
14. Asosiy va aylanma kapital doiraviy aylanishining moliyaviy jihatlari.
15. Investitsion dasturlarni moliyalashtirish.
16. Kichik biznes moliyasi.
17. Davlat budjeti.
18. Budget tizimi va budget tuzilmasi.
19. Davlatning budgetdan tashqari jamg'armalari.
20. Ijtimoiy ta'minot.
21. Davlat krediti.
22. Sug'urta.
23. Uy xo'jaliklari moliyasi
24. Xalqaro moliya

Amaliy mashg'ulotlarini o'tkazishda quyidagi didaktik tamoyillarga amal qilinadi:

1. Amaliy mashg'ulotlarining maqsadini aniq belgilab olish;
2. O'qituvchining innovatsion pedagogik faoliyati bo'yicha bilimlarni chuqurlashtirish imkoniyatlariga talabalarda qiziqish uyg'otish;
3. Talabada natijani mustaqil ravishda qo'lga kiritish imkoniyatini ta'minlash;
4. Talabani nazariy-metodik jihatdan tayyorlash;
5. Amaliy mashg'ulotlar nafaqat aniq mavzu bo'yicha bilimlarni yakunlash, balki talabalarni tarbiyalash manbai hamdir.
6. Amaliy mashg'ulotlar multimedia qurilmalari bilan jihozlangan auditoriyada bir akademik guruhga bir professor-o'qituvchi tomonidan o'tkaziladi. Mashg'ulotlar faol va interfaol usullar yordamida o'tiladi, mos ravishda munosib pedagogik va axborot texnologiyalar qo'llaniladi.

IV. Mustaqil ta'lim va mustaqil ishlar

Mustaqil ta'lim uchun tavsiya etiladigan topshiriqlar:

1. Kapital bozori va kapital bozori nazariyasi
2. Moliyaviy boshqaruvning ilmiy-nazariy asoslari
3. Investitsiyalarni boshqarish
4. Moliya bozorlarining tasnifi
5. Pulning vaqtli qiymatining ahamiyati
6. Pul oqimlarining kelgusi qiymatini aniqlash
7. Noma'lum foiz stavkasini aniqlash
8. Teng davriy to'lovlar seriyasi sharoitida pul oqimlarining vaqtli qiymati
9. Moliyaviy koeffitsiyentlar tahlili
10. Pul oqimini tahlili

- 11.Moliyaviy tahlilda pul oqimlarini foydaliligi
- 12.Foiz stvkalalar va daromadlarni hisoblash
- 13.Moliyaviy aktivlar va moliyaviy instrumentlar
- 14.Moliyaviy xizmatlar bozori
- 15.Moliyaviy vositachilik faoliyati
- 16.Moliya tizimi regulyatorlari
- 17.Foiz stavkasini aniqlash nazariyalari
- 18.Moliya tizimi va foiz stavkalarini aniqlash
- 19.Foiz stavkasi, tuzilmasi
- 20.Foiz stavkalarini muddatli tarkibi
- 21.Fyuchers va forvard shartnomalari
- 22.Option, shartnomalari
23. Svop shartnomalari
- 24.Kelishuv bosqichlari
- 25.Qarzlarning reytingi
- 26.Dividend diskont modellari yordamida oddiy aksiyalarni baholash
- 27.Almashtiriladigan obligatsiyalarni baholash
28. Kreditlarga foiz hisoblash
- 29.Aktivlarni baholash modelining xususiyatlari
- 30.Kapital aktivlarni baholash modeli
- 31.Arbitraj baholarni shakllantirish modeli
- 32.Tadbirkorlik faoliyati shakllari
- 33.Moliyaviy boshqaruvning maqsadi
- 34.Sherikchilik munosabatlari
- 35.Dividendlar va dividend siyosati
- 36.Strategiya va qiymat
- 37.Moliyaviy rejalashtirish va budjet
- 38.Moliyaviy rejalashtirish ahamiyati
- 39.Budjet jarayoni

Mustaqil o'zlashtiriladigan mavzular bo'yicha talabalar tomonidan loyiha ishi, esse, tezis yoki ilmiy maqola yozish, referatlar tayyorlash va uni taqdimot qiladilar.

V. Fan o'qitilishining natijalari (shakllanadigan kompetensiyalar)

Talaba bilishi kerak:

Moliya va investitsiyalar nazariyasi, moliyaviy matematika, moliya asoslari va tahlil, kapital bozori va uning nazariyasi, foiz stavkasini aniqlash va uning tuzilmasi, xosilaviy moliyaviy vositalar asoslari, aktivlarni baholash: obligatsiyalar va aksiyalarni baholash uchun asosiy modellar, aktivlarni baholash va aktivlarni narxlash nazariyasi, moliyaviy boshqaruv, moliyaviy strategiya va moliyaviy rejalashtirishni amalga oshirish mexanizmi va boshqaruv strategiyalarini qo'llash, to'g'risida ***tasavvur va bilimga ega bo'ladi;***

Tavakkalchilikni oldini olish, riskli aktivlar uchun riskni kamaytirish va kapital ajratish tartibi hamda optimal xavfli portfel va ulardan foydalanish

ko'nikmalariga ega bo'ladi;

Narxlash nazariyasi hamda multifaktor modellari, samarali bozor gipotezasi va moliya qiziqishlari, qimmatli qog'ozlar va investitsiyalar daromadi hamda ularning samaradorligini aniqlash bilan bog'liq muammolarni yechish bo'yicha qarorlar qabul qilish malakasiga ***malakasiga ega bo'ladi.***

VI. Ta'lim texnologiyalari va metodlari

1. ma'ruzalar;
2. real vaziyatga asoslangan amaliy ishlarni bajarish;
3. esse, tezis va maqolalar yozish;
4. vaziyatli topshiriqlarni (keys-stadi) yechish;
5. jarayonli-yo'naltirilgan ta'lim;
6. muhokamalarda ishtirok etish;
7. kichik guruhlarda ishlash;
8. loyiha ishi bajarish;
9. mustaqil ishlarni bajarish;
10. taqdimot tayyorlash;
11. turli darajadagi testlarni yechish;
12. so'rov o'tkazish.

VII. Kreditlarni olish uchun talablar:

O'qitish jarayonining joriy, oraliq va yakuniy baholash (nazorat) haftalarida yozma nazorat ishlarini bajarishlari, mustaqil ta'lim mavzularini professor-o'qituvchilar yordamida doimiy ravishda o'rganib borishlari, mustaqil ish sifatida referatlar tayyorlashlari va muvaffaqiyatli topshirish.

Asosiy adabiyotlar

1. Nuritdinova V. Sh., Sharapova M. A. Moliya. Darslik. Toshkent. "Iqtisod-Moliya". 2022
2. L.D. Petrenko, B.Sh. Safarov, A.B. Taniyev, I.I. Ayubov. Moliya va soliqlar // Darslik //. - Samarqand: SamDU nashriyoti, 2022. - 428 b.
3. Ismailova N. K., Sharapova M. A. Moliya. Darslik. Toshkent. "Iqtisod-Moliya". 2022
4. T. Malikov, O. Olimjanov. Moliya. Darslik. Toshkent. "Iqtisod-Moliya". 2019.

Qo'shimcha adabiyotlar

5. N.G'. Karimov, A.S. Axmedov. Moliya asoslari: Moliya va investitsiyalar. O'quv qo'llanma. "Innovation rivojlanish nashriyot-matbaa uyi" – 2021. – 290 b.
6. V.SH. Nuritdinova, M.A. Sharapova. Moliyaviy nazorat: O'quv qo'llanma. T.: 2014 – 380 b.
7. Li A. N.. Upravlenie gosudarstvennymi finansami Respubliki Uzbekistan : uchebnoe posobie. - Tashkent : Moliya, 2016. - 319 s.
8. Malikov.T.S. Budjet soliq siyosati. O'quv qo'llanma. T.: Iqtisodiyot-Moliya. 2019.-652 b.

	Axborot manbalari www.gov.uz; O`z.R. xukumat portali  <a href="http://www.lex.uz">www.lex.uz</a>; O`z.R. Qonun hujjatlari ma`lumotlari milliy bazasi  <a href="http://www.edu.uz">www.edu.uz</a>; O`z.R. Oliy va o`rta mahsus ta`lim vazirligi portali www.ziynet.uz.
7	Mazkur o`quv dasturi</b> universitet ilmiy kengashining _____- yil  _____ - sonli yig`ilishida muhokama qilingan va tasdiqlangan (1-sonli bayonnoma)
8	Fan/modul uchun ma`sullar:</b>  A.Ubaydullayev - University of Business and Science, “Iqtisodiyot” kafedrası mudiri, PhD.  G.Mamajonova – University of Business and Science, “Iqtisodiyot” kafedrası o`qituvchisi
9	Taqrizchilar: K.I.Sirojiddinov – NamDU, “Iqtisodiyot” kafedrası dotsenti, iqtisodiyot fanlari nomzodi Q.Umarqulov - UBS “Iqtisodiyot” kafedrası dotsenti, iqtisodiyot fanlari nomzodi

**O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI
OLIY TA’LIM, FAN VA INNOVATSIYALAR VAZIRLIGI**

**UNIVERSITY OF BUSINESS AND SCIENCE
NODAVLAT OLIY TA’LIM MUASSASASI**

“TASDIQLAYMAN”
Prorektor _____
B.K.Sattarov
«_____» _____ 2024-yil

**MOLIYA
FANI BO‘YICHA
SILLABUS**

Kunduzgi bo‘lim uchun (2-bosqich)

Bilim sohasi:	400 000 – Biznes, boshqaruv va huquq
Ta’lim sohasi:	410 000 – Biznes va boshqaruv
Ta’lim yo’nalishi:	60410400 – Moliya va moliyaviy texnologiyalar

Namangan-2024

Modul /FAN SILLABUSI

Iqtisodiyot fakulteti

60410400 - Moliya va moliyaviy texnologiyalar ta'lim yo'nalishi

Fan nomi	Moliya
Fan turi	Majburiy
Fan kodi	M1509
Yil	2
Semestr	4
Ta'lim shakli	Kunduzgi
Mashg'ulotlar shakli va semestrga ajratilgan soatlar	120
Ma'ruza	30
Amaliy mashg'ulotlar	30
Laboratoriya mashg'ulotlari	-
Seminar	
Mustaqil ta'lim	60
Kredit miqdori	4
Baholash shakli	Imtixon (Yozma ish, test, og'zaki)
Fan tili	O'zbek

FAN MAQSADI (FM)

<i>M 1</i>	Moliya fanini o'qitishning maqsadi talabalarga moliyaviy munosabatlarning nazariy asoslarini, moliya tizimi haqida tushuncha va uning funksiyalari, soliqlarning iqtisodiy mohiyati va ahamiyati, kreditning mohiyati va uning namoyon bo'lish shakllarini o'rgatish hamda ularni amaliyotda tatbiq etish ko'nikmasini hosil qilishdan iborat.
------------	--

Fanni o'zlashtirish uchun boshlang'ich bilimlar

1.	<i>Iqtisodiyot nazariyasi</i>
2.	<i>Informatika va axborot texnologiyalari</i>
3.	<i>Pul, kredit va banklar</i>

Ta'lim natijalari (TN)

Bilimlar jihatidan	
	Talaba bilishi kerak:

N1	Moliyani mohiyati, predmeti, metodi va usullari;
N2	Moliyani tashkil etish va yuritishning me'yoriy-huquqiyasoslari;
N3	Moliya, hisob turlari va ularning jamiyatni boshqarishdagi ahamiyati;
N4	Moliya jarayonlari va moliyamuomalalarining tavsifi;
N5	Moliya metodining ta'rifi, tarkibi, predmeti va metodining o'zaro bog'liqligi
Ko'nikma jihatidan	
N6	Moliya, moliya nazariyasi, moliyaviy matematika, moliya asoslari va tahlil, kapital bozori va uning nazariyasi, foiz stavkasini aniqlash va uning tuzilmasi, xosilaviy moliyaviy vositalar asoslari, aktivlarni baholash: obligatsiyalar va aksiyalarni baholash uchun asosiy modellar, aktivlarni baholash va aktivlarni narxlash nazariyasi, moliyaviy boshqaruv, moliyaviy strategiya va moliyaviy rejalashtirishni amalga oshirish mexanizmi va boshqaruv strategiyalarini qo'llash, tavakkalchilikni oldini olish, riskli aktivlar uchun riskni kamaytirish va kapital ajratish tartibi hamda optimal xavfli portfel va ulardan foydalanish

Fan mazmuni		
<i>Mashg'ulotlar shakli: ma'ruza (M)</i> <i>IV-smestr</i>		D ars soatlari hajmi
1	Moliyaning mohiyati va funksiyalari.	2
2	Moliya tizimi. Moliyaviy qarorlar.	2
3	Moliyaviy siyosat. Moliyaviy boshqaruv	2
4	Moliyaviy rejalashtirish va tartibga solish.	2
5	Moliyaviy nazorat. Moliyaviy risklar	2
6	Moliyaviy bozorlar	2
7	Moliyaviy vositachilar	2

8	Moliyaviy muassasalar	2
9	Xo'jalik yurituvchi sub'ektlar moliyasi.	2
10	Kichik biznes moliyasi.	2
11	Investitsion dasturlarni moliyalashtirish	2
12	Davlat budjeti. Davlatning budjetdan tashqari jamg'armalari	2
13	Davlat krediti. Ijtimoiy ta'minot	2
14	Sug'urta	2
15	Uy xo'jaliklari moliyasi. Xalqaro moliya	2
	Jami:	30

Mashg'ulotlar shakli: Amaliy mashg'ulotlari (A)

<i>IV-smestr</i>		D ars soatlari hajmi
1	Moliyaning mohiyati va funksiyalari.	2
2	Moliya tizimi. Moliyaviy qarorlar.	2
3	Moliyaviy siyosat. Moliyaviy boshqaruv	2
4	Moliyaviy rejalashtirish va tartibga solish.	2
5	Moliyaviy nazorat. Moliyaviy risklar	2
6	Moliyaviy bozorlar	2
	Moliyaviy vositachilar	2

7		
8	Moliyaviy muassasalar	2
9	Xo'jalik yurituvchi sub'ektlar moliyasi.	2
10	Kichik biznes moliyasi.	2
11	Investitsion dasturlarni moliyalashtirish	2
12	Davlat budjeti. Davlatning budgetdan tashqari jamg'armalari	2
13	Davlat krediti. Ijtimoiy ta'minot	2
14	Sug'urta	2
15	Uy xo'jaliklari moliyasi. Xalqaro moliya	2
	Jami:	30

Mustaqil ta'lim (MT)

(MT)	Mustaqil ta'lim	Soati	Bajarish shakli	Topshirish muddati
MT1	Moliyaning ijtimoiy-iqtisodiy mohiyati.	2	test (20 ta)	o'quv semestri davomida
MT2	Moliya iqtisodiy kategoriya sifatida.	2	glossariy(15 ta)	o'quv semestri davomida
MT3	Moliyaning taqsimlash va nazorat funksiyalari. Ularning o'zaro bog'liqligi.	2	taqdimot yaratish	o'quv semestri davomida
MT4	Moliya va davlatning vujudga kelishi, uning resurslarga bo'lgan ehtiyojining rivojlanishi.	2	taqdimot yaratish	o'quv semestri davomida
MT5	Moliya va YAIM hamda MDni taqsimlash, qayta taqsimlash.	2	ma'ruza	o'quv semestri davomida
MT6	Zamonaviy iqtisodiyot va davlat moliyasi. Taqsimlash va qayta taqsimlash ob'ektlari va sub'ektlari.	2	test (20 ta)	o'quv semestri davomida
MT7	Moliya genezisi (taraqqiyoti).	2	test (20 ta)	o'quv semestri davomida

MT8	Moliya tizimi, iqtisodiyotda uning ahamiyati.	2	taqdimot yaratish	o'quv semestri davomida
MT9	Moliya tizimining bo'g'inlari. Notijorat asosida xo'jalik yuritishning asosiy xususiyatlari.	2	munozarali savollar	o'quv semestri davomida
MT10	Moliyaviy siyosatning mazmuni va tamoyillari. Moliyaviy siyosat davlatning moliyaviy munosabatlar sohasidagi mustaqil faoliyati ekanligi.	2	taqdimot yaratish	o'quv semestri davomida
MT11	Moliyaviy siyosat turlari. Moliyaviy boshqaruvning mazmun-mohiyati.	2	taqdimot yaratish	o'quv semestri davomida
MT12	Moliyaviy boshqaruvning boshqariladigan (ob'ektlar) va boshqaruvchi (sub'ektlar) tizimlar yagonaliigidan iboratligi.	2	glossariy (15 ta)	o'quv semestri davomida
MT13	Moliyaviy boshqaruvning asosiy metodologik tamoyillari, usullari va shakllari. Moliyaviy boshqaruv organlari va ularning vazifalari.	2	glossariy (15 ta)	o'quv semestri davomida
MT14	Yalpi ichki mahsulot qiymati va milliy daromadining taqsimlanishi hamda qayta taqsimlanishida davlat moliyasining ahamiyati.	2	taqdimot yaratish	o'quv semestri davomida
MT15	Davlat moliyasining bo'g'inlari: davlat byudjeti; byudjetdan tashqari fondlar; davlat korxonalari moliyasi; davlat krediti.	2	taqdimot yaratish	o'quv semestri davomida
MT16	O'zbekiston Respublikasi byudjet tizimi. Davlat byudjetining mohiyati va ahamiyati.	2	amaliy topshiriq	o'quv semestri davomida
MT17	Davlat byudjeti daromadlari va harajatlari.	2	taqdimot yaratish	o'quv semestri davomida
MT18	Moliyaviy qaror. Uning o'ziga xos xususiyatlari. Uy xo'jaliklari qabul qiladigan moliyaviy qarorlar va ularning asosiy tiplari.	2	taqdimot yaratish	o'quv semestri davomida
MT19	Firmalar qabul qiladigan moliyaviy qarorlar. Firmaning ta'rifi. Firmaga xos bo'lgan xususiyatlar. Korxonalar	2	ma'ruza	o'quv semestri davomida

	kapitalini boshqarish.			
MT20	Moliyaviy rejalashtirish. Moliyaviy rejalashtirish amaliyotida qo'llaniladigan asosiy usullar.	2	glossariy (15 ta)	o'quv semestri davomida
MT21	Moliyaviy rejalashtirish jarayonining asosiy bosqichlari. Moliyaviy rejalashtirish turlari. Moliyaviy rejalashtirishning funksiyalari va o'ziga xos xususiyatlari	2	taqdimot yaratish	o'quv semestri davomida
MT22	Moliyaviy tartibga solish. Moliyaviy tartibga solishning huquqiy asoslari.	2	taqdimot yaratish	o'quv semestri davomida
MT23	Moliyaviy nazorat: mazmuni, nazorat sohalari, ob'ekti, predmeti, tizimi, vazifalari, tamoyillari.	2	taqdimot yaratish	o'quv semestri davomida
MT24	Moliyaviy nazoratning yo'nalishlari va ularning o'zaro bog'liqligi.	2	tezis (20 ta)	o'quv semestri davomida
MT25	Moliyaviy nazorat sohalari: davlat moliyaviy nazorati, nodavlat moliyaviy nazorati.	2	ma'ruza	o'quv semestri davomida
MT26	Moliyaviy nazoratni tashkil etish tamoyillari. Davlat moliyaviy nazorati organlarining vazifalari va funksiyalari.	2	esse	o'quv semestri davomida
MT27	Riskning mazmun-mohiyati. Risklarni boshqarish.	2	taqdimot yaratish	o'quv semestri davomida
MT28	Risk va moliyaviy qarorlar. Uy xo'jaliklari duch keladigan risklarning turlari. Riskiy boshqaruvda hukumatning roli.	2	taqdimot yaratish	o'quv semestri davomida
MT29	Riskni "o'tkazish variantlari": xedjirlash, sug'urtalash, diversifikatsiya. Moliyaviy bozorning mohiyati va ahamiyati	2	amaliy topshiriq	o'quv semestri davomida
MT30	Birlamchi va hosilaviy qimmatli qog'ozlar. Moliyaviy vositachilarning umumiy tarkibi.	2	taqdimot yaratish	o'quv semestri davomida
	Jami:	60		

Mustaqil ta'limni tashkil qilish: «Moliya» fani bo'yicha talabalar mustaqil ishini tashkil etishda talabaning akademik o'zlashtirish darajasi va qobiliyatini hisobga olgan holda **quyidagi shakllardan** foydalanish mumkin:

- belgilangan mavzular bo'yicha referat tayyorlash;
- testlar yechish;
- amaliyotdagi mavjud muammoning yechimini topish bo'yicha keyslar yechish;
- ko'rgazmali vositalar tayyorlash;
- kurs ishi (loyihalari)ni bajarish;
- hisob-kitob va grafik ishlarini bajarish;
- ilmiy maqola, tezislar va ma'ruza matnlarini tayyorlash;
- belgilangan mavzular bo'yicha zamonaviy axborot texnologiyalari yordamida taqdimot materiallari tayyorlash;

Talabaning fan bo'yicha o'zlashtirish ko'rsatkichini nazorat qilishda
quyidagi mezonlar tavsiya etiladi:

Nazoratlarni amalga oshirish tartibi.

Oraliq nazorat: 2 ta.

1-2-oraliq nazorat yozma ish shaklda o'tkaziladi.

Moliya fani uchun har bir talaba 3 ta savoldan iborat variant savollariga yozma javob beradi. Nazorat auditoriyada tashkil etiladi. Variant savolnoma savollari Moliya fani mavzulariga tegishli manbalar mazmunini qamrab oladi. Har bir savol uchun 30 daqiqa, jami 3 ta savol uchun 90 daqiqa vaqt beriladi. Nazorat jarayonida savollar bilan bog'liq xatolar aniqlansa, talaba nazoratchiga murojaat qiladi, nazoratchi tegishli ravishda dalolatnoma tuzadi. Nazorat natijalari e'lon qilingach talabada e'tiroz bo'lsa, 24 soat davomida ariza bilan dekanatga murojaat qilishi mumkin. Murojaat tegishli tartibda ko'rib chiqiladi.

Yozma ishni baholash mezonlari: Talaba 3 ta savollardan 3 tasi (90-100%)ga to'g'ri javob bersa 5 baho beriladi. Talaba jami savollardan 2 tasi (70-89%)ga to'g'ri javob bersa 4 baho beriladi. Talaba jami savollardan 1 tasi (60-69%)ga to'g'ri javob bersa 3 baho beriladi. Talaba jami savollardan 0 va undan kam (59-0%)ga to'g'ri javob bersa 2 baho beriladi va ONni topshira olmagan hisoblanadi.

Nazorat natijalari e'lon qilingach talabada e'tiroz bo'lsa, 24 soat davomida ariza bilan dekanatga murojaat qilishi mumkin. Murojaat tegishli tartibda ko'rib chiqiladi.

Og'zaki nazoratni baholash mezonlari: Talaba 3 ta savollardan 3 tasi (90-100%)ga to'g'ri javob bersa 5 baho beriladi. Talaba jami savollardan 2 tasi (70-89%)ga to'g'ri javob bersa 4 baho beriladi. Talaba jami savollardan 1 tasi (60-69%)ga to'g'ri javob bersa 3 baho beriladi. Talaba jami savollardan 0 va undan kam (59-0%)ga to'g'ri javob bersa 2 baho beriladi va ONni topshira olmagan hisoblanadi.

Yakuniy nazorat: Moliya fani bo'yicha har bir talabaga 3 ta savoldan iborat variant topshiraladi. Savollarni ma'ruza, amaliy va mustaqil ta'lim mashg'ulotlari mavzulariga tegishli manbalar mazmunini qamrab oladi. Har bir savol uchun 30 daqiqa, jami 3 ta savol uchun 90 daqiqa vaqt beriladi. Yozma variant savollari topshirish jarayonida savollar bilan bog'liq xatolar aniqlansa, talaba nazoratchiga murojaat qiladi, nazoratchi tegishli ravishda dalolatnoma tuzadi. Yakuniy nazorat

e'lon qilingach talabada e'tiroz bo'lsa, 24 soat davomida ariza bilan dekanatga murojaat qilishi mumkin. Murojaat tegishli tartibda ko'rib chiqiladi.

Yozma ishni baholash mezonlari: Talaba 3 ta savollardan 3 tasi (90-100%)ga to'g'ri javob yozgan bo'lsa 5 baho beriladi. Talaba jami savollardan 2 tasi (70-89%)ga to'g'ri javob yozgan bo'lsa 4 baho beriladi. Talaba jami savollardan 1 tasi (60-69%)ga to'g'ri javob yozgan bo'lsa 3 baho beriladi. Talaba jami savollardan 0 va undan kam (59-0%)ga to'g'ri javob yozgan bo'lsa 2 baho beriladi va YNni topshira olmagan hisoblanadi.

Izoh: Talabani oraliq nazorat turi bo'yicha baholashda, uning o'quv mashg'ulotlari davomida olgan baholari inobatga olinadi.

Nazoratlarning o'tkazilishi muddatlari muayyan o'quv yilida tasdiqlangan o'quv jarayoni jadvali asosida tashkil etiladi.

Mustaqil ta'limni baholash mezonlari:

Talaba mustaqil xulosa va qaror qabul qiladi, ijodiy fikrlay oladi, mustaqil mushohada yuritadi, olgan bilimni amalda qo'llay oladi, fanning (mavzuning) mohiyatini tushunadi, biladi, ifodalay oladi, aytib beradi hamda fan (mavzu) bo'yicha tasavvurga ega deb topilganda - 5 (a'lo) baho;

talaba mustaqil mushohada yuritadi, olgan bilimni amalda qo'llay oladi, fanning (mavzuning) mohiyatni tushunadi, biladi, ifodalay oladi, aytib beradi hamda fan (mavzu) bo'yicha tasavvurga ega deb topilganda - 4 (yaxshi) baho;

talaba olgan bilimni amalda qo'llay oladi, fanning (mavzuning) mohiyatni tushunadi, biladi, ifodalay oladi, aytib beradi hamda fan (mavzu) bo'yicha tasavvurga ega deb topilganda - 3 (qoniqarli) baho;

talaba fan dasturini o'zlashtirmagan, fanning (mavzuning) mohiyatini tushunmaydi hamda fan (mavzu) bo'yicha tasavvurga ega emas deb topilganda - 2 (qoniqarsiz) baho bilan baholanadi.

Fan bo'yicha talabalar bilimni baholash mezonlari:

a) 5 baho olish uchun talabaning bilim darajasi quyidagilarga javob berishi lozim:

- fanning mohiyati va mazmunini to'liq yorita olsa;
- fandagi mavzularni bayon qilishda ilmiylik va mantiqiylik saqlanib, ilmiy xatolik va chalkashliklarga yo'l qo'ymas;
- fan bo'yicha mavzu materiallarining nazariy yoki amaliy ahamiyati haqida aniq tasavvurga ega bo'lsa;
- fan doirasida mustaqil erkin fikrlash qobiliyatini namoyon eta olsa;
- berilgan savollarga aniq va lo'nda javob bera olsa;
- konspektga puxta tayyorlangan bo'lsa;
- mustaqil topshiriqlarni to'liq va aniq bajargan bo'lsa;
- fanga tegishli qonunlar va boshqa me'yoriy-huquqiy hujjatlarni to'liq o'zlashtirgan bo'lsa;
- fanga tegishli mavzulardan biri bo'yicha ilmiy maqola chop ettirgan bo'lsa;
- tarixiy jarayonlarni sharhlay bilsa;

b) 4 baho olish uchun talabanning bilim darajasi quyidagilarga javob berishi lozim:

- fanning mohiyati va mazmunini tushungan, fandagi mavzularni bayon qilishda ilmiy va mantiqiy chalkashliklarga yo'l qo'ymasa;
- fanning mazmunini amaliy ahamiyatini tushungan bo'lsa;
- fan bo'yicha berilgan vazifa va topshiriqlarni o'quv dasturi doirasida bajarsa;
- fan bo'yicha berilgan savollarga to'g'ri javob bera olsa;
- fan bo'yicha konspektini puxta shakllantirgan bo'lsa;
- fan bo'yicha mustaqil topshiriqlarni to'liq bajargan bo'lsa;
- fanga tegishli qonunlar va boshqa me'yoriy hujjatlarni o'zlashtirgan bo'lsa.

v) 3 baho olish uchun talabanning bilim darajasi quyidagilarga javob berishi lozim:

- fan haqida umumiy tushunchaga ega bo'lsa;
- fandagi mavzularni tor doirada yoritib, bayon qilishda ayrim chalkashliklarga yo'l qo'yilmasa;
- bayon qilish ravon bo'lmasa;
- fan bo'yicha savollarga mujmal va chalkash javoblar olinsa;
- fan bo'yicha matn puxta shakllantirilmagan bo'lsa.

g) quyidagi hollarda talabanning bilim darajasi qoniqarsiz 2 baho bilan baholanishi mumkin:

- fan bo'yicha mashg'ulotlarga tayorgarlik ko'rilmagan bo'lsa;
 - fan bo'yicha mashg'ulotlarga doir hech qanday tasavvurga ega bo'lmasa;
 - fan bo'yicha matnlarni boshqalardan ko'chirib olganligi sezilib tursa;
 - fan bo'yicha matnda jiddiy xato va chalkashliklarga yo'l qo'yilgan bo'lsa;
 - fanga doir berilgan savollarga javob olinmasa;
- fanni bilmasa.

Asosiy adabiyotlar	
1.	Nuritdinova V. Sh., Sharapova M. A. Moliya. Darslik. Toshkent. "Iqtisod-Moliya". 2022
2.	L.D.Petrenko, B.Sh.Safarov, A.B.Taniyev, I.I.Ayubov. Moliya va soliqlar //Darslik//. - Samarqand: SamDU nashriyoti, 2022. - 428 b.
3.	Ismailova N. K., Sharapova M. A. Moliya. Darslik. Toshkent. "Iqtisod-Moliya". 2022
4.	T.Malikov, O.Olimjanov. Moliya. Darslik. Toshkent. "Iqtisod-Moliya". 2019.
Qo'shimcha adabiyotlar	
1.	N.G'.Karimov, A.S.Axmedov. Moliya asoslari: Moliya va investitsiyalar. O'quv qo'llanma."Innovation rivojlanish nashriyot-matbaa uyi" – 2021. – 290 b.
2.	V.SH. Nuritdinova, M.A.Sharapova. Moliyaviy nazorat: O`quv qo`llanma. T.: 2014 – 380 b.
3.	Li A. N.. Upravlenie gosudarstvennymi finansami Respubliki Uzbekistan : uchebnoe posobie. - Tashkent : Moliya, 2016. - 319 s.
4.	Malikov.T.S. Budget soliq siyosati. O`quv qo`llanma. T.: Iqtisodiyot-Moliya. 2019.-652 b.

“MOLIYA ASOSLARI” FANIDAN TEST SAVOLLARI

Savol	Javob 1	Javob 2	Javob 3	Javob 4
“Moliya” so’zi lug’aviy ma’nosi nimani anglatadi?	“daromad” yoki “to’lov”	“to’lov” yoki “foйда”	“talab” yoki “taklif”	Barcha javoblar to’g’ri
Moliya so’zini ona tilimizda ishlatilishining qanday ko’rinishlari mavjud?	biror shaxs, oila, jamoa, muassasa, tashkilot yoki davlat tasarrufidagi pul mablag’lari	moliya ishlari bilan shug’ullanuvchi davlat organi	maqsadli pul fondla-rini hosil yetish, jam-lash, taqsimlash va ishlatish yuzasidan paydo bo’ladigan iqtisodiy munosabatlar majmui	pul mablag’larini shakllantirish, taqsimlash, ularni sarf qilish tizimi
Moliyaning qanday funksiyalari mavjud?	Taqsimlash	pul fonndlarini shakllantirish va nazorat	Nazorat	Tartibga solish
Moliyaning taqsimlash funktsiyasi nimalarga shart-sharoit yaratib beradi?	xo’jalik sub’ekti va davlat darajasida zahiralarni yaratishga, fuqarolar tomonidan jamg’arishni amalga oshirishga	xo’jalik sub’ektlari, aholi, davlat va mahalliy o’z-o’zini boshqarish organlari darajasida maqsadli pul mablag’lari fondlarini shakllantirishga	shuningdek ishlab chiqarish va noishlab chiqarish sohalari, aholi ijtimoiy guruhlarini o’rtasida qayta taqsimlashni sodir yetishga	xo’jalik ichida, tarmoq ichida, tarmoqlararo, hududlararo, qayta taqsimlashni sodir yetishga
Xorijlik iqtisodchilarning qarashlariga ko’ra moliyaning qanday funksiyalari mavjud?	xo’jalik yuritish jarayonini pul mablag’lari bilan ta’minlash	pul fonndlarini shakllantirish	nazorat	Barcha javoblar to’g’ri
Moliya -	MDni yaratish va undan foydalanishni bog’lovchi bo’g’in	Pulli munosabatlarni ifodalaydi	Pulli munosabatarini tartibga soladi	Pul fondlarini ifoda yetib, mamlakatning moliyaviy resurslarini tashkil yetadi
Markazlashtirilgan fondlar deb qanday fondlarga aytiladi?	xo’jalik sub’ektlari darajasida tuzilgan pul fondlari	davlat va maxalliy o’z o’zini boshqarish darajasida tuzilgan pul fondlari	barcha byudjetdan tashqari fondlar	hamma javob to’g’ri
Markazlashmagan pul fondlari nima uchun kerak?	Korxona faoliyatini davom ettirish uchun	Iqtisodiyotni rivojlantirish uchun	Korxona faoliyatini rivojlantirish uchun	Barcha javoblar to’g’ri
Qaysi sub’ektlar o’rtasida moliyaviy munosabatlar vujudga keladi?	Korxonalar o’rtasida	Davlat byudjeti va byudjetdan tashqari fondlar bilan aholi va yuridik shaxslar o’rtasida	Sug’urta kompaniyalari bilan yuridik va jismoniy shaxslar o’rtasida	Barcha javoblar to’g’ri
QUyidagilardan qaysi biri moliyaviy munosabat hisoblanmaydi?	sug’urta badallarini to’lash va zararlarini qoplash paytida aholi, korxonalar hamda sug’urta organlari o’rtasida vujudga keladigan pul munosabatlari	Kredit olish paytida aholi, korxonalar hamda kredit tashkilotlari o’rtasida vujudga keladigan pul munosabatlari	korxona fondlarining doimiy doiraviy aylanishiga xizmat qiluvchi pul munosabatlari	solliqlar va boshqa ixtiyoriy to’lovlarni to’lash jarayonida davlat va fuqarolar o’rtasida vujudga keladigan pul munosabatlari

Qaysi javobda moliyaning o'ziga xos belgilari namoyon bo'ladi?	pul mablag'lari xarakatining bir tomonlama yo'nalishga yega yekanligi	real pullar xarakatiga bog'liq bo'lgan huquqiy me'yorlar yoki biznesni yuritish yetikasiga asoslangan munosabatlarning taqsimlash xarakteri	markazlashtirilgan va markazlashtirilmagan pul fondlarini yaratish	Barcha javoblar to'g'ri
Takror ishlab chiqarish jarayoni qaysi bosqichlarni o'z ichiga oladi?	ishlab chiqarish va almashinuv	ishlab chiqarish, almashinuv, taqsimlash, iste'mol.	almashinuv, ishlab chiqarish va iste'mol	ishlab chiqarish, taqsimlash va qayta taqsimlash
Moliyaning xususiyatli belgilari qaysilarni o'z ichiga oladi?	munosabatlarning pulli xususiyati	munosabatlarning taqsimlash va fondlilik xususiyati	munosabatlarning tartibga solish xususiyati	Barcha javoblar to'g'ri
Moliyaviy resurslarning manbalari bu:	MD, TIF tushumlari, Milliy boyliklarning bir qismi, sof daromad.	Soliq tushumlari. Qarzga olingan mablag'lar	MD, TIF tushumlari, Milliy boyliklarning bir qismi, qarzga olingan mablag'lar	to'g'ri javob yo'q
Moliyaviy munosabatlar bu:	- korxonalar va byudjetdan tashqari fondlarga barcha turdagi to'lovlar, ajratmalar va ulardan moliyalashtirish	- korxonalar va byudjetlar o'rtasidagi barcha turdagi to'lovlar turlari - korxonalar bilan korxonalar o'rtasidagi barcha turdagi to'lov munosabatlar	- kreditlar bo'yicha foizlar to'lash vositasidagi pul munosabatlari	-ish beruvchi va ishchi o'rtasidagi pulli munosabatlar
Milliy daromad qanday taqsimlanadi?	Hududlar o'rtasida	Sohalar o'rtasida	Turli ijtimoiy qatlamlar o'rtasida	YUridik va jismoniy shaxslar o'rtasida
Ijtimoiy pul fondlari qanday maqsalarda shakllantiriladi?	milliy xo'jalik ustuvor tarmoqlarini rivojlantirish	Byudjet tashkilotlarini xarajatlarini moliyalashtirish	mamlakat mudofaa qudratini ta'minlash	aholining moddiy va madaniy yeh-tiyojlarini qondirish
Quyidagilardan qaysi biri moliya mexanizmining tarkibiga kirmaydi?	moliya va moliya tizimini boshqarish shakllari	milliy xo'jalikdagi moliyaviy munosabatlar tashkiliy shakllarining majmui	moliyaviy rejalashtirish metodlari	Moliyaviy nazoratning turlari
Milliy daromad qanday qismlarga bo'linadi	Iste'mol fondi	Jamg'arish fondi	Rag'batlantirish fondi	Zaxira fondi
Turli ijtimoiy-iqtisodiy formatsiyalarda moliyaning farqlanishi sabablarini ko'rsating	har qanday ijtimoiy formatsiyaga jamiyatning o'z sinfiy tuzilmasi mos kelgan holda moliya MD ni taqsimlash munosabatlarini hisobga olib, ularning davlat foydasiga qayta taqsimlanishini tashkil qiladi	har qanday ijtimoiy-iqtisodiy formatsiyada (tuzumda) moliya hukmron sinfning manfaatlarini himoya qiluvchi davlatning maqsadlari va vazifalariga bo'ysunadi	agar davlat boshqaruv organi sifatida tarkib topgan ishlab chiqarish munosabatlari va sinfiy tuzumning vazifalariga xizmat qilsa, shu vazifalarga moliya ham xizmat qiladi	Barcha javoblar to'g'ri
Moliyaviy siyosat -	Moliyaviy boshqaruv tizimida yeng asosiy bo'g'in hisobladi	Markazlashgan va markazlashagan pul fondlarini taqsimlashga xizmat qiladi	Davlatning moliyaviy munosabatlar sohasidagi mustaqil faoliyatidir	Iqtisodiy siyosatga bog'liq siyosat

Moliyaviy siyosatning ta'rifi qaysi javobda to'g'ri ko'rsatilgan	Moliyaviy munosabatlarni tartibga solishning shakl va usullari majmui	Vazifalarni yechish uchun kadrlarni tanlash va joy-joyiga qo'yish bilan bog'liq metodlar mjmui	Moliyadan foydalanishning metodlari, uni tashkil qilishning amaliy shakllari va metodologik printsiplarining majmui	Barcha javoblar to'g'ri
Moliyaviy siyosatning o'ziga xos xususiyatlari	Davlat daromadlar manbasini bir maromda ushlab turishga yo'naltirilganligi	Mamlakat ishlab qiaruvchi kuchlarining rivojlanishiga ta'sir ko'rsatishga yo'naltirilganligi	Mamlakat ishlab chiqaruvchi kuchlarining iqtisodiy muvaffaqiyatlariga uzluksiz ta'sir ko'rsatishi	To'g'ri javob yo'q
Moliyaviy siyosatni amalga oshirish printsiplari qaysilar?	Moliyaviy boshqaruvni amalga oshirish	Moliyaviy muassasalar funktsiyalarining umumiyliigi	Quyi organlarning ishtirokida markazdan umumiy boshqarish	Barcha javoblar to'g'ri
Moliyaviy siyosatni amalga oshirishning metodologik printsiplari	Pirovard maqsadga bog'liqlik	Xo'jalik barcha tarmoqlarining makroiqtisodiy balanslashtirilganligi	Reja asosida ichki va tashqi iqtisodiy sharoitlarni hisobga olish	Barcha javoblar to'g'ri
Moliyaviy siyosatning mazmuni nimalarda namoyon bo'ladi?	Jamiyat taraqqiyotida davlatning roli to'g'risidagi fanning rivojlanish darajsig muvofiq	Iqtisodiyotni boshqarishda davlat ishtirokining darajasini aniqlaydigan tegishli nazariy kontseptsiyalar orqali	Moliyaviy siyosatni amalga oshirishning alohida instrumentlaridan foydalanish tufayli	Barcha javoblar to'g'ri
Moliyaviy siyosatning tarkibiy qismlari	Pul- kredit siyosati yemissiya siyosati	Pul siyosati, baho siyosati, investitsiya siyosati	Boj siyosati, sotsial moliyaviy siyosat	Byudjet siyosati, soliq siyosati, kredit siyosati
Sotsial moliyaviy siyosat qanday siyosatlarni o'z ichiga oladi?	Pensiya siyosati, immigratsion siyosat	Moliyaviy siyosat	Ayrim sotsial guruxlarga moliyaviy yordam ko'rsatish siyosati	Hech qanday siyosatni o'z ichiga olmaydi
Byudjet siyosatidan qanday holatlarda foydalaniladi?	Byudjetda kontsentratsiya qilinadigan YAIM hissasini aniqlashda,	Turli darajadagi byudjetlar o'rtasida xarajatlarni taqsimlashda	Moliyaviy siyosatni amalga oshirishda	Barcha javob to'g'ri
Soliq siyosatining asosiy vazifalari nimalardan iborat?	Soliq yukini kamaytirish	Soliqlarni unifikatsiya qilish	Soliq imtiyozlarini joriy yetish	Soliq turlarini kamaytirish

Pul siyosati orqali qanday vazifalar amalaga oshiriladi?	muomaladagi pul miqdori tovarlar massasi miqdoriga mos kelmagan sharoitda pul massasining yetmagan qismini qog'oz pullar hisobidan yoki xorijiy valyuta hisobidan to'ldirish	agar pul massasi unga bo'lgan talabdan ortiq bo'lsa, yo pul massasining mamlakatdan chetga chiqishini oldin olish	mamlakatda xorijiy valyutaning muomalada bo'lishiga ruxsat bermaslik	To'g'ri javob yo'q
Quyidagilardan qaysi biri pul siyosatining tarkibiy qismi hisoblandi?	Emissiya siyosati	Inflyatsiyani oldini olish siyosati	milliy valyutaning barqarorligi	Xorijiy valyutani ko'paytirish
Kredit siyosati natijasida kreditning arzonlashuvi nimalarga olib keladi?	Iqtisodiyotni izdan chiqishiga	Byudjet daromadlarini ko'payishiga	takror ishlab chiqarish jarayoni sub'ektlari daromadlarining oshishiga	Kredit inqirozini yuzaga kelishiga
Moliya tizimi bu:	moliyaviy munosabatlarning turli bo'g'inlari yig'indisidir.	moliyaning funktsiyalarini shakllantirish bilan bog'liq munosabatlar majmuidir.	moliya sub'ektlari va moliya siyosatini o'z ichiga qamrab oluvchi munosabatlar yig'indisidir	moliya sub'ektlari, moliya siyosati hamda moliya mexanizmini o'z ichiga qamrab oladigan munosabatlar majmuidir.
Moliya tizimining funk tsialari qaysi javobda to'g'ri ko'rsatilgan?	-rejalashtirish –nazorat – taqsimlash -rivojlantirish	-rejalashtirish; -tashkillashtirish.	-nazorat;-rag'batlantirish.	-nazorat -taqsimlash-rivojlantirish
Moliya tizimining asosiy bo'g'inlari qaysilardan tashkil topgan?	-korxonalar moliyasi-umumdavlat moliyasi; -sug'urta moliyasi.	-xo'jalik sub'ektlari moliyasi;-	-umumdavlat moliyasi;-sug'urta moliyasi; -xonadon moliyasi ;	- umumdavlat moliyasi.
Umumdavlat moliyasini tarkibi:	davlat byudjeti, davlat korxonalari moliyasi, BTF, fond bozori.	BTF, davlat krediti,	davlat byujeti,	davlat korxonalari moliyasi,
Byudjet tizimining mohiyati	Byudjet daromadlari va xarajatlarining yig'indisi;	Markaziy byudjet va maxalliy byudjetlar yig'indisi	Moliya tizimining markaziy bo'g'ini;	Iqtisodiy munosabatlar va huquqiy me'yorlarga asoslangan hamda o'zaro qonuniy bog'liqlikda va aloqadorlikda bo'lgan mamlakatning barcha byudjetlari yig'indisi.
O'zbekiston Respublikasi Moliya tizimi necha sohaga bo'linadi	1	2	3	4
Moliyaviy boshqaruvning shakllari quyidagilardan qaysi biri?	Moliyaviy rejalashtirish	Bashoratlash va dasturlashtirish	Moliyaviy nazorat	Tashkillashtirish
Moliyaviy boshqaruvning umumiy boshqaruv organi qaysi?	Prezident devoni	Vazirlar mahkamasi	Oliy majlis	Markaziy bank
Moliyaviy boshqaruvning markaziy organi qaysi?	Moliya vazirligi	Vazirlar mahkamasi	Oliy majlis	Hisob palatasi
Moliya bozorining moliyaviy resurslarni taqsimlash va qayta taqsimlash funktsiyasi qanday kichik funktsiyalarga bo'linadi?	narh va moliyaviy risklarni oldini olish funktsiyasi.	moliyaviy resurslarni tarmoqlar va bozor faoliyati sohalari (sferalari) o'rtasida taqsimlash va qayta	jamg'armalarni, ayniqsa aholi jamg'armalarini, noishlab chiqarish shaklidan ishlab	noinflyatsion asosda davlat byudjetini moliyalashtirish, ya'ni qo'shimcha pulni muomalaga

		taqsimlash;	chiqarish shakliga o'tkazish	chiqarmasdan;
Moliya bozorining segmentlari bo'yicha turlarini ko'rsating	pul-kredit bozori; qimmatli qog'ozlar bozori; valyuta va unga tenglashtirilgan avuarlar bozori; sug'urta va pensiya fondlari bozori,	Pul bozori, kapital bozori, investitsiya bozori	Valyuta bozori, fond bozori, qimmatli qog'ozlar bozori	Pul bozori, kredit bozori, valyuta va unga tenglashtirilgan avuarlar bozori, investitsiya bozori
Moliya bozori iqtisodiyotda qo'yidagilardan qay biri mavjud bo'lgandagina samarali faoliyat ko'rsatishi mumkin:	effektiv (samarali) mulkchilik tizimi	bozor qonunlari, tamoyillari va qonunchiligini xukm surishi	talab va taklifning nomutanosibligi	moliya bozori infratuzilmasini samarali faoliyati;
Moliya bozorining bozor munosabatlari tizimidagi ahamiyati nimalarda namoyon bo'ladi?	iqtisodiyotning real sektoriga investitsion moliya resurslarni samarali jalb qilinishida	davlatning kredit-pul siyosatini tatbiq yetishda	inflyatsiya sur'atlari (templari) va valyuta kurslari o'zgarishiga operativ ta'sir ko'rsatilishi	Barcha javoblar to'g'ri
Moliyaviy nazorat necha turga bo'linadi?	3	2	5	6
Moliyaviy nazorat sub'ektlari-bu...	Oliy Majlis, Prezident devoni	Vazirlar Maxkamasi	Bojxona qo'mitasi Markaziy bank	To'g'ri javob yo'q
Moliyaviy nazorat usullarini aniqlang	tahlil,	Tekshiruv,	To'g'ri javob yo'q	Taftish
O'zbekiston Respublikasida moliyaviy nazorat necha turga bo'linadi?	5	2	3	6
Moliyaviy nazorat o'tkazish shakliga ko'ra kuyidagicha bo'ladi.	majburiy (tashki) moliyaviy nazorat	ixtiyoriy (tashki) moliyaviy nazorat	majburiy (ichki) moliyaviy nazorat	barcha javoblar
Nazorat organlarining yillik reja jadvali qaysi hukumat organi tomonidan ishlab chiqiladi.	Respublika nazorat organlari faoliyatini muvofiqlashtiruvchi kengash.	Hisob palatasi	Oliy majlis	Vazirlar mahkamasi
Taftish natijalari qaysi xujjatlar bilan rasmiylashtiriladi?	Dalolatnoma	ma'lumotnoma	Bildirishnoma	Xabarnoma

70-yillarida iqtisodiy nazariyaning neoklassik yo'nalishi moliyaviy siyosatning o'ziga xos bo'lgan qanday xususiyatlarini belgilab berdi.	davlatning tartibga soluvchi rolikdan voz kechdi	Davlatni iqtisodiyotga va sotsial sohaga aralashuvi darajasini biroz chekladi	Davlatni iqtisodiyotga va sotsial sohaga aralashuvi darajasini biroz kuchaytirdi	Barcha javoblar to'g'ri
Nima uchun korxonalar moliyasi moliya tizimining asosiy sohasi hisoblanadi?:	CHunki ularda jami ichki mahsulot yaratiladi	CHunki ularda jami ichki mahsulot taqsimlanadi va ishlatiladi	CHunki ularda katta hajmdagi moliyaviy resurslar harakatda bo'ladi	CHunki ulardagi moliyaviy mablag'larning yaratilishi va sarflanishi JIMga bog'liq bo'ladi
Korxonalar va tashkilotlar moliyasi-bu	Xo'jalikning pul fondlarini shakllantirish va ulardan foydalanishdagi pul munosabatlari yig'indisi	Xo'jalikning ish haqi va sug'urta fondlarini shakllantirish va ularni ishlatishdagi pulli munosabatlar	Xo'jaliklar va davlat moliya organlari o'rtasidagi moliyaviy munosabatlar	Hamma javoblar to'g'ri
Korxonalar va tashkilotlar moliyasi qanday funksiyalarga yega?	Taqsimlash va qayta taqsimlash	Taqsimlash va nazorat	Tartibga solish va nazorat	Taqsimlash va ijtimoiy funktsiya
Faoliyat yuritish maqsadiga ko'ra xo'jalik subektlari qanday turlarga bo'linadi?	Byudjetdan moliyalashtiriladigan va o'z-o'zini moliyalashtiradigan korxonalarga	Ochiq turdagi va yopiq turdagi	Tijorat va notijorat asosida faoliyat yuritadigan	Davlat va xususiy korxonalar
Korxonalar moliyasi tamoyillariga quyidagilardan qaysi biri kirmaydi?	Xo'jalik mustaqilligi	O'z-o'zini moliyalashtirish	Moddiy manfaatdorlik	Moliyaviy barqarorlik
Quyidagilarni qaysi tijarat asosida faoliyat yuritadi?	Korxonalar	Bank	AJ	Hamma javoblar to'g'ri
Tijorat asosida faoliyat yurituvchi korxonalar moliyasini tashkil yetish tamoyillarini ko'rsating	Oshkoralik	Moddiy javobgarlik	Moliyaviy zaxiralar tashkil yetish	O'z-o'zini moliyalashtirish
Notijorat tashkilotlari faoliyatining moliyaviy manbalarini ko'rsating	Byudjetdan ajratmalar	Tashkilotning foydasi	Ta'sischi-lardan tushumlar	Tijorat faoliyatidan olinadigan daromadlar
Notijorat asosida xo'jalik yuritishning asosiy xususiyatlari nimalardan iborat?	Bozor xo'jaligining iqtisodiy samardorligiga va faoliyatning sotsial samaradorligini birgalikda qo'shib olib borish	Faoliyatning foyda olishga yemas, ma'lum bir missiyaga yerishishga yo'naltirilganligi	Qilingan maqsadlarga yerishish uchun olingan foydadan vosita sifatida foydalanish	Barcha javoblar to'g'ri
Notijorat faoliyatni moliyaviy jihatdan qo'llab-quvvatlash shakllarini aniqlangin	Bevosita moliyalashtirish	Bilvosita moliyalashtirish	Soliqli imtiyozlar taqdim yetish	Nosoliq imtiyozlar taqdim yetish
Tijorat korxonalari va tashkilotlari moliyasi nimalarda nomoyon bo'ladi?	Ularning xarajatlari o'z daromadlari hisobidan qoplanishi kerak	Ishlab chiqarish faoliyat turi bilan shug'ullanadilar	Bozor munosabatlari sharoitida korxonalar o'z faoliyatlarini tijoriy hisob asosida amalga oshiradilar	Barcha javoblar to'g'ri
Notijorat faoliyatni qo'llab-quvvatlashning bilvosita shakli qanlay ko'rinishlarga yega?	Aloqa xizmatlari va kommunal xizmatlarni to'lashda imtiyozli tariflardan foydalanish	Xamkorlikda moliyalashtirish	Byudjet investitsiyalari taqdim yetish	Hadya yetuvchi va xomiylik qiluvchilar uchun imtiyozlar

Tijorat korxonalari va tashkilotlari moliyasi	O'zlarining ixtiyoriga ko'ra foydadan foydalanadilar	Real ravishda mustaqillikka yega	Investitsiyalashtirish uchun zarur moliyaviy mablag'larni qidirib topadilar	Barcha javoblar to'g'ri
Iqtisodiy mazmuniga ko'ra korxonaning jami pul harajatlari qanday turlarga bo'linadi?	Foyda olish bilan bog'liq bo'lgan chiqimlar	Foyda olish bilan bog'liq bo'lmagan chiqimlar	Joriy chiqimlar	Majburiy chiqimlar
Mahsulot ishlab chiqarish xajmining o'zgarishiga qarab xarajatlar:	Ishlab chiqarish va noishlab chiqarish xarajatlari	To'g'ri va yegri xarajatlar	Doimiy va o'zgaruvchan xarajatlar	Mahsulot tannarxi va davr xarajatlari
Ishlab chiqarish jarayonida qatnashishiga qarab xarajatlar	Ishlab chiqarish va noishlab chiqarish xarajatlari	To'g'ri va yegri xarajatlar.	Doimiy va o'zgaruvchan xarajatlar.	Mahsulot tannarxi va davr xarajatlari
Tannarxga o'tkazish usuliga qarab:	Ishlab chiqarish va noishlab chiqarish xarajatlari	To'g'ri va yegri xarajatlar.	Doimiy va o'zgaruvchan xarajatlar.	Mahsulot tannarxi va davr xarajatlari.
Mahsulot ishlab chiqarish xajmining o'zgarishiga qarab xarajatlar:	Ishlab chiqarish va noishlab chiqarish xarajatlari	To'g'ri va yegri xarajatlar	Doimiy va o'zgaruvchan xarajatlar	Mahsulot tannarxi va davr xarajatlari
Mahsulotni sotishdan olingan yalpi foyda:	bu asosiy faoliyatdan olingan foyda summasi plus moliyaviy faoliyatdan ko'rilgan daromadlar va minus zararlar sifatida hisoblab chiqiladi	bu sotishdan olingan sof tushum bilan sotilgan mahsulotning ishlab chiqarish tannarxi o'rtasidagi tafovut sifatida aniqlanadi;	mahsulotni sotishdan olingan yalpi foyda bilan davr xarajatlari o'rtasidagi tafovut va plus asosiy faoliyatdan ko'rilgan boshqa daromadlar yoki minus boshqa zararlar sifatida aniqlanadi	Barchasi to'g'ri
... jami aktivlar summasidan tashqi majburiyatlar summasining ayirmasidan iborat	Korxonaning ustav kapitali	Korxonaning o'z kapitali	Korxonaning asosiy kapitali	Korxonaning moliyaviy qo'yilmalari
Kapital qo'yilmalarni moliyalashtirishda korxonaning o'zidagi asosiy manba nima?	Amortizatsiya	Aylanma kapital	Korxona ixtiyorida qoladigan foyda	Bank kreditlari
Rentabellik nima?	Foydadan farqli holda tadbirkorlik faoliyati samarasini ko'rsatadi	Faoliyatning samaradorligini ko'rsatadi	Korxonaning daromadliligi darajasini aks yettiradi.	Hamma javoblar to'g'ri
Reinvestitsiya qilish bu-	Korxonaning oladigan foydasini xodimlarga berish	Korxonaning oladigan foydasini soliqa tortish	Korxonaning oladigan foydasini korxona ishlab chiqarishga rivojlantirish	To'g'ri javob yo'q
Korxonalarda obligatsiyalar orqali shakllantirilgan resurslar qaysi resurslar tarkibiga kiradi	O'z mablag'ri	Qarz mablag'lari	Jalb qilingan mablag'lar	Barcha javoblar to'g'ri
Asosiy kapital ko'rsatilgan qatorni ko'rsating?	Hisob-kitob raqamidagi mablag', asosiy vositalar	Tugatilgan qurilish, uzoq muddatli kapital qo'yilmalar	Moddiy aylanma mablag'lar nomoddiy aktivlar	Asosiy vositalar
Passiv kapital qanday turlarga bo'linadi?	O'z va qarz kapitali	Asosiy kapital	Aylanma kapital	Jalb qilingan mablag'lar
Investitsiyalash portfelini shakllantirishda qo'llaniladigan qaysi printsiplardan foydalaniladi?	Diversifikatsiyalash printsiplari	Konservativ printsiplari	Me'yordagi likvidlik printsiplari	Adolatlik printsiplari

darajadagi foyda olishni ta'minlaydi?				
Yo'naltirish sohasi va ob'ekti bo'yicha investitsiyalarning qanday turlari mavjud?	Kapital	innavatsion	ijtimoiy	Xususiy investitsiyalar, xorijiy investitsiyalar
"Investitsiya" atamasiga berilgan to'g'ri ta'rifni toping?	Lotincha so'z bo'lib "qarz" manosini anglatadi	YUnoncha so'z bo'lib "tenglik" manosini anglatadi	Lotincha so'z bo'lib "qo'yish", "mablag'ni safarbar yetish" manosini anglatadi	Inglizcha so'z bo'lib "olish", "mablag'larni sarflash" degan manoni anglatadi
Quyidagilarni qaysi biri korxonadagi real investitsiyalar tarkibiga kiradi?	Qiimatli kog'ozlarga qilingan investitsiyalar	Ishlab chiqarishni kengaytirishga qilingan investitsiyalar	Boshqa korxona aksiyalarini sotib olishga qilingan investitsiyalar	Venchur kapitaliga qo'yilgan investitsiyalar
Xalqaro valyuta fondining tasdig'iga ko'ra xorijiy investor AJ ustav kapitalining yeng kamida 25% ga yegalik qilsa bu qanday investitsiya deyiladi?	Real investitsiya	Portfel investitsiya	To'g'ridan-to'g'ri investitsiya	Uzoq muddatli investitsiya
Qaysi javobda to'g'ridan-to'g'ri investitsiyalar guruxlari berilgan?	Oddiy ichki investitsiyalar	Transkontinental va transnatsional investitsiyalar	Xususiy va davlat investitsiyalari	Adolatlilik printsiplari
Qarzga olingan va jalb qilingan investitsiyani ko'rsating.	Aksiya va obligatsiyalarni chiqarishdan tushum	Ortiqcha mulkni sotishdan tushum	Asosiy faoliyatdan olingan foyda	Asosiy vositalarni ijaraga berishdan foyda
Quyidagilarni qaysi biri korxonadagi portfel investitsiyalarga kiradi?	Boshqa ishlab chiqarish tashkiloti aktiviga qo'yilgan mablag'lar	Korxonadagi noishlab chiqarish sohasini rivojlantirishga qo'yilgan mablag'lar	YAshash joylarini tashkil qilishga qo'yilgan investitsiyalar	Innovatsion loyihalarni rivojlantirish uchun qo'yilgan investitsiyalar
Quyidagilarni qaysi biri korxonadagi real investitsiyalar tarkibiga kirmaydi?	Qiimatli kog'ozlarga qilingan investitsiyalar	Ishlab chiqarishni kengaytirishga qilingan investitsiyalar	Boshqa korxona aksiyalarini sotib olishga qilingan investitsiyalar	Venchur kapitaliga qo'yilgan investitsiyalar
Asosiy aktivlar yoki uzoq muddatli aktivlar aylanma aktivlardan nimasi bilan farklanadi?	Kengaytirilgan takror ishlab chiqarish jarayonida asosiy kapital aylanma mablag'lardan farqli o'laroq o'zining qiymatini asta sekinlik bilan bir necha takror ishlab chiqarish jarayonida amortizatsiya fondi shaklida tiklab boradi.	Asosiy aktivlar o'zining qiymatini tovar shaklidan pul shakliga to'liq o'tkazadi.	Asosiy aktivlar va aylanma aktivlar o'zlarining funktsional rolga qarab ishlab chiqarish jarayonida bir xil xususiyat kasb yetadi.	Barcha javob to'g'ri.
Byudjet taqchilligini moliyalashtirish manbalari qaysi javobda to'g'ri ko'rsatilgan?	davlat tomonidan ichki va xorijdan mablag'larni jalb qilishdan	Respublika byudjeti mablag'larining moliya yili boshlanishidagi qoldiqlaridan	Qonunlarga muvofiq boshqa manbalar hisobidan	Hamma javoblar to'g'ri
Byudjet tizimining tamoyillari qaysi bandda to'g'ri ko'rsatilgan?	YAgonalik, balanslilik, mustaqillik	Haqqoniylik, oshkoralik	Tejamlilik va samaradorlik,	adresli va maqsadlilik
Davlat byudjeti qanday funktsiyalarni bajaradi?	Qiymat o'lchovi va muomila vositasi funktsiyasi	Nazorat va vaqtincha bo'sh pul mablag'larini qayta taqsimlash funktsiyalari	YAIM ni qayta taqsimlash va nazorat funktsiyalari	Moliyaviy va tartibga solish funktsiyalari
Byudjet daromadlarini shakllantirishda qaysi metolardan foydalaniladi	Soliqlar va davlat krediti	Soliqsiz daromadlar	Pul yemissiyasi	Barcha javoblar to'g'ri

Byudjet daromadlarini shakllantirish jarayonining printsiplari qaysi bandda to'g'ri ko'rsatilgan?	Sub'ektlarning mustaqil faoliyat ko'rsatishiga sharoit yaratish	Sub'ektlarning xatti xarkatiga bog'liq bo'lmagan daromadlarni ular ixtiyorida qoldirish	Korxonaning rejalashtirilgan yextiyojidan ortgan qismini rivojlantirishi uchun qoldirish	Barcha javoblar to'g'ri
Byudjet daromadlarini to'g'ri va o'z vaqtida kelib tushishini nazorat qilish davlatning qaysi vakolatli organi tomonidan amalga oshiriladi?	O'zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi ,O'zbekiston Respublikasi Davlat Soliq Qo'mitasi, O'zbekiston Respublikasi Bojxona Qo'mitasi	O'zbekiston Respublikasi Soliq Qo'mitasi	O'zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi, O'zbekiston Respublikasi Bojxona Qo'mitasi	O'zbekiston Respublikasi Markaziy banki
2010 yil O'zbekistonda ishlab chiqarilgan aktsizosti tovarlar soni nechta qilib belgilangan?	12 ta	14 ta	13 ta	10 ta
Hozirgi amaliyotda davlat byudjetining daromadlari qanday tartibda klassifikatsiya qilinyapti?	To'g'ri soliqlar, yegri soliqlar, Resurs to'lovlari va mol-mulk solig'i, ustama foydadan olinadigan soliq, obodonlashtirish va ijtimoiy infratuzilmani rivojlantirish uchun soliq, boshqa daromadlar	To'g'ri soliqlar va yegri soliqlar, resurs to'lovlari va mol-mulk solig'i	Soliqli daromadlar va soliqsiz daromadlar	Biriktirilgan daromadlar va tartibga soluvchi daromadlar
Foydalanilishi bo'yicha soliqlar qanday soliqlarga bo'linadi.?	Progressiv soliqlar, regressiv soliqlar, proportsional soliqlar	Umumdavlat soliqlari va mahalliy soliqlar	Umumiy soliqlar va maqsadli soliqlar	Resurs soliqlari, bevosita soliqlar, bilvosita soliqlar
Ijtimoiy-iqtisodiy belgisiga ko'ra byudjet daromadlari qanday guruhga bo'linishi mumkin	Soliqli daromadlar	xo'jalik yurituvchi sub'-ektlardan olinadigan daromadlar	Axolidan tushumlar	Soliqsiz daromadlar
Mulkchilik shakliga ko'ra byudjet daromadlari qanday ko'rinishlarda bo'lishi mumkin	Nodavlat sek-tordan olinadi-gan daromadlar	Davlat xo'ja-liklaridan olinadigan daromadlar	xo'jalik yurituvchi sub'-ektlardan olinadigan daromadlar	Axolidan tushumlar
Byudjetlarning barcha daromadlari u yoki bu byudjetlarga biriktirilishiga qarab qanday bo'linishi mumkin	Byudjetning o'z daromadlari	Byudjetning tartibga keltiruvchi daromadlari	Respublika byudjeti daromalari	Mahalliy byudjet daromadlari
YUridik nuqtai nazardan byudjet daromadlari qanday guruhga ajratilishi mumkin	Davlat byudjeti daromadlari	Respublika byudjeti daromadlari	Qoraqalpog'iston Respublikasi byudjeti va mahalliy byudjetlarning daromadlari	Federatsiya byudjeti daromdalari
O'zining iqtisodiy mazmuniga ko'ra byudjet harajatlari qanday harajatlarga bo'linadi?	Transfert harajatlar, joriy subsidiyalar	Iqtisodiyotga harajatlar, harbiy harajatlar, boshqaruv harajatlar	Mudofaa harajatlari, ijtimoiy harajatlar, boshqaruv harajatlari	Kapital harajatlar, joriy harajatlar
Byudjetdan yuridik yoki jismoniy shaxsga bevosita yoxud vakolatli organ orqali ajratiladigan, qaytarilmaydigan pul	Byudjet dotatsiyasi	Byudjet subvensiyasi	Byudjet so'rovi	Byudjet transferti

mablag'lari nima deb yuritiladi?				
Quyida keltirilgan harajat guruhlaridan qaysi biri mahalliy byudjetlarning harajatlari hisoblanadi?	Mudofaa harajatlari	Aholini ijtimoiy himoya qilish harajatlari	Davlat zahiralari vujudga keltirish bilan bog'liq harajatlar	Davlat qarzini qaytarish va unga xizmat ko'rsatish bo'yicha harajatlar
Byudjet tashkilotlari harajatlari tarkibida qaysi harajatlardan yeng ko'p salmoqqa yega?	Administratsiya harajatlari	Oziq-ovqat harajatlari	Ish haqi harajatlari	Kommunal xizmat harajatlari
O'zbekiston Respublikasida davlat byudjetining kassa ijrosini g'aznachilik tizimiga o'tilishi nechanchi yildan amalga oshirila boshlandi?	2004 yildan	2006 yildan	2007 yildan	2005 yildan
«Byudjet tashkilotlarini mablag' bilan ta'minlash tartibini takomillashtirish to'g'risida»gi O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi qarorining soni va qabul qilingan sanasini ko'rsating?	2003 yil 13 may 495-son	2003 yil 25 dekabr 567-son	2002 yil 31 dekabr 455-son	1999 yil 3 sentyabr 414-son
Pedagogik stavka nimaga nisbatan aniqlanadi?	Bir sinfga to'g'ri kelgan o'qituvchilar soniga	Sinflarning o'rtacha yillik soniga	Bir xaftalik o'quv soatlari soniga	Sinf guruxlarining o'rtacha yillik soniga
Smetaga ta'rif bering?	Smeta - bu byudjet tashkilotlari daromad va xarajatlardan rejasi;	Smeta – bu byudjet muassasalari va tashkilotlarining moliyaviy rejasi	Smeta – bu kredit muassasalarining moliyaviy rejasi	Smeta – bu byudjet muassasalari xarajatlari rejasi
Ijtimoiy-madaniy tadbirlar xarajatlari tarkibidagi qaysi xarajatlardan yuqori ulushga yega?	Ijtimoiy-ximoya xarajatlari	Maorif xarajatlari	Madaniyat xarajatlari	Mudofaa harajatlari
Mahalliy byudjetning tarkibiga bevosita qaysi byudjet kirmaydi?	Tuman byudjeti	Respublika byudjeti	Viloyat byudjeti	SHahar byudjeti
Mahalliy byudjetning tartibga soluvchi daromadlari nima?	Quyidagilardan qaysi biri mahalliy byudjetning daromadlari tarkibiga kiradi?	Soliq daromadlari va tushumlar	To'g'ri (bevosita) va yegri (bilvosita) soliqlar	Rejalashtirilganga nisbatan ortiqcha tushgan daromadlar
Quyida keltirilgan harajat guruhlaridan qaysi biri mahalliy byudjetlarning harajatlari hisoblanadi?	Mudofaa harajatlari	Aholini ijtimoiy himoya qilish harajatlari	Davlat zahiralari vujudga keltirish bilan bog'liq harajatlar	Davlat qarzini qaytarish va unga xizmat ko'rsatish bo'yicha harajatlar
Ta'lim tashkilotlarida pedagogik xodimlar ish hakiga qo'shimchalar qaysi ko'rsatkichga nisbatan foizlarda aniqlanadi?	Lavozim okladiga nisbatan	Minimal ish haqiga nisbatan	Qat'iy summalarga nisbatan	Belgilangan foizlarda
Quyidagilardan qaysi biri mahalliy byudjetning daromadlari tarkibiga kiradi?	Qo'shilgan qiymat solig'i	Mol-mulk solig'i	Aktsiz solig'i	YUridik shaxslar daromad (foyda) solig'i
Mahalliy byudjetlardan qaysi biri mahalliy byudjetlarning harajatlari hisoblanadi?	Ijtimoiy, boshqaruv va iqtisodiy	Xalqaro, mudofaa	Iqtisodiy va ilmiy	Iqtisodiy, mudofaa
Quyidagilardan qaysi biri mahalliy byudjetning daromadlari tarkibiga kirmaydi?	Qo'shilgan qiymat solig'i	Mol-mulk solig'i	Aktsiz solig'i	YUridik shaxslar daromad (foyda) solig'i

O'z daromadlari va byudjetni tartibga soluvchi boshqa mablag'lari yetishmagan taqdirda quyi byudjetning xarajatlari bilan daromadlari o'rtasidagi farqni qoplash uchun yuqori byudjetdan quyi byudjetga qaytarmaslik sharti bilan ajratiladigan pul mablag'lari nima deb yuritiladi?	Byudjet subvensiyasi	Byudjet so'rovi	Byudjet dotatsiyalari	Byudjet profitsiti
Byudjetlarni munosabatlarda qaysi byudjetlar ishtirok yetadi?	Mahalliy byudjetlar va unga bo'ysunuvchi byudjetlar	Qoraqalpog'iston Respublikasi byudjeti va mahalliy byudjetlar	Respublika byudjeti, unga bo'ysunuvchi byudjetlar va mahalliy byudjetlar va unga bo'ysunuvchi byudjetlar	Respublika byudjeti va mahalliy byudjetlar
YUqori byudjetdan quyi byudjetga yoxud Respublika byudjetidan rezident yuridik shaxsga yoki chet yel davlatiga qaytarish sharti bilan ajratiladigan mablag' nima deb yuritiladi?	Byudjet ssudasi	Byudjet dotatsiyasi	Byudjet subvensiyasi	Byudjet transferti
Byudjetdan yuridik yoki jismoniy shaxsga bevosita yoxud vakolatli organ orqali ajratiladigan qaytarilmaydigan pul mablag'lari nima deb yuritiladi?	Byudjet transferti	Byudjet subvensiyasi	Byudjet dotatsiyasi	Byudjet so'rovi
Byudjet tasnifi bo'yicha tushumlarni shakllantirish va byudjetdan mablag' ajratish to'g'risidagi talabnoma nima deb yuritiladi?	Byudjet ssudasi	Byudjet so'rovi	Byudjet dotatsiyasi	Byudjet profitsiti
Byudjetlarni munosabatlar ko'ra mahalliy byudjetlarga qanday faoliyatga ruxsat yetilmaydi?	qonun hujjatlarida nazarda tutilmagan manbalar hisobiga jamg'armalar tashkil yetishga	Byudjet ssudasi jalb yetishga	byudjetdan ajratiladigan tasdiqlangan mablag'dan ortiqroq mablag' sarflashga	Barcha javoblar to'g'ri
Byudjetlar o'rtasidagi o'zaro munosabatlar "Byudjet tizimi to'g'risida"gi qonunning qaysi bobida aks yetgan?	5 bob 25-28 moddalar	4 bob 21-24moddalari	6 bob 31-35 moddalar	3 bob 17-20 moddalar
Byudjet daromadlarini byudjet pog'onalari o'rtasida taqsimlashda nimalardan foydalaniladi?	Byudjet ssudasi	Byudjet dotatsiyasi va subvensiyasi	Umumdavlat soliqlaridan me'yoriy ajratmalar	Mahalliy soliqlardan ajratmalar
Faqatgina Respublika byudjetidan moliyalashtiriladigan xarajatlarni qaysi bandeda to'g'ri ko'rsatilgan?	respublikaga bo'ysunadigan byudjet tashkilotlari xarajatlari	mudofaa, milliy xavfsizlik va jamoat tartibini ta'minlash;	davlat xazirasi va safarbarlik xazirasini vujudga keltirish iamdada ularni saqlash;	davlat markazlashtirilgan investitsiyalarini amalga oshirish;
2010-2011 yillarda qaysi viloyatlar dotatsion hududlar qatoridan chiqarildi?	Qoraqalpog'iston Respublikasi, Namangan viloyati	Surxondaryo viloyati, Jizzax viloyati	Surxondaryo viloyati, Namangan viloyati.	Sirdaryo viloyati, Jizzax viloyati.
Byudjetnoma O'zbekiston Respublikasi	Joriy yilning 15 oktyabrigacha	Joriy yilning 15 dekabrigacha	Joriy yilning 15 iyunigacha	Joriy yilning 15 martigacha

tomonidan O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisiga qaysi muddatda kiritiladi?				
O'zbekiston Respublikasida davlat byudjeti loyixasini kim tayyorlaydi?	O'zbekiston Respublikasi Davlat Soliq qo'mitas	O'zbekiston Respublikasi Oliy majlisi	O'zbekiston Respublikasi Moliya Vazirligi	O'zbekiston Respublikasi Prezident Devoni
Davlat byudjeti ijrosi to'g'risidagi hisobotni qaysi organ O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi tasdig'iga kiritadi?	O'zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi	O'zbekiston Respublikasining joylardagi davlat hokimiyati organlari	O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Maxkamasi	O'zbekiston Respublikasi Prezident devoni
Ayrim sabablarga ko'ra yil boshlanguncha qadar Davlat byudjeti qabul qilinmasa xarajatlar qanday shartlarga rioya yetgan holda amalaga oshiriladi?	Avvalgi moliya yilining so'nggi 3 oyining 1/3 qismidan ortiq bo'lmagan miqdorlarda xar oyda byudjet	Avvalgi moliya yilidagi byudjet xarajatlarining o'rtacha oylik miqdori ko'rinishida	Avvalgi moliya yilida amalada bo'lgan soliqqa tortsh va majburiy to'lovlar to'lash tartib o'z kuchini yo'qotmagan xolda	Barcha jvoblar to'g'ri
Moliya vazirligi byudjet ijrosini nazorat qilish davomida quyidagilardan qay birini amalga oshiradi?	Turli darajadagi byudjetlar ijrosi yakunlarini ko'rib chiqadi	Byudjet mablag'lari oluvchilardan mablag'larning tushumi va sarfi to'g'risida ma'lumot talab qilib oladi	Byudjetdan mablag' oluvchilarning moliya-xo'jalik faoliyatini tftish qiladi	Barcha jvoblar to'g'ri
Qoraqalpog'iston Respublikasi va mahalliy byudjetlar ijrosi to'g'risidagi hisobot qayi organ tomonidan ko'rib chiqiladi va tasdiqlanadi?	Oliy Majlis	Hisob palatasi	Moliya Vazirligi	Qoraqalpog'iston Respublikasi va mahalliy hokimiyat vakillik organlari
2011 yilda yagona ijtimoiy to'lov miqdori qanchani tashkil yetdi.	ish haqi fondidan 23%	ish haqi fondidan 24%	ish haqi fondidan 25%	ish haqi fondidan 26%
Ish bilan ta'minlashga ko'maklashuvchi jamg'arma qachondan Davlat maqsadli jamg'armasi noitni oldi	1997 y.	1999 y.	2000 y.	2002 y.
Axolini ish bilan ta'minlashga ko'maklashuvchi davlat jamg'armasi xarajatlari quyidagilarga yo'naltirilgan?	Ijtimoiy-madaniy tadbirlarga	Qarilik nafaqalariga	Nogironlik nafaqalariga	Ishsizlik nafaqalariga
YAgona ijtimoiy to'lovning qancha qismi Ish bilan ta'minlashga ko'maklashuvchi fondga tushadi.	0,1%	0,2%	0,3%	0,4%
Pensiyaning qanday ko'rinishlari mavjud?	Qarilik, nogironlik, xizmat qilgan yillari, boquvchisini yo'qotganligi uchun va ijtimoiy pensiya	Ishsizlik, xizmat qilgan yillari uchun va boquvchisini yo'qotganligi uchun pensiya	Ishsizlik va vaqtinchalik mehnat qobiliyatini yo'qotganligi uchun pensiya	Barcha javoblar to'g'ri
Nafaqaning qanday asosiy kurinishlari mavjud?	Ishsizlik va vaqtinchalik mehnat qobiliyatini yo'qotganligi uchun nafaqalar	Xomiladorlik va tug'ish bo'yicha, farzand tug'ilganda, bola parvarish bo'yicha nafaqalar	Muddatli harbiy xizmatchilarning bolalariga va ta'ziya xolatlari bo'yicha nafaqalar	Barcha javoblar to'g'ri
Korxonalarda ijtimoiy sug'urtaga ajratmalar qaysi ko'rsatkichga nisbatan foizlarda hisoblanadi?	Korxona yalpi daromadiga nisbatan	Tushumga nisbatan	Ish haqi fondiga	Maxsulot tannarxiga nisbatan nisbatan

Boquvchisini yo'qotganligi uchun pensiyaning miqdori nimalarga bog'liq?	Vafot yetgan shaxsning ish stajiga	Vafot yetgan shaxsning o'limi sabablari	Vafot yetgan shaxsning ish sharoiti va vafot yetgan shaxsning ish xaqi miqdoriga	Vafot yetgan shaxsning qaromog'ida bo'lgan va mehnatga layoqatsiz oila a'zolarining soniga
Davlat qimmatli qog'ozlari bilan operatsiyalar qaysi qimmatli qog'ozlar bozorida amalga oshiriladi?	Fond birjalarida	Davlat qimmatli qozlari bozorida	Uyushgan bozorda	Ikkilamchi bozorda
Byudjet kreditining ta'rifi qaysi bandda to'g'ri keltirilgan?	YUridik shaxslarga qaytarilish va tiklash asosida mablg' berish	Respublika byudjetidan rezident-yuridik shaxslarga qaytarilish sharti bilan ajaratiladigan mablag'	Respublika byudjetidan chet yel davlatlariga qaytarilish sharti bilan ajaratiladigan mablag'	Barcha javoblar to'g'ri
Byudjetdan qarz mablag'larin oluvchilar kimlar?	Byudjet tashkilotlari	Ijroiya hokimiyat organlarining quyi byudjetlari	Byudjet tashkiloti bo'lmagan yuridik shaxslar	Qo'shma korxonalar
Davlat krediti davlat kim sifatida ishtirok yetadi	Qarz oluvchi	Qarz beruvchi	Kafil	Barcha javoblar to'g'ri
Davlat krediti qanday klassifikatsiya qilinadi?	Bozorda muomala qilishga qarab	Mablag' jalb qilishi muddatiga ko'ra	Qarz oluvchi va qarz beruvchiga qarab	Qarz majburiyatlarining ta'minlanganligiga qarab
Davlat kreditining soliqlardan farq qiluvchi xususiyatlarini ko'rsating	ixtiyoriylik	qaytaruvchanlik	majburiylik	Xaqlilik
Davlat tomonidan ichki va tashqi mablag'lar qaysi maqsadlarda jalb qilinadi	Iqtisodiyotni rivojlantirishni ustuvor yo'nalishlarini moliyalashtirish uchun	Markazlashgan investitsiyalarni ko'paytirish uchun	Mavjud qarzlarini qayta moliyalashtirish uchun	Barcha javoblar to'g'ri
Byudjet kreditlarining umumiy hajmi kim tomonidan aniqlanadi?	Vazirlar Mahkamasi tomonidan	Moliya vazirligi tomonidan	Nazorat taftish bosh boshqarmasi tomonidan	Hisob Palatasi tomonidan
Byudjet kreditlarining umumiy hajmi qachon aniqlanadi?	Moliya yili boshlanmasdan oldin	Byudjet tasdiqlanayotgan paytda	Byudjet loyixasi tayyorlanayotgan paytda	Byudjet loyixasi ko'rib chiqilayotgan paytda
Byudjet ssudalari nimalarga asosan taqdim yetiladi?	Mamlakat tijorat banklari kafolatlari asosida	YUqori likvidli qimmatli qog'ozlar garovi asosida	Davlat kafolati asosida	Mol-mulk garovi asosida
Tashqi qarzlarini olish davlat dasturida qarzlar qanday guruhlanadi?	Bog'lanmagan moliyaviy qarzga olishlar	To'g'ridan-to'g'ri qarzlar	Maqsadli xorijiy qarzga olishlar	Davlat kafolati ostidagi qarzlar
Davlat qarzlarini boshqarishni optimallashtirish uchun qanday dasturlar ishlab chiqiladi?	To'g'ridan-to'g'ri va davlat kafolati ostida qarzlarini olish dasturi	Tashqi va ichki qarzlarini olish davlat dasturi	Bog'langan va maqsadli qarzlarini olish dasturi qarzlarini	Barcha javob to'g'ri
Davlat qimmatli qog'ozlarini tartibga solish choralari shartli ravishda qanday guruhlariga bo'linadi?	Davlat ichki qarzini jalb qilish	"olovli" choralar	Moliyaviy bozorning chegarasidan chetga chiquvchi choralar	Xorijiy qarzga olish
O'zbekiston Respublikasi nomidan davlat qimmatli qog'ozlarining yemitenti qaysi organ hisoblanadi?	Markaziy bank	Moliya vazirligi	G'aznachilik	Vazirlar Mahkamasi
Davlat qimmatli qog'ozlarini yemissiya qilish qaysi davlat organlariga ta'qiqlanadi?	Ijroiya hokimiyat organlariga	Moliya vazirligiga	Davlat byudjetdan tashqari jamg'armalariga	To'g'ri javob yo'q
Davlat obligatsiyalari kim tomonidan hisobga	Markaziy bank	Moliya vazirligi	Depozitariy	Barcha javob to'g'ri

olinadi?				
O'zbekiston Respublikasida amal qilayotgan davlat qimmatli qog'ozlarining turlari qaysi javobda to'g'ri ko'rsatilgan?	Oltin zayomlar, xazina majburiyatlari	Xazina veksellari, qisqa muddatli obligatsiyalar	Davlatning qisqa muddatli obligatsiyalari	Hamma javoblar to'g'ri
Sug'urta tashkilotlari moliyaviy resurslari shakllanishining asosiy xususiyatlari keltirilgan javobni ko'rsating?	sug'urta munosabatlari ishtirokchilarining risklarini moliyalash- tirishdagi tadbirkorlik faoliyatining asosiy ko'rinishi	sug'urta risklari transferi asosida sug'urta himoyasini taqdim yetish uchun maxsus pul fondlarini shakllantirish mexanizmi	sug'urta tashkilotlarining moliyaviy ahvoli sug'urta risklariga sarflangan mablag'lar natijasida zarar yetgan ko'pgina omillar	Sug'urta badallari yevaziga shakllanadigan pul mablag'lari fondi
Sug'urta tashkilotlari moliyaviy resurslari to'liq ko'rsatilgan javobni ko'rsating	Maqsadli xorijiy qarzga olishlar	jalb qilingan mablag'lar	qarzga olingan mablag'lar	o'z mablag'lari
Sug'urta tashkilotlarining jalb qilingan mablag'lar tarkibi to'g'ri ko'rsatilgan javobni ko'rsating	sug'urta zaxiralari	hayot sug'urtasi bo'yicha zaxiralar	jamg'arma zaxiralar	texnik zaxiralar
Sug'urta tashkilotlari pul munosabatlari tuzilmasi keltirilgan javobni ko'rsating	Ichki	Aylanma	Tashqi	Doiraviy
Sug'urta tashkilotlari daromadlari tarkibi keltirilgan javobni ko'rsating	Sug'urta faoliyatidan olinadigan daromadlar	Sug'urta faoliyati bilan bog'liq faoliyatlardan olinadigan daromadlar	Boshqa faoliyatlardan olinadigan daromadlar	Tashqi manbalardan olinadigan daromadlar
Sug'urta, qayta sug'urta va o'zaro sug'urtalash bo'yicha olingan sug'urta mukofotlari daromadlari sug'urta tashkilotlari daromadlarining qaysi turiga kiradi	Sug'urta faoliyatidan olinadigan daromadlar	Sug'urta faoliyati bilan bog'liq faoliyatlardan olinadigan daromadlar	Boshqa faoliyatlardan olinadigan daromadlar	Barcha javob to'g'-ri
Sug'urta tashkilotlari xarajatlari keltirilgan javobni ko'rsating	Sug'urta faoliyatini amalga oshirish bilan bog'liq xarajatlar	Kunlik birlamchi xarajatlar	Amalga oshirilmagan, ya'ni kelgusi xarajatlar	Sug'urta xizmatlari ko'rsatish va ularni sotish bilan bog'liq xarajatlar
Sug'urtaning funktsiyalari to'g'ri ko'rsatilgan javobni ko'rsating	Sug'urta fondini tashkil yetish, foydalanish bilan bog'liq funktsiya	Nazorat funktsiyasi	Qayta taqsimlash	Barcha javob to'g'-ri
SHaxsiy sug'urta nechta tarmoqqa bo'linadi	1	2	3	4
Qayta sug'urtalash nechta turga bo'linadi	1	2	3	4
Sug'urta tashkilotlari rining ustav kapitali minimal miqdoriga talablar bog'liq qatorni ko'rsating	Jaxon sug'urta bozorida yuzaga keladigan vaziyatlarga muvofiq kelishi,	Sug'urta ob'ektlari qiymatining o'sishi muammolari,	Sug'urta xodisalar yuz berish yehtimoli va ularning ta'sir darajasi o'sib borayotganligi bilan bog'liq	Barcha javob to'g'ri
Majburiy sug'urtalash sohasida faoliyat yurituvchi sug'urtachilar ustav fondining minimal qancha bo'lishi lozim?	750 ming yevroga teng miqdorida	1 mln yevro	1,5 mln yevro	4 mln yevro
sug'urta bozorining professional ishtirokchilari kimlar	Sug'urtalovchilar, sug'urta vositachilari hamda boshqa yuridik va jismoniy shaxslar	Sug'urta brokeri, qayta sug'urta brokeri va sug'urta agenti	Sug'urtalovchi va sug'urtalanuvchi	Sug'urta tashkilotlari va sug'urtalanuvchilar

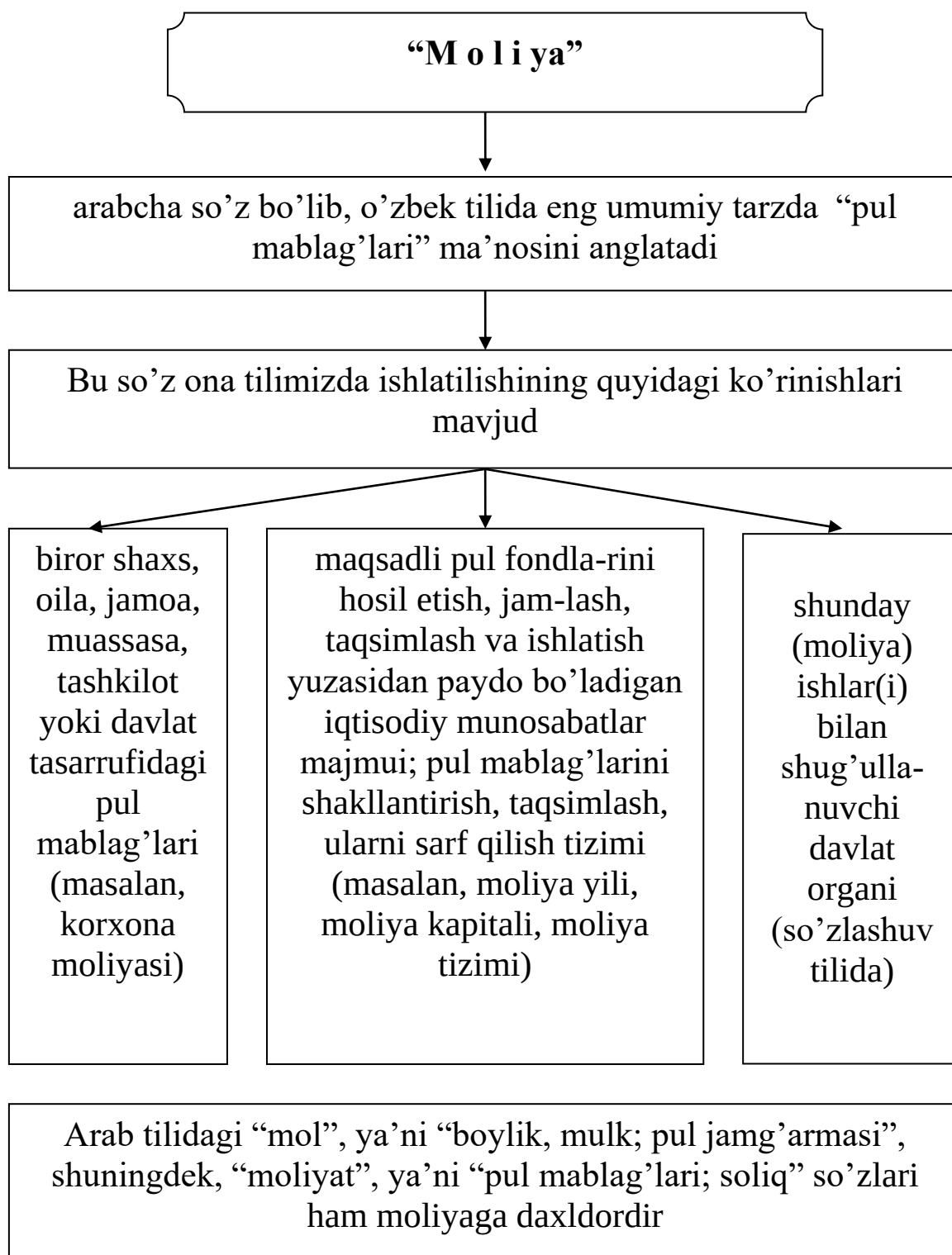
Uy xo'jaliklarida mavjud bo'lgan moliyaviy munosabatlar majmui necha guruhga bo'linadi?	1	2	3	4
Uy xo'jaliklarining jami daromadlari guruhlari to'liq ko'rsatilgan javobni ko'rsating	uy xo'jaliklarining natural shakldagi daromadlari	uy xo'jaliklarining pul shaklidagi daromadlari	uy xo'jaliklarining naxdsiz pul shaklidagi daromadlari	To'g'ri javob keltirilmagan
Uy xo'jaliklari pul daromadlarini tahlil qilishning asosi aholining shaxsiy daromadlari qaysi ko'rsatkichlarda hisoblanadi?	nominal daromadlar	ega bo'lingan daromadlar	real daromadlar	Jalb qilingan daromadlar
Uy xo'jaliklarining pul daromadlari qaysi manbalar hisobidan shakllanadi	mehnat haqi, ijtimoiy to'lanmalar	tadbirkorlik faoliyatidan keluvchi daromadlar	mol-mulkdan keluvchi daromadlar	yagona ijtimoiy to'lov
Uy xo'jaliklarining mulkdan olinadigan daromadlari to'g'ri ko'rsatilgan javobni ko'rsating?	kapitallar	dividendlar	rentalar	Foizlar
Davriylik nuqtai nazaridan uy xo'jaliklarining xarajatlari to'g'ri ko'rsatilgan javobni ko'rsating?	qisqa, o'rta muddatli xarajatlar	uzoq muddatli xarajatlar	kelgusi muddatli xarajatlar	Xarajatlar jamlanmasi
Xarajatlarning turlari bo'yicha uy xo'jaliklarining xarajatlari to'g'ri ko'rsatilgan javobni ko'rsating?	joriy xarajatlar	shaxsiy xarajatlar	kapital xarajatlar	qurilish xarajatlari
Uy xo'jaliklarida jamg'arish jarayonining maqsadlariga ko'ra jamg'armalar to'g'ri ko'rsatilgan javobni ko'rsating?	joriy jamg'arma fondlari	sug'urta jamg'arma fondlari	investitsion jamg'arma fondlari	To'g'ri javob keltirilmagan
Uy xo'jaliklarida moliyalashtirish manbalariga ko'ra ijtimoiy to'lanmalarning qanday ko'rinishlari mavjud?	Barcha turdagi ijtimoiy to'lanmalardan moliyalashtiriladi	barcha darajadagi byudjetlardan, davlat nobyudjet fondlarining byudjetlaridan moliyalashtiriladigan ijtimoiy to'lanmalar	korxonalarining mablag'lari, kasaba uyushmalari mablag'lari hisobidan moliyalashtiriladigan ijtimoiy to'lanmalar	Barcha turdagi ijtimoiy ajratmalar
Uy xo'jaliklari moliyasining funktsiyalarini ko'rsating	Taqsimlash, tartibga solish (tartiblash)	takror ishlab chiqarish, rag'batlantirish	Taqsimlash, nazorat	Ijtimoiy, nazorat
uy xo'jaliklarining moliya-viy qarorlari bir-biri bilan uzviy ravishda bog'langan qanday bloklarni qamrab oladi	jamg'ariladigan fondlarni yaratish imkoniyati va zarurligi	iste'mol koopera-tsiyasiga xizmat ko'rsa-tuvchi fondlarni shakllantirish	uy xo'jaligi-ning daromad-larini shakllan-tirish	iste'mol xara-jatlarining hajmi va tarki-biy tuzilmasi (uy xo'jaligi-ning iste'mol fondi)
uy xo'jaliklarining ixtiyoriga kelib tu-shuvchi daromadlar	turli shakllarda namoyon bo'ladi	miqdoriy va sifat ko'r-satkichlari ti-zimi bilan o'l-chanadi	iqtisodiy mazmuniga ko'-ra turli man-balardan tash-kil topadi	Barcha javoblar to'g'ri
Quyidagilardan qaysi biri uy xo'jaliklarida	Ijtimoiy-iqtisodiy rivojla-nishning	Ijtimoiy takror ish-lab chiqa-	Daromadlarni davlat tomonidan	Kambag'al-likni ogohlantirish

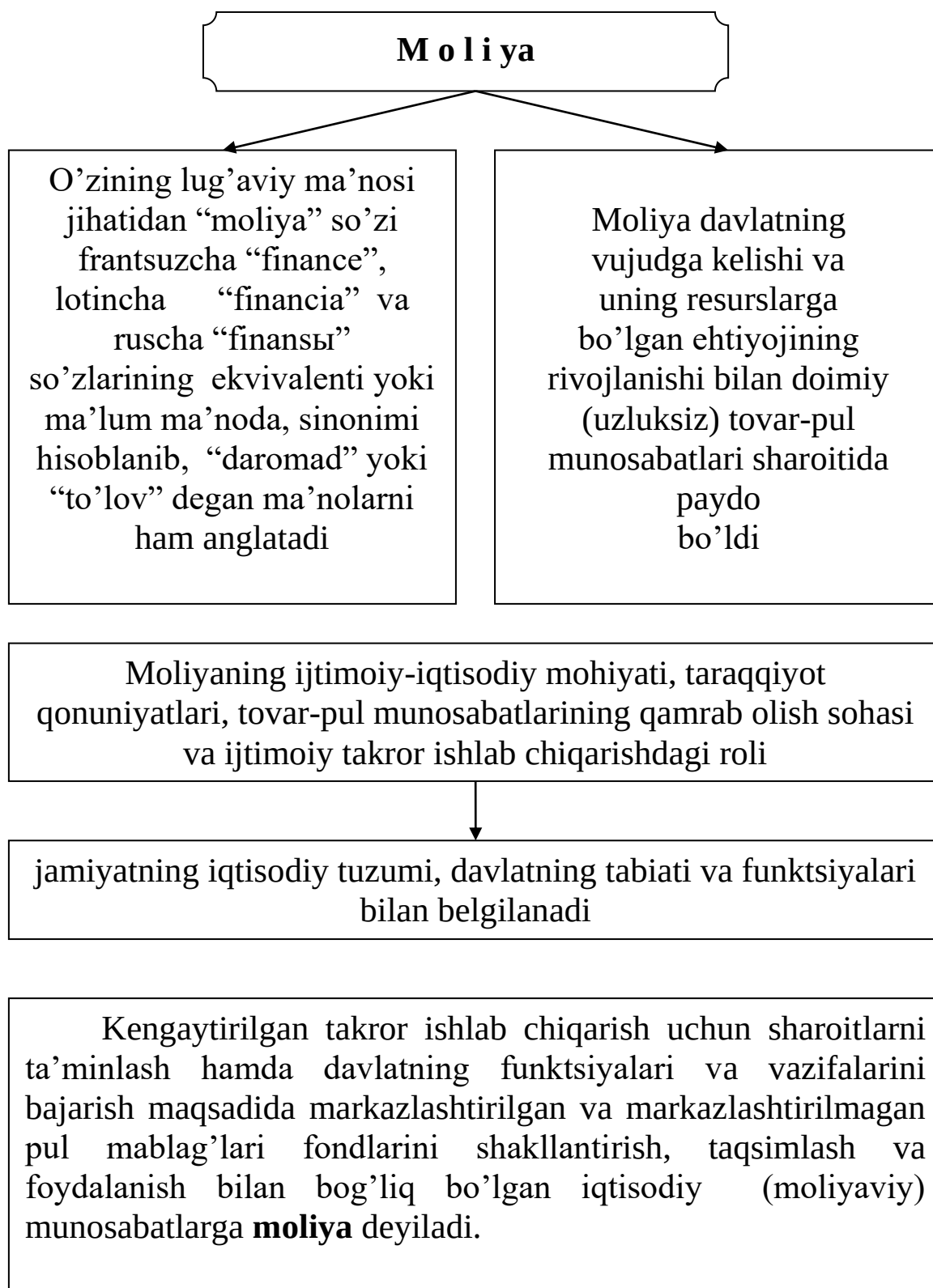
yega bo'lingan real pul daromadlarining o'sishiga ta'sir ko'rsatadi?	bir maromda yekanligi	rishning o'sishi	tartibga solishning samarali instrument-lari	mexanizm-lari
Tashqi iqtisodiy aloqalarga kirishgan, ularning afzalliklariga tayanib rivojlanib boruvchi iqtisodiyot bu...	Moliyaviy globallashuv	Ochiq iqtisodiyot	Iqtisodiy globallashuv	Iqtisodiy integratsiya
Muayyan mamlakatning boshqa mamlakatlar bilan xalqaro mehnat taqsimoti, fan va ishlab chiqarishni ixtisoslashtirish hamda boshqa omillarga asoslangan ishlab chiqarish, savdo, siyosiy va boshqa xil munosabatlari bu....	Iqtisodiy globallashuv	Tashqi iqtisodiy aloqalar	Xalqaro moliya munosabatlari	Iqtisodiy integratsiya
Transmilliy korporatsiyalar – bu ...	Bosh kompaniya bir mamlakat kapitaliga tegishli bo'lgan kompaniya	Xorijiy aktivlarga yega bo'lgan milliy monopoliyalar	Filiallari dunyo bo'ylab tarqalib ketgan kompaniyalar	Barcha javoblar to'g'ri
XVF qanday tashkilot?	Xalqaro yordam berish agentligi	Xalqaro rivojlanish banki	To'lov balansini tartibga soluvchi tashkilot	Barcha javoblar to'g'ri
Kapitalni import qiluvchi davlat qanday nomlanadi?	Retsipiyent	Rezident	Donor	Eksportyor
O'zbekiston Osiyo taraqqiyot banki (OTB) ga qachon a'zo bo'lgan?	1992 yil	1993 yil	1994 yil	1995 yil
Xorijiy investitsiyalarni qaysi xalqaro tashkilotlar tartibga soladi?	Jahon banki guruhi	Evropa Tiklanish va Taraqqiyot banki	Osiyo Taraqqiyot banki	2 va 3 javoblar to'g'ri
Jahon banki guruhiga quyidagilardan qaysi biri kirmaydi?	Xalqaro Moliya Korporatsiyasi	Xalqaro Valyuta Fondi	Investitsiyalarni kafolatlash agentligi	Xalqaro Tiklanish va Taraqqiyot Fondi
O'zbekiston yevropa tiklanish va taraqqiyot banki (ETT) ga qachon a'zo bo'lgan?	1992 yil	1993 yil	1994 yil	1991 yil
O'zbekiston Islom taraqqiyot banki (ITB) ga qachon a'zo bo'lgan?	2003 yil	2005 yil	2000 yil	2002 yil
O'zbekistonda investitsiya faoliyatini tartibga soluvchi organlar qaysi javobda to'g'ri ko'rsatilgan?	Vazirlar Mahkamasi, Tashqi iqtisodiy aloqalar. Investitsiyalar va savdo Vazirligi	Davlat Statistika Ko'mitasi, Davlat mulki qo'mitasi, Moliya Vazirligi	Adliya Vazirligi, Tashqi ishlar Vazirligi, Ichki ishlar Vazirligi	Tashqi iqtisodiy aloqalar, Investitsiyalar va savdo Vazirligi, Moliya Vazirligi
Investitsiyalarni tartibga soluvchi organlar qanday vazifalarni bajaradi?	Investitsiya siyosatini ishlab chiqadi, korxonalarni ro'yhatga oladi	Konvertatsiya tartib-qoidalarini ishlab chiqadi, soliqa tortadi	Hukumat kafolatlarini beradi, qarz siyosatini ishlab chiqadi	Barcha javoblar to'g'ri
Moliyaviy resurslarining harakati, shakllanishi, taqsimlanishi va xalqaro moliya bozori institutlari hamda xalqaro institutlar va tashkilotlar tomonidan ishlatilishiga asoslangan tarkibi bo'yicha murakkab	Xalqaro moliya munosabatlari	Tashqi iqtisodiy faoliyat	Moliyaviy globallashuv	Jahon xo'jaligi

bo'lgan munosabatlar tizimidir bu...				
O'zbekiston Respublikasi "Tashqi iqtisodiy faoliyat to'g'risida"gi qonun nechanchi yilda qabul qilingan?	1992 yil	1995 yil	1991 yil	1993 yil
Xalqaro moliya munosabatlarining sub'ektlari kimlar hisoblanadi?	Pul oqimlari, kredit vositalari oqimlari	Mamlakatlar o'trasidagi barcha moliyaviy munosabatlar	Xalqaro institutlar, davlatlar, jahon moliya bozorlari	To'g'ri javob yo'q
Tashqi iqtisodiy aloqalarga kirishgan, ularning afzalliklariga tayanib rivojlanib boruvchi iqtisodiyot bu...	Moliyaviy globallashuv	Ochiq iqtisodiyot	Iqtisodiy globallashuv	Iqtisodiy integratsiya
O'zbekiston qachon "Tariflar va savdo Bosh Bitimi (GATT)" da kuzatuvchi maqomini oldi?	1994 yilning iyun oyida	2001 yilning Yanvar oyida	1993 yilning iyun oyida	1999 yilning sentyabr oyida
Bir birini taqazo yetuvchi o'zaro bog'langan turli mamlakatlar milliy xo'jaligining majmuasi bu...	Jahon xo'jaligi	Ijtimoiy xudud	Iqtisodiy jarayon	Globallashuv
Har bir mamlakat milliy iqtisodiyotini jahon iqtisodiyotining bir qismiga aylanib undagi o'zgarishlarning bevosita ta'siriga berilishi bu...	Moliyaviy globallashuv	Iqtisodiy globallashuv	iqtisodiy integratsiya	To'g'ri javob yo'q
Milliy kompaniyalarning iqtisodiy barqarorligini oshirish natijasida jahon iqtisodiy tizimi ta'siriga tushishi hamda xalkaro operatsiyalar turi va ishlab chiqarish hajmini ko'paytirish oqibatida...	Assotsatsiya va kontsernlar paydo bo'ladi	Xalqaro mehnat taqsimoti paydo bo'ladi	Transmilliy korporatsiyalar paydo bo'ladi	Jahon moliya bozorlari paydo bo'ladi
Eksport kvotasi nima?	Tovarlarni tashqaridan sotib olib mamlakat ichiga kiritish	Eksport va import o'rtasidagi farq	Mamlakat yeksportining YAIM dagi aniq nisbati	To'g'ri javob yo'q
Erkin iqtisodiy zonalarining qanday turlari mavjud	erkin savdo zonalar	erkin ishlab chiqarish zonalar	erkin ilmiy zonalar	erkin texnikaviy zonalar

“MOLIYA ASOSLARI” FANIDAN TARQATMA MATERIALLAR

Moliyaning ijtimoiy-iqtisodiy mohiyati

Moliyaning xarakterli belgilari

→ qiymatning tovar shaklidagi harakatiga bog'liq bo'lmasdan, aksincha, real pullarning harakatiga bog'liq bo'lgan, huquqiy normalar yoki biznesni yuritish etikasiga asoslangan munosabatlarning taqsimlash xarakterdaligi

→ pul mablag'lari harakatining, odatda, bir tomonlama yo'nalishga ega ekanligi

→ markazlashtirilgan va markazlashtirilmagan pul fondlarini yaratish (vujudga keltirish)

→ Munosabatlarning davlat tomonidan reglaman-tatsiya qilinishi (tartibga solinishi)

Davlat va mahalliy o'z-o'zini boshqarish organlari darajasida tuziladigan pul mablag'lari fondlari markazlashtirilgan fondlar, xo'jalik sub'ektlari darajasida tuzilgan pul fondlari esa markazlashtirilmagan pul fondlari deyiladi

Moliya quyidagilar o'rtasida vujudga keladigan pul munosabatlarini ifodalaydi

→ tovar-moddiy boyliklarni sotib olish, mahsulot va xizmatlarni realizatsiya qilish jarayonida korxonalar o'rtasida vujudga keladigan pul munosabatlari

→ markazlashtirilgan pul mablag'lari fondlarini yaratish va ularni taqsimlash borasida korxonalar va ularning yuqori organlari o'rtasida vujudga keladigan pul munosabatlari

→ byudjet tizimiga soliqlarni to'lash va xarajatlarni byudjetdan moliyalashtirish davomida korxona va davlat o'rtasida vujudga keladigan pul munosabatlari

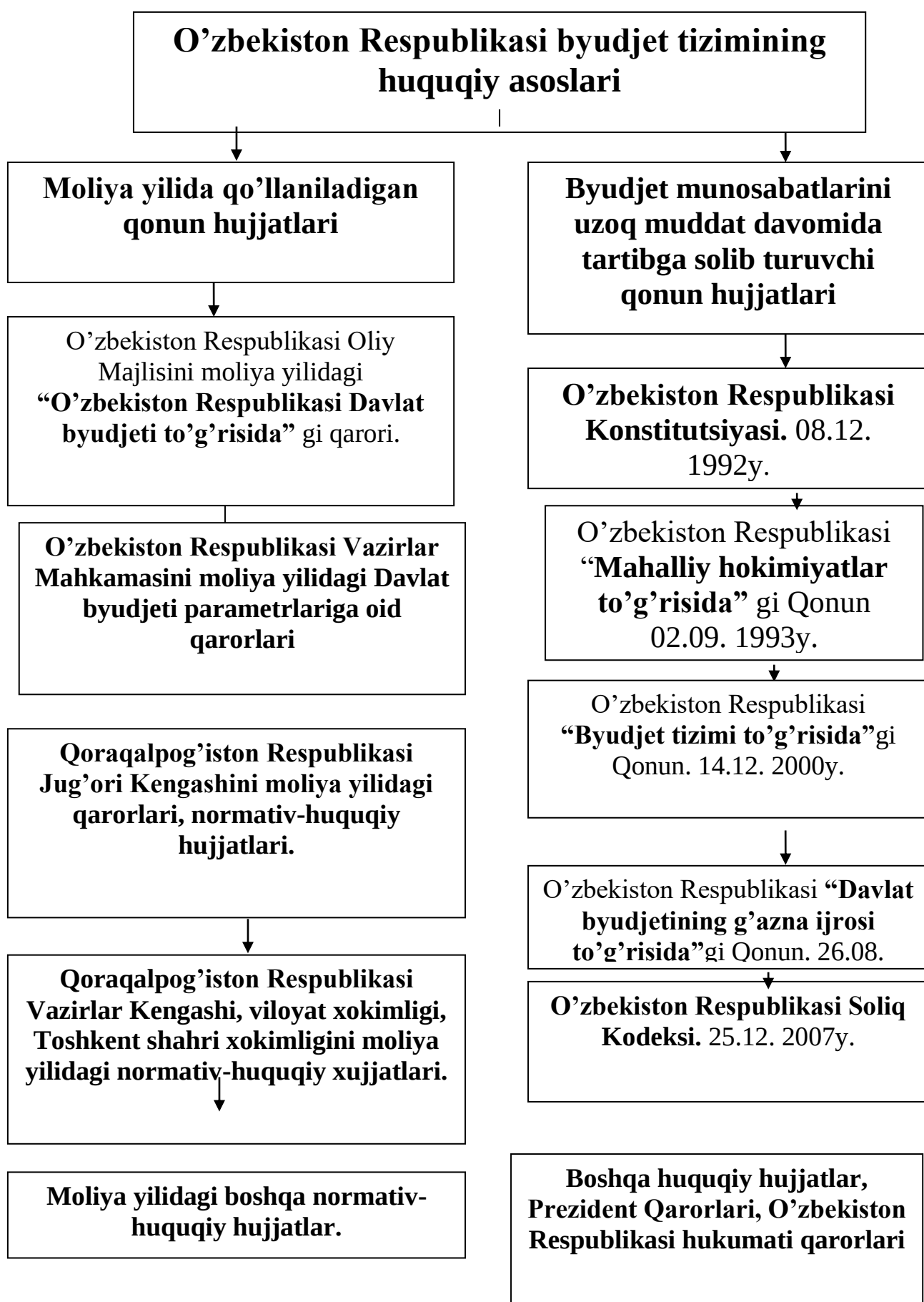
→ soliqlar va boshqa ixtiyoriy to'lovlarni to'lash jarayonida davlat va fuqarolar o'rtasida vujudga keladigan pul munosabatlari

→ to'lovlarni amalga oshirish va resurslarni olish jarayonida korxonalar, fuqarolar va nobyudjet fondlari o'rtasida vujudga keladigan pul munosabatlari

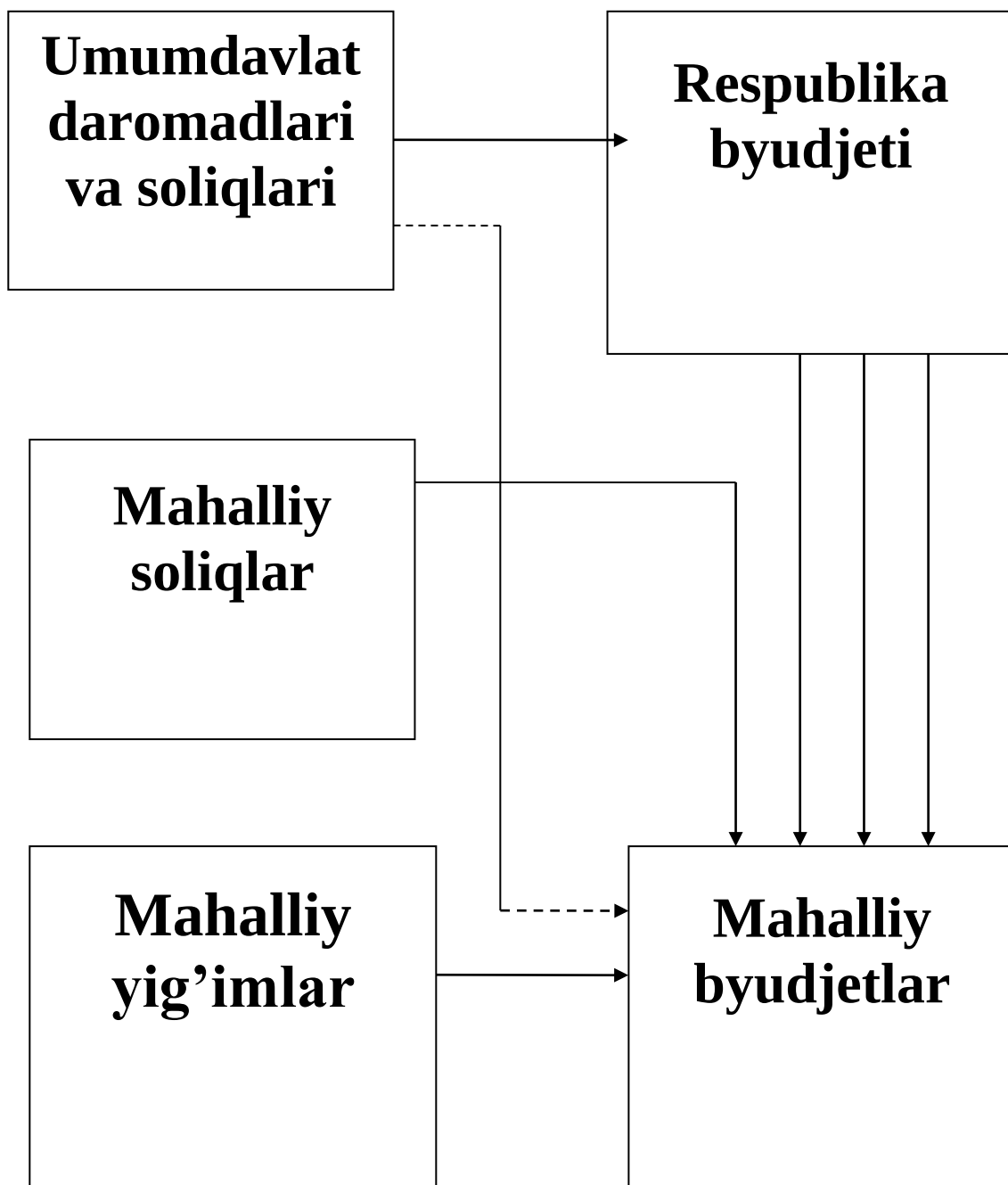
→ byudjet tizimining alohida bo'g'inlari o'rtasida vujudga keladigan pul munosabatlari

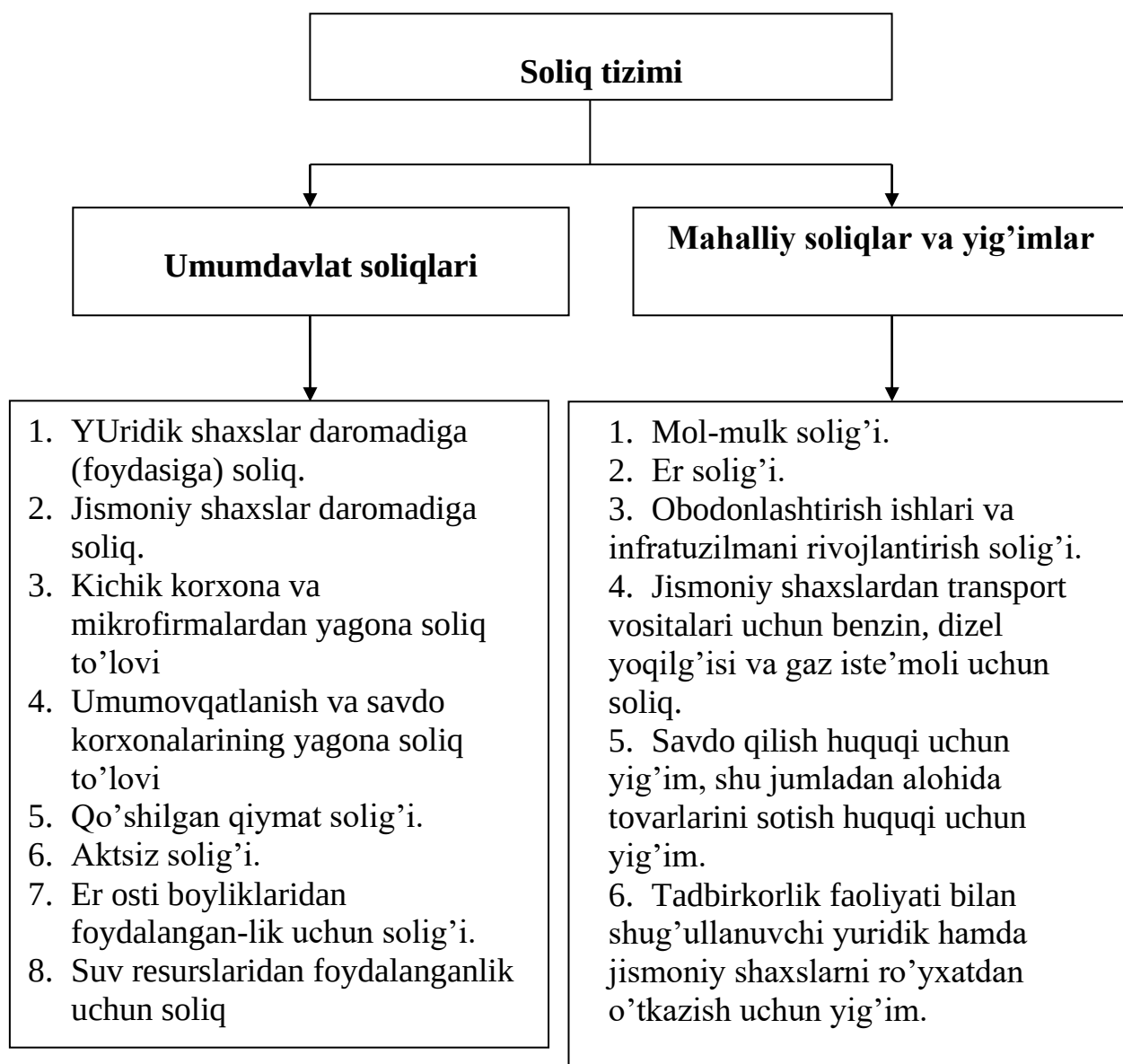
→ sug'urta badallarini to'lash va zararlarni qoplash, sug'urta hodisasi ro'y bergan paytda aholi, korxonalar hamda mulkiy va shaxsiy sug'urta organlari o'rtasida vujudga keladigan pul munosabatlari

→ korxona fondlarining doimiy doiraviy aylanishiga xizmat qiluvchi pul munosabatlari

Davlat byudjeti daromadlarini byudjetlararo taqsimlanishi

O'zbekiston Respublikasi davlat byudjeti daromadlarining byudjet bo'g'inlari o'rtasida taqsimlanishi (2008-2012 yillar)

Daromadlar	2008 yil	2009 yil	2010 yil	2011 yil	2012 yil (reja)
O'zbekiston Respublikasi davlat byudjeti daromatlari (mlrd so'm)	7 108,3	10 421,4	13 116,4	16 178,6	20 614,1
Respublika byudjeti daromatlari (mlrd so'm)	3 979,8	5 626,6	6 844,7	9 254,2	12 078,5
Davlat byudjetiga nisbatan salmog'i (foiz)	56,0	54,0	52,2	57,3	58,5
Mahalliy byudjetlar daromatlari (mlrd so'm)	3 128,5	4 794,8	6 271,7	6 924,4	8 535,6

Davlat byudjetiga nisbatan salmog'i(foiz)	44.0	46,0	47,8	42,7	41,5

Manba: O'zbekiston Respublikasi Prezidentining Qarorlari asosida talaba tomonidan tayyorlandi

2010-2012 yillarda Qoraqalpog'iston Respublikasi va mahalliy byudjetlarga ajratilgan subventsiyalarning o'zgarish dinamikasining tahlili

№	Hududlar nomi	2010 yil	2011 yil	O'zga foizda	2012 yil (reja)	O'zgarish i, foizda
1	Qoraqalpog'iston Respublikasi	162 396,8	318 498,9	196	385 540,3	121
2	Andijon viloyati	197 612,8	359 043,0	182	470 748,3	131
3	Buxoro viloyati					
4	Jizzax viloyati	105 142,4	215 343,8	205	257 088,2	119
5	Qashqadaryo viloyati					
6	Navoiy viloyati					
7	Namangan viloyati	198 256,9	387 551,3	195	467 240,2	121
8	Samarqand viloyati	269 133,7	547 525,2	203	655 721,8	120
9	Surxondaryo viloyati	235 074,8	385 654,9	164	475 855,5	123
10	Sirdaryo viloyati	68 046,2	84 736,4	125	132 746,5	157
11	Toshkent viloyati					
12	Farg'ona viloyati					
13	Xorazm viloyati	136 255,1	248 154,9	182	308 498,5	124
14	Toshkent shahri					
	Jami	1 371 918,8	2 546 508,4	186	3 153 439,3	124

Manba: O'zbekiston Respublikasi Prezidentining PQ-1245, PQ-1449, PQ-1675-sonli Qarorlari asosida talaba tomonidan tayyorlangan

-jadval

O'zbekiston Respublikasi Davlat byudjeti xarajatlarini byudjet bo'g'inlari o'rtasida taqsimlanishi (2008-2012 yillar)

Xarajatlar	2008 yil	2009 yil	2010 yil	2011 yil	2012 yil (reja)
Davlat byudjeti xarajatlari (mlrd. so'm)	7453 ,1	10913,0	13732,5	16991,1	21571,7
Respublika byudjeti xarajatlari (mlrd. so'm)	3315,9	4677,7	5927,8	7497,1	9882,7
Davlat byudjetiga nisbatan salmog'i (foizda)	44.5	42,9	43,2	44,2	45,8
Mahalliy byudjetlar xarajatlari (mlrd.so'm)	4137,2	6235,3	7804,7	9494,0	11689,0

Davlat byudjetiga nisbatan salmog'i (foizda)	55.5	57,1	56,8	55,8	54,2
---	-------------	-------------	-------------	-------------	-------------

Manba: O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Qarorlari asosida talaba tomonidan tayyorlandi

M o l i y a

→ ...ning ishtirokisiz MD ni taqsimlab bo'lmaydi

→ MD ni yaratish va undan foydalanishning ajratib bo'lmaydigan bog'lovchi bo'g'ini hisoblanadi

→ ishlab chiqarish, taqsimlash va iste'molga ta'sir etib, ob'ektiv xarakterga ega

→ ishlab chiqarish munosabatlarining ma'lum bir sohasini ifoda etib, bazis kategoriyasiga mansub

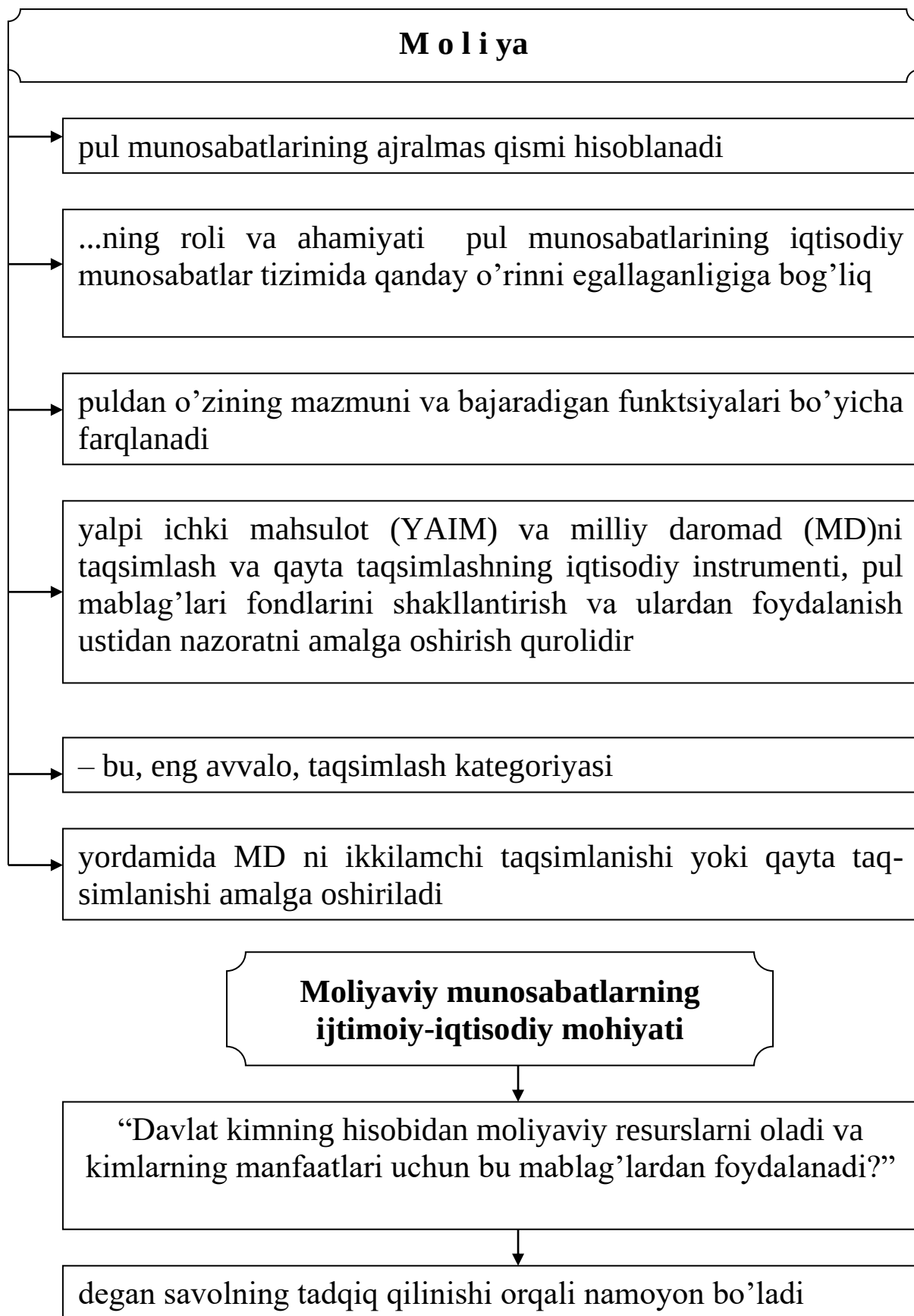
→ ...siz zamonaviy iqtisodiyot faoliyat ko'rsatolmaydi

→ alohida olingan mamlakatlarda ishlab chiqarish kuchlari taraqqiyotining darajasini va ularning xo'jalik hayotidagi makroiqtisodiy jarayonlarga ta'sir etish imkoniyatlarini ifodalaydi

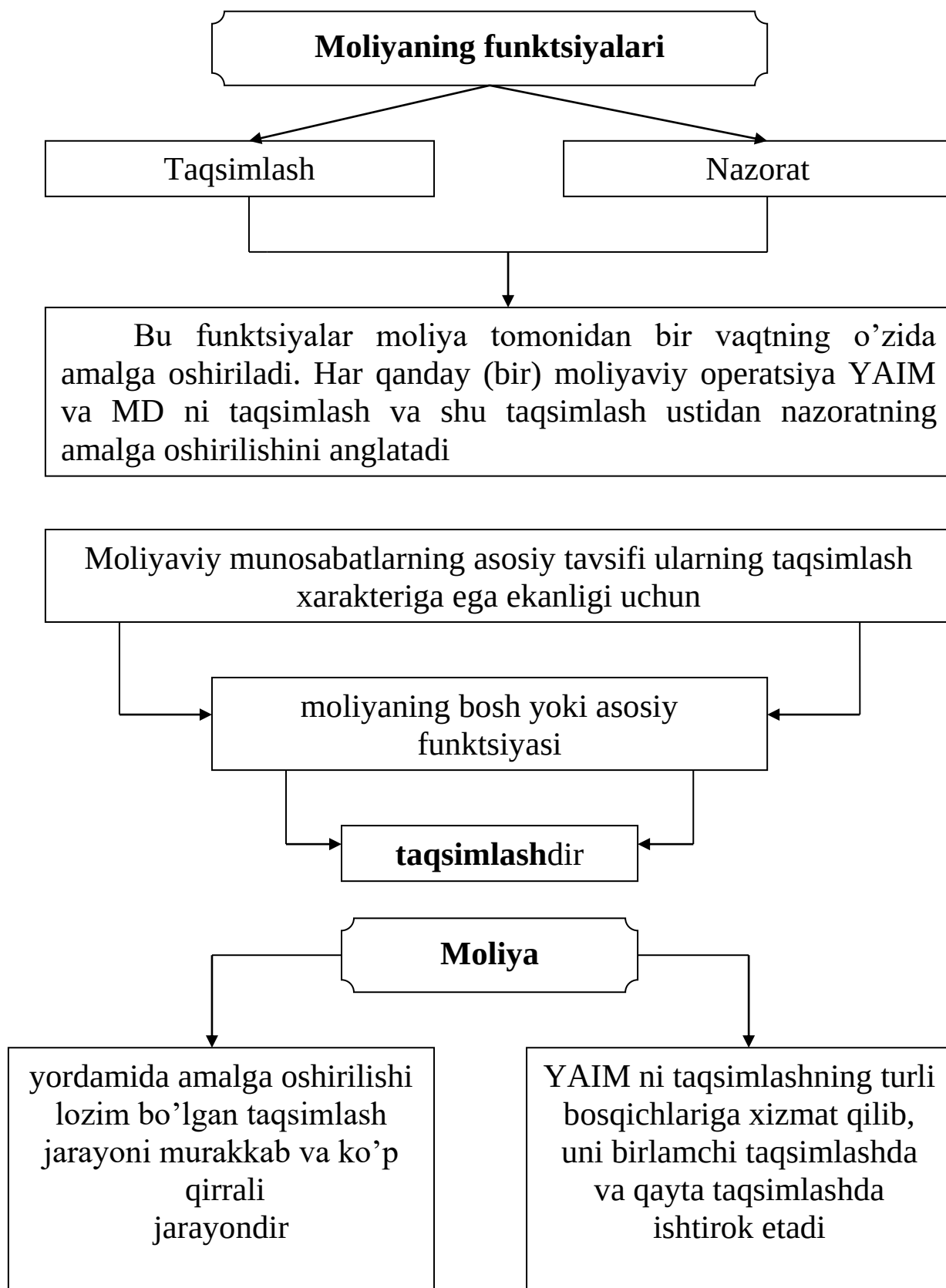
→ ...ning ahvolini mamlakat iqtisodiyotining ahvoli belgilab beradi

→ o'zining moddiy mazmuniga ko'ra pul mablag'larining maqsadli fondlarini ifoda etib, ularning jami (yig'indisi), oxir oqibatda, mamlakatning moliyaviy resurslarini tashkil etadi

→ bazis kategoriyasi hisoblansa-da, ko'p jihatdan u hukumat tomonidan amalga oshiriladigan (yurgiziladigan, hayotga tatbiq etiladigan) moliyaviy siyosatga ham bog'liq bo'ladi

1.2. Moliyaning funktsiyalari

Moliyaning taqsimlash funktsiyasi

iqtisodiyotni boshqarishning turli darajalarini (mamlakat, uning alohida olingan mintaqalari va mahalliy o'z-o'zini boshqarish organlari miqyosida) qamrab oladi

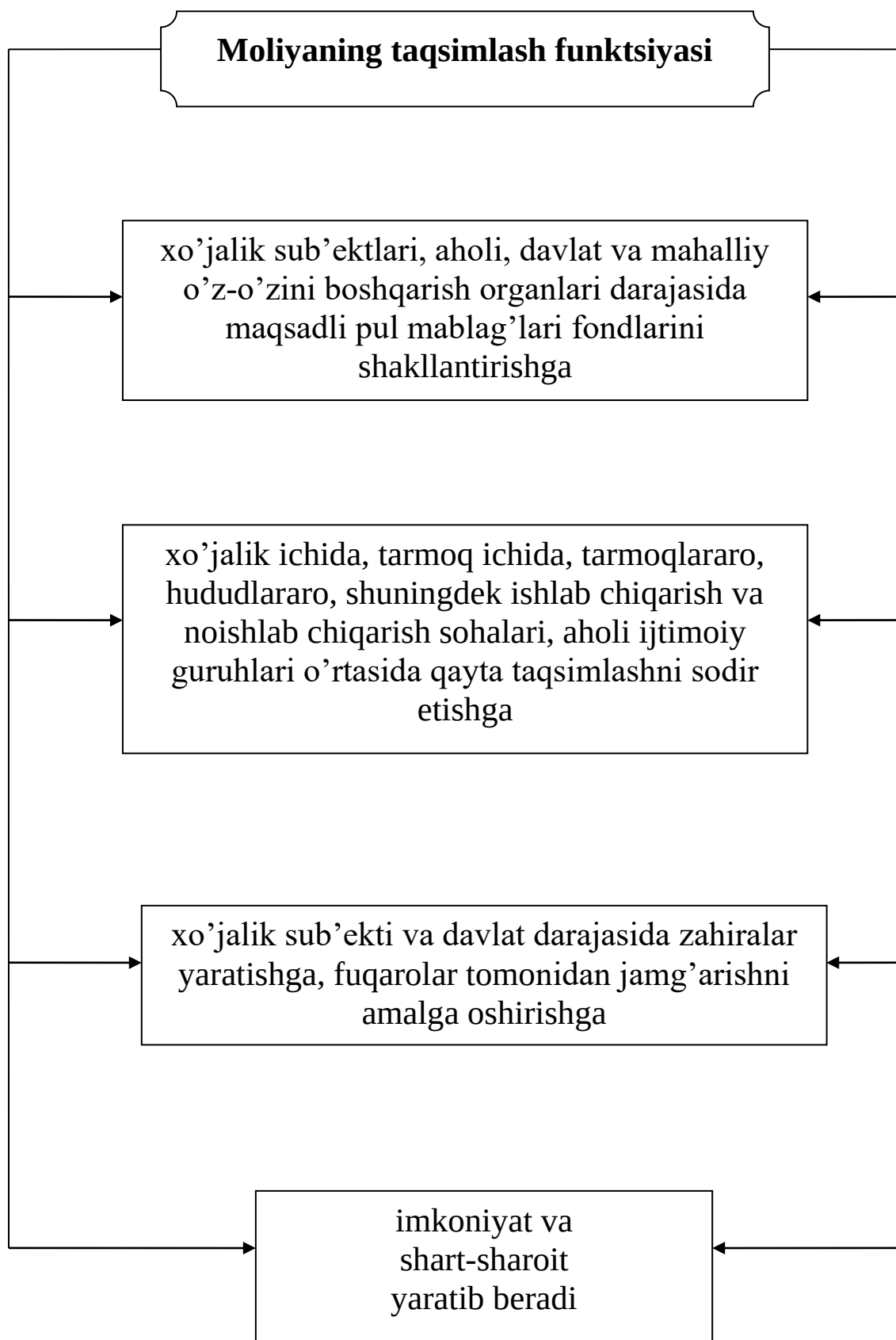
...ga taqsimlashning turli ko'rinishlarini (xo'jalik ichida, tarmoq ichida, tarmoqlararo, hududlararo va b.) tug'diruvchi ko'pbosqichlilik xosdir

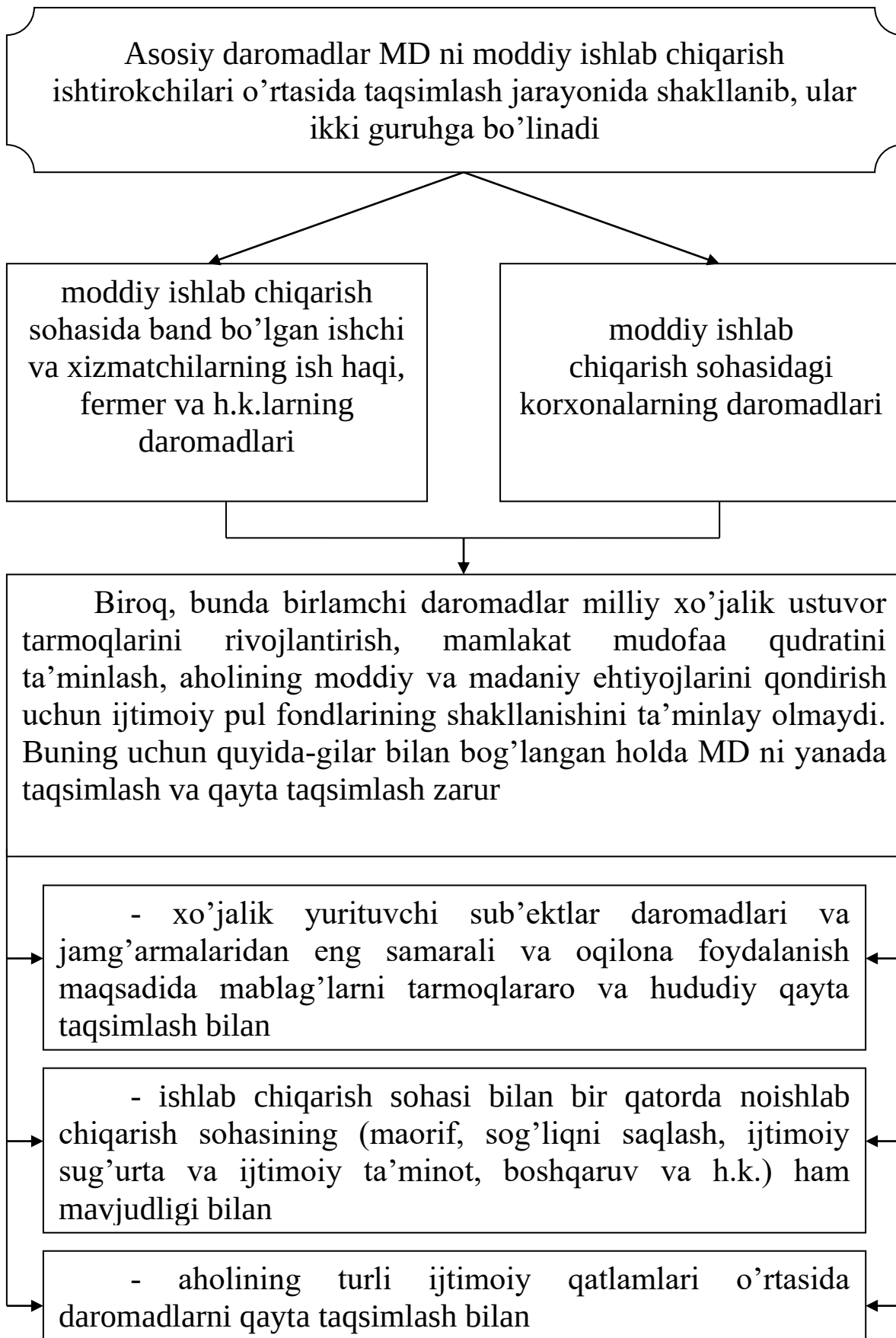
, eng avvalo, MD ni taqsimlashda, "asosiy yoki birlamchi daromadlar" deb nom olganlarni yaratish (tashkil etish) sodir bo'lganda namoyon bo'ladi

MD ni birlamchi taqsimlashda vujudga kelgan nisbatlarni ularning yakuniy foydalanish nisbatlariga transfor-matsiya qilinishiga (aylanishiga, o'zgarishiga) ta'sir ko'rsatadi

yordamida davlat faqatgina MD ni qayta taqsimlashga emas, balki ishlab chiqarishga, kapitalning jamg'arilishiga, iste'mol sohasiga ham o'z ta'sirini ko'rsatadi. SHu ma'noda, moliya iqtisodiyotning davlat va xususiy sektorlarini, ishlab chiqarish va sotsial infrastrukturani, ilmiy-texnika taraqqiyotini va h.k.larni rivojlantirishda hal qiluvchi rolni o'ynaydi

...ning pirovard maqsadi ishlab chiqaruvchi kuchlarni rivojlantirish, iqtisodiyotning bozor tarkibiy tuzilmasini shakllantirish, davlatni mustahkamlash, aholi keng qatlamlari hayotining yuqari sifatli bo'lishini ta'minlashdan iboratdir

Moliyaning nazorat funktsiyasi

→ YAIM ni tegishli fondlarga taqsimlash va ularning maqsadga muvofiq sarflanishi ustidan nazoratni amalga oshirish orqali namoyon bo'ladi

→ ...ning asosini moliyaviy resurslarning harakati tashkil etadi. Ana shu harakatning xarakteridan kelib chiqqan holda jamiyat pul mablag'larini taqsimlashda qanday proporsiyalarning (nisbatlarning) vujudga kelayotganligi, xo'jalik yurituvchi sub'ektlar ixtiyoriga moliyaviy resurslarning o'z vaqtida kelib tushishi qanday ta'minlanayotganligi xususida ma'lumotga ega bo'lishi kerak

→ amaliyotda amalga oshirilmasa, moliya taqsimlash funktsiyasining samaradorligini baholashning ham iloji yo'qki, bu narsa yuqoridagi har ikki funktsiya koordinatsiya qilinishining (muvofiqlashtirilishining) zarurligi to'g'risida darak berayotir

→ ijtimoiy va xususiy ishlab chiqarishning dinamik rivojlanishini ta'minlashga, ilmiy-texnika taraqqiyotini jadallashtirishga, milliy xo'jalikning barcha bo'g'inlarida ish sifatini uzluksiz yaxshilashga yo'naltirilgan

→ ishlab chiqarish va noishlab chiqarish sohalarini to'liq qamrab oladi

Moliyaning nazorat funktsiyasi

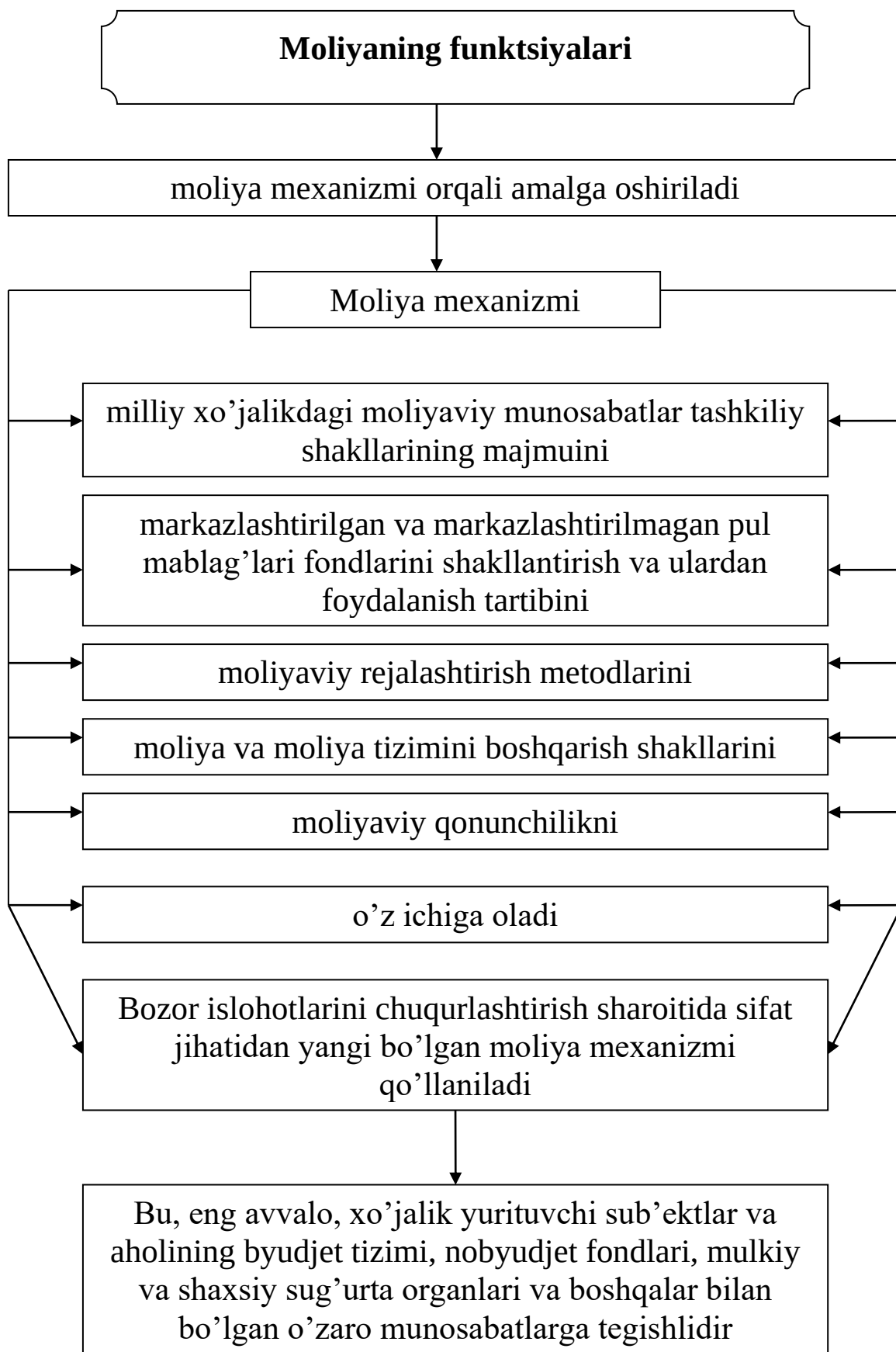
→ ...ning maqsadlari bo'lib iqtisodiy rag'batlantirishni oshirish, moddiy, mehnat, moliyaviy resurslar va tabiiy boyliklardan oqilona va tejamkor foydalanish, noishlab chiqarish xarajatlari va yo'qotmalarni qisqartirish, xo'jasizlik va isrofgarchilikning oldini olish hisoblanadi

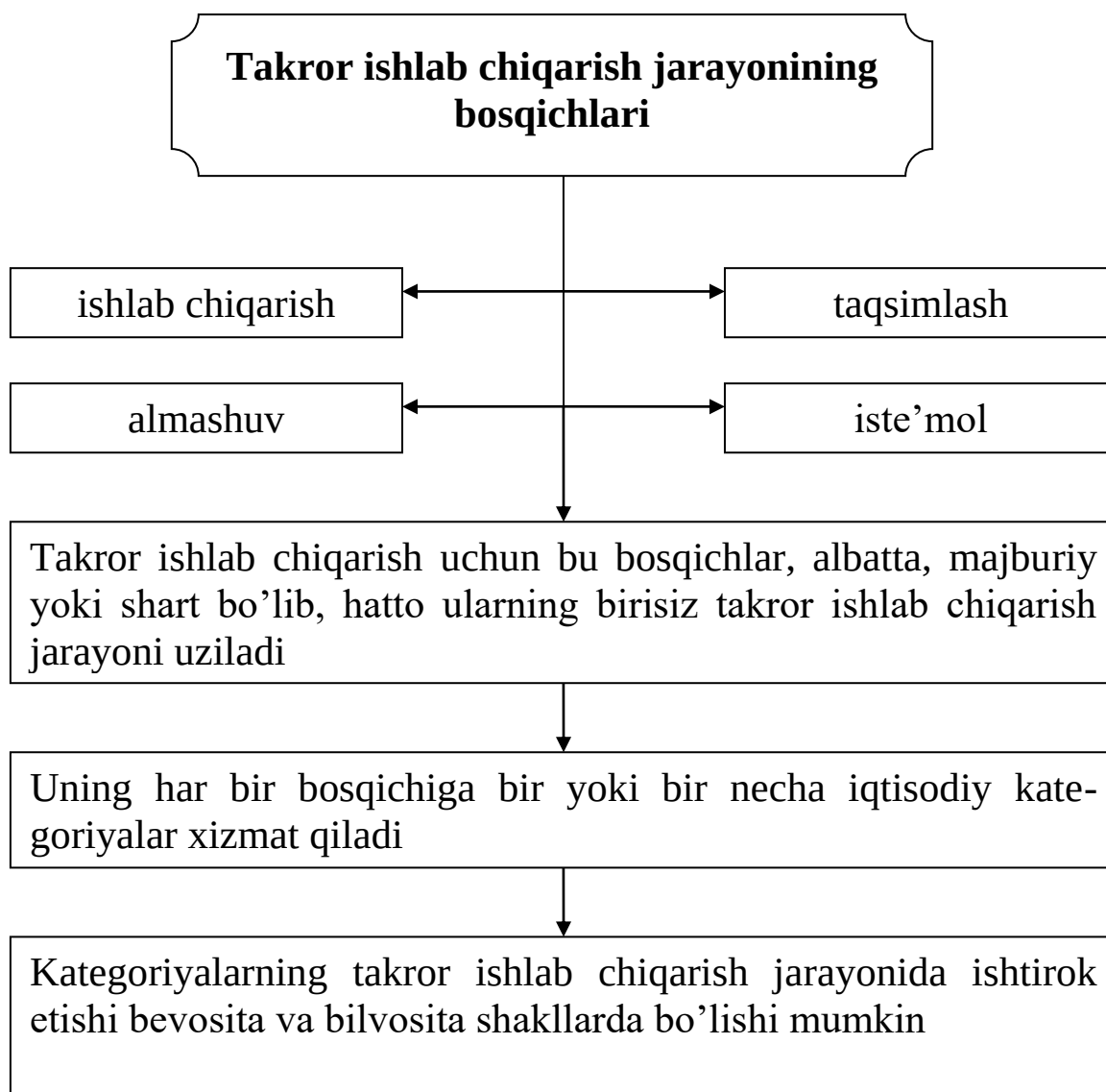
→ ...ning eng muhim vazifalaridan biri moliyaviy masalalar bo'yicha qonunchilikning aniq bajarilishini, byudjet tizimi, soliq xizmati, banklar oldidagi moliyaviy majburiyatlar, shuningdek, hisob-kitoblar va to'lovlar bo'yicha xo'jalik yurituvchi sub'ektlarning o'zaro majburiyatlari bajarilishining o'z vaqtidaligi va to'liqligini tekshirishdir

→ moliya organlarining ko'p qirrali faoliyatlari orqali namoyon bo'ladi

→ ...ni moliya tizimi va soliq xizmatining xodimlari moliyaviy rejalashtirish jarayonida, byudjet tizimining daromadlar va xarajatlar qismining bajarilishida amalga oshiradilar

→ ...ning yo'nalishi, moliyaviy nazoratning shakl va metodlari bozor munosabatlarining rivojlanishi sharoitida keskin o'zgaradi

Iste'molga ketadigan jami ijtimoiy mahsulot (JIM)dan, birinchi navbatda, takror ishlab chiqarishning oldingi (o'tgan) tsiklida foydalanilgan mehnat qurollari va predmetlarini tiklash uchun mo'ljallangan qismi ajratiladi. Bu qism takror ishlab chiqarishning yangi tsiklida ham uning shu hajmda takrorlanishini ta'minlaydi. Qolgan qism vositalar (mablag'lar)ning egasi va ishchilar o'rtasida taqsimlanadi

Takror ishlab chiqarish jarayonining har bir ishtirokchisi o'ziga tegishli bo'lgan daromadni quyidagi ikki qismga bo'ladi

**Iste'mol
fondi**

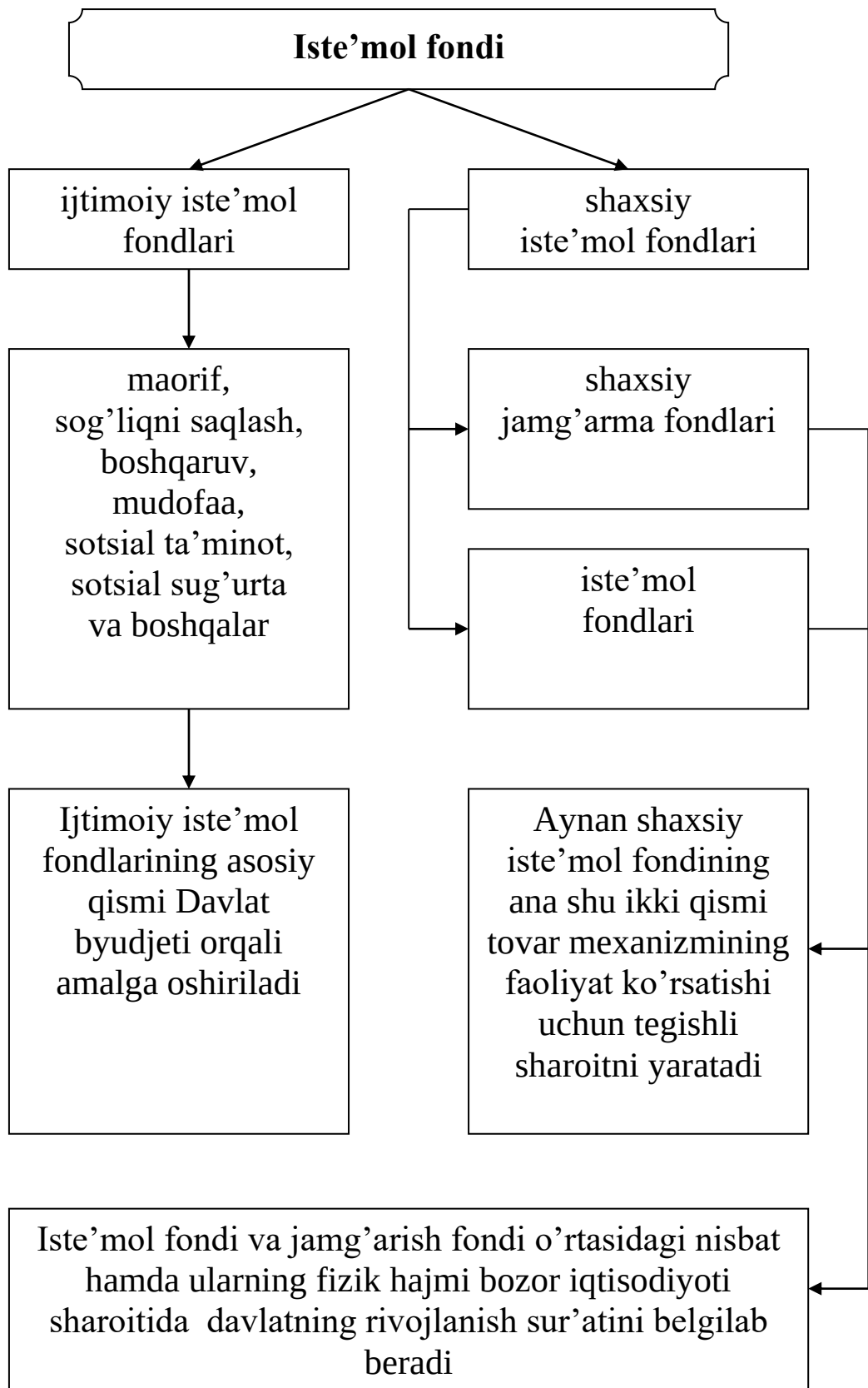
**Jamg'arish
fondi**

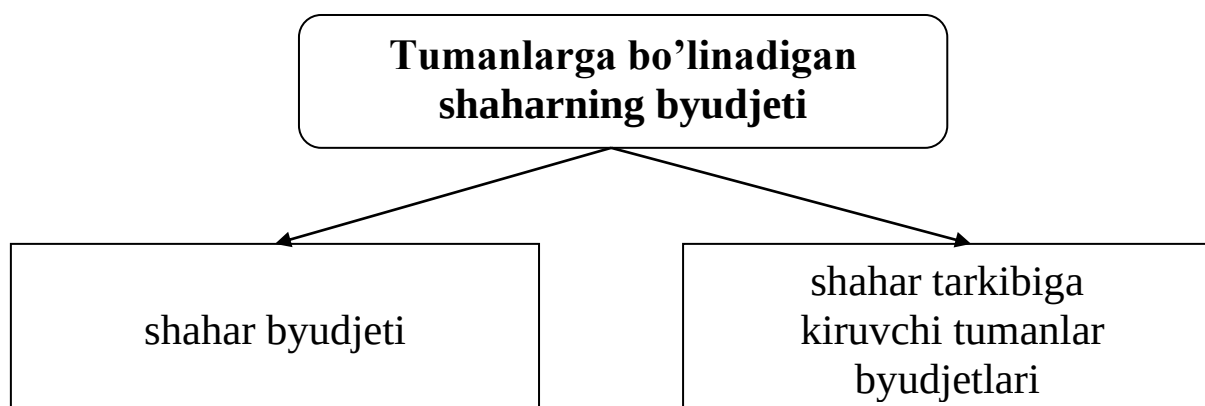
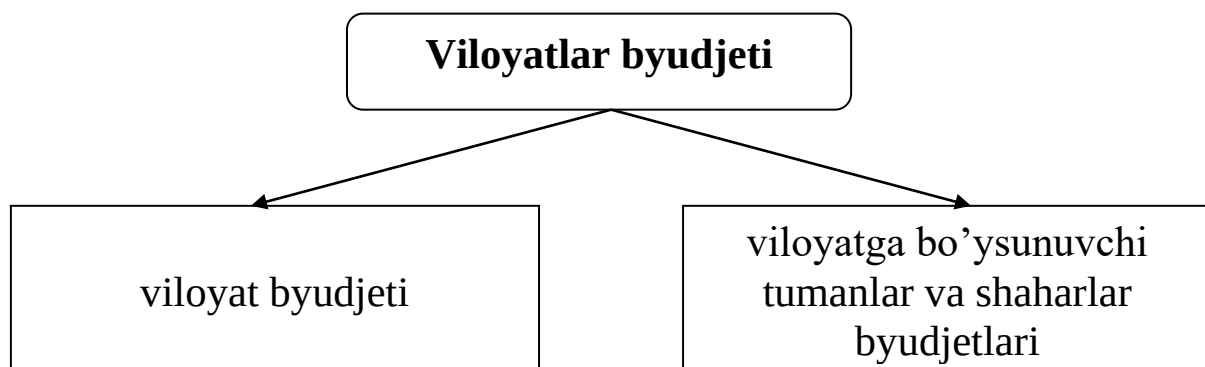
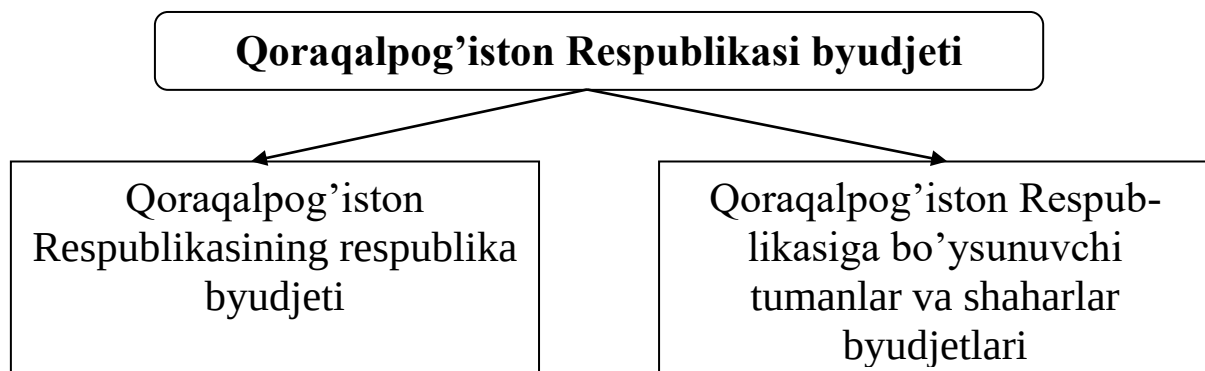
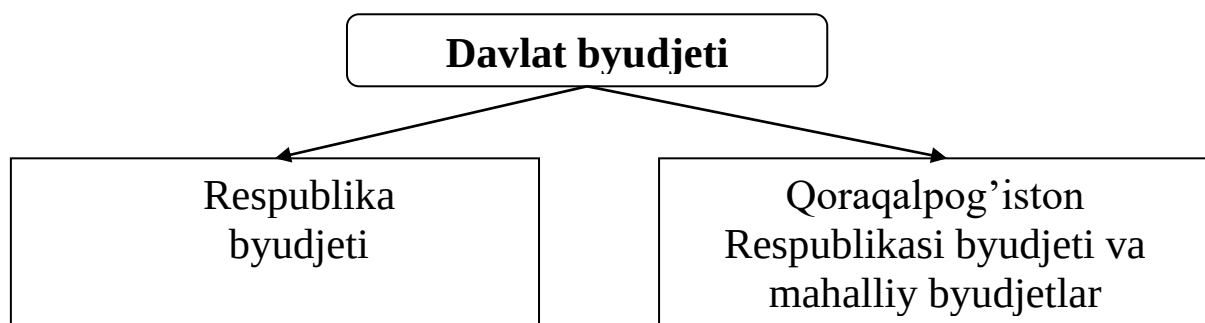
Lekin bu bosqichga qadar taqsimlash jarayoniga davlat aralashib, soliqlar, qarzlar, sug'urta to'lovlari (badallari) kabi iqtisodiy instrumentlardan foydalangan holda individual va jamoa daromadlaridan o'zining hissasini (o'ziga tegishli bo'lgan qismni) ajratib oladi

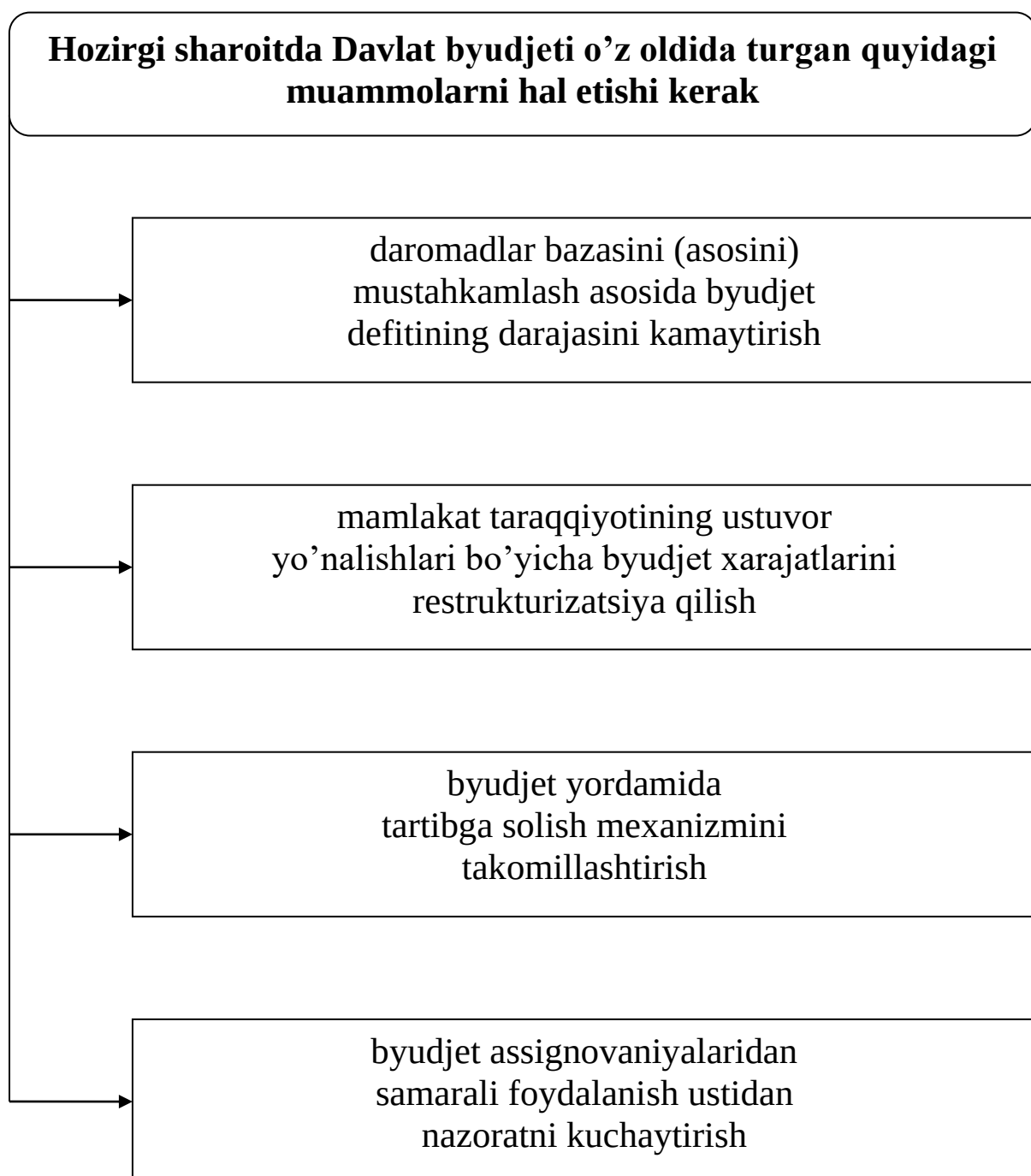
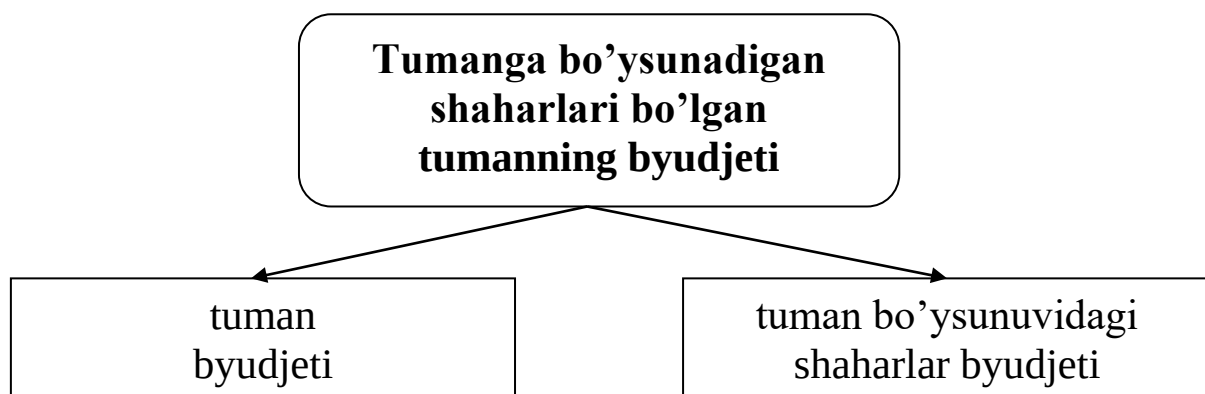
JIM quyidagi ikki asosiy
qismdan iborat

mahsulot ishlab
chiqarishga sarflangan
ishlab chiqarish
vositalarining qiymati
(mehnat qurollari va
mehnat predmetlari)

milliy daromad (ishchi
kuchi va qo'shimcha
mahsulotning qiymati)

Mablag'lardan foydalanishning maqsadli yo'naltirilganligi belgisi bo'yicha davlat maqsadli fondlarini quyidagi guruhlariga birlashtirish mumkin

sotsial mo'ljallangan (yo'nalishga ega bo'lgan) davlat maqsadli fondlari (nobyudjet fondlar yoki byudjetdan tashqari fondlar)

tarmoqlararo va tarmoq xarakteriga ega bo'lgan davlat maqsadli fondlari (nobyudjet fondlar yoki byudjetdan tashqari fondlar)

Ayrim holatlarda (hollarda) hududiy yo'naltirilgan (mo'ljallangan) davlat maqsadli fondlari (nobyudjet fondlar yoki byudjetdan tashqari fondlar) tashkil qilinishi (shakllantirilishi) mumkin

Davlat maqsadli fondlari moliya tizimi "Davlat moliyasi va mahalliy moliya" sohasining alohida bo'g'ini sifatida quyidagilardan iborat bo'lishi mumkin

Respublika Yo'l jamg'armasi (fondi)

O'zbekiston Respublikasi Davlat mulkini boshqarish va tadbirkorlikni qo'llab-quvvatlash davlat qo'mitasining maxsus hisob varag'i

Ish bilan ta'minlashga ko'maklashuvchi davlat fondi

O'zbekiston Respublikasi byudjetdan tashqari Pensiya jamg'armasi (fondi) va boshqalar

Davlat krediti

moliya tizimi “Davlat moliyasi va mahalliy moliya” sohasining o’ziga xos bo’g’ini hisoblanadi

...ning o’ziga xosligi davlatning markazlashtirilgan fondlariga mablag’larni jalb qilish bo’yicha moliya-kredit munosabatlarining alohida shakllari bilan belgilanadi

davlat, yuridik va jismoniy shaxslar o’rtasidagi pul munosabatlarining o’ziga xos alohida shaklidan iboratdir. Bunda davlat, asosan, mablag’larni qarzga oluvchi va shuningdek, kreditor va garant (kafil) sifatida ham maydonga chiqadi

...da miqdoriy jihatdan mablag’larni qarz oluvchi sifatida davlatning faoliyati ustunlik qiladi. Davlatning kreditor sifatidagi operatsiyalari, ya’ni davlat yuridik va jismoniy shaxslarga ssudalar taqdim qilganda yoki garant (kafil) bo’lganda, ancha torroqdir (tor doiradadir)

...ning zarurligi davlat xarajatlarining davlat o’z daromadlari bazasini kengaytirish imkoniyatlariga nisbatan yuqori sur’atlarda o’sishi bilan bog’liq bo’lib, bu narsa byudjet defitsiti sharoitida rejalashtirilgan byudjet xarajatlarining qoplanishini ta’minlaydi

Xo'jalik yurituvchi sub'ektlar moliyasi

Moliya tizimining ana shu sohasida daromadlarning asosiy qismi shakllanadi va ular, oxir oqibatda davlat tomonidan o'rnatilgan qoidalarga muvofiq ravishda qayta taqsimlanib, barcha darajadagi byudjetlar va nobyudjet fondlarining daromadlarini shakllantiradi

Bir vaqtning o'zida byudjet (moliyaviy) mablag'lar(i)ning katta qismi to'g'ridan-to'g'ri byudjetdan moliyalashtirish, byudjet ssudalari va davlat kafolatlari shaklida korxonalarining joriy va investitsion faoliyatlarini moliyalashtirishga yo'naltirilishi mumkin

Moliya tizimining bu sohasi tijorat korxonalari va tashkilotlari moliyasi, moliyaviy vositachilar moliyasi va notijorat tashkilotlar moliyasi kabi bo'g'inlardan tashkil topadi

Bu guruhga kiruvchi xo'jalik yurituvchi sub'ektlarning moliyaviy munosabatlari tadbirkorlik faoliyatini tashkil etish, daromadlar va xarajatlarni shakllantirish, mulkka egalik qilish, o'z zimmlariga olgan majburiyatlarni bajarish shakllariga bog'liq ravishda o'ziga xos bo'lgan xususiyatlarga egadir.

Bir vaqtning o'zida, tijorat korxonalari va tashkilotlari moliyasi muhim ahamiyat kasb etib, aynan shu yerda moliyaviy resurslarning asosiy qismi shakllantiriladi. Mamlakatning umumiy moliyaviy ahvoli ana shu korxonalar moliyasining ahvoli bilan belgilanadi

Tijorat korxonalari va tashkilotlari moliyasi

Bozor munosabatlari sharoitida korxonalar o'zlarining faoliyatlarini tijoriy hisob asosida amalga oshiradilar

Ularning xarajatlari o'z daromadlari hisobidan qoplanishi kerak

Mehnat jamoalari ishlab chiqarish va sotsial rivojlanishining asosiy manbai foyda hisoblanadi

Bu soha korxonalari

real ravishda moliyaviy mustaqillikka ega

mahsulotni sotishdan olingan tushumni ularning o'zi mustaqil ravishda taqsimlaydi

o'zlarining ixtiyoriga ko'ra foydadan foydalanadilar

ishlab chiqarish va sotsial fondlarni shakllan-tiradilar

moliyaviy bozorning resurslaridan – bank kreditlari, obligatsiyalar emissiyasi, depozit sertifikatlari va moliyaviy bozorning boshqa instrumentlari – foydalangan holda investitsiyalashtirish uchun zarur bo'lgan mablag'larni qidirib topadilar

Notijorat asosda xo'jalik yuritishning asosiy xususiyatlari

→ faoliyatning foyda olishga emas, balki ma'lum bir missiyaga erishishga yo'naltirilganligi

→ e'lon qilingan maqsadlarga erishish uchun olingan foydadan vosita sifatida foydalanish

→ bozor xo'jaligining iqtisodiy samaradorligi va faoliyatning sotsial samaradorligini birgalikda qo'shib olib borish

Notijorat tashkilotlari faoliyatining moliyaviy manbalarini

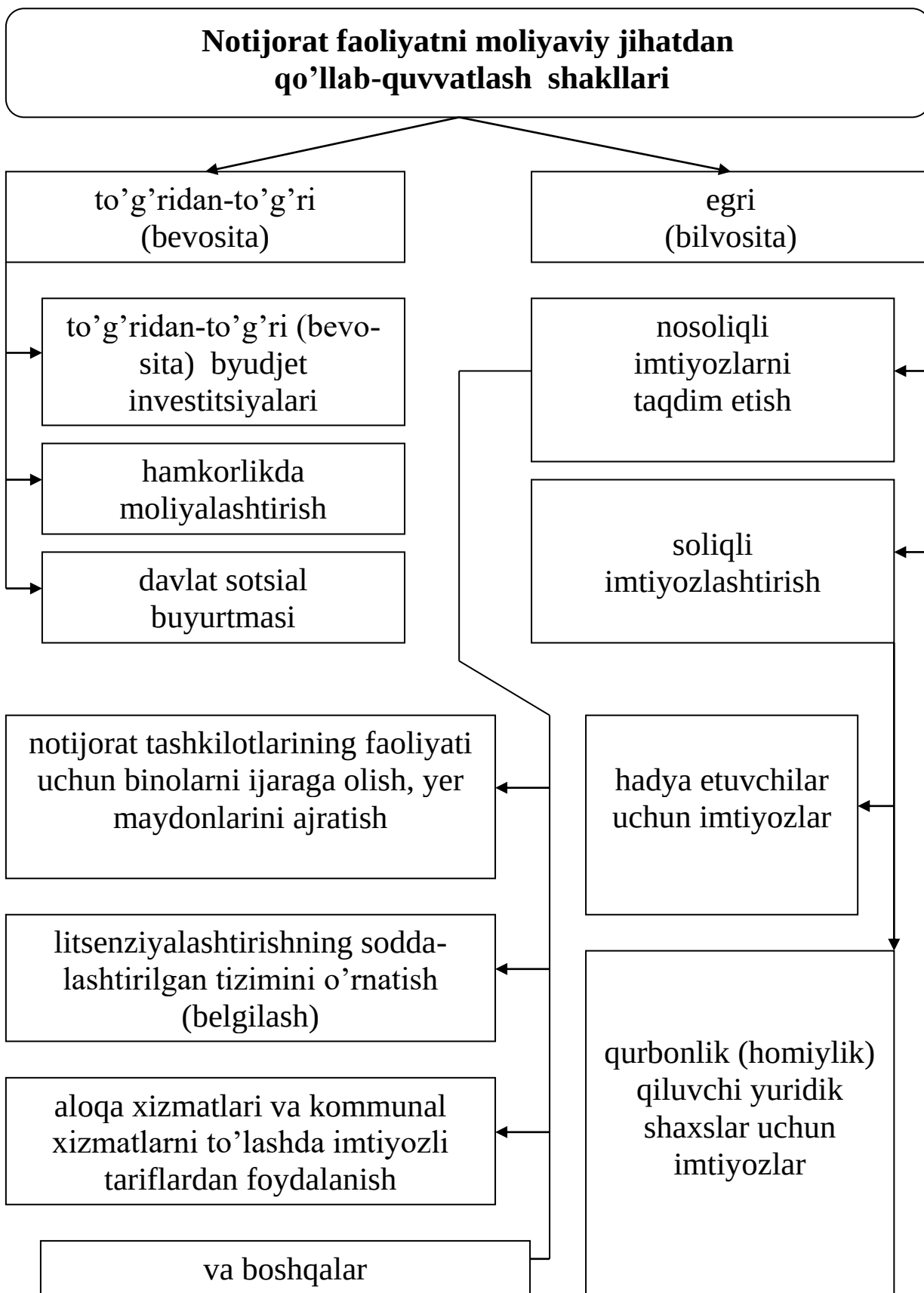
→ byudjet assignovaniyalari (byudjetdan ajratmalar)

→ tijorat faoliyatidan olinadigan daromadlar

→ tijorat tuzilmalari va xususiy shaxslarning qurbonliklari (homiyluk yordamlari)

→ ta'sischilardan doimiy ravishda va bir vaqtning o'zida tushib turishi mumkin bo'lgan tushilmalar

→ qonun bilan ta'qiqlanmagan boshqa tushilmalardan kelgan tushilmalar

Moliyaviy nazorat

Moliyaviy nazorat iqtisodiy kategoriya sifatida moliyaga ob'ektiv xos bo'lgan nazorat xususiyatining amalda namoyon bo'lishidir

Odatda, moliyaviy nazorat quyidagi ikki yo'nalishda (aspektida) qaraladi

barcha iqtisodiy sub'ektlarning moliyaviy qonunchilik va moliyaviy intizomga rioya qilishi ustidan maxsus tashkil etilgan nazorat organlarining qattiq reglamentatsiya qilingan (tartibga solingan) faoliyati

moliyaviy operatsiyalarning samaradorligini va maqsadga muvofiqligini ta'minlash maqsadida makro va mikrodarajada moliya hamda pul oqimlarini boshqarishning ajralmas eilenmenti

Barcha iqtisodiy sub'ektlarning (davlat, korxona va tashkilotlarning) moliyaviy faoliyati ustidan qonunchilik va ijroiya hokimiyati organlarining turli darajalari, shuningdek, maxsus tashkil etilgan muassasalar tomonidan amalga oshiriladigan nazoratga **moliyaviy nazorat** deyiladi

Moliyaviy nazorat

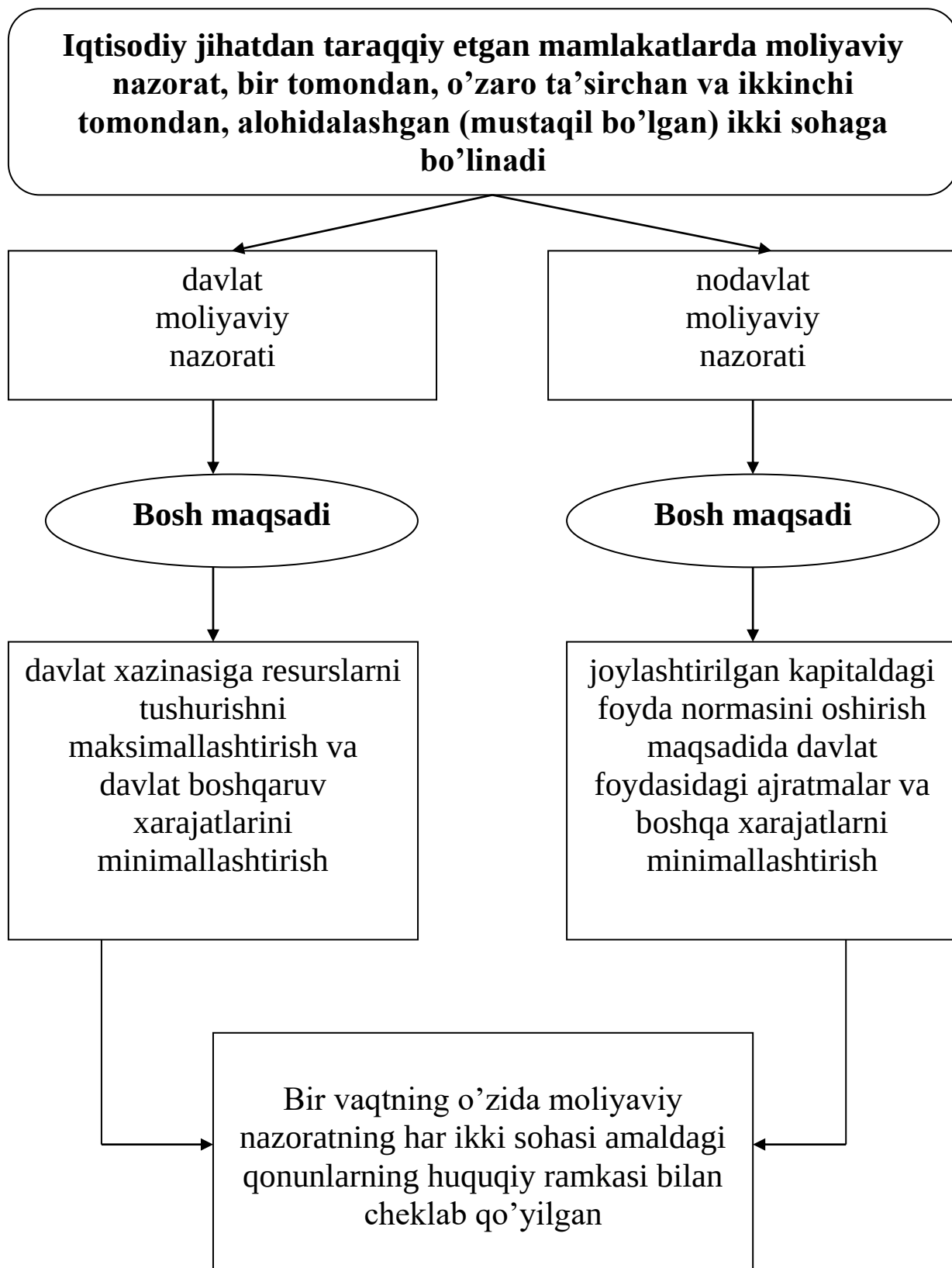
→ Bu nazorat, eng avvalo, pul fondlarini shakllantirish va ulardan foydalanish jarayonida moliyaviy-iqtisodiy qonunchilikka rioya etilishi, moliyaviy-xo'jalik operatsiyalarining samaradorligini baholash va amalga oshirilgan xarajatlarning maqsadga muvofiqligi ustidan nazoratni o'z ichiga oladi

→ Moliyaviy nazorat qiymat shaklida amalga oshiriladigan nazorat bo'lganligi uchun ijtimoiy takror ishlab chiqarish jarayonining barcha sohalarida amalga oshiriladi va pul fondlari harakatining barcha jarayonlarida, shu jumladan, moliyaviy natijalarni idrok etish jarayonida ham kuzatiladi

→ Moliyaviy nazoratning **ob'ekti** pul munosabatlari hisoblanadi

→ Moliyaviy nazoratning **predmeti** quyidagi moliyaviy ko'r-satkichlardan iborat

↓
turli darajadagi byudjetlarning daromadlari va xarajatlari; soliq to'lovlarining hajmlari (miqdorlari, o'lchamlari); xo'jalik yurituvchi sub'ektlarning daromadlari; xo'jalik yurituvchi sub'ektlarning muomala xarajatlari; tannarx va foyda; uy xo'jaliklarining daromadlari va xarajatlari; va boshqalar

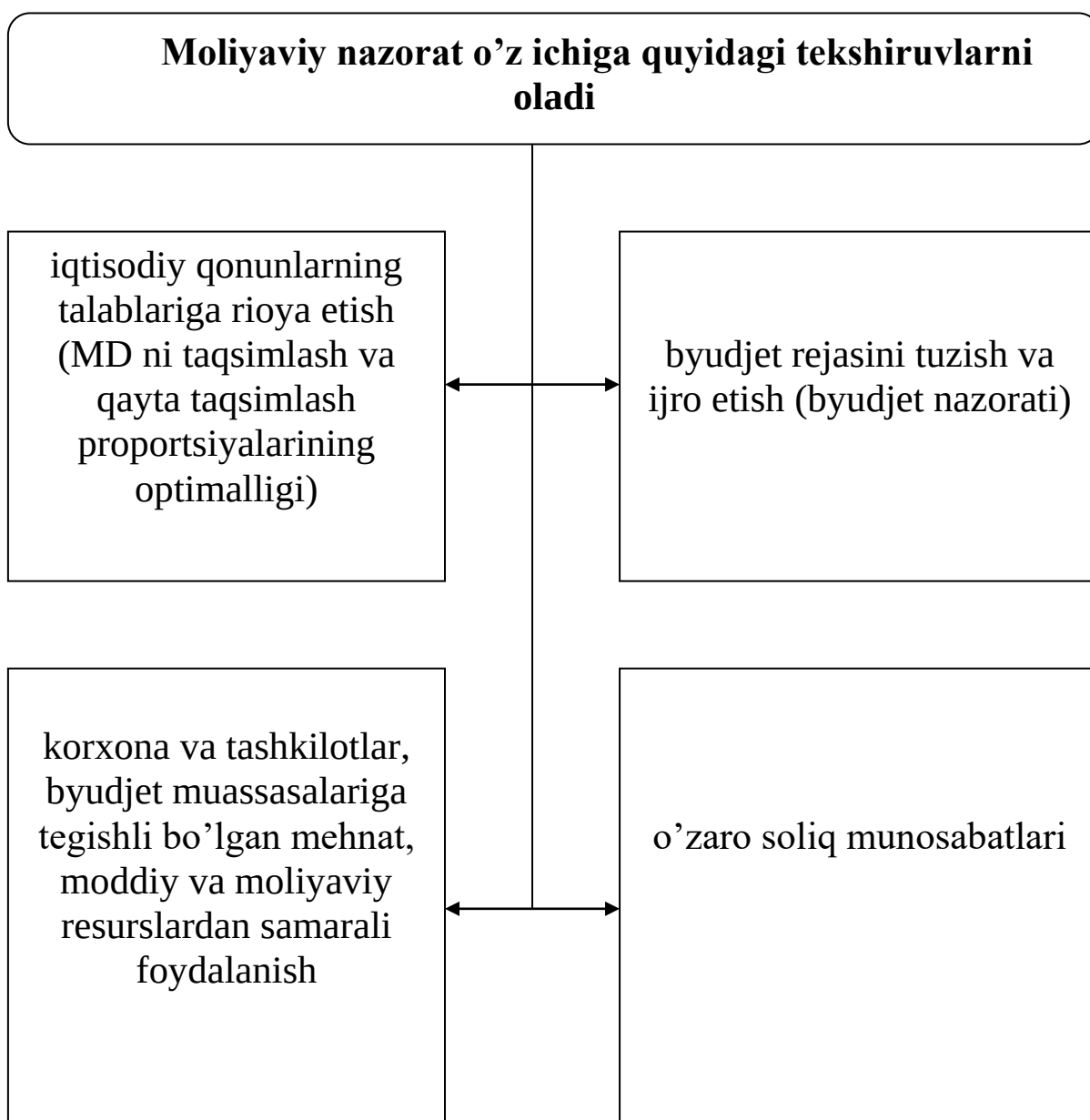
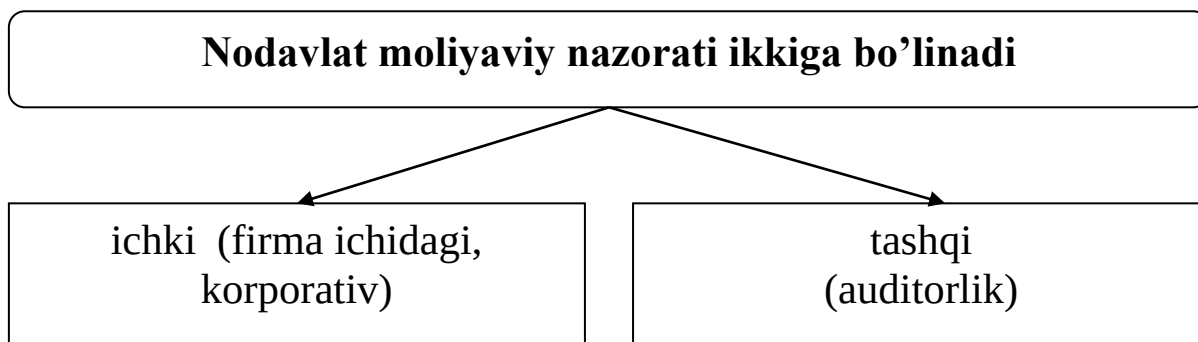
Davlat moliyaviy nazorati

Davlat moliyaviy nazorati bu davlatning asosiy qonunlariga tayanadigan va hokimiyat hamda boshqaruv konkret organlari iqtisodiy-huquqiy harakatining kompleksli va maqsadga yo'naltirilgan tizimidir

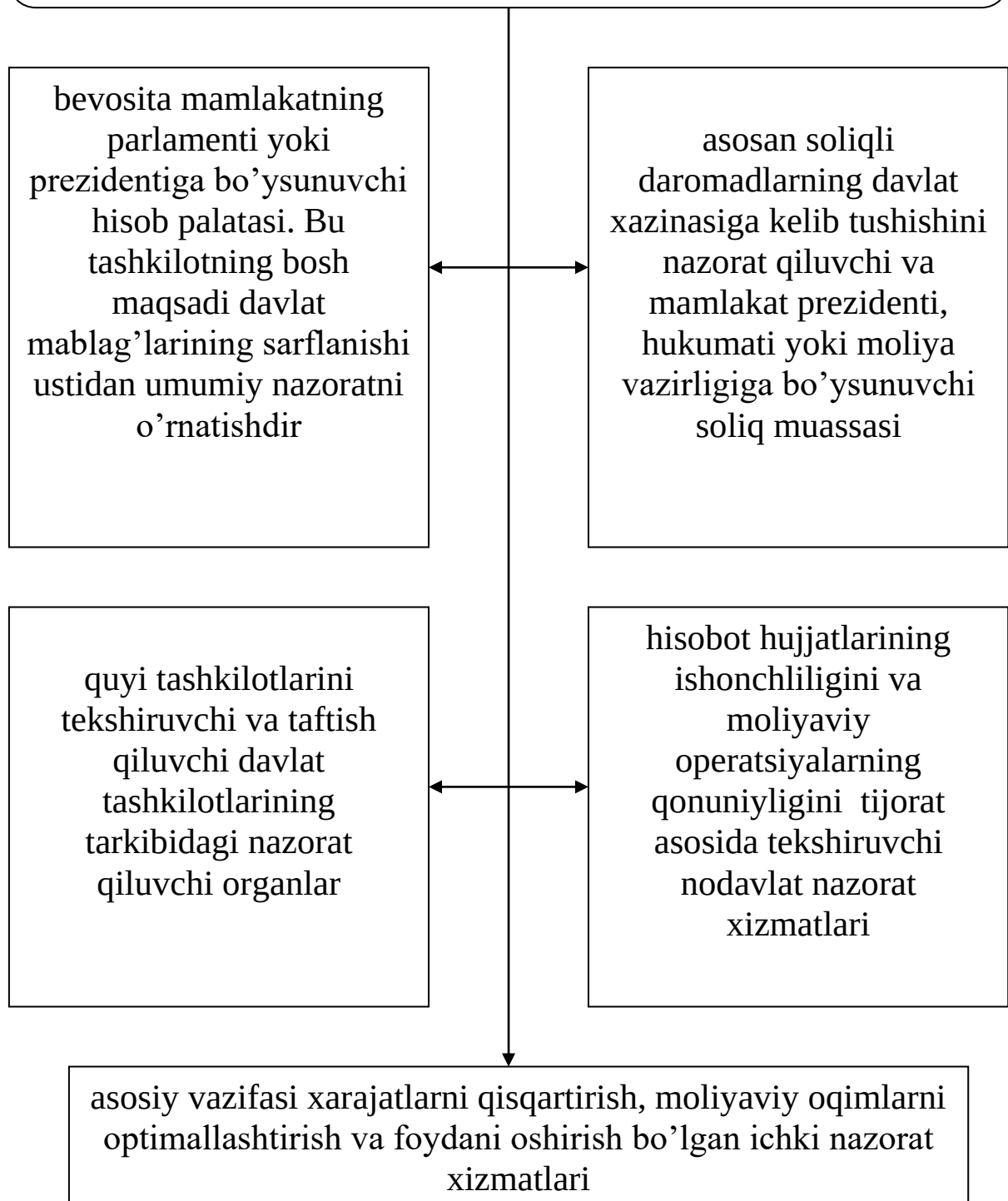
Davlat moliyaviy nazoratini tashkil etishda mamlakatning Konstitutsiyasi hal qiluvchi rolni o'ynaydi. Uning huquqiy reglamenti davlatning tipiga, uning sotsial-siyosiy yo'naltirilganligiga, iqtisodiy tarqqiyot darajasiga, mulkchilik shakllarining nisbatiga bog'liq

Davlat moliyaviy nazorati YAIM taqsimlanishining qiymat proporsiyalarini kuzatishga qaratilgan. Bu nazorat davlat moliyaviy resurslarini shakllantirish, ularning to'liq va o'z vaqtida tushib turishi va ulardan maqsadli foydalanish bilan bog'liq bo'lgan pul resurslari harakatining barcha kanallariga (tarqatiladi) tegishli hisoblanadi

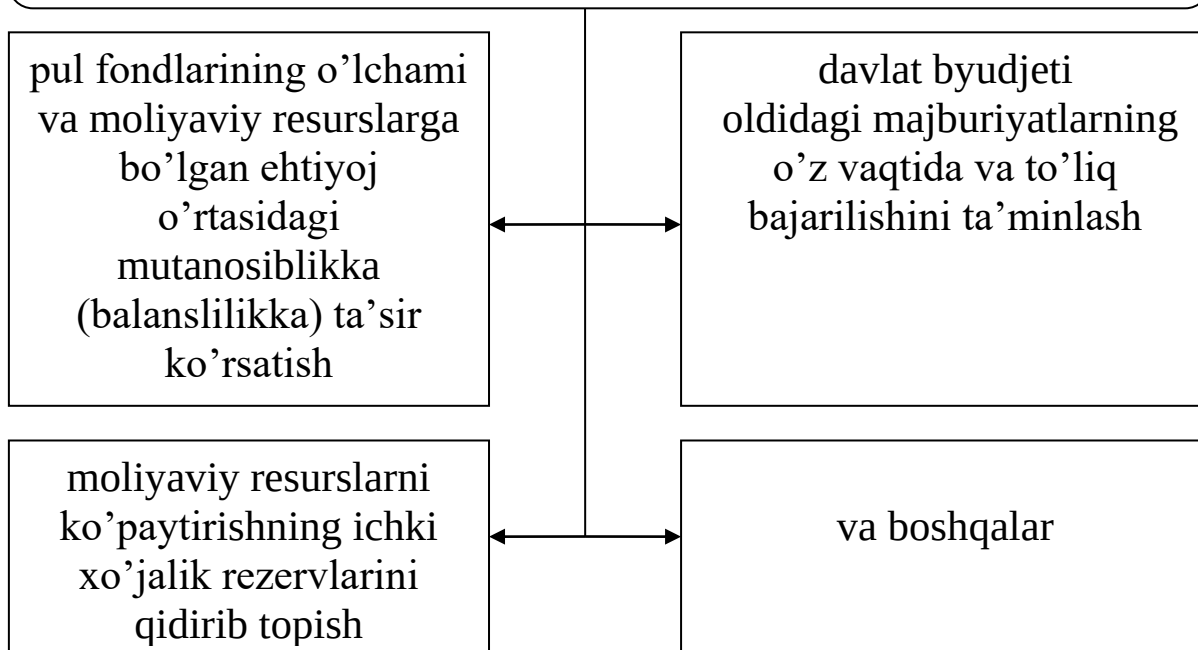
Davlat moliyaviy nazorati davlatning moliya siyosatini amalga oshirishga va moliyaviy barqarorlik uchun sharoitlarni yaratishga qaratilgan. Bu narsa, eng avvalo, barcha darajalardagi byudjetlar va nobyudjet fondlarni ishlab chiqish, muhokama qilish, tasdiqlash va ijro etish, korxona va tashkilotlar, banklar va moliyaviy korporatsiyalarning moliyaviy faoliyati ustidan nazoratni anglatadi

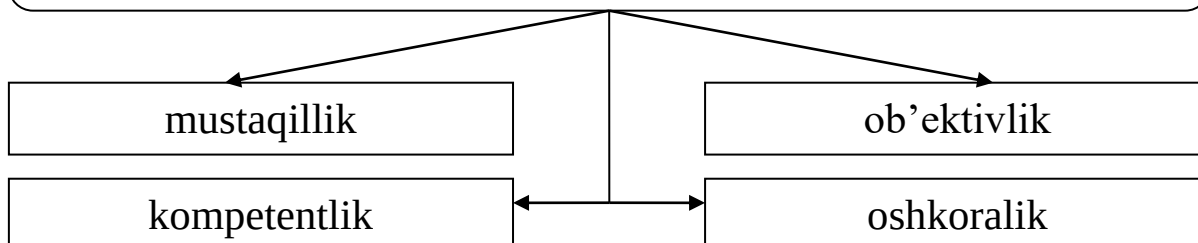
Taraqqiy etgan mamlakatlarda moliyaviy nazorat tizimi, asosan, bir tipda bo'lib, quyidagi elementlardan tashkil topadi

Moliyaviy nazoratning oldida turgan eng asosiy vazifalar quyidagilardan iborat

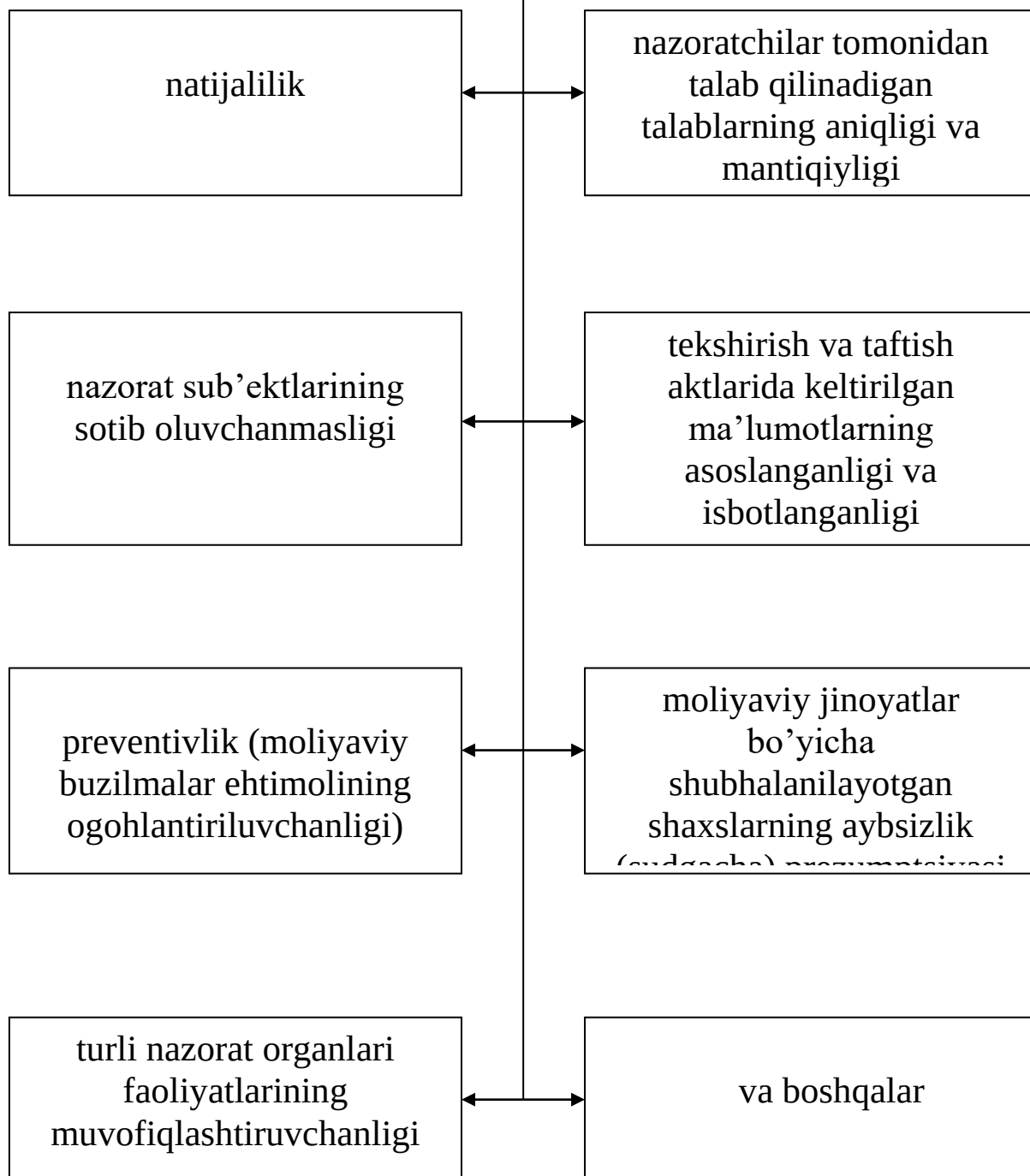

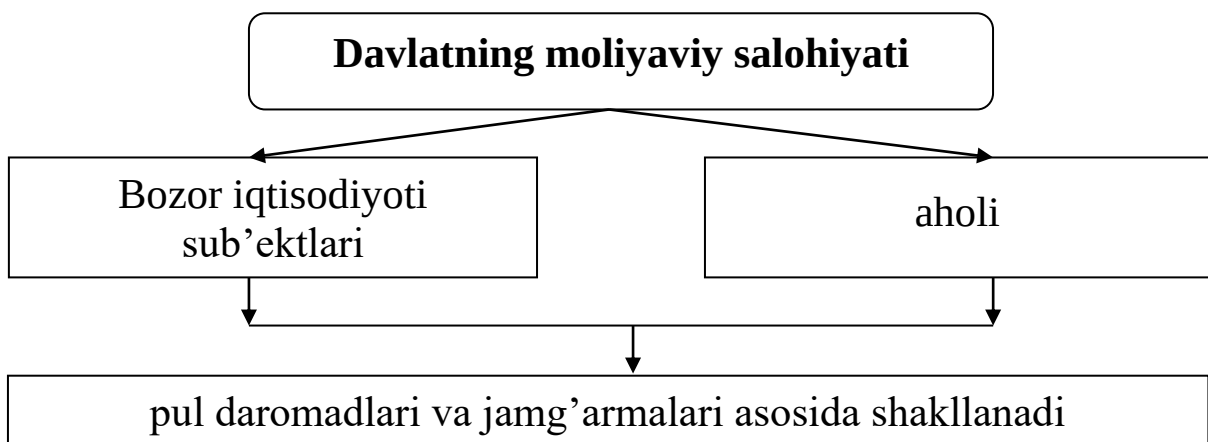
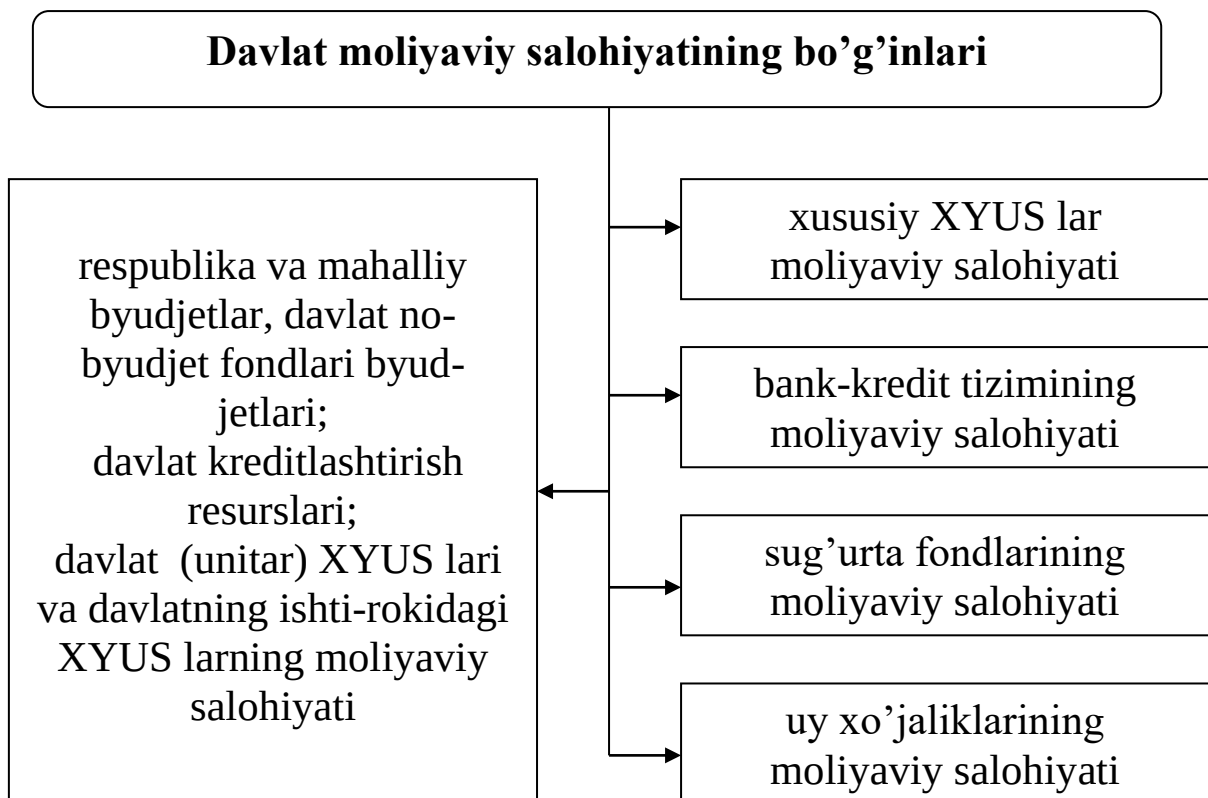
Moliyaviy nazoratni tashkil etishning asosiy printsiplari

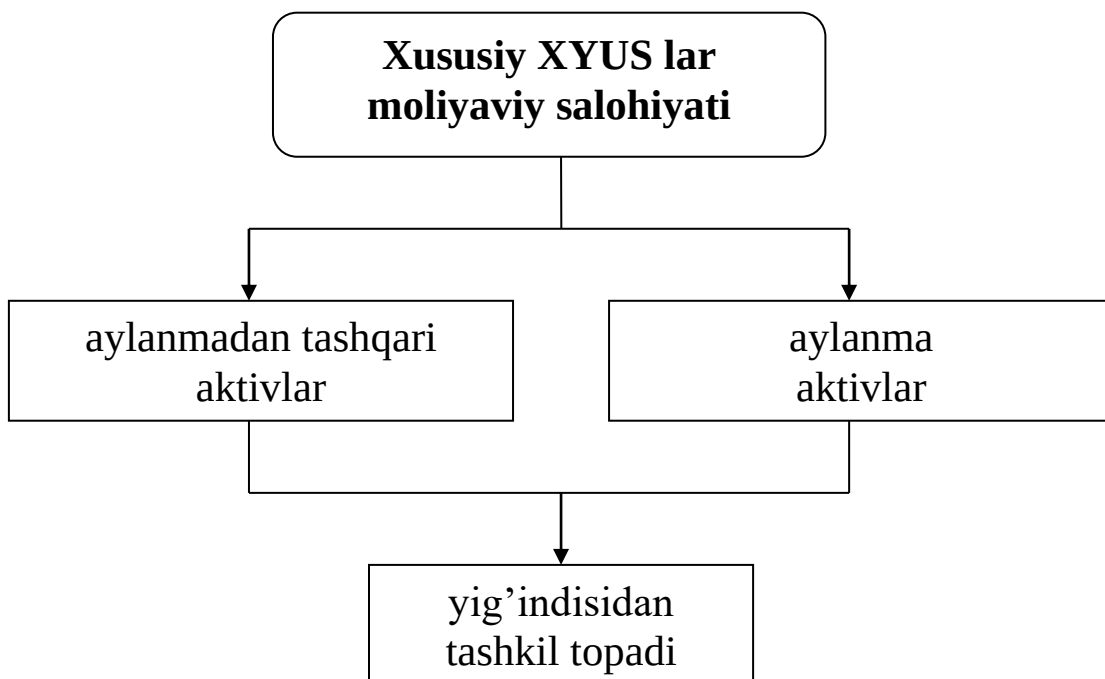
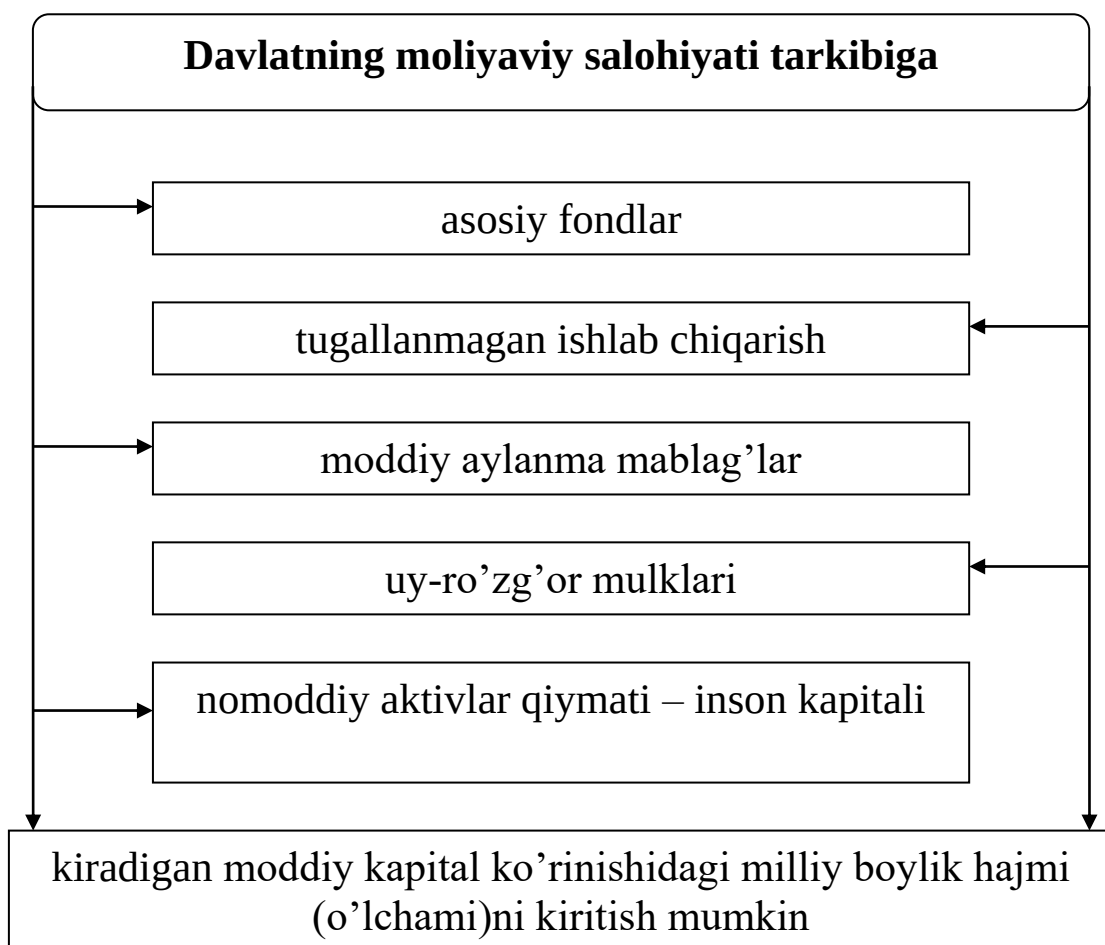

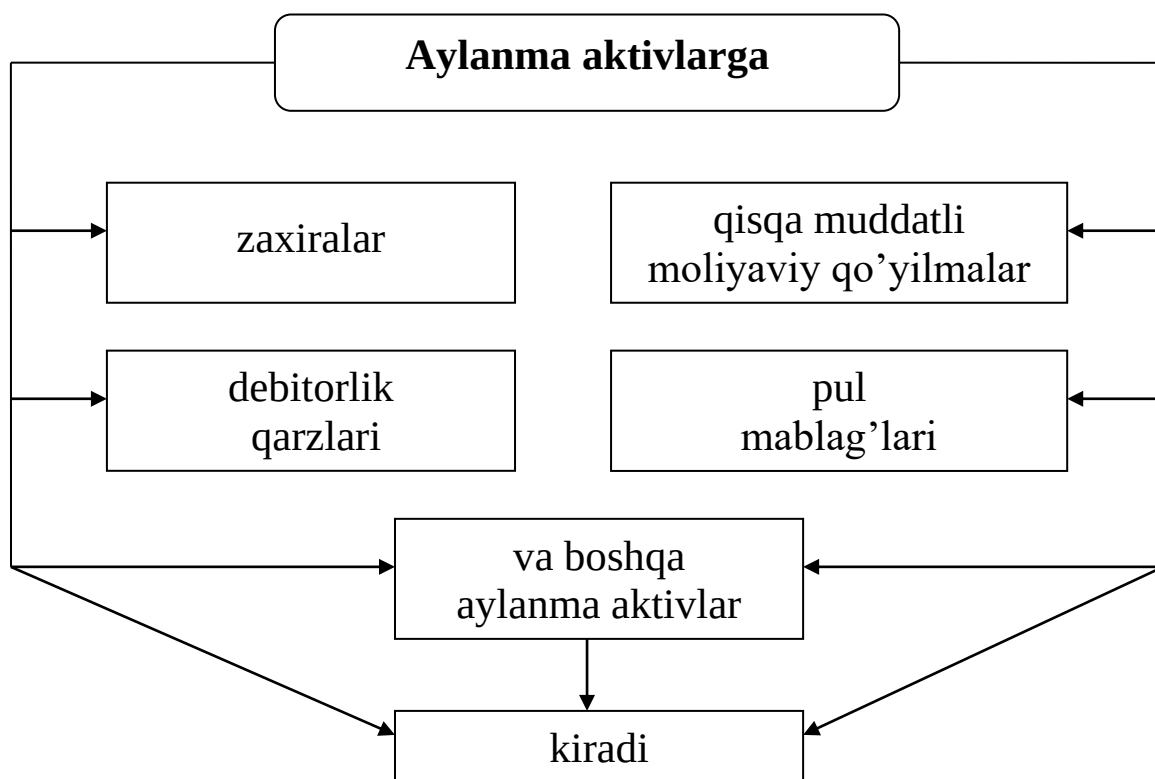
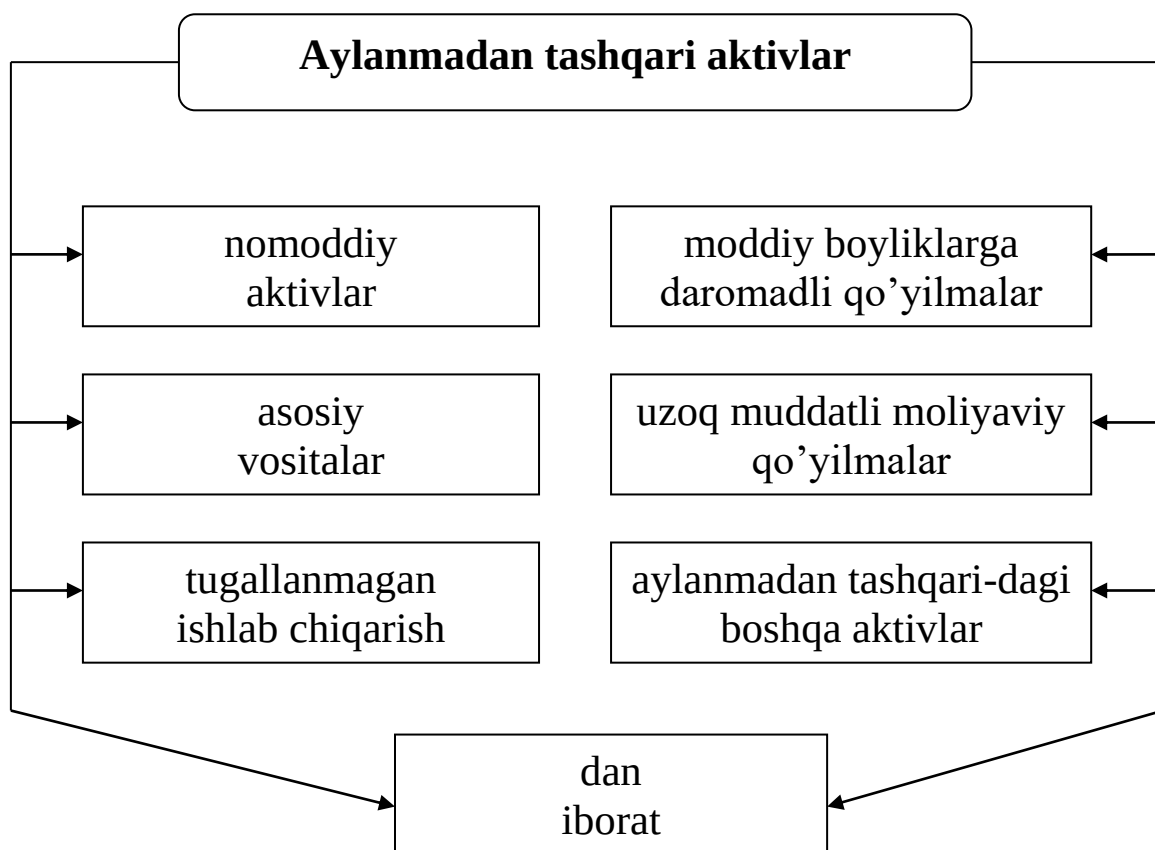
Moliyaviy nazoratning **mustaqilligi** nazorat organining moliyaviy jihatdan mustaqilligi, nazorat organlari rahbarlarining vakolat muddatlarining parlament muddatlaridan uzoqligi, shuningdek, ularning konstitutsion xarakteri bilan ta'minlanishi kerak. **Ob'ektivlik va kompetentlik** (layoqatlilik, qodirlik) nazoratchilar tomonidan amaldagi qonunchilikka so'zsiz itoat etilishini, taftish ishlarini amalga oshirishning belgilangan (o'rnatilgan) standartlariga (andozalariga) qattiq rioya etish asosida nazoratchilar ishining yuqori kasbiy darajada bo'lishini taqozo etadi. **Oshkoralik** davlat nazoratchilarining jamotchilik va ommaviy axborot vositalari bilan doimiy aloqada bo'lishini ko'zda tutadi

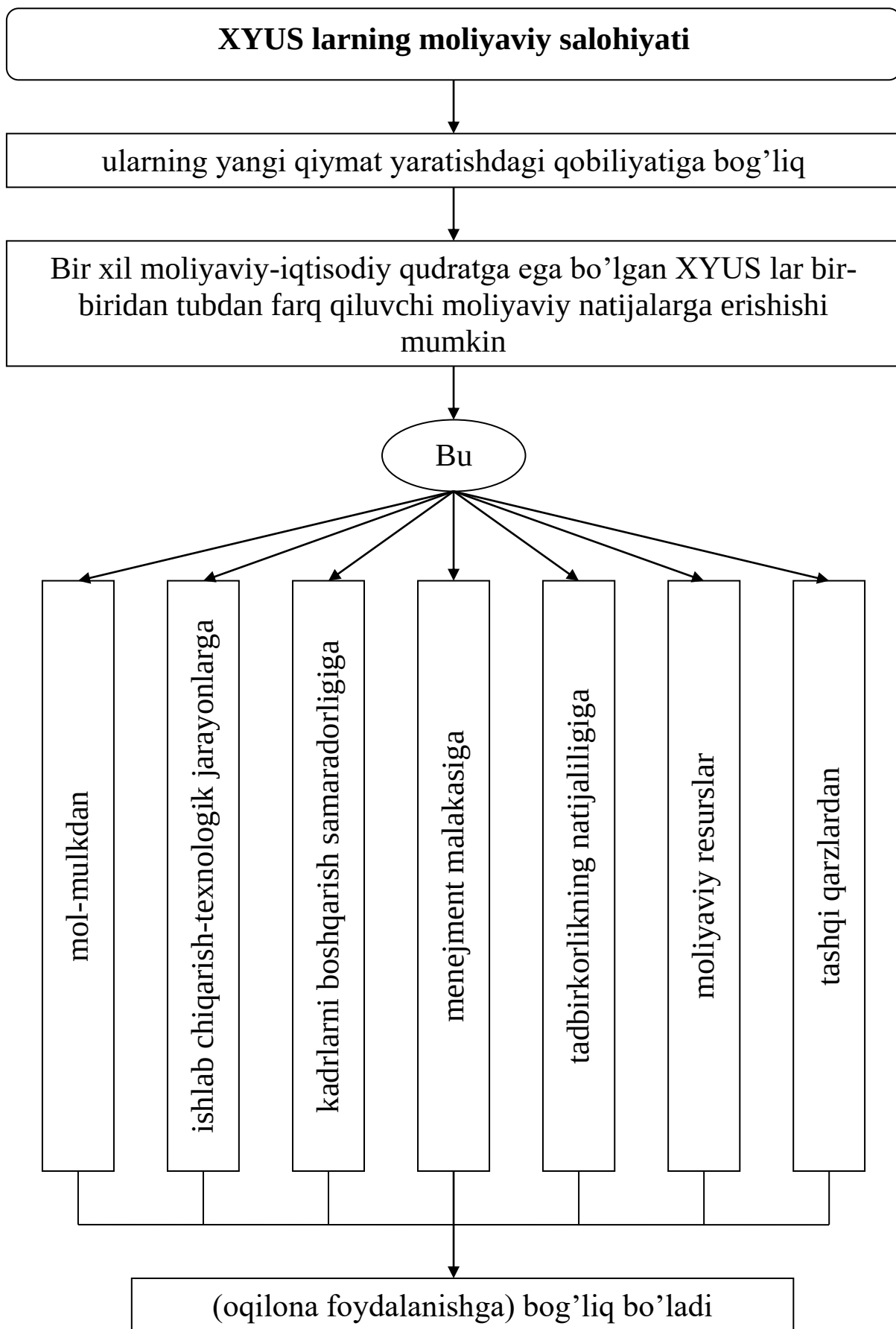
**Amaliy xarakter kasb etuvchi
moliyaviy nazoratning printsiplari**

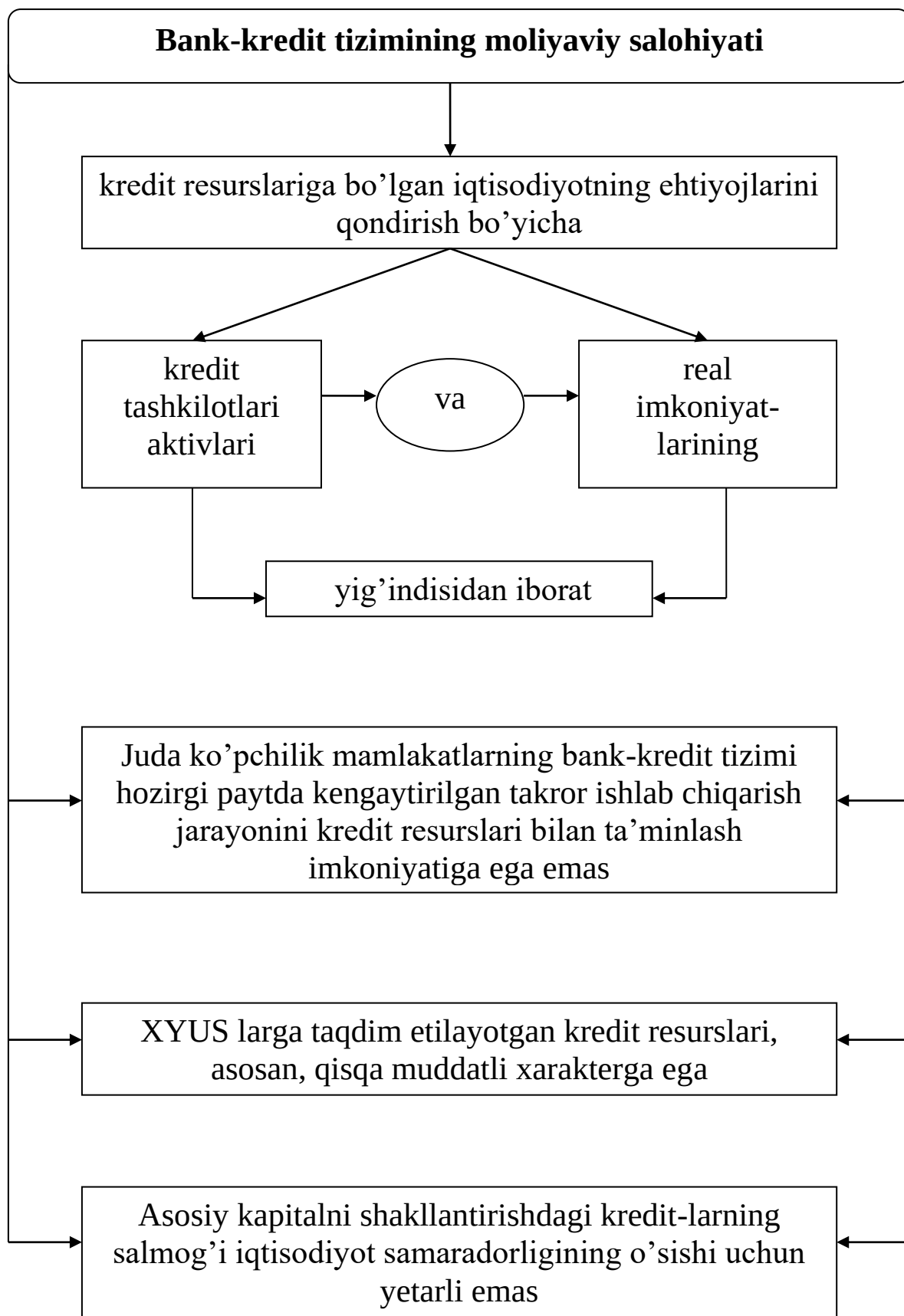

**Sug'urta fondlarining
moliyaviy salohiyati**

tadbirkorlik risklarini pasaytiradigan va jamg'armalar hamda investitsiyalar o'sishini ta'minlaydigan pul sug'urta resurslarini shakllantirish bo'yicha sug'urtaviy moliyaviy-iqtisodiy imkoniyatlar yig'indisining amalga oshirilishi orqali namoyon bo'ladi

**Uy xo'jaliklarining
moliyaviy salohiyati**

